

GENOCIDAS^{IR}

LIETUVOS GYVENTOJŲ GENOCIDO IR REZISTENCIJOS TYRIMO CENTRAS

REZISTENCIJA

2022 1(51)

ISSN 1392-3463

GENOCIDAS IR
REZISTENCIJA

GENOCIDAS IR REZISTENCIJA

2022 1 (51)

LIETUVOS
GYVENTOJŲ
GENOCIDO IR
REZISTENCIJOS
TYRIMO
CENTRAS

VILNIUS 2022

Redakcijos kolegija:

Vyriausioji redaktorė

dr. MINGAILĖ JURKUTĖ

Nariai:

dr. KĘSTUTIS K. GIRNIUS (Vilniaus universitetas)

dr. ALGIRDAS JAKUBČIONIS (Vilniaus universitetas)

dr. KĀRLIS KANGERIS (Stokholmo universiteto Baltijos studijų departamentas, Švedija)

dr. ANTANAS KULAKAUSKAS (Mykolo Romerio universitetas)

dr. SAULIUS A. SUŽIEDĖLIS (Milersvilio universitetas, JAV)

dr. JOACHIM TAUBER (Nordost institutas Liuneburge, Vokietija)

Turinys – Contents

STRAIPSNIAI – ARTICLES

Mindaugas Pocius

- Juozas Krikštaponis (Krištaponis) – dalyvavimo Holokauste klausimas
ir istorinio atminimo problema 7
- Juozas Krikštaponis (Krištaponis): The Question of Participation in the Holocaust
and the Problem of Historical Memory 38

Irena Šutinienė

- Grįžusių politinių kalinių ir tremtinių adaptacija sovietinėje Lietuvoje:
patirtys, strategijos, ištekliai 39
- Adaptation of Returned Political Prisoners and Exiles in Soviet Lithuania:
Experiences, Strategies, Resources 58

Juozas Banionis

- VLIK'o pirmininkas Mykolas Krupavičius ir jo Lietuvos laisvinimo idėjos 59
- Chairman of VLIK Mykolas Krupavičius and His Ideas for Liberation of Lithuania 81

Arūnas Vyšniauskas

- Apie istorijos politikos vinguriavimą Putino Rusijoje
traktuojant 1939 m. rugpjūčio 23 d. Vokietijos ir Sovietų Sąjungos
nepuolimo sutartį 82
- The Twisted Politics of History in Putin's Russia: Approach to
German-Soviet Non-Aggression Pact of 23 August 1939 106

IŠ ARCHYVŲ – FROM THE ARCHIVES

Gintautas Ereminas

Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos organizacinė veikla Vilniaus krašto valsčiuose	107
--	-----

ATMINTIS – MEMORY

Romo Kalantos žūtis 50-osios metinės	181
--	-----

KRONIKA – CRONICALS	190
----------------------------------	-----

KNYGOS – BOOKS	205
-----------------------------	-----

MŪSŲ AUTORIAI – OUR AUTHORS	210
--	-----

Dr. Mindaugas Pocius

Juozas Krikštaponis (Krištaponis) – dalyvavimo Holokauste ir istorinio atminimo problema

Remiantis Lietuvos ypatingojo archyvo ir Lietuvos centrinio valstybinio archyvo dokumentų bei kitų šaltinių kritine analize, straipsnyje bandyta atskleisti Vyčio apygardos vado kapitono Juozo Krikštaponio (Krištaponio) biografijos bruožus, mažai visuomenėje žinomą jo veiklą nacių okupacijos metais, atsakyti į klausimą: ar jis dalyvavo masinėse žydų ir kitų civilių žudynėse? Taip pat atskleidžiamos ir nagrinėjamos dėl J. Krikštaponio (Krištapo-

nio) veiklos vertinimo ir istorinio atminimo iškilusios sudėtingos, netikėtos institucinės ir socialinės komplikacijos, žyminčios Holokausto ir partizaninio pasipriešinimo kolektyvinės atminties susidūrimus šiuolaikinėje visuomenėje, darnos tarp šių atminčių nebuvimą, valstybės istorijos politikos sistemines klaidas, bandoma analizuoti atskirų atminties kultūros veikėjų veiksmus, laikysenas, apibendrinti jų pozicijas.

ĮVADAS

Kaip pastebėjo Alvydas Nikžentaitis, lietuvių bendruomenei svarbus partizaninio pasipriešinimo „tautinis mitas – tai ne paprasta istorija“¹. Tai buvo pasakyta diskusijoje su vokiečių istoriku Christophu Dieckmannu,

po to, kai Rūta Vanagaitė paskelbė keletą pareiškimų apie partizanų vadą Adolfą Ramanauską-Vanagą². Ji tuomet pareiškė, neva partizanas buvęs KGB agentas, o Simono Wiesenthalio centro Jeruzalėje direktorius Efraimas Zuroffas esą net surinkęs duomenų apie jo dalyvavimą žydų žudynėse.

---

¹ A. Nikžentaitis, „Tautinis mitas tai ne paprasta istorija: atviras laiškas vokiečių istorikui“, prieiga internete: <https://www.delfi.lt/news/ringas/lit/a-nikzentaitis-tautinis-mitas-tai-ne-paprasta-istorija-atviras-laiskas-vokieciu-istorikui.d?id=76220619> [žiūrėta 2021-04-05].

---

² „Audrą sukėlusį Rūta Vanagaitė: „Aš kompromituojau istorikus“, prieiga internete: <https://www.lrytas.lt/lietuvosdiena/aktualijos/2017/10/26/news/audra-sukelusi-ruta-vanagaite-sedim-ausis-susklaude-ir-laukiam-kol-ateis-putinas--3278191/> [žiūrėta 2021-05-13].

Šie pareiškimai visuomenėje sukėlė tikrą pasipiktinimo ir netgi neapykantos audrą, nes buvo išties nepagrįstai apkaltintas vienas žymiausių lietuvių gerbiamų partizanų vadų. R. Vanagaitė buvo smerkiama, esą dalyvaujanti Kremliaus informacinio karo prieš Lietuvą ir pasipriešinimo šmeižto kampanijoje. Nesutarimai dėl žinomų istorinių asmenybių ypač sustiprėjo po Jono Noreikos atminimo lentos nuėmimo ir Kazio Škirpos alėjos Vilniuje pervardijimo. Neplėtosime šių atvejų aptarimo, nes Lietuvos auditorija gana gerai apie juos informuota. Po šių skandalų ir nesutarimų tapo akivaizdu, koks svarbus nemažai daliai lietuvių antisovietinio pasipriešinimo atminimas, o jo vadai – neatskiriama tautinės tapatybės, savasties ir istorinės savimonės dalis, tiesiog sakralūs simboliai.

Deja, tenka pripažinti, kad Rusijos prieš Lietuvą vedamas informacinis ir propagandinis karas daro nemažą įtaką atminties kultūros veikėjų mąstymui, požiūriui ir veiksams. Šiame kare antisovietinis pasipriešinimas, partizanai, jų vadai siekiami pavaizduoti vien kaip nacių kolaborantai, Holokausto dalyviai ar civilių žmonių žudikai³. Tokiame politiniame kontekste istorikams tampa labai sudėtinga tirti partizanų (ypač jų vadų) dalyvavimo Holokauste ar kitose civilių žudynėse problemą, nes tai visuomenei sukelia stiprią neigiamą gynybinę reakciją, nepritarimą, kaltinimus priside-

dant prie šmeižto kampanijos. Tokiu atveju pakliūnama į priešišku valstybių tikslus tenkinančius propagandinio karo spąstus, nuo kurių nukenčia ne tik Lietuvos atminties kultūra, bet ir valstybės interesai.

Šio straipsnio pagrindinis tikslas kuklus: remiantis Lietuvos ypatingojo archyvo (toliau – LYA) ir Lietuvos centrinio valstybinio archyvo (toliau – LCVA) dokumentų, kitų šaltinių kritine analize, pabandyti atskleisti J. Krikštaponio (Krištaponio) biografijos bruožus, mažai visuomenėje žinomus jo veiklos nacių okupacijos metais faktus, atsakyti į klausimą: ar jis dalyvavo masinėse žydų ir kitų civilių žudynėse? Kartu siekta atskleisti ir analizuoti dėl J. Krikštaponio (Krištaponio) veiklos vertinimo ir istorinio atminimo įamžinimo iškilusias sudėtingas, netikėtas institucines ir socialines komplikacijas, Holokausto ir antisovietinio pasipriešinimo kolektyvinių atminčių sankirtą. Kai kurių valstybinių institucijų vadovų ir visuomeninių organizacijų, jų narių spekuliacijos bei manipuliacijos J. Krikštaponio (Krištaponio) istorinio atminimo klausimu, painiava ir nesutarimai dar labiau aktualizuoja jo veiklos Antrojo pasaulinio karo metų tyrimą ir rezultatų paviešinimą visuomenei. Iš esmės straipsnyje sprendžiamas mokslo taidomojo pobūdžio uždavinys, kuris, tikėtina, gali padėti pakoreguoti kai kuriuos valstybės istorijos politikos aspektus. Į nesutarimus dėl J. Krikštaponio (Krištaponio) istorinio atminimo nuo 2011 m. įsitraukė ar buvo įtraukti įvairūs atminties kultūros veikėjai: valstybinės institucijos, visuomeninės organizacijos, spauda ir kai kurie piliečiai. Straipsnyje keliamas uždavinys – pabandyti atskleisti ir išanalizuoti atskirų atminties kultūros veikėjų veiksmus, požiūrius bei laikysenas, apibendrinti jų pozicijas.

Istoriografijoje Holokausto ir antisovietinio pasipriešinimo istoriją, kolektyvinių atminčių sankirtų problemą tyrė Dainius

³ J. Lapėnienė, „Partizanų juodintojai remiasi čekistų operatyvine medžiaga“, prieiga internete: <https://www.delfi.lt/news/daily/demaskuok/partizan-juodintojai-remiasi-cekistu-operatyvine-medziaga.d?id=80213179> [žiūrėta 2022-01-18]; V. Saldžiūnas, „Rusiją įsiutino NATO filmas apie Baltijos šalių istoriją: partizanus išvadino paniekinamais žodžiais“, prieiga internete: <https://www.delfi.lt/news/daily/medijos-karas-propaganda/rusija-isiutino-nato-filmas-apie-baltijos-saliu-istorija-partizanus-issvadino-paniekinamais-zodziais.d?id=75214796> [žiūrėta 2022-01-18].

Noreika, pastebėjęs, kad kalbant apie partizanų biografijose esančius kolaboravimo su naciais ir dalyvavimo nusikaltimuose faktus nėra griauamas „ginkluoto pasipriešinimo, kaip Lietuvos laisvės kovos, vaizdiny, nes šie faktai tėra gilesnės istorinės tikrovės reprezentacija“, o tiriant pasipriešinimą iškyla „daugiasluoksniu bei multiperspektyvaus vertinimo būtinybė“⁴. Iki šiol istoriografijoje egzistuoja partizanų (tiek 1941 m. Birželio sukilimo, tiek pokario) kolaboravimo su naciais, dalyvavimo Holokauste ir kitose civilių žudynėse problema, nes nėra nustatyta, koks jų nuosimtis dalyvavo žydų ir kitų civilių žudynėse, kiek bendradarbiavo su naciais, kaip pasipriešinimo dalyvių gyvenimo trajektorijos persipindavo su Holokaustu? Remiantis D. Noreikos atskirų regioninių partizanų struktūrų tyrimu, kuris nereprezentuoja visos Lietuvos, Holokauste dalyvavusių partizanų skaičius vidutiniškai siekia 6 procentus⁵. Enrikos Žilytės-Kripienės prozopografinis partizanų vadų (apygardų, sričių vadų ir Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio (LLKS) Tarybos narių) tyrimas parodė, kad 18 asmenų (35 proc. visų partizanų vadų) kuriuo nors metu bendradarbiavo su nacių karinėmis ir policinėmis struktūromis, tačiau nenustatyta, kiek iš jų dalyvavo Holokauste⁶. Tiesa, naujausiame E. Kripienės tyrime pateikti archyviniai duomenys byloja apie LLKS Tarybos prezidento nario Juozo Šibailos-Merainio dalyvavimą Holokauste, tačiau nėra platesnės ir gilesnės šio atvejo analizės.

⁴ D. Noreika, „Skirtingų istorijų sankirtos: Holokaustas, birželio sukilimas ir partizanų karas“, *Holokaustas nacių okupuotose Rytų ir Vakarų Europos valstybėse: tyrimai ir atmintis*, redakcinė kolegija: pirmininkas V. Vareikis, Kaunas, 2017, p. 75.

⁵ D. Noreika, *Partizanų karas Lietuvoje (1944–1953): socialinių struktūrų problema*: daktaro disertacija, Vilnius, 2020, p. 251.

⁶ E. Žilytė, „Partizanų vadų kolektyvinė biografija“, *Lietuvos istorijos studijos*, t. 38, Vilnius, 2016, p. 100.

Apsiribota apibendrinimu, kad galima kelti prielaidą, jog „po 8–20 metų surinkti liudijimai apie J. Šibailos veiklą gali būti netikslūs arba tendencingi – sovietinis saugumas norėjęs apjuodinti partizanų vadą“⁷.

J. Krikštaponio (Krištaponio) veiklą karo metais pirmasis tyrė Alfredas Rukšėnas, kuris dar 2014 m. parengė Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro (toliau – LGGRTC) istorinę archyvinę pažymą „Dėl Juozo Krikštaponio (Krištaponio) veiklos vokiečių okupacijos laikotarpiu“⁸. Rengiant šį straipsnį ypač pasitarnavo A. Rukšėno atlikti 2-ojo pagalbinės policijos tarnybos (toliau – PPT) bataliono veiklos nacių okupacijos metais tyrimai⁹. Autorius dėkingas A. Rukšėnui už konsultacijas ir suteiktas archyvinių dokumentų kopijas. Taip pat straipsnyje remtasi Arūno Bubnio ir Stasio Knezio atliktais lietuvių policijos batalionų veiklos tyrimais¹⁰.

⁷ E. Kripienė, „Juozas Šibaila-Merainis“, *Genocidas ir rezistencija*, 2021, Nr. 2(50), p. 88–89.

⁸ LGGRTC 2014 m. gruodžio 19 d. pažyma Lietuvos Respublikos generalinei prokuratūrai „Dėl Juozo Krikštaponio (Krištaponio) veiklos vokiečių okupacijos laikotarpiu“, prieiga internete, http://genocid.lt/UserFiles/File/Titulinis/2016/20160210_krikstaponis_02.pdf [žiūrėta 2022-01-29].

⁹ A. Rukšėnas, *Kauno tautinio darbo apsaugos 2-ojo pagalbinės policijos tarnybos bataliono karių kolektyvinė biografija*: disertacija, Vilnius, 2013; A. Rukšėnas, „Kauno 2-asis pagalbinės policijos tarnybos batalionas ir gyventojų žudynės Baltarusijoje 1941–1943 m.“ (toliau – A. Rukšėnas, „Kauno 2-asis...“), *Genocidas ir rezistencija*, 2007, Nr. 2(22).

¹⁰ A. Bubnys, „Lietuvių karinės policinės struktūros ir žydų persekiojimas“, *Lietuvos žydų žudynių byla*, sud. Alfonsas Eidintas, Vilnius, 2001, p. 694–698; A. Bubnys, *Lietuvių policijos batalionai 1941–1945 m.*, Vilnius, 2017, p. 66–102; S. Knezys, „Kauno karo komendantūros Tautinio darbo batalionas 1941 m.“ (toliau – S. Knezys, „Kauno karo...“), *Genocidas ir rezistencija*, 2000, Nr. 1(7), p. 153.

Svarbiausi dokumentai, panaudoti tyrime, yra iš Lietuvos centrinio valstybės archyvo (originalūs 2-ojo PPT bataliono dokumentai) ir Lietuvos ypatingojo archyvo (2-ojo PPT bataliono policininkų baudžiamosios bylos). Lietuvos generalinės srities Kauno miesto komendantūros 2-ojo PPT bataliono dokumentai (fonde R-1444 saugomi įsakymai, anketos, raportai, sąrašai, įvairūs raštai) buvo sudaryti vokiečių okupacijos laikotarpiu ir pasižymi nemažu patikimumo laipsniu. Jie daugiausia buvo skirti vidiniam bataliono karininkų naudojimui ir kalba apie viena laikius įvykius. KGB sudarytose 2-ojo PPT bataliono policininkų baudžiamosiose bylose esantys parodymai buvo gauti įvairiu metu ir atskleidžia praeities įvykius, todėl juose esanti informacija mažiau patikima. Nepaisant to, kritinė analizė leido iš vėlesniais metais duotų parodymų bei apklausų protokolų išgauti gana objektyvios informacijos, nes buvo vertinama juose esančių duomenų visuma, informacijos pasikartojimas įvairiuose dokumentuose, jų sudarymo motyvai, tikslai ir istorinės aplinkybės. Visuomenėje pasitaikančios nuomonės, kad KGB dokumentais negalima remtis, nes saugumiečiai juos falsifikavo ir specialiai šmeižė J. Krikštaponį (Krikštaponį)¹¹, nėra pagrįstos, nes vidiniam naudojimui skirtuose tardymo protokoluose tai daryti nebuvo jokio tikslo ir prasmės. J. Krikštaponio (Krištaponio) istorinio atminimo problemai atskleisti pasitelkti viešai prieinami žiniasklaidos šaltiniai ir įvairių valstybinių institucijų dokumentai. Tai centriniai valstybiniai (lrt.lt), privatūs (delfi.lt, lrytas.lt, respublika.lt, 15 min.lt), visuomeniniai (bernardinai.lt, alka.lt) ir regioniniai

(ukziniu.lt, vilkmerge.eu) portalai, kuriuose atsispindi įvairių visuomenės grupių, veikėjų, medijos ir valstybės pareigūnų skirtingi požiūriai bei pozicijos. Žiniasklaidos šaltiniuose dažnai nėra nuorodų į pirminius šaltinius, publikacijos neretai per daug šališkos, todėl juose paskelbtą informaciją būtina vertinti gana rezervuotai.

KOKS TIKRASIS ASMENVARDIS?

Nevyriausybinių organizacijų, padedančių stiprinti Lietuvos gynybinius pajėgumus, pirmininkas Audrius Skaistys ir teisininkas Evaldas Pašilis mano šį klausimą esant pirmą ir nurodo, kad viename dokumente figūruoja tėvavardis – *Karolis*, kituose – *Jonas*, kai kur vardas – *Jonas*, kitur – *Juozas*, kai kur – pavardė *Krikštaponis*, kitur – *Krištaponis*¹². Taigi klausimas svarbus ir reikia jį atsakyti. Kad straipsnyje nebūtų painiavos, šį kartą visur sąlyginai vartosime Lietuvos Respublikos Prezidento Valdo Adamkaus 2007 m. sausio 5 d. dekretu Nr. 1K-849 (kaip oficialiame valstybiniame dokumente) įrašytą asmenvardį – *Juozas Krikštaponis (Krištaponis)*.

Ukmergės rajono savivaldybės meras Rolandas Janickas yra iškėlęs versiją, kad Vyčio apygardos vadas ir 2-ojo PPT bataliono 2-osios kuopos vadas – tai du skirtingi žmonės, esą galbūt net ne tas J. Krikštaponis (Krištaponis) prisidėjo prie žydų žudymo: „Yra duomenų, kad visai su kitu tėvavardžiu dalyvavo karininkas Krikštaponis, ne su tuo tėvavardžiu. Tai čia tų Krikštaponių

¹¹ I. Babkauskienė, J. Gafurova, „Kas padės tašką partizano J. Krikštaponio istorijoje?“ (toliau – I. Babkauskienė...), prieiga internete: https://www.respublika.lt/lt/naujienos/lietuva/kitos_lietuvos_zinios/kas_pades_taska_partizano_jkrikstaponio_istorijoje/ [žiūrėta 2021-07-01].

¹² Viešos diskusijos pavadinimu „Komplikuotos biografijos: tarp istorijos, atminties, politikos ir teisės“ transliacijos įrašas internete: https://www.youtube.com/watch?v=2vb_tQeM1Nw [žiūrėta 2021-12-14].

daug.¹³ Turėtas galvoje vienas vėlesnių metų KGB dokumentas¹⁴, kuriame parašyta, kad 2-osios kuopos vadas buvo „Krištaponis Juozas, Karolio“, „nukautas gaujoje“. Tačiau ankstesniame NKVD 1945 m. rugpjūčio mėnesio dokumente rašoma apie buvusio Lietuvos kariuomenės leitenanto ir buvusio Raudonosios armijos vyresniojo leitenanto „Krištaponio Juozo, Jono“, gimusio 1912 m. Ukmergės apskrities Užulėnio kaime, nukovimą kautynėse 1945 m. sausio 12 d. Ukmergės apskrityje¹⁵. Istoriografijoje ir literatūroje nėra žinoma apie jokių Ukmergės apskrityje žuvusių partizanų *Juozą Krištaponį* su tėvavardžiu *Karolis*. Žinomas tik žuvęs Vyčio apygardos vadas *Juozas Krištaponis, Jono*. Be to, 1941 m. gruodžio 1 d. J. Krištaponio (Krištaponio) pakėlimo į kapitono laipsnį lape rašoma „Ltn. Krištaponis Juozas, Jono“¹⁶. Šie faktai rodo, kad pačių saugumiečių vėliau buvo padaryta klaida įrašant tėvavardį *Karolis* vietoj tikrojo – *Jonas*.

Vadoklių klebonas 1924 m. padarė išrašą iš Vadoklių bažnyčios gimimo metrikų knygos. Šiame išrašė, kuriame daug gramatinių klaidų, įrašytas asmenvardis *Juozapas Krištaponis*, todėl neaišku, ar taip jis rašomas ir originalioje metrikų knygoje, ar padaryta klaida jį perrašant¹⁷. Karo mokyklos 1938 m.

atestacijoje įrašytas asmenvardis *Juozas Krištaponis*¹⁸. Šis faktas labai svarbus nustatant tikrąjį asmenvardį, nes tai oficialus valstybinis dokumentas, į kurį jis būdavo įrašomas pagal paso (gal ir gimimo metrikos) duomenis. Nuteistų 2-ojo pagalbinės policijos tarnybos bataliono policininkų parodymuose dažniausia nurodoma pavardės forma *Krištaponis*, tik kai kur – *Krikštaponis*. Tai rodo, kad patys policininkai vartojo asmenvardį *Krištaponis*. Išlikusiuose visuose 2-ojo PPT bataliono eilinių sąrašuose nėra asmenvardžių *Krikštaponis* ir *Krištaponis*. Išlikusiam 2-ojo PPT tarnybos bataliono karininkų 1941 m. rugpjūčio 25 d. visame sąrašė minimas 2-osios kuopos vadas „ltn. Juozas Krištaponis“¹⁹. 1941 m. spalio 6 d. į Baltarusiją išvykusių karininkų visame sąrašė jau figūruoja 2-osios kuopos vadas „ltn. Juozas Krištaponis“²⁰. 1941 m. gruodžio 1 d. J. Krištaponio (Krištaponio) pakėlimo kapitono laipsniu dokumente rašoma „Ltn. Krištaponis Juozas“²¹. Išlikę keli originalūs dokumentai su autentišku parašu, kur J. Krištaponis (Krištaponis) pasirašo kaip „kuopos vadas ltn. Krištaponis“²². Jei asmuo pasirašydavo kaip *Krištaponis*, tai toks ir turėjo būti jo tikrasis asmenvardis, nes niekas negalėjo geriau žinoti, kokia yra ir kaip rašoma jo tikroji pavardė, nei pats žmogus, kuris savo ranka pasirašydavo sudarytus dokumentus. Šis neatitikimas liudija apie

¹³ Ž. Zabulytė..., p. 93.

¹⁴ 2(12) policijos bataliono 2-osios kuopos sąrašas, „sudarytas remiantis 1941 m. spalio 6 d. įsakymu Nr. 42 dėl išvykimo į Minską–Slucką–Borisovą (f. 1444, ap. 1, b. 3, l. 159)“, LYA, f. K-40, ap. 2, b. 77, l. 1.

¹⁵ LSSR vidaus reikalų liaudies komisaro pavaduotojo gen. mjr. P. Kapralovo 1945 m. rugpjūčio 29 d. pažyma SSRS NKVD–NKGB įgaliotiniui Lietuvoje gen. ltn. I. Tkačenkai apie J. Krištaponio nukovimą karinės operacijos metu, LYA, f. K-21, ap. 1, b. 49, l. 199.

¹⁶ LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 2, l. 45.

¹⁷ <https://lks.lt/wp-content/uploads/2021/11/Apginkime-KrikstaponiJuoza-Lpkr15.pdf> [žiūrėta 2022-01-12].

¹⁸ Pirmojo Lietuvos Prezidento karo mokyklos ltn. Juozo Krištaponio 1938 m. atestacija, LCVA, f. 930, ap. 8, b. 738, l. 47 a. p.

¹⁹ LCVA, R-1444, ap. 1, b. 3, l. 113–114.

²⁰ 2-ojo PPT bataliono vado mjr. Antano Impulevičiaus 1941 m. spalio 6 d. įsakymas Nr. 42, LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 3, l. 159 a. p.

²¹ LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 2, l. 45.

²² Ltn. J. Krištaponio (Krištaponio) 1941 m. lapkričio 4 d. raštas 2-ojo PPT bataliono vadui, LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 18, l. 398 a. p.; LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 2, l. 15.

1941 m. rugpjūčio 25 d. sąrašė padaryta raštvedybos klaidą.

Išliko originalių partizanų dokumentų, kur minimas partizanų vadas *Krikštaponis* ir *Krištaponis*. Bendro demokratinio pasipriešinimo sąjūdžio 1947 m. rugpjūčio 28 d. protokole rašoma, kad pirmasis Vyčio apygardos vadas buvo „leitenantas Krikštaponis“²³. Rytų Lietuvos srities partizanų vadų sąskrydžio 1952 m. birželio 7 d. protokole pažymima, kad partizanų vadai nutarė rinkti medžiagą apie žuvusius partizanus: Vyčio apygardos pirmąjį vadą „Joną (neteisingai užrašytas vardas – M. P.) Krištaponį“ ir kitus²⁴. Vyčio apygardos vado Broniaus Karbočiaus-Algimanto 1952 m. balandžio 10 d. rašte Vyčio apygardos Gedimino rinktinės vadui slapyvardžiu *Žilvynis* rašoma: „Mano turimomis žiniomis buvęs VYV (Vyčio apygardos vadas, koduotas su trumpinimas – M. P.) Krištaponis gali būti kandidatu Karžygio garbės vardui gauti. Nežiūrint, kad jo veikla buvo trumpa, tačiau ypatingai kūrybiška sunkiausiomis partizano dienomis. Man yra težinomas ir stiprus organizacinis pagrindas, kurį jis yra davęs VY (Vyčio apygardai – M. P.) pačioje sąjūdžio užuomazgoje.“²⁵ Partizanų vadai, norėdami suteikti Laisvės kovotojo karžygio garbės vardą (jis nebuvo suteiktas), tikriausiai nežinojo apie J. Krikštaponio (Krištaponio) veiklą Baltarusijoje. 1949 m. vienai Vyčio apygardos rinktinei buvo suteiktas *Krištaponio* vardas.

Kalbininko Zigmo Zinkevičiaus sudarytame „Lietuvių asmenvardžių žodyne“ *Krikštaponio* asmenvardžio iš viso nėra, tačiau yra pavardė *Krištaponis*, kurios kilmė vedama iš

vardo *Kristoforas* (trumpinys – *Kristupas*), o šis kilo iš graikų vardo *Christophoros*.²⁶ Kyla klausimas ir dėl J. Krikštaponio (Krištaponio) sesers Veronikos pavardės, kuri publikuotuose atsiminimuose rašoma kaip *Krikštaponytė*²⁷. Tikriausiai ir čia padaryta (tik neaišku, kada) raštvedybos klaida.

Pateikta asmenvardžio vartojimo faktų analizė leidžia daryti išvadą, kad tikroji pavardė buvo *Krištaponis*. Atgavus nepriklausomybę tikrasis asmenvardis *Krištaponis* dėl 2-ojo PPT bataliono, sovietiniuose ir partizanų dokumentuose pasitaikančių įvairių variacijų (raštvedybos klaidų) pradėtas klaidingai rašyti kaip *Krikštaponis*. Tai neturėtų klaidinti dėl asmens tapatybės. Daugelis biografinių faktų sutampa. Pavyzdžiui, 2(12)-ojo bataliono vado mjr. A. Impulevičiaus gruodžio 18 d. pasirašytame 1941 m. gruodžio 1 d. J. Krikštaponio (Krištaponio) pakėlimo kapitono laipsniu dokumente rašoma, kad „lt. Krištaponis Juozas, Jono“ gimė 1912 m. kovo 1 d. Ukmergės apskrityje Taujėnų valsčiuje Užulėnių kaime, baigė Karo mokyklos XVI laidą²⁸. LSSR vidaus reikalų liaudies komisaro pavaduotojo gen. mjr. P. Kapralovo 1945 m. rugpjūčio 29 d. pažymoje SSRS NKVD-NKGB įgaliotiniui Lietuvoje gen. lt. I. Tkačenkai rašoma apie partizanų dalinio vado, buvusio Lietuvos kariuomenės leitenanto ir Raudonosios armijos vyresniojo leitenanto „Juozo Krištaponio, Jono“, gimusio 1912 m. Ukmergės apskrityje, Užulėnio kaime, nukovimą karinės operacijos, vykusios 1945 m. sausio 12 d., metu Ukmergės apskrityje²⁹. Tie patys vardo, pavardės, tėvavardžio, gimimo laiko ir vietos,

²⁶ Zigmas Zinkevičius, *Lietuvių asmenvardžiai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008, p. 411.

²⁷ *Laisvės kovų ir netekusių metų: laisvės kovotojų prisiminimų rinktinė*, sud. R. Kaunietis, Vilnius: Margi raštai, 2016, p. 495.

²⁸ LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 2, l. 45.

²⁹ LYA, f. K-21, ap. 1, b. 49, l. 199.

²³ <http://epartizanai.archyvai.lt/dokumentai/3/doc4969> [žiūrėta 2021-05-01].

²⁴ LYA, f. K-1, ap. 45, b. 396 (5857, t. 3), l. 213–214.

²⁵ <http://epartizanai.archyvai.lt/dokumentai/3/doc5609> [žiūrėta 2021-05-01].

mokymosi biografiniai duomenys žinomi iš Karo mokyklos atestacijos³⁰, artimųjų, kitų žmonių ir apie Vyčio apygardos vadą Juozą Krikštaponį (Krištaponį)³¹. Taigi tai vienas ir tas pats asmuo, kurio tikrasis asmenvardis – *Juozas Krištaponis, Jono*.

J. KRIKŠTAPONIO (KRIŠTAPONIO) VEIKLA KARO METAIS

Juozas Krikštaponis (Krištaponis), Jono, gimė 1912 m. kovo 1 d. Ukmergės apskrityje, Taujėnų valsčiuje, Užulėnio kaime. Baigė Lėno pradžios mokyklą, Raguvos progimnaziją ir Marijampolės gimnaziją. 1932 m. įstojo ir 1934 m. rugsėjo 15 d. baigė Karo mokyklą Kaune, jam suteiktas jaunesniojo leitenanto laipsnis. Vėliau paskirtas Lietuvos Didžiojo kunigaikščio Algirdo 2-ojo pėstininkų pulko jaunesniuju karininku. 1936 m. gruodžio 31 d. jam suteiktas leitenanto laipsnis. 1938 m. rugpjūčio 19 d. jis perkeltas į Karo mokyklą, paskirtas būrio vadu. 1938 m. baigė fizinio lavinimo instruktorių kurso laidą. 1938 m. sukūrė šeimą. Žmona – Kunigunda Sliesoraitytė, su ja išsiskyrė nacių okupacijos metais. Vaikų neturėjo.

Gana trafaretinėje Karo mokyklos 1938 m. atestacijoje (su mažomis variacijomis, beveik taip pat apibūdinami ir kiti karininkai) rašoma, kad leitenantas „Juozas Krištaponis“ „valstybės ir tautos reikalams jautrus“. Jis apibūdinamas kaip drausmingas, pakankamai savarankiškas, iniciatyvus, rūpestingas, su

išvystytu atsakomybės jausmu ir t. t. Iš atestacijos galima susidaryti teigiamą socialaus ir gabaus karininko įspūdį³². Atrodė, kad jo laukė pavyzdingo Lietuvos karininko šviesi karjera, tačiau prasidėjo sovietinė okupacija ir viskas pradėjo keistis.

1940 m. spalio 3 d. J. Krikštaponis (Krištaponis) buvo paskirtas Raudonosios armijos 29-ojo šaulių teritorinio korpuso 184-osios šaulių divizijos fizinio lavinimo instruktoriumi, turėjo vyresniojo leitenanto laipsnį. Kilus Vokietijos ir SSRS karui, pasitraukė iš Raudonosios armijos. 1941 m. liepos 16–25 d. tarnavo lietuvių karių Vilniaus įgulos 2-ajame apsaugos pulke. 1941 m. rugpjūčio 1 d. priimtas į Kauno komendantūros Tautinio darbo apsaugos (toliau – TDA) batalioną 2-osios kuopos vadu. Būtina pasakyti, kad TDA batalionas jau liepos mėnesį dalyvavo kelių tūkstančių žydų žudynėse VII forte Kaune, o rugpjūčio 2 d. – kelių šimtų žydų žudynėse IV forte³³. Nėra žinoma, ar J. Krikštaponis (Krištaponis) dalyvavo rugpjūčio 2 d. žudynėse (didelė tikimybė), tačiau aišku, kad apie jas turėjo žinoti. Svarbu tai, kad giminės, artimieji, kaimynai pripažįsta, kad jis buvo įtrauktas į nacistinės Vokietijos tautinio darbo batalioną³⁴. 1941 m. rugpjūčio 25 d. J.

³² Alfredas Rukšėnas, *Kauno tautinio darbo apsaugos 2-ojo pagalbinės policijos tarnybos bataliono karių kolektyvinė biografija: disertacija* (toliau – A. Rukšėnas, *Kauno tautinio...*), Vilnius: Klaipėdos universitetas, Lietuvos istorijos institutas, 2013 m., p. 91–92; Pirmojo Lietuvos Prezidento karo mokyklos ltn. Juozo Krištaponio 1938 m. atestacija, LCVA, f. 930, ap. 8, b. 738, l. 47 a. p.

³³ A. Bubnys, *Lietuvių policijos...*, p. 51–52.

³⁴ LLKS pirmininkas J. Burokas rašė, kad 1944 m. pabaigoje tardoma J. Krištaponio sesuo Veronika Juodienė teigė, kad brolis visą laiką buvo Lietuvoje, nebuvo išvykęs į Baltarusiją, tarnavo generolo Povilo Plechavičiaus Vietinėje rinktinėje ir savo tėviškėje net slapstėsi nuo raudonųjų partizanų. Esą J. Krištaponio dukterėčia pasakojo, kad jis pabėgo iš bataliono, nes netikėjo nei sovietais, nei vokiečiais. Šiuos liudi-

³⁰ Pirmojo Lietuvos Prezidento karo mokyklos ltn. Juozo Krištaponio 1938 m. atestacija, LCVA, f. 930, ap. 8, b. 738, l. 47 a. p.

³¹ Juozas Krištaponis (Krištaponis), prieiga internete: <http://genocid.lt/centras/lt/653/a/> [žiūrėta 2021-05-18]; *Aukštaitijos partizanų prisiminimai*, II dalis, 1 knyga, sud. R. Kaunietis, Vilnius: Vaga, 1998, p. 217–225.

Krikštaponis (Krištaponis) iš TDA perkeltas į naujai suformuotą lietuvių savisaugos dalinio 2-ąjį pagalbinę policijos tarnybos batalioną 2-osios kuopos vadu. 2-asis pagalbinės policijos tarnybos batalionas 1941 m. spalio 28 d. pervadintas 2-uju apsaugos batalionu, nuo 1942 m. vasario 15 d. – 12-uju batalionu. Trumpinant 2-asis pagalbinės policijos tarnybos batalionas toliau bus vadinamas 2-uju batalionu³⁵.

2-asis batalionas (1-oji, 2-oji ir 3-oji kuopos, štabas), vadovaujamas mjr. Antano Impulevičiaus, 1941 m. spalio 6 ir 8 d. iš Kauno išvyko į komandiruotę Baltarusijoje (Minsko, Borisovo, Slucko sritis). Šio bataliono policininkai manė, kad vyksta kovoti su raudonaisiais partizanais, nes taip oficialiai buvo nurodytas komandiruotės tikslas. Tačiau vokiečių policijos vadovybės ketinimas buvo kitas: panaudoti 2-ąjį batalioną žydų ir kitų civilių žudynėse, kitaip sakant, atlikti juodą darbą lietuvių rankomis ir patiems nesitepti krauju. Tarp išvykusių karininkų minimas ir 2-osios kuopos vadas leitenantas „Juozas Krištaponis“³⁶.

jimus reikia vertinti rezervuotai, nes artimieji galėjo būti suinteresuoti nuslėpti jo tarnybą 2-ajame batalione, žr.: J. Burokas, „Kas apgins pulkininko Juozo Krištaponio garbę?“, prieiga internete: <https://slaptai.lt/jonas-burokas-kas-apgins-pulkininko-juozo-krištaponio-garbe/> [žiūrėta 2022-01-12].

³⁵ *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953*, t. 4 (toliau – *Lietuvos kariuomenės...*), Vilnius: Lietuvos nacionalinio muziejaus biblioteka, 2004, p. 217; Juozas Krištaponis (Krištaponis), prieiga internete: <http://genocid.lt/centras/lt/653/a/> [žiūrėta 2021-05-18]; S. Knezys, „Kauno karo komendantūros Tautinio darbo batalionas 1941 m.“ (toliau – S. Knezys, Kauno karo...), *Genocidas ir rezistencija*, 2000, Nr. 1(7), p. 153.

³⁶ Alfredas Rukšėnas, „Kauno 2-asis pagalbinės policijos tarnybos batalionas ir gyventojų žudynės Baltarusijoje 1941–1943 m.“ (toliau – A. Rukšėnas, „Kauno 2-asis...“), *Genocidas ir rezistencija*, 2007, 2(22), p. 29; 2-ojo bataliono vado mjr. A. Impulevičiaus 1941 m. spalio 6 d. įsakymas Nr. 42, LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 3, 159 a. p.

Atlikti istorikų tyrimai rodo, kad Baltarusijoje nacių okupacinė vadovybė 2-ąjį batalioną 1941–1943 m. panaudojo žydų, karo belaisvių ir civilių gyventojų žudynėse, Minsko srities miestuose bei miesteliuose įsteigtiems žydų getams ir karo belaisvių stovykloms naikinti. 1941 m. spalio, lapkričio ir gruodžio mėnesiais 2-asis batalionas daugiau nei penkiolikoje Baltarusijos vietovių sušaudė apie 15 452 žydus. Žudynėse dalyvavo visos trys bataliono kuopos (1-oji, 2-oji ir 3-oji). 1941 m. spalio ir lapkričio mėnesiais maždaug šešių akcijų metu batalionas sušaudė ne mažiau kaip 2360 Minsko karo belaisvių stovyklos Nr. 352 kalinių. Žudynėse dalyvavo visos trys 2-ojo bataliono kuopos (1-oji, 2-oji ir 3-oji)³⁷. Dar kartą atkreipsime dėmesį – sušaudyta beveik aštuoniolika tūkstančių žmonių.

Atskirai aptartinas klausimas dėl duomenų, rodančių, kad 2-ojo bataliono 2-osios kuopos vado pareigas 1941 m. rudenį ir žiemą ėjo du asmenys: ltn. Juozas Krištaponis (Krištaponis) ir ltn. Nikodemas Reikalas.

2-ojo bataliono vado mjr. A. Impulevičiaus pasirašytame 1941 m. rugpjūčio 22 d. raporte Kauno komendantūrai minimas 2-osios kuopos vadas „Krištaponis Juozas“³⁸. Išlikusiame 2-ojo bataliono karininkų 1941 m. rugpjūčio 25 d. visame sąrašė minimas 2-os kuopos vadas „ltn. Juozas Krištaponis“³⁹. 2-ojo bataliono vado 1941 m. rugsėjo 4 d. rašte pasirašo 2-osios kuopos vadas „ltn. Krištaponis“⁴⁰. 1941 m. spalio 6 d. į Baltarusiją išvykusių 2-ojo bataliono karininkų visame sąrašė 2-osios kuopos vadu įrašytas „ltn. Juozas Krištaponis“.

³⁷ A. Rukšėnas, „Kauno 2-asis...“, p. 54–55; A. Bubnys, „Lietuvių karinės policinės struktūros ir žydų persekiojimas“, *Lietuvos žydų žudynių byla*, sud. A. Eidintas, Vilnius: Vaga, 2001, p. 694–698.

³⁸ LCVA, R-1444, ap. 1, b. 18, l. 176–176 a.

³⁹ LCVA, R-1444, ap. 1, b. 3, l. 113–114.

⁴⁰ LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 2, l. 15.

1-osios kuopos vadu – Zenonas Kemzūra ir 3-osios kuopos vadu – Juozas Ūselis⁴¹. Taip pat yra „kuopos vado ltn. Krištaponio“ 1941 m. lapkričio 4 d. Minske rašytas tarpininkavimo raštas 2-ojo bataliono vadui su autentišku J. Krištaponio (Krištaponio) parašu⁴². J. Krištaponio (Krištaponio) pakėlimo kapitono laipsniu 1941 m. gruodžio 1 d. anketoje rašoma, kad „ltn. Krištaponis Juozas, Jono“ „kuopos vadas nuo 1941 m. rugpjūčio 1 d.“ 2-ojo bataliono vadas mjr. A. Impulevičius gruodžio 18 d. padaro prierašą anketoje: „tinkamas būti pakeltas į kapitono laipsnį“, ir pasirašo⁴³.

Juozą Krištaponį (Krištaponį) 1941 m. rudenį ir žiemą Baltarusijoje vykdytų civilių žudynių metu ėjus 2-ojo bataliono 2-osios kuopos vado pareigas liudija *dešimt skirtingu laiku apklaustų buvusių 2-ojo bataliono policininkų*⁴⁴. Geriausiai žinoję, kas ir kokiai kuopai tuomet vadovavo, buvo patys 2-ojo bataliono kuopų vadai, todėl jų parodymai labai svarbūs ir svarūs. Po karo teistas buvęs 1-osios kuopos vadas ltn. Zenonas Kemzūra 1961 m. rugsėjo 27 d. per apklausą kalbėjo: „Pirmos kuopos vadu buvau aš – Kemzūra Zenonas, antrosios kuopos vadas buvo leitenantas Krištaponis Juozas, trečiosios kuopos vadu buvo Ūselis.“⁴⁵ Per 1961 m. rugsėjo 30 d. vykusią apklausą Z. Kemzūros parodymuose apie žudynes Slucke yra toks fragmentas: „Kitų dviejų kuopų kareiviai Slucke šaudė kitoje vietoje, bet aš nemačiau. Antrai kuopai vadovavo leitenantas

Krištaponis, o trečiai kuopai – Ūselis.“⁴⁶ Po karo teistas buvęs 3-osios kuopos vadas kpt. Juozas Ūselis 1962 m. sausio 8 d. per apklausą parodė: „Antrojo bataliono antros kuopos vadas buvo leitenantas Krištaponis Juozas, tėvo vardo nežinau. Krištaponis 1932 m. baigė Kauno karo mokyklos 14-ąją laidą (iš tiesų 16-ąją – M. P.). Po to tarnavo antrajame pulke Šančiuose būrio vado pareigose.“⁴⁷ 1962 m. sausio 26 d. vykusios apklausos metu J. Ūselis taip pat tvirtino 2-osios kuopos vadu buvus Krištaponį⁴⁸. 2-osios kuopos ambulatorijos felčeris Juozas Vosylius 1961 m. liepos 20 d. per apklausą parodė, kad 2-ajai kuopai vadovavo leitenantas Krištaponis⁴⁹. 2-osios kuopos policininkas Stasys Arštikaitis 1962 m. vasario 19 d. per apklausą liudijo, kad 2-osios kuopos vadas buvo leitenantas Krištaponis⁵⁰. 2-osios kuopos karys Martynas Kačiulis 1961 m. rugsėjo 3 d. per apklausą parodė: „Aš buvau paskirtas į 2 kuopos 3 būrį. Kuopos vadu buvo leitenantas Krištaponis, vardo nežinau, o būrio vadu buvo leitenantas Juodis, vardo nežinau.“⁵¹ 1980 m. liepos 14 d. vykusios apklausos metu M. Kačiulis taip pat tvirtino 2-osios kuopos vadu buvus Krištaponį⁵². 2-osios kuopos policininkas

⁴⁶ Zenono Kemzūros 1961 m. rugsėjo 30 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 1, l. 87.

⁴⁷ Juozo Ūselio 1962 m. sausio 8 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 3, l. 36.

⁴⁸ Juozo Ūselio 1962 m. sausio 26 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. b. 47386/3, t. 3, l. 63.

⁴⁹ Juozo Vosylius 1961 m. liepos 20 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 3, l. 245.

⁵⁰ Stasio Arštikaitio 1962 m. vasario 19 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 3, l. 267.

⁵¹ Martyno Kačiulio 1961 m. rugsėjo 3 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 3, l. 284–285.

⁵² Martyno Kačiulio 1980 m. liepos 14 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1159, l. 69.

⁴¹ 2-ojo bataliono vado mjr. A. Impulevičiaus 1941 m. spalio 6 d. įsakymas Nr. 42, LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 3, l. 159 a. p.

⁴² LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 18, l. 398 a. p.

⁴³ LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 2, l. 45.

⁴⁴ A. Rukšėno surasti archyviniai duomenys, kuriais jis sutiko pasidalinti su straipsnio autoriumi.

⁴⁵ Zenono Kemzūros 1961 m. rugsėjo 27 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 1, l. 77.

Motiejus Migonis 1961 m. liepos 21 d. per apklausą parodė, kad 2-osios kuopos vadas buvo leitenantas Krikštaponis⁵³. 2-osios kuopos policininkas Petras Andriuškevičius 1961 m. vasario 22 d. per apklausą liudijo, kad 2-osios kuopos vadas buvo ltn. Krištaponis⁵⁴. 2-osios kuopos policininkas Edvardas Guoga 1961 m. rugpjūčio 7 d. per apklausą parodė, kad 2-osios kuopos vadas buvo ltn. Krištaponis⁵⁵. 2-osios kuopos policininkas Henrikas Salelionis 1961 m. liepos 20 d. per apklausą liudijo, kad 2-ajai kuopai iš pradžių vadovavo ltn. Krištaponis, po jo – ltn. Tamošiūnas⁵⁶. 2-osios kuopos policininkas Jonas Rutkauskas 1961 m. lapkričio 18 d. per apklausą parodė, kad 2-osios kuopos vadas buvo leitenantas Krištaponis⁵⁷. Šie pasikartojantys parodymai leidžia neabejotinai konstatuoti faktą, kad J. Krikštaponis (Krištaponis) 1941 m. Baltarusijoje vykusių žudynių metu vadovavo 2-ajai kuopai⁵⁸.

2-osios kuopos policininkai Baltrus Simonavičius, Stanislovas Gervinas, minėtasis M. Kačiulis 1948-ųjų vasarą tardymo metu parodė, kad 1941 m. spalio pabaigoje ir lapkričio mėnesį 2-ajai kuopai vadovavo ltn. Nikodemus Reikalas. Kodėl M. Kačiulis

tuomet nepaminėjo J. Krikštaponio (Krištaponio) – neišku. Be to, 2-osios kuopos buvęs policininkas Jonas Arlauskas 1961 m. rugsėjo 1 d. tardomas liudijo, kad 2-osios kuopos vadas buvo N. Reikalas⁵⁹. Iš kitų dokumentų matyti, kad ltn. N. Reikalas 1941 m. rugpjūčio 28 d. buvo priimtas tarnauti į 2-ąją batalioną ir paskirtas ginklininku, priskirtas „algai kuopos vado teisėmis“⁶⁰. Dokumentai rodo, kad 1941 m. gruodžio 17, 19, 23 ir 27 d. ltn. N. Reikalas turėjo būti Kaune ir tikrinti sargybas prie Karo ligoninės⁶¹. Žinoma, kad gruodžio 25–28 d. Berezino miesto žydų geto kalinius šaudė 1-oji ir 2-oji kuopos, todėl N. Reikalas niekaip negalėjo vadovauti 2-ajai kuopai, nes buvo Kaune⁶². Logiška ir galima numanyti, kad Berezino miesto žydų žudynėse 2-ajai kuopai turėjo vadovauti J. Krikštaponis (Krištaponis).

Anksčiau minėti ir kiti su 2-uju batalionu susiję dokumentai rodo, kad 1941 m. rugpjūčio–gruodžio mėnesiais ltn. Juozas Krikštaponis (Krištaponis) ir ltn. Nikodemus Reikalas pakaitomis ėjo 2-ojo bataliono 2-osios kuopos vado pareigas (tvirtai galima

⁵³ Motiejaus Migonio 1961 m. liepos 21 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 3, l. 295.

⁵⁴ Petro Andriuškevičiaus 1961 m. vasario 22 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 3, l. 313.

⁵⁵ Edvardo Guogos 1961 m. rugpjūčio 7 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 3, l. 319.

⁵⁶ Henriko Salelionio 1961 m. liepos 20 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 3, l. 324.

⁵⁷ Jono Rutkausko 1961 m. lapkričio 18 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 3, l. 334–337.

⁵⁸ J. Krikštaponį (Krištaponį) buvus 2-ojo bataliono 2-osios kuopos vadu, rašoma knygoje *Lietuvos karininkai*, t. 4, p. 277.

⁵⁹ B. Simonavičiaus 1948 m. rugpjūčio 4 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 11238, t. 1, l. 103–108; S. Gervino 1948 m. liepos 28 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 11238, t. 1, l. 199–206 a. p.; M. Kačiulio 1948 m. liepos 8 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 11238, t. 1, l. 278; M. Kačiulio 1948 m. liepos 16 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 11238, t. 1, l. 283 a. p.; Jono Arlausko 1961 m. rugsėjo 1 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386, t. 3, l. 361.

⁶⁰ 2-ojo bataliono vado 1941 m. rugsėjo 3 d. įsakymas batalionui Nr. 9, LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 3, l. 124; 2-ojo bataliono vado 1941 m. rugsėjo 6 d. įsakymas batalionui Nr. 12, LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 3, l. 127; *Lietuvos karininkai*, t. 6, p. 243.

⁶¹ Stovyklos viršininko kpt. Eligijaus Sližio 1941 m. gruodžio 20 d. savaitinis sargybų tikrinimo planas, LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 14, l. 61–62; Stovyklos viršininko kpt. E. Sližio 1941 m. gruodžio 17 ir 19 d. raportai, LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 14, l. 63–65.

⁶² A. Bubnys, *Lietuvių policijos...*, p. 89.

teigti, kad J. Krikštaponis (Krištaponis) šias pareigas ėjo nuo rugpjūčio 1 d. iki spalio pabaigos ir gruodžio mėnesį, o N. Reikalas – nuo spalio pabaigos iki lapkričio pabaigos, tiksliau nustatyti nepavyko), todėl aktualu atskleisti ltn. J. Krikštaponio (Krištaponio) vaidmenį konkrečiuose įvykiuose.

2-ojo bataliono 2-osios kuopos policininkai 1941 m. spalio 10 d. sušaudė apie 70 Rudensko žydų geto kalinių. 1941 m. spalio 15–16 d. lietuvių bataliono 1-osios ir 2-osios kuopų policininkai sušaudė 625 stovyklos Nr. 352 kalinius. 1-oji ir 2-oji kuopos 1941 m. spalio 21 d. sušaudė apie 1000 Kaidanavos žydų geto kalinių. 2-ojo bataliono visos trys kuopos 1941 m. spalio 27 d. ir 28 d. Slucke dalyvavo sušaudant apie 2250 žydų. 1941 m. spalio 30 d. Klecko žudynėse buvo sušaudyta apie 2000 žydų. Dalyvavo visos trys 2-ojo bataliono kuopos. 1941 m. spalio mėnesį 1-osios ir 2-osios kuopų policininkai dalyvavo sunaikinant Maladečno miestelio žydų getą (nužudyta apie 200 žydų). 1941 m. lapkričio 7 d. ir 20 d. 2-asis batalionas (visos kuopos) dalyvavo Minsko žydų geto sunaikinimo akcijoje ir sušaudė apie 4166 žydus. 2-ojo bataliono 2-oji kuopa 1941 m. lapkričio 9 ir 10 d. dalyvavo Borisovo žydų geto naikinimo akcijoje. Tuomet 2-ojo bataliono policininkai sušaudė ne mažiau kaip 1000 žydų. 1941 m. lapkričio ar gruodžio mėnesį 2-asis batalionas (dalyvavo visos kuopos) sušaudė apie 400 Baranovičių miesto žydų geto kalinių⁶³. 1941 m. gruodžio 25–28 d. 1-oji ir 2-oji kuopos sušaudė apie 500 Berezino žydų geto kalinių⁶⁴.

Vokiečių 11-asis rezervinės policijos tarnybos batalionas Rudensko miestelio apylinkėse 1941 m. spalio 10 ir 11 d. vykdytos akcijos metu suėmė 189 asmenis, iš kurių 188

buvo sušaudyti⁶⁵. 1941 m. spalio mėnesį vokiečių 11-ajam rezerviniam policijos tarnybos batalionui pavaldus lietuvių 2-asis batalionas, kurio sudėtyje buvo ir 2-oji kuopa. Operacijos metu, 1941 m. spalio 10 d., buvo likviduotas Rudensko miestelyje veikęs žydų getas.

Archyviniai dokumentai rodo, kad spalio 10 d. į Rudensko miestelį iš Minsko traukiniu kartu su vokiečių kariškiais atvyko 2-ojo bataliono 2-osios kuopos policininkai. Dalis lietuvių policininkų, vykdydami karininkų įsakymus, apsupo miestelį ir jį saugojo. Kiti kartu su vokiečių policininkais ėjo į žydų gyvenamus namus, kur suimnėjo vyrus, moteris ir vaikus ir varė juos į aikštę šalia pašto. Iš čia pasmerktieji dviem grupėmis buvo nuvaryti į egzekucijos vietą šalia karjero (čia buvo iškastos duobės). 2-osios kuopos policininkai, vadovaujami 2-osios kuopos karininkų, pasmerktuosius sušaudė⁶⁷. 2-ojo bataliono 2-osios kuopos

⁶⁵ Baltarusijos komendantas 1941 m. spalio 19 d. pranešimas apie padėtį Baltarusijoje nuo 1941 m. spalio 1 iki 16 d., LYA, ap. 58, b. 47439/3, t. 2, l. 109–111.

⁶⁶ М. Ботвинник, *Памятники геноцида евреев Беларуси*, Минск: Беларуская навука, 2000, с. 90; Rudensko komisijos 1944 m. spalio 10 d. aktas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47750/3, t. 4, l. 8.

⁶⁷ A. Rukšėnas, „Kauno 2-asis...“, p. 31–32; M. Kačiulis 1980 m. liepos 14 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1159, l. 68–69; E. Guogos 1982 m. vasario 24 d. apklausos protokolas LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1159, l. 217; B. Stimburio 1982 m. vasario 23 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1159, l. 229; M. Kačiulis 1982 m. rugpjūčio 16 d. apklausos protokolas, LYA, ap. 46, b. 1160, l. 11, 18–19; E. Guogos 1982 m. rugpjūčio 19 d. apklausos protokolas, LYA, ap. 46, b. 1160, l. 98, 134–135; J. Plaščinskio 1981 m. vasario 19 d. tardymo protokolas, LYA, ap. 46, b. 1287, l. 24; J. Vuosaičio 1961 m. balandžio 24 d. tardymo protokolas, LYA, ap. 58, b. 47386/3, t. 3, l. 278–279.

⁶³ A. Rukšėnas, „Kauno 2-asis...“, p. 30–50.

⁶⁴ A. Bubnys, *Lietuvių policijos...*, p. 89.

policininkai 1941 m. spalio 10 d. sušaudė apie 70 žmonių, t. y. apie 23 proc. Rudensko žydų geto kalinių (jų buvo apie 300), ir taip prisidėjo prie visiško geto sunaikinimo⁶⁸.

Pažymėtina, kad ltn. J. Krikštaponis (Krištaponis), kaip gaunantis priedą prie algos, 1941 m. spalio 9 d. minimas 2-ojo bataliono vado Minske pasirašytame įsakyme⁶⁹. Šis faktas leidžia teigti, kad dieną prieš žudynes Rudensko gete J. Krikštaponis (Krištaponis) turėjo būti Minske, nuolatinėje 2-ojo bataliono dislokacijos vietoje. Apie 2-ojo bataliono 2-osios kuopos vado ltn. J. Krikštaponio (Krištaponio) dalyvavimą likviduojant Rudensko miestelio žydų getą liudija buvusio 2-osios kuopos policininko jaunesniojo karininko Martyno Kačiulio parodymai. 1980 m. liepos 14 d. vykusioje apklausoje M. Kačiulis parodė: „Po kurio laiko, matyti, kas tai įsakė šaudyti suvarytus žvyrduobėse žmones, nes kuopos vadas leitenantas Krikštaponis (koks jo likimas – nežinau) pradėjo varyti kareivius prie duobių šaudymui. Jis tada man ir kartu buvusiam mūsų būrio kareiviui Grigoniui (koks jo likimas – nežinau) liepė eiti šaudyti pasmerktuosius. O kada mes pareiškėme, kad žmonių šaudyti negalime, Krikštaponis liepė nuo duobių pasitraukti toliau, kad mūsų kas netyčia nenušautų.“⁷⁰

⁶⁸ A. Rukšėnas, „Kauno 2-asis...“, p. 32; E. Guogos 1982 m. vasario 24 d. tardymo protokolas, LYA, ap. 46, b. 1159, l. 217; B. Stimburio 1982 m. vasario 23 d. tardymo protokolas, LYA, ap. 46, b. 1159, l. 229; M. Kačiulio 1982 m. rugpjūčio 16 d. apklausos protokolas, LYA, ap. 46, b. 1160, l. 12; S. Gervino 1982 m. rugpjūčio 18 d. apklausos protokolas, LYA, ap. 46, b. 1160, l. 66.

⁶⁹ 2-ojo bataliono vado mjr. A. Impulevičiaus 1941 m. spalio 9 d. įsakymas Nr. 43, LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 3, l. 164.

⁷⁰ A. Rukšėnas, „Kauno 2-asis...“, p. 32; M. Kačiulio 1980 m. liepos 14 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1159, l. 69.

Be to, 1982 m. rugpjūčio 16 d. apklausoje M. Kačiulis parodė: „Pirmiausia Juodis išvedė mus į Rudensko miestelio apsupimą. O vokiečių žandarmerija ir kiti mūsų kuopos kariai ėjo po tą miestelį ir rinko žydų tautybės piliečius. Paskiau ten prie tokių žvyrduobių, kur žvyras išimtas, buvo suvaryti visi žydų piliečiai ir mus sušaukė nuo apsupimo sargybos. Ten visa kuopa jau buvo susirinkusi. Surinktųjų šaudymui vadovavo leitenantas Juodis, leitenantas Tamošiūnas ir kuopos vadas Krištaponis. [...] Vokiečiai iš žandarmerijos stovėjo toliau. O mūsų kuopą sušaukė čia ir žydai tose duobėse buvo. Dvi grupės. Vienas kareivis iš mūsų, iš jaunų, pasakė: „Aš negaliu, sako, žmonių šaudyti.“ Tai paskui Krištaponis – kuopos vadas – pasakė: „Kurie negalite šaudyti, pasitraukite.“ Iš mūsų buvo pasitraukę maždaug 15 ar 17 vyrų į šoną. Mes buvome kokių 20–25 metrų atstume nuo tų visų ir matėme viską.“⁷¹ Galbūt pirmą kartą ir buvo atsiradusi galimybė daliai policininkų atsakyti šaudyti, tačiau vėliau tokių privilegijų nebuvo suteikiama.

Pažymėtina, kad šie M. Kačiulio parodymai gauti ne siekiant išsiaiškinti J. Krikštaponio (Krištaponio) veiklą ar nusikaltimus (apie jo žūtį saugumiečiai žinojo jau 1945 m., todėl nebuvo prasmės specialiai aiškintis jo veiklos ar jam užvesti bylos), o vykdant SSRS generalinio prokuroro pavedimą dėl JAV teisingumo ministerijos Specialiųjų tyrimų skyriaus pagalbos prašymo 2-ojo bataliono 2-osios kuopos 3-iojo būrio vado leitenanto Jurgio Juodžio byloje. 1982 m. rugpjūčio 16 d. apklausa buvo vykdoma dalyvaujant JAV teisingumo ministerijos Specialiųjų tyrimų skyriaus atstovui N. Šerui ir to pa-

⁷¹ M. Kačiulio 1982 m. rugpjūčio 16 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1161, t. 3, l. 65; M. Kačiulio 1980 m. liepos 14 d. apklausos protokolas, LYA, ap. 58, b. 47745/3, t. 2, l. 149; A. Rukšėnas, *Kauno tautinio...*, p. 180–181.

ties skyriaus operatoriui filmavimo kamera darant vaizdo ir garso įrašą. Apklausą vykdė LSSR prokuroro vyresnysis padėjėjas, vyresnysis justicijos patarėjas J. Bakučionis ir N. Šeras, kurie daugiausia klausinėjo apie J. Juodžio dalyvavimą šaudymuose, tačiau apie J. Krikštaponį (Krištaponį) M. Kačiulis nebuvo klausiamas ar skatinamas prieš jį liudyti. Per apklausą M. Kačiulis patvirtino, kad jo sveikata ir atmintis gera⁷².

Vokiečių kariuomenei okupavus Baltarusiją, Minske ir jo apylinkėse 1941 m. vasarą ir rudenį buvo įsteigta daug karo belaisvių stovyklų, kurios nuo rugpjūčio mėnesio visos kartu sudarė stovyklą Stalag Nr. 352. Komisija, tyrusi nacių nusikaltimus prieš šios stovyklos (miško stovykla, Minsko priemiestis) kalinius, 1944 m. liepos mėnesio akte konstatavo, kad 1941 m. spalio mėnesį buvo surengta masinė karo belaisvių naikimo operacija. Buvo sušaudyta daugiau nei 8 tūkstančiai miško stovyklos kalinių. Operacijoje dalyvavo ir 2-asis pagalbinės policijos tarnybos batalionas⁷³.

Vokiečių 11-ojo rezervinės policijos bataliono operatyviniame pranešime teigiama, kad 1941 m. spalio 15 d. dvi lietuvių apsaugos dalių kuopos, vadovaujamos nuovados karininko, buvo pasiūstos į Minsko belaisvių civilių stovyklą ir sunaikino „625 komunistus“⁷⁴. Šioje akcijoje dalyvavo 2-ojo bataliono 1-osios ir 2-osios kuopų policininkai. Buvęs 1-osios kuopos policininkas

Stasys Arštikaitis parodė, kad 2-ojo bataliono policininkai mašinomis buvo nuvežti už Minsko, kur buvo karo belaisvių stovykla. Vokiečiai pro stovyklos vartus išvarė didelę karo belaisvių koloną, kurioje buvo apie 300 žmonių. 2-osios kuopos policininkai apsupo juos ir varė į žudynių vietą apie 500 metrų atstumu nuo stovyklos. Dalis 2-osios kuopos policininkų saugojo koloną, kiti stovyklos kalinius grupelėmis varė į duobę. Pasmerktuosius šaudė 1-osios kuopos policininkai. Po sušaudymo 2-osios kuopos policininkai iš stovyklos atvedė dar dvi kolonas, ir jas sušaudė 1-osios kuopos kariai⁷⁵. 1941 m. spalio 15–16 d. operacijos metu 2-ojo bataliono 1-osios ir 2-osios kuopų policininkai sušaudė 625 stovyklos Nr. 352 kalinius⁷⁶.

Vokiečių 11-ojo rezervinės policijos bataliono operatyviniame pranešime duomenimis, 1941 m. spalio 18 d. viena apsaugos dalių kuopa sunaikino „1150 komunistų“ – belaisvių civilių Minsko stovyklos kalinių. Šiuos duomenis iš dalies atitinka buvusio 2-ojo bataliono 2-osios kuopos policininko M. Kačiulio parodymai. Jis teigė, kad 1941 m. spalio mėnesį, po akcijos Rudenske, vieną ankstyvą rytą lietuvių policijos 2-ojo bataliono 2-osios kuopos policininkai iš kareivinių sunkvežimiais važiavo už Minsko į sovietų karo belaisvių stovyklą. Čia vokiečiai iš barakų varė belaisvius ir juos rikiavo į koloną (surikiuota apie 400 žmonių). Paskui 2-osios kuopos 3-iojo būrio policininkai, vadovaujami jaunesniojo leitenanto Jurgio Juodžio, apsupę belaisvių koloną, pro stovyklos vartus ją konvojavo į už pusės kilometro buvusią pievą ir ten pasmerktuosius varė į duobę. Juos šaudė kitų 2-osios kuopos būrių policininkai.

⁷² M. Kačiulio 1982 m. rugpjūčio 16 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1161, t. 3 (Jurgio Juodžio bylos medžiaga), l. 55–79.

⁷³ A. Rukšėnas, „Kauno 2-asis...“, p. 33–37; *Verbrechen der Wehrmacht. Dimensionen des Vernichtungskrieges 1941–1944*, Herausgeber: Hamburger Institut für Sozialforschung, 2002, s. 227; LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 6, l. 57.

⁷⁴ *Masinės žudynės Lietuvoje*, 1 d. (toliau – *Masinės...*), sud. B. Baranauskas, E. Rozauskas, Vilnius: Mintis, 1965, p. 312.

⁷⁵ S. Arštikaičio 1962 m. vasario 19 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 3, l. 270–272; J. Knyrimo ir S. Arštikaičio 1962 m. birželio 5 d. akistatos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 5, l. 207–208.

⁷⁶ A. Rukšėnas, „Kauno 2-asis...“, p. 33–37.

Vėliau ltn. Jurgio Juodžio vadovaujamas būrys atvarė dar dvi belaisvių kolonas (po 400 asmenų), ir jos buvo sušaudytos⁷⁷. S. Kačiulis 1979 m. apklausoje teigė, kad sovietų karo belaisvių sušaudymo akcijoje, kai buvo sušaudytos trys jų kolonos (kiekvienoje po 400 asmenų), dalyvavo tik 2-oji kuopa. Taigi jo teiginiai atitinka minėto vokiečių 11-ojo rezervinės policijos bataliono operatyvinio pranešimo duomenis apie nužudytųjų skaičių – apie 1200 žmonių⁷⁸.

Apie 2-osios kuopos vado ltn. J. Krikštaponio (Krištaponio) dalyvavimą Minsko karo belaisvių stovyklos Nr. 352 kalinių žudynėse liudija buvusių policininkų parodymai. Buvęs 2-osios kuopos policininkas Stasys Rutkauskas parodė, kad 1941 m. rudenį visas 2-asis batalionas išvyko į Minsko priemiestyje buvusį lagerį. 2-ajai kuopai tada vadovavo ltn. J. Krikštaponis (Krištaponis). Lageryje buvo laikomi karo belaisviai, politiniai kaliniai, civiliai žmonės. Bataliono kariai varė stovyklos kalinius prie duobių ir ten juos šaudė. Komandą šaudyti duodavo J. Krikštaponis (Krištaponis), J. Juodis, Tamošiūnas ir kitų kuopų bei būrių karininkai⁷⁹.

Buvęs 2-ojo bataliono 3-iosios kuopos vadas kpt. Juozas Ūselis parodė, kad tuo metu, kai vyko karo belaisvių stovyklos Minsko priemiestyje naikinimo operacija, J. Krikštaponis (Krištaponis) vadovavo 2-ajai kuopai. Atkreiptinas dėmesys, kad

⁷⁷ A. Rukšėnas, „Kauno 2-asis...“, p. 34–35; *Masinės...*, p. 312; M. Kačiulio 1980 m. liepos 14 d. apklausos protokolas, 1982 m. rugpjūčio 16 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1159, l. 70–71, b. 1160, l. 12.

⁷⁸ A. Rukšėnas, „Kauno 2-asis...“, p. 34–35; M. Kačiulio 1979 m. balandžio 5 d. apklausos protokolas, LYA, ap. 58, b. 47745/3, t. 3, l. 25.

⁷⁹ S. Rutkausko 1961 m. lapkričio 18 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. b. 47386/3, t. 3, l. 337.

J. Ūselio apklausoje taip pat nebuvo klausama apie J. Krikštaponio (Krištaponio) veiklą, J. Ūselis jo pavardę pasakė tardytojo neprašomas, apibūdindamas įvykių eigą. Taip pat minėjo J. Krikštaponio (Krištaponio) padėjėjo Tamošiūno pavardę, tačiau kitų kuopos karininkų pavardžių, dalyvavusių akcijoje, neatsiminė⁸⁰.

Be to, Stasys Rutkauskas parodė: „1941 m. rudenį, tikslios datos neprisimenu, batalionas kartu su vokiečių batalionu traukiniu išvažiavo į Borisovą. Važiavo visas batalionas. Batalionui vadovavo Impulevičius, kuris kartu važiavo. Iš antros kuopos karininkų važiavo Krištaponis, Juodis, Tamošiūnas. Buvo karininkai ir iš kitų kuopų, kad jų pavardžių aš nežinau. [...] Į Borisovą nuėjo vokiečių kareiviai, kurie suėmė Borisove apie 300 žmonių. Iš jų galėjo būti 100 žydų ir likusieji baltarusiai. Mūsų batalionas buvo pasilikęs Borisovo apsaugai, bet kadangi Borisove pasipriešinimo vokiečiams niekas neparodė, tai apsaugoti Borisovo nereikėjo. Maždaug už dviejų valandų vokiečiai su vietiniais policininkais atvarė apie 300 suimtųjų. Apie 150 ar daugiau, dabar neprisimenu, atrinko, o kitus paliko saugoti bataliono kareiviams ir suvarė į vagonus. Tuos atrinktuosius, visus žydus ir dalį baltarusių, bataliono kareiviai nuvarė palei geležinkelį link Minsko ir ten sušaudė. Prieš tai, kad varyti šaudyti, Krištaponis kreipėsi į visus bataliono kareivius, pareikšdamas, kas nori savanoriais eiti šaudyti. Atsirado tokių kareivių apie 30 žmonių, bet pavardžių jų neprisimenu, nes jie buvo iš įvairių kuopų. Kas ėjo šaudyti savanoriais iš antros kuopos, dabar neprisimenu. Su kareiviais į šaudymo vietą nuėjo Krištaponis. Kartu ėjo vokiečių karininkų, vietinių policininkų. Pačio šaudymo aš nemačiau, tik girdėjau šūvius iš šautuvų.“ Nors kyla

⁸⁰ J. Ūselio 1962 m. sausio 26 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. b. 47386/3, t. 3, l. 63.

abejonių, ar S. Rutkauskas teisingai nurodė Borisovo vietovę, tačiau pastebėtina, kad apklausų metu tardytojas jo neklausinėjo apie J. Krikštaponio (Krištaponio) vaidmenį šiose žudynėse, todėl S. Rutkauskas galėjo jo pavardės ir neminėti⁸¹.

2-osios kuopos policininkai Baltrus Simonavičius, Stanislovas Gervinas ir Martynas Kačiulis 1948 m. vasarą tardymo metu parodė, kad 1941 m. spalio pabaigoje ir lapkričio mėnesį 2-ajai kuopai vadovavo ltn. Nikodemus Reikalas Slucko, Klecko, Minsko ir Borisovo žydų getų kalinių žudynėse. Išvardydami visus jiems žinomus 2-ojo bataliono karininkus, B. Simonavičius, S. Gervinas ir M. Kačiulis 1948 m. kažkodėl nenurodė J. Krikštaponio (Krištaponio) pavardės, tačiau liudijo, kad N. Reikalas dalyvavo tik šių keturių miestų žydų žudynėse. Pastebėtina, kad B. Simonavičius, S. Gervinas ir M. Kačiulis 1948 m. tardymo metu taip pat nebuvo specialiai klausinėjami apie N. Reikalą⁸².

Taigi buvusių 2-osios kuopų policininkų parodymų, kitų šaltinių kritinė analizė leidžia pagrįstai teigti (to pakanka istoriniam vertinimui), kad ltn. Juozas Krikštaponis (Krištaponis) 1941 m. spalio 10 d. vadovavo 2-ojo bataliono 2-ajai kuopai Rudensko žydų geto kalinių ir 1941 m. spalio 15–16 d. vykusiame karo belaisvių stovyklos Stalag Nr. 352 kalinių žudynėse, o ltn. Nikodemus Reikalas 1941 m. spalio pabaigoje ir lapkričio mėnesį

vadovavo 2-ajai kuopai Slucko, Klecko, Minsko ir Borisovo žydų getų kalinių žudynėse. Iš žinomų archyvinių dokumentų neaišku, kas vadovavo 2-ajai kuopai kitose 1941 m. rudenį ir žiemą vykusiose žudymo akcijose.

1941 m. gruodžio 18 d. 2-ojo bataliono vadas mjr. A. Impulevičius parašu patvirtino, kad „ltn. Juozas Krištaponis“, nuo 1941 m. rugpjūčio 1 d. ejęs kuopos vado pareigas, „tinka būti pakeltas į kapitono laipsnį“⁸³. Paprastai laipsnis pakeliamas už gerą pavestų užduočių vykdymą ir nepriekaištingą tarnybą. Jei J. Krikštaponis (Krištaponis) spalio–gruodžio mėnesiais būtų sirgęs, gydęsis ligoninėje, buvęs komandiruotėje Lietuvoje ar dėl kitų priežasčių ilgai nėjęs vadovaujančių pareigų (dirbęs atsakingo darbo), nebūtų jokio pagrindo jam suteikti aukštesnį laipsnį.

Kapitono J. Krikštaponio (Krištaponio) tarnyba 2-ajame batalione baigėsi 1942 m. pirmoje pusėje, arba perkeliant jį į tarnybą 252-E batalione. 1942 m. rugsėjo 30 d. iš 252-E bataliono jis buvo paleistas į atsargą⁸⁴.

Esama prieštaringos informacijos J. Krikštaponio (Krištaponio) šeimos narių atsiminimuose. Jo sesuo Veronika Krikštaponytė-Juodienė prisiminė, kad brolis Juozas „visą nacių okupacijos“ laikotarpį slapstėsi nuo vokiečių ir sovietinių partizanų, bet buvo suimtas už konfliktą su vokiečiais restorane (buvo užgautas jo tautinis orumas) ir kelis mėnesius kalėjo Kauno kalėjime⁸⁵. Archyviniai duomenys rodo, kad J. Krikštaponis (Krištaponis) iš tiesų gestapo buvo suimtas ir tris mėnesius kalintas Kauno ka-

⁸¹ S. Rutkausko 1961 m. lapkričio 18 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. b. 47386/3, t. 3, l. 334–337; S. Rutkausko 1981 m. sausio 27 d. apklausos protokolas, LYA, ap. 46, b. 1287, l. 20.

⁸² B. Simonavičiaus 1948 m. rugpjūčio 4 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 11238, t. 1, l. 103–108; S. Gervino 1948 m. liepos 28 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 11238, t. 1, l. 199–206 a. p.; M. Kačiulio 1948 m. liepos 8 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 11238, t. 1, l. 278; M. Kačiulio 1948 m. liepos 16 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 11238, t. 1, l. 283 a. p.

⁸³ 2-ojo bataliono kuopos vado ltn. Juozo Krištaponio pakėlimo kapitono laipsniu 1941 m. gruodžio 1 d. raštas, LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 3, l. 145.

⁸⁴ *Lietuvos karininkai...*, t. 4, p. 277; LCVA, f. 930, ap. 2 K, b. 255; LYA, f. K-8, ap. 2, b. 3.

⁸⁵ *Aukštaitijos partizanų...*, p. 217–225.

lėjime⁸⁶. Sesuo buvo įsitikinusi, kad ji išgelbėjo įtakingų asmenų laidavimas, tarp jų ir generolo Stasio Raštikio, su kuriuo jis buvo susijęs šeimos ryšiais (Raštikis buvo vedęs buvusio prezidento Antano Smetonos dukterėčią, o J. Krikštaponis (Krištaponis) buvo prezidento sūnėnas, jo sesers Mortos sūnus). J. Krikštaponio (Krištaponio) dukterėčia prisiminė, kad jos motina pasakojusi, jog brolis Juozas iš policijos bataliono dezertyravo, „nes buvo kategoriškai prieš tokį tarnavimą vokiečiams nusiteikęs“⁸⁷.

Be to, žurnalisto A. Ališausko publikuotame straipsnyje cituojamas Bagnapolio kaimo gyventojas Julijonas Čeponis, kuris esą raštu paliudijęs: „Mūsų šeima visada gyveno Bagnapolio (Ukmergės r. – red.) vienkiemiais vadinamame kaime. Tai visai kaimynystėje su Juozo Krikštaponio (Krištaponio) gimtine – vienus nuo kitų mus skyrė tik nedidelis miškelis. [...] Kaimynai Krikštaponiai ir Čeponiai visada gražiai sugyveno. J. Krikštaponį visi žinojo kaip sąžiningą ir garbingą žmogų. Karo metu mūsų apylinkėse buvo raudonųjų partizanų (diversijas vykdžiusių teroristų). Kartą jie Bagnapolio palaukėse nušovė du vokiečių kareivius. Jau kitą dieną trijų Bagnapolio ūkininkų trobesius apsupo galybė vokiečių kareivių. Mus – septyniolika žmonių – suvarė prie klėties ir liepė stovėti. Vienas iš šeimos tuo metu buvo išėjęs į kitą kaimą, o grįždamas pamatė, kas dedasi – dega kluonas, viskas apsupta,

pilna sunkvežimių, vokiečių kareivių, kurie laukė savo vado įsakymo sudėginti viską. Tas žmogus nubėgo tiesiai pas Krikštaponį Juozą, kuris per visą karą gyveno savo tėvų sodyboje. Visą išgirdęs, J. Krikštaponis greitai paėmė kartu Lėno kleboną, ir visi trys skubiai atvyko į mūsų kaimą. J. Krikštaponis gerai mokėjo vokiečių kalbą, jis ilgai kalbėjo su tuo vyriausiu vokiečių karininku, kuriam buvo pavesta mus sunaikinti. Po to J. Krikštaponis priėjo prie mūsų ir pasakė: „Viską padariau, brangūs kaimynai, kad gyvi liktumėte.“ Vėliau J. Čeponis jau liudijo, kad gelbėti kaimo J. Krikštaponis (Krištaponis) ir vietos klebonas atvyko vokiečių karininko vairuojamu automobiliu⁸⁸. Apie kaimo išgelbėjimą liudijo ir Mykolas Dirsė, taip pat teigęs, kad vėliau vokiečiai siūlė J. Krikštaponiui (Krištaponiui) trauktis į Vokietiją, tačiau jis atsisakė⁸⁹. Šie liudijimai, jei atpasakotas įvykis atitinka tikrovę, kalba ne tik apie J. Krikštaponio (Krištaponio) siekį išgelbėti kaimynus, bet ir jo sąsajas su nacių okupacine valdžia, tam tikrą autoriteto galią, įtaką, nes niekuo vokiečiams nenusipelnęs, jokių ryšių su karine policine vadovybe neturėjęs žmogus kažin ar galėjo paveikti baudėjus. Jie taip pat netiesiogiai neigia artimųjų prisiminimuose esančią informaciją apie J. Krikštaponio (Krištaponio) savavališką pasitraukimą iš 2-ojo bataliono (dezertyravimą), nes tokiu atveju jis turėjo vengti bet kokių kontaktų su vokiečių policija (grėstų kalėjimas, sušaudymas).

⁸⁶ LSSR vidaus reikalų liaudies komisaro gen. mjr. P. Kapralovo 1945 m. rugpjūčio 29 d. pažyma SSRS NKVD-NKGB įgaliotiniui Lietuvoje gen. lt. I. Tkačenkai apie J. Krištaponio (Krištaponio) nukovimą karinės operacijos metu, LYA, f. K-21, ap. 1, b. 49, l. 199.

⁸⁷ A. Ališauskas, „Kaltinamas dalyvavęs genocide: ar pagrįstai?“, prieiga internete: www.delfi.lt/news/ringas/lit/a-alisauskas-kaltinamas-dalyvavęs-genocide-ar-pagristai.d?id=70483230 [žiūrėta 2021-05-02].

⁸⁸ Viešos diskusijos pavadinimu „Komplikuotos biografijos: tarp istorijos, atminties, politikos ir teisės“ transliacijos įrašas internete: https://www.youtube.com/watch?v=2vb_tQeM1Nw [žiūrėta 2021-12-14, 2 val. ir 52 min. nuo vaizdo įrašo pradžios].

⁸⁹ Ten pat.

1943 m. J. Krikštaponis (Krištaponis) tapo Lietuvos laisvės armijos (toliau – LLA) nariu. 1944 m. įstojo į generolo leitenanto Povilo Plechavičiaus kuriamą Vietinę rinktinę ir buvo paskirtas Karo mokyklos 6-osios kuopos vadu. Prasidėjus sovietinei reokupacijai, įsijungė į partizaninį pasipriešinimą. 1944 m. rugpjūčio mėnesį paskirtas 2-ojo LLA rajono (Taujėnų, Deltuvos valsčiai) vadu. 1944 m. gruodžio mėnesį iš 1-ojo ir 2-ojo LLA rajonų įkūrus Vyčio apygardą, tapo šios apygardos vadu, jam priskiriami didžiausi nuopelnai už apygardos įkūrimą ir organizacinį stiprinimą. Slapyvardis – nežinomas. Kartu su 18 partizanų J. Krikštaponis (Krištaponis) žuvo 1945 m. sausio 12 d. kautynėse su NKVD kariuomenės daliniu Užulėnio miške (Ukmergės r.). Palaidojimo vieta nežinoma⁹⁰.

J. KRIKŠTAPONIO (KRIŠTAPONIO) ISTORINIO ATMINIMO PROBLEMA

J. Krikštaponio (Krištaponio) istorinio atminimo problemos ištakos siekia 1996-uosius, kai Ukmergės miesto aikštėje buvo pastatytas paminklinis akmuo su bronziniu bareljefu. Ant pritvirtintos granito plokštės iškalti žodžiai: „Lietuvos partizanų „Vyties“ apygardos vadas kap. Juozas Krikštaponis.“ Tais pačiais metais jo vardu pavadinta Ukmergės aikštė. LGGRTC generalinės direktorės Dalios Kuodytės 1997 m. gruodžio 22 d. įsakymu Nr. 166 J. Krikštaponiui (Krištaponiui) buvo pripažintas kario savanorio statusas. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1998 m. gegužės 15 d. nutarimu Nr. 596 J. Krikštaponis (Krištaponis) buvo apdovanotas Vyčio

⁹⁰ S. Knezys, „Kauno karo...“, p. 153; *Lietuvos kariuomenės...*, p. 277; *Holokaustas Lietuvoje 1941–1944*, Vilnius: LGGRTC, 2011, p. 415–416; J. Krikštaponis (Krištaponis), prieiga internete: <http://genocid.lt/centras/lt/653/a/> [žiūrėta 2021-05-02].

Kryžiaus 1-ojo laipsnio ordinu⁹¹. Lietuvos Respublikos prezidentas Valdas Adamkus 2002 m. spalio 31 d. dekretu Nr. 1965 suteikė (po mirties) pulkininko laipsnius trims „ginkluoto pasipriešinimo (rezistencijos) dalyviams – kariams savanoriams ir prieškario Lietuvos kariuomenės kariams“: Tauro apygardos vadui Antanui Baltūsiui-Žvejui, Vytauto apygardos vadui Vincui Kauliniui-Miškiniui ir Vyčio apygardos vadui Jonui Krištaponiui. 2007 m. sausio 5 d. dekretu Nr. 1K-849 klaida buvo ištaisyta: Jono Krištaponio asmenvardis pakeistas Juozu Krikštaponiu (Krištaponiu). Pulkininko laipsniai minėtiems asmenims buvo suteikti tuometinio krašto apsaugos ministro Lino Linkevičiaus teikimu. Žinoma, nei Vyriausybė, nei Prezidentūra tuomet neturėjo visos informacijos apie šiuos vadus, pasitikėta LGGRTC teikimu, nors Centras nebuvo atlikęs J. Krikštaponio (Krištaponio) biografijos išsamaus tyrimo ir neturėjo žinių apie jo veiklą karo metais.

Pirmasis publikaciją apie J. Krikštaponio (Krištaponio) istorinio atminimo problemą 2011 m. paskelbė Evaldas Balčiūnas⁹². Tai

⁹¹ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1998 m. gegužės 15 d. nutarime Nr. 596, kurį pasirašė Ministras Pirmininkas Gediminas Vagnorius ir krašto apsaugos ministras Česlovas Stankevičius, rašoma: „Pristatyti apdovanoti Vyčio Kryžiaus 1-ojo laipsnio ordinu šiuos didvyriškai gynusius Lietuvos laisvę ir nepriklausomybę ginkluoto pasipriešinimo (rezistencijos) dalyvius – karius savanorius (po mirties): Vincą Kaulinį – Vytauto apygardos vadą, Juozą Krikštaponį – Vyčio apygardos vadą, Antaną Slučką – Rytų Lietuvos srities vadą, prieiga internete: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.56193?positionInSearchResults=0&searchModelUID=011f05c2-7f42-493c-9187-eb442ee22c58> [žiūrėta 2021-04-10].

⁹² E. Balčiūnas, „Trys naciams tarnavę Lietuvos laisvės armijos (LLA) pulkininkai“, prieiga internete: <http://www.anarchija.lt/aktualijos/81-istorija/32771-trys-naciams-tarnave-lietuvos-laisves-armijos-lla-pulkininkai.html>, [žiūrėta 2021-04-10].

buvo pasipiktinimo reakcija į minėtą dekretą, nes visi trys pulkininko laipsnius gavę partizanų vadai, E. Balčiūno įsitikinimu, dalyvavo Holokauste ir kitų civilių žudynėse. Jis retoriškai klausė: „Įdomu, kaip turėtų jaustis aukų artimieji, kad ir atsitiktinai papuolę į J. Krikštaponio (Krištaponio) vardu pavadintą aikštę Ukmergėje?“ Lietuvos žydų bendruomenę (toliau – LŽB) ši publikacija paskatino kreiptis į LGGRTC dėl papildomos informacijos. 2012 m. liepos 25 d. Centras išsiuntė atsakymą LŽB dėl minėtų asmenų veiklos karo metais, informuodamas, kad yra archyvinių duomenų apie J. Krikštaponio (Krištaponio) ir A. Baltūsio dalyvavimą Holokauste, tačiau apie V. Kaulinį tokių duomenų nerasta. Tuomet LGGRTC jau buvo pradėjęs platų Holokauste dalyvavusių asmenų tyrimą. Viskas prasidėjo nuo to, kai 2009 m. Lietuvos žydų bendruomenės tinklalapyje Izraelyje buvo paskelbtas 4233 lietuvių, kaltinamų dalyvavimu Holokauste, vadinamasis „J. A. Melamedo sąrašas“⁹³. Lietuvos Respublikos Vyriausybės pavedimu LGGRTC pradėjo tyrimą. Po trejų metų darbo (2013 m. spalio mėn.) LGGRTC pavyko nustatyti, kad iš minėtų 4233 asmenų prie žydų genocido galimai prisidėjo 1070 žmonių. Be to, papildomai buvo nustatyti dar 985 asmenys, bet jų pavardžių nebuvo minėto tinklalapio sąraše. Tyrime dalyvavusio A. Rukšėno teigimu, nerasta jokių duomenų apie tokių garsių partizanų vadų, kaip Jonas Žemaitis, Adolfas Ramanauskas ar Juozas Lukša, dalyvavimą žydų žudynėse, tačiau sąraše minimas J. Krikštaponis (Krištaponis) „iš tiesų 1941 m. spalio mėnesį Baltarusijoje

⁹³ Izraelio leidinyje *Lithuania: Crime and Punishment* (1999, January, Nr. 6) pateikta beveik 5000 lietuvių, kaltinamų dalyvavus Holokauste, pavardžių, prieiga internete: <https://ggochin.files.wordpress.com/2017/07/lithuania-crime-and-punishment-volume-6.pdf> [žiūrėta 2021-10-12].

dalyvavo Rudensko geto likvidavimo ir karo belaisvių sušaudymo operacijoje“⁹⁴.

Nepaisydama šios oficialiai paskelbtos informacijos, kuri turėjo priversti suklusti, Panevėžio rajono savivaldybės taryba 2014 m. vasario 24 d. vienai Panevėžio gatvei suteikė „J. Krikštaponio“ vardą. Kodėl pasirinktas asmenvardis *Krištaponis*, o ne *Krikštaponis* – neaišku. Žymių partizanų (J. Lukšos, V. Gužo, A. Grybino, P. Bartkaus, J. Šibailos) asmenvardžiais pavadintos ir kitos Panevėžio gatvės. 2014 m. kovo 14 d. Lietuvos kariuomenės Krašto apsaugos savanorių pajėgų Vyčio apygardos 5-ojoje rinktinėje įvyko renginys, skirtas pirmojo Vyčio apygardos vado atminimui įamžinti, „suteikiant Rinktinės Štabo I a. salei plk. Juozo Krikštaponio (Krištaponio) vardą. Iškilios asmenybės vardo suteikimas vienai iš Rinktinės salių, skirtas stiprinti Rinktinės karių karinę ir tautinę dvasią, puoselėti pagarbą istorinėms vertybėms bei įamžinti pirmojo Vyčio apygardos vado plk. Juozo Krikštaponio (Krištaponio) atminimą.“⁹⁵ Nežinoma, ar atminimo įamžinimo iniciatoriai girdėjo apie minėtą A. Rukšėno pareiškimą.

Paviešinti LGGRTC tyrimo rezultatai visuomenėje sukėlė tam tikrą reakciją. Vienas pirmųjų autorių, atkreipęs dėmesį į J. Krikštaponio (Krištaponio) asmenį ir paminklinį akmenį jam atminti, buvo Zigmas Vitkus,

⁹⁴ D. Liekis, „Po lietuvių tyrimo litvakų sudarytame žydšaudžių sąraše – nauji įtariamieji“, prieiga internete: <https://www.delfi.lt/mokslas/archive/po-lietuviu-tyrimo-litvaku-sudarytame-zydsaudziu-sarase-nauji-itariamieji.d?id=63132320> [žiūrėta 2021-06-10].

⁹⁵ Prieiga internete: http://kariuomene.kam.lt/lt/kariuomenes_struktura/savanoriu_pajegos_368/padaliniai_371/kasp_vycio_apygardos_5-oji_rinktine_panevezys/naujienos_3478/rinktines_salei_suteiktas_plk._juozo_krikstaponio_vardas.html?pbck=0 [žiūrėta 2021-06-15].

kuris 2014 m. liepos mėnesį paskelbtoje publikacijoje rašė:

„Žinant nepaneigiamus faktus [...] kodėl užmerkiame akis ir paverčiame gerbtinu visai netinkamą žmogų ir paliekame šiuos praeities faktus mūsų valstybės nedraugų interpretacijoms [...]. Galima įsivaizduoti, kodėl ukmergiškiai nekelia šio klausimo. [...] Kaipgi dabar ardysi paminklą partizanų pulkininkui? Tačiau ar ne didesnis skandalas yra būtent tai, jog jis tebestovi?“⁹⁶

Į pagrįstai iškeltą klausimą jokios reakcijos iš valstybinių institucijų tuomet nesulaukta.

2014 m. liepos 14 d. Ukmergėje, J. Krikštaponio (Krištaponio) vardo aikštėje, įvyko asociacijos „Lietuva be nacizmo“ surengtas piketas, kuriuo buvo norima atkreipti dėmesį į tai, kad „Ukmergės rajone ir Lietuvoje išgarbintas „tautos didvyris“ Juozas Krikštaponis buvo aktyvus Holokausto Lietuvoje ir Baltarusijoje vykdytojas, nusikaltėlis prieš žmoniją.“⁹⁷ Deja, tai nebuvo pačių ukmergiškių inicijuotas renginys. Vienas piketo organizatorių, Socialistinio liaudies fronto lyderis G. Grabauskas, anksčiau buvo teistas už antivalstybinę veiklą ir 2020 m. pabėgo į Rusiją, nes jam grėsė teisinis persekiojimas. Jis ir asociacija „Lietuva be nacizmo“ susiję su Rusijos propagandine žiniasklaida, kuri galimai palaiko ryšius su Rusijos specialiosiomis tarnybomis ir atlieka informacinio bei propagandinio karo prieš Lietuvą funkcijas⁹⁸.

⁹⁶ Z. Vitkus, „Pavojingas akmuo. Pavojingesnis, nei Žaliojo tilto „balvonai“, prieiga internete: <https://www.bernardinai.lt/2014-07-15-zigmas-vitkus-pavojingas-akmuo-pavojingesnis-nei-zaliojo-tilto-balvonai/> [žiūrėta 2021-06-10].

⁹⁷ „Ukmergėje – asociacijos „Lietuva be nacizmo“ piketas“, prieiga internete: <https://www.ukzinius.lt/pdf/failai/2014-07-15.pdf> [žiūrėta 2021-06-18].

⁹⁸ V. Saldžiūnas, „Kremliaus ruporai – apie Seimo rinkimus: rauda dėl rezultatų, o vienas pabėgo į Rusiją“, prieiga internete: <https://www.delfi.lt/>

Šios tarnybos galimai išnaudojo piketą siekdamas diskredituoti Lietuvą tarptautinės bendruomenės akyse. Mažai abejonių, kad panašūs atvejai bus eksploatuojami ir ateityje, nes tai gali pažeisti ir Lietuvos valstybinius interesus.

Ukmergės rajono savivaldybės meras Vydas Paknys asociacijos „Lietuva be nacizmo“ piketuotojams teigė, kad savivaldybė jau yra kreipusis į Lietuvos istorijos institutą ir LGGRTC, kad „šios įstaigos ir nuspręs, ką reikėtų daryti šioje situacijoje“. „Pati nuspręsti, kokio vardo nedera suteikti ar pašalinti paminklą, savivaldybė neturi kompetencijos – tai Vyriausybės politika“, – komentavo savivaldybės Kultūros ir viešųjų ryšių skyriaus pareigūnas⁹⁹. Derėtų pastebėti, kad paminklų statymas, jų pašalinimas ir gatvių pervardijimas priklauso būtent savivaldybių kompetencijai, todėl toks savo teisių „delegavimas“ labiau panašėjo į baimę apsispręsti ir siekį atsikratyti tiesioginės atsakomybės.

LGGRTC susidūrė su J. Krikštaponiui (Krištaponiui) paties Centro suteikto kario savanorio statuso problema, kurią kažkaip reikėjo spręsti. 2014 m. gruodžio 19 d. LGGRTC išsiuntė Generalinei prokuratūrai užklausimą, kuriame prašė ištirti, ar J. Krikštaponis (Krištaponis) „įvykdė karo nusi-kaltimus, nusikalto žmoniškumui“. Taip pat buvo prašoma kreiptis į Vilniaus apygardos

[news/daily/demaskuok/kremliaus-ruporai-apie-seimo-rinkimus-rauda-del-rezultatu-o-vienaspabego-i-rusija.d?id=85583797](https://www.delfi.lt/news/daily/demaskuok/kremliaus-ruporai-apie-seimo-rinkimus-rauda-del-rezultatu-o-vienaspabego-i-rusija.d?id=85583797) [žiūrėta 2021-06-09]; „Specialus tyrimas: Kremliaus organizacijos pinigai – į lietuviškas, latviškas ir estiškas kišenes“, prieiga internete: <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/specialus-tyrimas-kremliaus-organizacijos-pinigai-i-lietuviskas-latviskas-ir-estiskas-kisenes-56-507933> [žiūrėta 2021-06-09].

⁹⁹ „Ukmergėje – asociacijos „Lietuva be nacizmo“ piketas“, *Ukmergės žinios*, 2014, liepos 15, Nr. 53.

administracinę teismą dėl LGGRTC 1997 m. įsakymo, kuriuo J. Krikštaponiui (Krištaponiui) buvo pripažintas kario savanorio statusas, panaikinimo. Centras šalia rašto pridėjo A. Rukšėno istorinę archyvinę pažymą „Dėl Juozo Krikštaponio (Krištaponio) veiklos vokiečių okupacijos laikotarpiu“. Joje buvo pateikta faktinė archyvinio tyrimo medžiaga, liudijanti apie J. Krikštaponio (Krištaponio) dalyvavimą Holokauste. Vėliau pažyma tapo prieinama visuomenei¹⁰⁰. Kreipdamasis į prokuratūrą LGGRTC norėjo atitaisyti savo klaidą, mat Pasipriešinimo 1940–1990 m. okupacijoms dalyvių teisinio statuso įstatymo 6 straipsnio 2 dalies 1 punkte nustatyta, kad kario savanorio statusas nepripažįstamas asmenims, kurie, be kita ko, „įvykdė karo nusikaltimus, nusikalto žmoniškumui, įsakė žudyti ar žudė taikius gyventojus arba dalyvavo darant šiuos nusikaltimus“. Prokuratūra atsakyme paaiškino, kad negali pradėti ikiteisminio tyrimo dėl mirusio asmens veiklos (tai draudžia baudžiamosios teisės principai), taip pat kad negali kelti klausimo dėl asmens baudžiamosios atsakomybės ir reabilitacinių pagrindais (nors, kalbant apie mirusius asmenis, tai baudžiamoji teisė leidžia), nes J. Krikštaponis (Krištaponis) niekada nebuvo nuteistas¹⁰¹. Teisininkas Donatas Glodenis pastebėjo, kad neteisėtai

suteikto kario savanorio statuso problema egzistuoja ir ją reikės spręsti ateityje. Pasak jo, jokie teisės aktai netrukdė, pastebėjus padarytą klaidą, pačiai Centro vadovybei kreiptis į administracinę teismą prašant panaikinti neteisėtą savo įsakymą dėl kario savanorio statuso J. Krikštaponiui (Krištaponiui) suteikimo¹⁰². Tačiau tai nebuvo padaryta ir klausimas liko išsaldytas.

Netrukus apie LGGRTC pažymą sužinojo Lietuvos laisvės kovotojų sąjunga (toliau – LLKS), kuri 2015 m. sausio 8 d. kreipėsi į Generalinę prokuratūrą ir LGGRTC teigdama, jog: „Remiantis dviem KGB duotais suinteresuotų asmenų parodymais išbraukti J. Krikštaponį iš Lietuvos pasipriešinimo istorijos“ būtų netikslinga, o šis konfliktas gali pasitarnauti jėgoms, nepripažįstančioms Lietuvos partizaninio pasipriešinimo teisėtumo¹⁰³. LGGRTC generalinė direktorė Teresė Birutė Burauskaitė 2015 m. sausio 11 d. televizijos laidoje „Savaitė“ gynė Centro sprendimą kreiptis į prokuratūrą sakydama, kad iš prokuratūrai pateiktos medžiagos visiems turėtų būti akivaizdu, kad J. Krikštaponis (Krištaponis) dalyvavo Holokauste¹⁰⁴.

¹⁰⁰ LGGRTC 2014 m. gruodžio 19 d. pažyma Lietuvos Respublikos generalinei prokuratūrai „Dėl Juozo Krikštaponio (Krištaponio) veiklos vokiečių okupacijos laikotarpiu“, prieiga internete, http://genocid.lt/UserFiles/File/Titulinis/2016/20160210_krikstaponis_02.pdf [žiūrėta 2022-01-29].

¹⁰¹ Lietuvos Respublikos generalinės prokuratūros 2015 m. sausio 22 d. atsakymas LGGRTC, prieiga internete: <https://drive.google.com/file/d/0B7N4UaoQWBXianZuS1NuSjVUNWc/view?pref=2&pli=1&resourcekey=0-LBYjBszBV78IPqi2fhUGQ> [žiūrėta 2021-04-09]; prieiga internete: http://genocid.lt/UserFiles/File/Titulinis/2016/20160210_krikstaponis_03.pdf [žiūrėta 2021-06-09].

¹⁰² D. Glodenis, „Kas nuvainikuos nepelnytai pagerbtus, prisidėjusius prie Holokausto?“, prieiga internete: <https://www.delfi.lt/news/ringas/lit/d-glodenis-kas-nuvainikuos-nepelnytai-pagerbtus-prisidejusius-prie-holokausto.d?id=70352118> [žiūrėta 2021-05-09].

¹⁰³ „Lietuvos laisvės kovotojų sąjungos protestas-reikalavimas“, prieiga internete: <https://llks.lt/pdf/pareiskimas%20del%20kristoponio.pdf> [žiūrėta 2020-09-11]; Ž. Zabulytė, *Žydų istorinės atminties įprasminimas Ukmergėje: lokaliniai ir išoriniai veikėjai*: bakalauro darbas, Vilnius, 2021, p. 39.

¹⁰⁴ N. Pumprickaitė, „Ar galėjo Prezidento A. Smetonos sūnėnas dalyvauti žydų žudynėse?“, prieiga internete: <https://www.lrt.lt/naujienos/lie-tuvoje/2/89410/ar-galejo-prezidento-a-smetonos-sunenas-dalyvauti-zydu-zudynese-video> [žiūrėta 2021-05-07].

Iš Ukmergės kilusi tuometinė Seimo pirmininkė Loreta Graužinienė taip pat rėmėsi LGGRTC parengta pažyma, kai 2016 m. raštu kreipėsi į tuometinę prezidentę Dalią Grybauskaitę ir krašto apsaugos ministrą Juozą Oleką, prašydama apsvarstyti, ar paaiškėjus naujoms aplinkybėms pagrįstai J. Krikštaponiui (Krištaponiui) po mirties suteiktas pulkininko laipsnis¹⁰⁵. Nei iš Prezidentūros, nei iš ministerijos jokios reakcijos nesulaukta. Neaišku, ar tai buvo abejingumas, atsakomybės kratymasis ar baimė imtis konfliktiško sprendimų. Galbūt viskas kartu. Tačiau į L. Graužinienės pareiškimą atsiliepė LLKS, vėl užėmusi gynybines pozicijas ir jaučianti pareigą apginti J. Krikštaponio (Krištaponio) garbę, nes ji save laikanti pagrindine partizanų atminimo sergėtoja ir puoselėtoja. LLKS tinklalapio vyriausiasis redaktorius Antanas Ališauskas bandė paneigti visus istorinius kaltinimus:

„Vien tiktai pagal du SSRS KGB vykdytų tardymų metu išgautus (galimai sufabrikuotus) parodymus, absoliučiai daugumai kitų tardomųjų (buvusių bataliono policininkų) nieko blogo apie J. Krikštaponį nepaliudijus ir jo net nepaminėjus, nevalia išmesti už laisvę žuvusį partizanų vadą į istorijos šiukšlyną, sutrypti jo atminimą.“¹⁰⁶

LLKS lyg ir pripažįsta J. Krikštaponį (Krištaponį) tarnavus 2-ajame batalione, tačiau susidaro įspūdis, kad šio bataliono dalyvavimas žudynėse sąjungai nėra argumentas.

¹⁰⁵ „L. Graužinienė sujudo dėl J. Krikštaponiui (Krištaponiui) suteikto pulkininko laipsnio“, prieiga internete: <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/l-grauziniene-sujudo-del-j-krikstaponiui-suteikto-pulkininko-laipsnio.d?id=70500282> [žiūrėta 2020-01-03].

¹⁰⁶ A. Ališauskas, „Kaltinamas dalyvavęs genocide: ar pagrįstai?“, prieiga internete: <https://www.delfi.lt/news/ringas/lit/a-alisauskas-kaltinamas-dalyvavęs-genocide-ar-pagrįstai.d?id=70483230> [žiūrėta 2021-06-11].

LGGRTC generalinė direktorė T. B. Burauskaitė taip pakomentavo A. Rukšėno parengtą pažymą: „Centras, rašydamas istorinę archyvinę pažymą, visada remiasi tik dokumentais, ir tai, kas parašyta mūsų pažymoje, nėra šiaip samprotavimai. Tai yra istorine archyvine medžiaga, kaip šaltiniu, paremti duomenys.“ T. B. Burauskaitė per visą savo kadenciją užėmė nuoseklią poziciją ir nedviprasmiškai pasisakydavo J. Krikštaponio (Krištaponio) istorinio atminimo klausimu. LGGRTC kaip ekspertų institucija iki tol pasitikėjo Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių organizacija bei LLKS, tačiau J. Krikštaponio (Krištaponio) atvejo tyrimas, regis, sugriovė tą pasitikėjimą. Partizanų vado dalyvavimas Holokauste niekaip nederėjo su turimu ir norimu apginti šio partizano įvaizdžiu. *Didžiajame pasakojime* apie Lietuvos partizaninį karą tokių dalykų iki tol nebuvo ir daug kam atrodė, kad ir negali būti (kolektyviai atremtas išpuolis prieš A. Ramanausko atminimą buvo tarsi įrodytas). Visuomenėje sklido nuogaštavimai, kad „pagal kažkieno komandą šmeižiami beveik visi garsiausi partizanų vadai“ ir galbūt juodinami „falsifikuojant“ ir „kuriant“ dokumentus¹⁰⁷.

Ukmergės rajono savivaldybės meras Rolandas Janickas¹⁰⁸ 2017 m. lapkričio 8 d. gavo LGGRTC raštą su A. Rukšėno parengta minėta pažyma. Lietuvos istorijos institutas 2017 m. lapkričio 9 d. raštu „Dėl Juozo

¹⁰⁷ I. Babkauskienė, J. Gafurova, „Kas padės tašką partizano J. Krikštaponio istorijoje?“ (toliau – I. Babkauskienė...), prieiga internete: [https://www.respublika.lt/lt/naujienos/lietuva/kitos_lietuvos_zinios/kas_pades_taska_partizano_jkrikstaponio_istorijoje\[žiūrėta 2021-07-01\]](https://www.respublika.lt/lt/naujienos/lietuva/kitos_lietuvos_zinios/kas_pades_taska_partizano_jkrikstaponio_istorijoje[žiūrėta 2021-07-01]).

¹⁰⁸ R. Janickas nuo 2003 m. priklauso Darbo partijai, yra partijos Ukmergės skyriaus pirmininkas. Nuo 2013 m. Ukmergės rajono savivaldybės mero pavaduotojas, nuo 2015 m. – Ukmergės rajono savivaldybės meras.

Krikštaponio veiklos ir vaidmens Lietuvos istorijoje“ informavo Lietuvos Respublikos Vyriausybės kanceliariją ir Ukmergės rajono savivaldybę, kad Instituto XX a. istorijos skyriuje buvo išsamiai apsvarstytas Ukmergės savivaldybės prašymas įvertinti J. Krikštaponio (Krištaponio) veiklą ir vaidmenį Lietuvos istorijoje. Pagal šio svarstymo metu pareikštas nuomones, įvertinus dokumentinę archyvinę medžiagą, buvo parengta pažyma, kurioje pateikta faktinė medžiaga apie J. Krikštaponio (Krištaponio) dalyvavimą žydų ir kitų civilių žudynėse Baltarusijoje, kartu Ukmergės rajono savivaldybės merui ir rajono tarybai siūlyta panaikinti su J. Krikštaponiu (Krištaponiu) susijusius istorinio atminimo įamžinimo ženklus, rekomenduota demontuoti esantį paminklinį akmenį ir pakeisti J. Krikštaponio (Krištaponio) aikštės vardą¹⁰⁹. Ši LGGRTC ir Istorijos instituto pateikta vienareikšmiška informacija ir rekomendacijos buvo ignoruojamos, ir jokių veiksmų savivaldybė tuomet nesiėmė. Kitų metų kovo mėnesį Ukmergės meras R. Janickas raštu kreipėsi į Vyriausybės kanclerį su „prašymu suteikti išsamią konsultaciją ir dalyvauti vertinant informaciją apie J. Krikštaponio (Krištaponio) veiklą vokiečių okupacijos metu ir jo vaidmenį Lietuvos istorijoje“. Meras teigė pakliuvęs į nepavydėtiną padėtį:

„Kokį sprendimą aš beprieimčiau šioje situacijoje, liksiu kaltas arba prieš vieną, arba prieš kitą pusę. Iš vienos pusės, jis yra pripažintas pasipriešinimo dalyviu, pagerbtas kaip didvyris, kovojęs ir žuvęs už Tėvynės laisvę. Jeigu paminklo nepašalinsiu, tai reikš, kad

aukštiname galimai dalyvavusius holokauste, o jei paminklą panaikinsiu, ant manęs pyks, kad žeminu ir negerbiu partizanų.“¹¹⁰

Šiuo atveju buvo akivaizdu, kad jėgų persvarą turi LLKS gynybinės pozicijos šalininkai. Savivaldybės taryba tiesiog nedrįso priimti savarankiško sprendimo.

Po kelių metų tylos J. Krikštaponio (Krištaponio) istorinio atminimo klausimo pagaliau ėmėsi Vyriausybė. 2018 m. Vyriausybės kanclerio pavaduotojas Deividas Matulionis interviu portalui lrt.lt kalbėjo: „Yra duomenų apie jo dalyvavimą Holokauste ir taip pat žudant karo belaisvius Baltarusijos teritorijoje. Kreipiamės į Ukmergės savivaldybės merą, kad tas paminklas, kuris yra pastatytas, būtų greičiau nukeltas.“ Pasiteiravus, ką apie tai mano meras R. Janickas, šis kratėsi atsakomybės:

„Čia ne mūsų kompetencija, turėtų atsakyti kiti, ir aš tikrai neturiu argumentų. Tikrai norėčiau, kad kartu susėstų tas pats Genocido centras, Vyriausybės atstovai, mūsų partizaninio judėjimo atstovų gynėjai, būtų platesnė diskusija ir susitartų.“

J. Krikštaponio (Krištaponio) atminimui skirto paminklinio akmens iniciatoriai tikino neleisiantys iškelti paminklo ir ruošėsi rengti protestus¹¹¹.

Vyriausybės pozicija nesikeitė: sprendimą dėl paminklo turi priimti savivaldybė, meras, nes tai ne Vyriausybės, o savivaldybės kompetencija. 2019 m. D. Matulionis komentavo situaciją Ukmergėje: „Meras turėtų suvokti, kad tokių dalykų neturi būti. Mes nelabai galime imtis, mes kreipėmės oficialiai, aš raštu kreipiausi, kalbėjau telefonu,

¹¹⁰ I. Babkauskienė...

¹⁰⁹ Lietuvos istorijos instituto 2017 m. lapkričio 9 d. raštas Nr. SD-(1.10)-327 „Dėl Juozo Krikštaponio veiklos ir vaidmens Lietuvos istorijoje“ Lietuvos Respublikos Vyriausybės kanceliarijai ir Ukmergės rajono savivaldybei, Lietuvos istorijos instituto sekretoriatas.

¹¹¹ G. Vitkauskas, R. Gilytė, „Ukmergės meras neskuba versti paminklo J. Krikštaponiui (Krištaponiui)“, prieiga internete: <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/227999/ukmerges-meras-neskuba-versti-paminklo-j-krikstaponiui> [žiūrėta 2021-06-05].

deja, tas klausimas iki šiol nesisprendžia. Tai yra savivaldybės reikalas.¹¹²

Meras sugalvodavo įvairių pasiteisinimų ir dingsčių, kurios greičiausiai dangstė tikrąsias neveiklumo priežastis, susijusias su elektorato išlaikymu: „Šitie dalykai valstybinio lygmens, vyriausybinių lygio, bet ne savivaldybės lygmens. Ir niekas nenori oficialiai pasakyti, kad taip, jisai kaltas.“ Jis teigė nenorįs „priešinti bendruomenių“¹¹³. Žydų istorinės atminties įprasminimo Ukmergėje klausimus tyrusios Živilės Zabulytės nuomone, „tokį neryžtingumą galėjo lemti ir tai, jog meras Ukmergėje yra sulaukęs ilgalaikio vietos gyventojų pasitikėjimo, todėl vengė konfliktiškų sprendimų“, kurie nebūtų palankūs jo įvaizdžiui ir politinei ateičiai¹¹⁴ (2019 m. meras buvo perrinktas antrai kadencijai). Vienintelis svarus R. Janicko paaiškinimas, kodėl nieko nesiimama, – tai, kad J. Krikštaponiui (Krištaponiui) nebuvo panaikintas kario savanorio statusas, Prezidento dekretu suteiktas pulkininko laipsnis ir Vyriausybės apdovanojimas¹¹⁵.

Holokausto atminimo problematiką tyrinėjantis Z. Vitkus, komentuodamas situaciją dėl paminklo sakė, kad bendroji atminimo kultūra negali ir neturi būti diktuojama leidžiant įsakymus (tokia nuostata akcentuojama 2011 m. priimtoje Tarptautinėje memorialinių muziejų chartijoje). Dėl šios priežasties aukščiausios valstybės institucijos gali nebent inicijuoti ir užtikrinti suinteresuotų pusių, institucijų, ekspertų ir bendruomenių

forumą, kuriame būtų iškristalizuotos gairės, kaip derėtų elgtis įamžinant (nejamžinant) kontroversiškas asmenybes. Jo teigimu, priimant konkrečius sprendimus savivaldybėms būtų rekomenduojama atsižvelgti į šias gaires. Z. Vitkaus nuomone, priimant sprendimus dėl atminimo ženklų konkrečioms asmenims, jų biografijos turėtų būti vertinamos visuminiu požiūriu, remiantis nepakenkimo kitiems žmonėms ir poelgių neatsveriamumo principais¹¹⁶. Kitaip sakant, jokie nuopelnai kovoje už nepriklausomybę neatsveria asmens dalyvavimo masinėse civilių žudynėse ir nėra viešosios pagarbos pagrindas.

Vis dėlto 2019 m. J. Krikštaponio (Krištaponio) vardo aikštė buvo pervardinta. Ukmergės žiniasklaidoje tai buvo aprašyta tik kaip vienas iš savivaldybės tarybos posėdyje priimtų nutarimų, o pats nutarimas visuomenėje nesulaukė didelio dėmesio ir rezonanso. Ukmergės gyventojai iš viso neparodė jokios savo pozicijos dėl paminklo – nerengė protesto akcijų, piketų (už ar prieš), buvo abejingi, galbūt dėl nesidomėjimo ir informacijos stokos, pilietiško sąmoningumo bei aktyvumo trūkumo. Akivaizdu, jog J. Krikštaponio (Krištaponio) asmenybė ir veikla jiems mažai ką tereiškę. Ar ne vienintelis Algimantas Kacevičius Ukmergės miesto bendruomenės dienraštyje 2018 m. paskelbė publikaciją, kurioje drąsiai kėlė klausimą dėl paminklinio akmens J. Krikštaponiui (Krištaponiui) pašalinimo, panaudojo LGGRTC pažymoje nurodytus faktus?¹¹⁷ Ukmergės žydų bendruomenė taip pat neišreiškė kategoriškos nuomonės, kaip turėtų būti elgiamasi su paminklu, tačiau

¹¹² D. Platūkytė, „Dar viena Lietuvos dėmė: Ukmergėje tebestovi paminklas Holokauste dalyvavusiam partizanui Krištaponiui“, prieiga internete: <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1090732/dar-viena-lietuvos-deme-ukmergeje-tebestovi-paminklas-holokauste-dalyvavusiam-partizanui-kriktaponiui> [žiūrėta 2021 m. birželio 5 d.].

¹¹³ Ž. Zabulytė..., p. 93.

¹¹⁴ Ž. Zabulytė..., p. 42.

¹¹⁵ Ten pat.

¹¹⁶ D. Platūkytė, „Dar viena Lietuvos dėmė...“

¹¹⁷ A. Kacevičius, „Apie po žeme paslėptą tiesą“, prieiga internete: <https://www.vilkmerge.eu/algimantas-kacevicius-apie-po-zeme-paslepta-tiesa/> [žiūrėta 2021-06-18].

akcentavo, kad ji norėtų aiškumo¹¹⁸. Atrodo, kad J. Krikštaponio (Krištaponio) atminimo atvejį užrišo Gordijaus mazgą, kurį atmazgyti niekam nesiseka, o perkirsti neužtenka nei išminties, nei drąsos, nei valios, nei etinių vertybių. Visa problema – visuomenės abejingumas, nepasitikėjimas ekspertais ir atsakingų valstybinių institucijų vadovų politinės valios nebuvimas.

Žinoma, Lietuvos žydų bendruomenei buvo ir yra skaudžiausia dėl susidariusios padėties. Jos pirmininkė Faina Kukliansky 2020 m. teigė:

„Aš Jums galiu paminėti ir daugiau asmenybių, dėl kurių jau daug metų vyksta polemika – pavyzdžiui, ponas J. Barzda, J. Krištaponis, J. Noreika. [...] Tai dar nebaigtas klausimas, ir jis nebus baigtas. Tas karas tęsis tol, kol nebus įvertinti tie žmonės arba organizacijos, apie kurias mes kalbame.“¹¹⁹

LŽB tais pačiais metais kreipėsi į Lietuvos istorijos institutą dėl istorinės archyvinės pažymos apie J. Krikštaponio (Krištaponio) biografiją ir veiklą. Atsižvelgęs į kreipimąsi, Institutas 2020 m. parengė pažymą „Dėl Juozo Krikštaponio (Krištaponio) biografijos ir veiklos“. Ji parengta po straipsnio autoriaus nepriklausomo archyvinių dokumentų tyrimo ir panaudojus su šiuo klausimu susijusių istoriografiją. Pažyma apsvarstyta XX amžiaus istorijos skyriuje ir jai buvo pritarta.

F. Kukliansky buvo teisi: kolektyvinių atminčių konfrontacija tęsėsi toliau ir, matyt, dar tęsis, atnešdama žalą ne tik mūsų visuo-

menei, bet ir valstybei. Sunku net pervertinti J. Krikštaponio (Krištaponio) istorinio atminimo problemos kenksmingumą lietuvių ir žydų santykiams. Kita vertus, tai, kad šis reikalas nėra beviltiškas, rodo kitų valstybinių institucijų aktyvumas. Užsienio reikalų ministras Gabrielius Landsbergis 2021 m. raštu kreipėsi į Ukmergės merą R. Janicką siūlydamas, kad „geriausias sprendimas būtų paminklinį akmenį J. Krikštaponiui iškelti iš Ukmergės miesto ribų“¹²⁰. Jo rašte teigiama, kad istorikų tyrimai pateikė aiškių įrodymų, jog J. Krikštaponis (Krištaponis) asmeniškai prisidėjo prie nacistinės Vokietijos organizuoto civilių asmenų žudymo¹²¹. Atsakyme R. Janickas rašė, kad savivaldybės „iš daugelio institucijų gautoje istorinėje bei archyvinėje medžiagoje (LGGRTC ir Istorijos instituto pažymos – M. P.) nėra pateikta nenuginčijamų ir aiškių bei visuotinai pripažintų įrodymų, todėl prašytume leisti susipažinti su Jūsų minimais tyrimais bei įrodymais, kuriais mes nedisponuojame“¹²².

Atrodo, meras sąmoningai ar nesąmoningai supainiojo faktais pagrįstus istorinius vertinimus ir teisinius kaltinimus, privalomus teisme prieš kaltinamąjį. Užmirštama, kad nevyksta joks baudžiamasis procesas ir

¹²⁰ J. Burokas, „Bandymas suniekinti partizanų Vyčio apygardos vado Juozo Krikštaponio atminimą“ (toliau – J. Burokas...), prieiga internete: <https://alkas.lt/2021/05/29/j-burokas-bandymas-suniekinti-partizanu-vycio-apygardos-vado-juozo-krikstaponio-atminima/> [žiūrėta 2021-06-11].

¹²¹ J. Burokas...

¹²² Ukmergės rajono savivaldybės mero R. Janicko 2021 m. gegužės mėn. raštas „Dėl paminklinio akmens J. Krikštaponiui (Krištaponiui)“ užsienio reikalų ministrui G. Landsbergiui ir Vyriausybės kanceliarijai; G. Vitkauskas, R. Gilytė, „Ukmergės meras neskuba versti paminklo J. Krikštaponiui (Krištaponiui)“, prieiga internete: <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/227999/ukmerges-meras-neskuba-versti-paminklo-j-krikstaponiui> [žiūrėta 2021-06-22].

¹¹⁸ Ž. Zabulytė..., p. 42.

¹¹⁹ „Žydų bendruomenės atstovai prieštarauja, kad būtų pagerbtas dar vienas partizanų vadas: tai – dar nebaigtas klausimas, karas tęsiasi“, prieiga internete: <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/zydu-bendruomenes-atstovai-priestarauja-kad-butu-pagerbtas-dar-vienas-partizanu-vadas-tai-dar-nebaigtas-klausimas-karas-tesiasi.d?id=84701387> [žiūrėta 2021-06-09].

niekas J. Krikštaponio (Krištaponio) neteisiam. Vadovaujantis istorikų tyrimais ir bendražmogiškoms vertybėmis (atjautos, pagarbos, solidarumo, atsakomybės), vyksta jo asmenybės, veiklos ir istorinio atminimo vertinimas ir tam nereikia teismo sprendimo. Tai du skirtingi dalykai. Be to, meras nurodė, kad „savivaldybė, prisiimdama atsakomybę dėl J. Krikštaponio paminklinio akmens likimo, turi turėti svarų ir nenuginčijamą tam pagrindą, paremtą kompetentingų valstybės institucijų sprendimais bei nustatytais faktais pagrįstomis išvadomis, nes, kaip minėta, visuomenėje nėra vyraujančios vienos nuomonės vertinant J. Krikštaponio veiklą, ir bet koks sprendimas neišvengiamai sukels dalies visuomenės nepasitenkinimą.“

Ukmergės rajono savivaldybės poziciją galima apibendrinti kaip baimę apsispręsti, atsakomybės kratymąsi priimti sprendimą, visą ją perkeliant Vyriausybei ir kitoms institucijoms.

Netrukus, kaip ir buvo prognozuota, neigiamai į užsienio reikalų ministro prašymą sureagavo LLKS garbės pirmininkas, laisvės kovų dalyvis Jonas Burokas, viešoje publikacijoje teigęs, kad turi pakankamai medžiagos apginti pulkininko J. Krikštaponio „nacių ir antrosios sovietinės okupacijos metu didvyrišką veiklą [...] turi pakankamai paliudijimų, kad jis [...] savo veikla nenusikalto žmoniškumui“¹²³. Tiesa, „medžiaga“ ir „paliudijimai“ nebuvo pateikti. LLKS garbės pirmininkas retoriškai klausė: „O kokie G. Landsbergio argumentai? Kas tie „autoritetingi“ anoniminiai Lietuvos ir tarptautiniai istorikai? Kokie jų tyrimai ir kokie aiškūs įrodymai?“¹²⁴ Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjungos Ukmergės filialo pirmininkė Aldona Kalesnikienė teigė, kad merą pasiekęs Užsienio reikalų

ministerijos raštas šios visuomeninės organizacijos nariams sukėlė nerimą. Anot A. Kalesnikienės:

„Mes vieningai pasisakome prieš paminklinio akmens, kuriuo įamžintas pirmojo Vyčio apygardos partizanų vado atminimas, iškėlimą. Mums skaudu, kad kėsinamasi į paminklą, kuris 1996 metais buvo pastatytas už įvairių organizacijų, pavienių žmonių, tarp jų ir mūsų kraštiečio monsinjoro Alfonso Svarinsko, paaukotas lėšas.“¹²⁵

Apibendrinant galima teigti, kad LLKS ir Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga užėmė besąlygiškai gynybinę, istorikų tyrimus ignoruojančią ir J. Krikštaponio (Krištaponio) dalyvavimą civilių žudynėse neigiančią poziciją, kurią nuosekliai gina iki šiol, kategoriškai pasisakydamos prieš paminklo pašalinimą. Ar tokia LLKS pozicija pasitarnauja valstybės interesams ar jiems kenkia, gina nuo Lietuvai priešišku jėgų ar joms padeda? Apie tai derėtų rimtai pasvarstyti ne tik LLKS nariams.

2021 m. gruodžio 2 d. Ukmergės rajono savivaldybė ir Lietuvos istorijos institutas surengė viešą diskusiją pavadinimu „Komplikuotos biografijos: tarp istorijos, atminties, politikos ir teisės“¹²⁶, kuri buvo skirta J. Krikštaponio (Krištaponio) biografijai ir istorinio atminimo klausimams aptarti. Ukmergės savivaldybė savo interneto svetainėje paskelbė Istorijos instituto pažymą apie J. Krikštaponio (Krištaponio) biografiją

¹²⁵ L. Ežerskytė, „Griausti partizanų vadui pastatyto paminklo neskubės“, prieiga internete: <https://www.gzeme.lt/2021/05/31/griausti-partizanu-vadui-pastatyto-paminklo-neskubes/> [žiūrėta 2021-07-09].

¹²⁶ Viešos diskusijos pavadinimu „Komplikuotos biografijos: tarp istorijos, atminties, politikos ir teisės“, transliacijos įrašas internete: https://www.youtube.com/watch?v=2vb_tQeM1Nw [žiūrėta 2021-12-14].

¹²³ J. Burokas...

¹²⁴ J. Burokas...

ir veiklą¹²⁷. Pranešimai ir diskusijos parodė skirtingą istorikų (dr. Alvydo Nikžentaičio, dr. M. Pociaus, dr. A. Rukšeno, dr. Nerijaus Šepečio) ir teisininkų (prof. Alfonso Vaišvilos, Evaldo Pašilio) J. Krištaponio (Krištaponio) biografijos bei asmenybės vertinimą ir požiūrį į jo istorinį atminimą. Lietuvos istorijos instituto direktorius A. Nikžentaitis įžanginėje kalboje atkreipė dėmesį į tai, kad kai kada teisė labai vėluoja įtvirtindama tam tikras normas, kurias istorikai, atminties formuotojai jau būna aprobavę, ir pateikė pavyzdį, kai tarptautinė teisė deportacijas pripažino nusikaltimu tik XX a. pabaigoje. Diskusija parodė, kad į renginį susirinko gana skirtingą požiūrį ir vertybes turintys visuomenės atstovai, kurių bendras sutarimas dėl to, ką daryti su J. Krištaponio (Krištaponio) istoriniu atminimu, šiuo metu sunkiai įmanomas. Nepaisant to, renginys buvo reikalingas ir reikšmingas, nes atkreipė dėmesį ir padėjo visuomenei geriau suprasti sudėtingas atminties kultūros problemas ir galimus jų sprendimo būdus.

Deja, J. Krištaponio (Krištaponio) atvejis nėra vienintelė padaryta klaida dėl partizanų istorinio atminimo. Kario savanorio statusas ir pulkininko laipsnis buvo suteiktas ir Tauro apygardos vadui Antanui Baltūsiui, apie kurį taip pat yra archyvinių duomenų, bylojančių jį dalyvavus Holokauste (vadovavo apsaugos kuopai Maidaneko konclageryje)¹²⁸. Žinant,

kad anksčiau nebuvo išsamiai tiriamos partizanų biografijos, yra nemaža tikimybė, kad klaidų dėl kario savanorio statuso, karinių laipsnių suteikimo ir apdovanojimų buvo padaryta ir dėl kitų partizanų bei jų vadų, galėjusių dalyvauti Holokauste ar kitose civilių žudynėse. Todėl galima kalbėti apie buvusias sistemines valstybės istorijos politikos klaidas. Šią problemą mūsų valstybei ir visuomenei reikės anksčiau ar vėliau spręsti, o klaidas – atitaisyti. Tai ne tik bendražmogiškų etinių vertybių, bet ir Lietuvos nacionalinių interesų klausimas, nes šias realijas priešiškos jėgos išnaudoja ir išnaudos propagandiniame informaciniame kare prieš mūsų valstybę.

Išmintis byloja, kad nėra blogai padaryti klaidą, blogiau – jos neištaisyti. Istorikai nesprenžia, kam statyti paminklą, o kam jį pašalinti, kam suteikti kario savanorio statusą, garbės laipsnį, o iš ko jį atimti. Tai ne jų kompetencija, jie neturi tokių įgaliojimų. Istorikai, kaip savo srities ekspertai, gali pateikti remiantis išsamia ir profesionalia šaltinių analize atliktus nešališkus tyrimus, nustatyti faktus, padaryti išvadas ir galbūt pateikti bendrus galimų sprendimų pasiūlymus. Remdamiesi jais, visuomenė, politikai, valstybės pareigūnai turi nuspręsti, kas vertas atminimo ir pagarbos, o kas – ne, ir valingai priimti ekspertų tyrimais pagrįstus sprendimus. Tikėkimės, kad J. Krištaponio (Krištaponio) atveju taip ir atsitiks. Tai mūsų valstybės garbės ir piliečių moralinės atsakomybės, žmogiško jautrumo reikalas. Atminimo ženkle, pastatyto asmeniui, da-

¹²⁷ Lietuvos istorijos instituto pažyma apie Juozo Krištaponio (Krištaponio) biografiją ir veiklą, prieiga internete: [https://www.ukmerge.lt/uploads/Lietuvos%20istorijos%20instituto%20pa%C5%BEyma%20apie%20J.%20Krik%C5%A1taponio%20\(Kri%C5%A1taponio\)%20biografij%C4%85%20ir%20veikl%C4%85/Pa%C5%BEyma%20apie%20J.Krik%C5%A1tapon%C4%AF.pdf?fbclid=IwAR1dzE3kYikkpf5CZkyNBD0PcngHsagxLpdzLD-DbJGXIWI39DzY4WWRZQ](https://www.ukmerge.lt/uploads/Lietuvos%20istorijos%20instituto%20pa%C5%BEyma%20apie%20J.%20Krik%C5%A1taponio%20(Kri%C5%A1taponio)%20biografij%C4%85%20ir%20veikl%C4%85/Pa%C5%BEyma%20apie%20J.Krik%C5%A1tapon%C4%AF.pdf?fbclid=IwAR1dzE3kYikkpf5CZkyNBD0PcngHsagxLpdzLD-DbJGXIWI39DzY4WWRZQ) [žiūrėta 2020-01-10].

¹²⁸ A. Baltūsis nacių okupacijos metais tarnavo

252-ajame lietuvių policijos batalione, kuris nuo 1943 m. vasario mėn. buvo paskirtas saugoti Maidaneko koncentracijos stovyklą. Lietuvių policininkai daugiausia vykdė išorinę koncentracijos stovyklos apsaugą. A. Baltūsis ėjo 252-ojo bataliono 2-osios kuopos būrio vado pareigas, vėliau, 1943 m. balandžio mėn., buvo paskirtas bataliono 3-iosios kuopos vadu, žr.: LYA, f. K-1, ap. 58, b. 22380/3, l. 10–11.

lyvavusiam masinėse žudynėse, pašalinimas niekaip nepakenks mūsų visuomenės istorinei sąmonei. Priešingai – padarys ją brandesnę, kaip kad dažnai įvyksta ir žmogaus gyvenime, išdrįsus pripažinti tam tikrus iki tol iš atminties išstumtus ar nepripažintus nepatogius, nemalonius, nederančius su idealiu savo įvaizdžiu įvykius.

HOLOKAUSTAS IR ANTISOVIETINIS PASIPRIEŠINIMAS LIETUVOS ATMINTIES KULTŪROJE

Dabartinėje Lietuvos atminties kultūroje antisovietinio pasipriešinimo kolektyvinė (istorinė) atmintis, jos vaizdiniai užima solidžią ir reikšmingą vietą. Tai liudija įvairūs minėjimai, parodos, paminklai, filmai, spektakliai, knygos ir kt. Daug dėmesio 1944–1953 m. partizaninio pasipriešinimo istorijai skiriama vidurinio mokslo ugdymo programose patriotiškai auklėjant vaikus ir jaunimą. Naujaisi atminties kultūros tyrimai rodo, kad Lietuvoje jau nusistovėjo antisovietinė atminties kultūra ir ypač jautriai reaguojama į dvi temas: pokario partizanų kovas ir Sąjūdžio laikotarpio įvykius, o tai akivaizdžiai liudija, jog per paskutinius metus įvyko dar viena laisvės kovų naratyvo aktualizacija¹²⁹.

Todėl dėsninga, kad Lietuvos *Didžiąjame pasakojime* (naratyve) ypatinga vieta skirta 1944–1953 m. partizaninio karo mitui, tapusiam lietuvių tautinio pasididžiavimo ir nepaprastos pagarbos objektu. Tai nėra unikalu. Visos tautos turi savo herojus, šventus tautinius mitus, kurių pagrindas – kova dėl valstybės nepriklausomybės. Tautiniai mitai

užima svarbią vietą valstybių *Didžiuosiuose pasakojimuose*. Kaip žinia, jie sujungia mokslinius tyrimus su visuomenės istorinės sąmonės vaizdiniais, apeliuoja į emocijas ir tarnauja kolektyvinio identiteto kūrimui¹³⁰. Rusai turi Didžiojo tėvynės karo mitą, lenkai – Armijos krajovos, ukrainiečiai – Ukrainos sukilėlių armijos, baltarusiai – Partizanų respublikos, kitos tautos – dar kitus. Šių šalių visuomenių reakcija į šmeižtą ar didvyrių kvestionavimą – beveik vienoda.

Mitas – tai vaizdinių, idėjų apie pasaulį visuma, kurią mitologinė sąmonė priima kaip tikrą ir neabejotiną žinojimą. Mitologinė sąmonė – tai ypatinga žmogaus sąmonės forma, kuriai mitas yra ne fikcija, o tikra būtinybė¹³¹. Mitas ankstyvosioms bendruomenėms buvo reikalingas kaip jų kultūros, tradicijos tęstinumas, pasaulio ir praeities paaiškinimas, dabarties įprasminimas¹³². Jis iš dalies reikalingas ir šiuolaikinėms visuomenėms. Mite privalo būti herojų – itin stiprių, fiziškai ir dvasiškai, drąsių, pasiaukojančių asmenybių, beveik pusdievių. Mūsų atveju herojai yra antisovietinio pasipriešinimo dalyviai, partizanai, jų vadai, herojiškai aukojęsi dėl mūsų vienos iš pagrindinių vertybių – valstybingumo. Toks daliai visuomenės yra tapęs ir J. Krikštaponis (Krištaponis), kuriuo kaip teigiama mitologine asmenybe neabejojama ir kuriam rodoma didžiulė pagarba. Pavyzdžiui, Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjungos Ukmergės filialas 2021 m. rugsėjo 11 d. organizavo žygį, skirtą Vyčio apygardos partizanų kovoms atminti. Žygis prasidėjo nuo paminklinio akmens J. Krikštaponiui (Krištaponiui), jame daly-

¹²⁹ A. Nikžentaitis, *Valstybė ir atmintis. Atminties kultūros ir istorijos politikos Vidurio ir Rytų Europoje lyginamojo tyrimo bandymas: monografijos rankraštis*, Vilnius, 2020, p. 200.

¹³⁰ A. Megill, F. Ankersmit, H. Kellner (Hg.), *Grand Narrative and the Discipline of History, A New Philosophy of History*, Chicago, 1995, p. 151–173.

¹³¹ A. Лосев, *Диалектика мифа*, Москва, 1990, p. 100.

¹³² *Мифы народов мира*, Москва, 2008, с. 9–13.

vavo nemažai jaunimo, buvo padėta gėlių, uždegta žvakių¹³³.

Antisovietinio pasipriešinimo kolektyvinė atmintis – labai palanki sritis reikšties mitologinei sąmonei, istorijos politizavimui, t. y. dabarties galios, politinių, socialinių, idėjinių ir kitų poreikių tenkinimui. Antra vertus, kaip teisingai pastebėjo Saulius Sužiedėlis, „istorijos politizavimas (galima pridėti: mitologizavimas – *M. P.*), net dėl tariamai gerų tikslų, ją degraduoja, kai visuomenė pratinama prie nekritiškos arba dogmatiškos istorijos, kuomet „geroji“ istorija pavirsta sakralizuota arba mistifikuota atminties versija, nepasiduodančia kritikai.“¹³⁴ Todėl suprantama, kodėl dalis aktyviosios visuomenės sutrinka arba užima gynybinę poziciją, kai nelaukta paaikškėja, kad kai kurių pasipriešinimo vadų (tapusių herojais) biografijos prieštaringos, kad kai kurie iš jų dalyvavo Holokauste ir kitose civilių žudynėse. Praeities tikrovė sukelia koliziją tarp kolektyvinių atminčių – antisovietinio pasipriešinimo ir Holokausto. Taip atsitiko ir su Kazio Škirpos, Jono Noreikos ir Juozo Krikštonio (Krištonio) istorine atmintimi.

Kitokia Holokausto kolektyvinės atminties būklė. Jis neegzistuoja Lietuvos partizanų spaudoje, atsiminimuose, dokumentuose. Laisvės kovotojai Holokaustą nutylėjo, neapmąstė, nereflektavo, nepateikė savo vertinimų ar požiūrio. Tas pats pasakytina ir apie nacių okupacijos metų pagrindines lietuvių organizacijas, jų spaudą, pokario emigrantų memuarus. Visiškai pritarčiau

S. Sužiedėlio pastebėjimui, kad „iš pirmo žvilgsnio tai turėtų stebinti, ypač atsižvelgiant į tai, kad 1941 m. žydų genocidas savo apimtimi ir koncentruotu smurtu neturi atitiktens Lietuvos istorijoje“¹³⁵. Egidijus Aleksandravičius, tyręs lietuvių istorinės atminties problemas, konstatavo, kad Holokaustas lietuvių kolektyvinėje atmintyje neegzistuoja¹³⁶. Ši ištara, pagarsinta prieš dvi dešimtis metų, veikiausiai tikėtų kalbant ir apie šiandieną. Nors pastaruoju metu padėtis keičiasi arba bent jau padėti pagrindai tokiam pasikeitimui (šiandien, kaip niekad anksčiau, leidžiama daug knygų apie Holokaustą, rengiama nemažai konferencijų ir minėjimų, sukurta meno kūrinių ir kt.). Pasak Hektoro Vitkaus, Holokausto istorinė atmintis Lietuvos atminties kultūroje susikūrė kaip praktika, įsitvirtinusi istorikų ir kitų istorinės sąmonės kūrėjų darbuose, tačiau akivaizdu, kad ši istorinės sąmonės struktūra Lietuvos visuomenės dar nėra aiškiai suvokiama¹³⁷. Simptomatiška, tačiau konkursas sukurti paminklinį objektą Lietuvos žydų gelbėtojams (Icchoko Mero idėja) paskelbtas tik 2020-aisiais. Jis iki šiol nepastatytas (nebuvo išrinktas nė vienas iš pateiktų projektų), kaip nepastatyta ir nė vieno personifikuoto paminklo žydų gelbėtojui. Pasaulio teisuoliai (Lietuvos žydų gelbėtojai) iki šiol *Didžiajame pasakojime* neužima deramai reikšmingos vietos. Jie, priešingai nei partizanų vadai, iki šiol nėra

¹³³ J. Burokas, „Kas apgins pulkininko Juozo Krikštonio garbę?!“, prieiga internete: <https://slaptai.lt/jonas-burokas-kas-apgins-pulkininko-juozo-krikstaponio-garbe/> [žiūrėta 2022-01-12].

¹³⁴ S. Sužiedėlis, „Istorijos politizavimas išeivijoje ir Lietuvoje“, *Priklausomybės metų (1940–1990) lietuvių visuomenė: pasipriešinimas ir/ar prisitaikymas*, sud. A. Tilvytienė, Vilnius, 1996, p. 14.

¹³⁵ „Prof. Saulius Sužiedėlis: „Svarbu ne švari, o teisinga istorija“, prieiga internete: <https://www.bernardinai.lt/2012-01-02-prof-saulius-suziedelis-svarbu-ne-svari-o-teisinga-istorija/> [žiūrėta 2021-09-02].

¹³⁶ E. Aleksandravičius, „Apie atminties archeologiją, kančių kultūrą ir Holokausto prisiminimus“, *Praeitis, istorija ir istorikai*, Vilnius, 2000.

¹³⁷ Hektoras Vitkus, „Istorinė atmintis ir holokaustas: problemos samprata“, *Genocidas ir rezistencija*, 2005, Nr. 1, p. 61.

tapę lietuvių herojais, žymiais žmonėmis. Tiesa, padėtis po truputį keičiasi: Šarnelės kaime Pasaulio tautų teisuolių vardu pavadinta gatvė, Šiauliuose atidarytas to paties vardo skveras¹³⁸.

Ar toks abejingumas (ignoravimas?) reiškia, kad didelei daliai lietuvių žydai ir jų likimas buvo (ir yra?) kažkas visiškai svetimą, ne sava, ne mūsų? H. Vitkaus nuomone, „Holokaustas lietuvių istorinėje atmintyje yra įsitvirtinęs kaip tam tikros konkuruojančios trauminės patirties naratyvas, kuris ir viešojoje, ir individualiojoje bendravimo terpėse neretai reflektuojamas kaip kolektyvinę tapatybę dekonstruojantis veiksnys.“ Tai akivaizdu ir kalbant apie J. Krikštaponio (Krištaponio) istorinio atminimo problemą. Tokia nuostata skatina Holokausto atžvilgiu laikytis rezervuotos arba net gynybinės pozicijos¹³⁹. Antra vertus, Lietuvos ir kitų šalių žydams Holokaustas yra gyva, skausminga, trauminė kolektyvinė atmintis, todėl jie nepaprastai jautrūs jo atminimui.

¹³⁸ A. Mizgirdė, „Šarnelėje įamžintas per Holokaustą gelbėjusių žydus atminimas: čia išgelbėtos dešimtytys asmenų“, prieiga internete: <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1548044/sarneleje-iamzintas-per-holokausta-gelbejusiu-zydus-atminimas-cia-igelbetos-desimtytys-asmenu> [žiūrėta 2022-01-10]; A. Mizgirdė, „Šiauliuose atidarytas Pasaulio tautų teisuolių skveras, pagerbiantis per karą žydus gelbėjusius žmones“, prieiga internete: <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1526739/siauliuose-atidarytas-pasaulio-tautu-teisuoliu-skveras-pagerbiantis-per-kara-zydus-gelbejusius-zmones> [žiūrėta 2022-01-10].

¹³⁹ H. Vitkus, „Holokausto atminimas – tai ne vienkartinis ritualas“, prieiga internete: <https://www.bernardinai.lt/2012-10-17-hektor-as-vitkus-holokausto-atminimas-tai-ne-vienkartinis-ritualas/> [žiūrėta 2021-05-16]; H. Vitkus, „Apie Holokausto atminimą ir empatijos ribas“, prieiga internete: <https://literaturairmenas.lt/publicistika/hektor-as-vitkus-apie-holokausto-atminima-ir-empatijos-ribas/> [žiūrėta 2021-06-10].

Visuomenėje nemažai manančiųjų, kad jei mes pripažinsime istorinę tikrovę (keleto žymių partizanų vadų dalyvavimą Holokauste, kitose žudynėse), sugriausime lietuvių tautinės tapatybės pagrindą ir ardydysime valstybės pamatus, padėsime Rusijai šmeižti partizanus ir apjuodinsime laisvės kovą. Kitaip sakant, siūloma susluoti šiukšles po kilimu, kad jų nesimatytų. Į tai atsakymas galėtų būti toks: jei istorinės tikrovės (tiesos) pripažinimas sugriaus mūsų tapatybę ir suardys valstybės pagrindus, tai tokia silpna tapatybė ir tokie sutrūkinėję valstybės pamatai turės būti nugriauti. Tvirtą tautinę tapatybę ir valstybę dera statyti ant amžinų bendražmogiškų etinių vertybių, ant drąsos pamatų, pripažįstant labai nemalonias ir etiškai smerktinas mūsų istorijos tikrybes. Tai būtų mūsų tikroji stiprybė, kuri niekaip nepakenktų *Didžiajam pasakojimui* apie laisvės kovą ir apsaugotų pasipriešinimo istoriją nuo jos mitologizavimo.

Stebint kolektyvinių atminčių (vaizduočių) konfrontaciją (J. Noreikos, K. Škirpos, J. Krikštaponio (Krištaponio) atveju), kyla sudėtingų, bet esminių klausimų. Ar lietuvių empatija, atjauta Holokausto aukoms gali tapti tokia pati, kokia dabar yra sovietinio režimo aukoms? Ar lietuvių visuomenė pasirengusi Holokausto patirtį priimti kaip savo? Ką mums daryti, kad atjautos mūsų visuomenėje būtų daugiau? Tai svarbūs bendražmogiškų etinių vertybių klausimai, į kuriuos turėtume atsakyti. Bedražmogiškos etinės vertybės (empatija, atjauta, rūpestis, užuojauta, solidarumas, pagarba, tolerancija) gali apjungti lietuvius ir žydus, gali jungti visas pasaulio tautas ir tapti nereliginės etikos pagrindu¹⁴⁰.

¹⁴⁰ Т. Пяцо (Далай-лама XIV), *Этика для нового тысячелетия*, СПб, 2005.

IŠVADOS

1. Juozo Krikštaponio (Krištaponio) asmenvardžio vartojimo įvairiuose šaltiniuose analizė leidžia daryti pagrįstą išvadą, kad tikrasis jo asmenvardis buvo *Juozas Krištaponis*. Atgavus nepriklausomybę, tikrasis asmenvardis *Juozas Krištaponis* dėl 2-ojo pagalbinės policijos tarnybos bataliono, sovietiniuose ir partizanų dokumentuose pasitaikančių įvairių variacijų (raštyvedybos klaidų) pradėtas klaidingai vartoti kaip *Juozas Krištaponis*.

2. Istorikų tyrimai rodo, kad Vokiečių Ostlando reicho komisariato Tvarkos policijos 2-asis PPT batalionas 1941 m. spalio–gruodžio mėnesiais daugiau nei penkiolikoje Baltarusijos vietovių sušaudė daugiau kaip 15 tūkst. žydų. Žudynėse dalyvavo visos trys 2-ojo PPT bataliono kuopos (1-oji, 2-oji ir 3-oji). Be to, 1941 m. spalio ir lapkričio mėnesiais maždaug šešių akcijų metu 2-asis PPT batalionas sušaudė ne mažiau kaip 2360 Minsko karo belaisvių stovyklos Stalag Nr. 352 kalinių. Karo belaisvių žudynėse dalyvavo visos trys 2-ojo PPT bataliono kuopos.

3. 2-ojo PPT bataliono buvusių policininkų parodymų, kitų šaltinių kritinė analizė leidžia pagrįstai teigti, kad 1941 m. rugpjūčio–gruodžio mėnesiais lt. Juozas Krištaponis (Krištaponis) ir lt. Nikodemus Reikalas pakaitomis ėjo 2-ojo bataliono 2-osios kuopos vado pareigas. J. Krištaponis (Krištaponis) 2-ajai kuopai vadovavo nuo rugpjūčio 1 d. iki spalio pabaigos ir gruodžio

mėnesį, N. Reikalas – nuo spalio pabaigos iki lapkričio pabaigos. Taip pat pagrįstai galima teigti, kad J. Krištaponis (Krištaponis) 1941 m. spalio 10 d. vadovavo 2-ojo PPT bataliono 2-ajai kuopai Rudensko žydų geto kalinių ir 1941 m. spalio 15–16 d. Minsko karo belaisvių stovyklos Stalag Nr. 352 kalinių žudynėse, o lt. N. Reikalas – 2-ajai kuopai 1941 m. spalio pabaigoje–lapkričio mėnesį vykusiose Slucko, Klecko, Minsko ir Borisovo žydų getų kalinių žudynėse.

4. J. Krištaponio (Krištaponio) istorinio atminimo įamžinimo problema (kario savanorio statusas, pulkininko laipsnis, apdovanojimas Vyčio Kryžiaus 1-ojo laipsnio ordinu, paminklinis akmuo Ukmergėje, gatvės pavadinimas Panevėžyje) byloja apie buvusias valstybės istorijos politikos sisteminę klaidą ir dabartinę kai kurių valstybinių įstaigų vadovybės politinės valios nebuvimą. Kartu tai liudija apie darnos tarp Holokausto ir antisovietinio partizaninio pasipriešinimo kolektyvinių atminčių nebuvimą, dalies visuomenės istorinės sąmonės nebrandumą, abejingumą ir bendražmogiškų etinių vertybių stoką.

5. J. Krištaponio (Krištaponio) biografijos ir asmenybės vertinimas, institucijų sprendimai ar neveiklumas dėl jo istorinio atminimo yra tas indikatorius, kuris parodo ir ateityje parodys mūsų visuomenės, valstybinių įstaigų vadovų refleksijos (savi-vokos), sąmoningumo lygmenį, Holokausto kolektyvinės atminties ir valstybės istorijos politikos būklę.

*Paminklinis akmuo J. Krikštaponiui (Krištaponiui)
Ukmergėje Paupio gatvėje. Nuotr. M. Pociaus 2021 m.*

Juozas Krikštaponis (Krištaponis)

Dr. Mindaugas Pocius

JUOZAS KRIKŠTAPONIS (KRIŠTAPONIS): THE QUESTION OF PARTICIPATION IN THE HOLOCAUST AND THE PROBLEM OF HISTORICAL MEMORY

Summary

Based on the documents available in the Lithuanian Special Archives and the Lithuanian Central State Archives, and on critical analysis of other sources, the article presents an attempt to reveal some features of biography of Juozas Krikštaponis (Krištaponis), commander of Vytis District, also his activities during the Nazi occupation which are little known to the public, and to answer the question of whether he was involved in the mass killings of Jews and other civilians. The article unveils and examines the complex, unexpected institutional and social complications that have arisen in the evaluation and historical memory of Krikštaponis' (Krištaponis's) activities, which mark the encounters between the collective memory of Holocaust and guerrilla resistance in the modern society. The paper also provides an analysis of actions and attitudes of individual actors of memory and summary of their position.

Analysis of the use of personal name Juozas Krikštaponis' (Krištaponis') in different sources leads to the reasonable conclusion that his real personal name was *Juozas Krištaponis*. After the restoration of independence, the erroneous use of *Juozas Krikštaponis* can be seen in Soviet and partisan documents instead of the real name *Juozas Krištaponis* due to different variations (clerical mistakes) of the 2nd Battalion of Auxiliary Police Service (APS).

According to historical research, the 2nd APS battalion of the Order Police of the Reich Commissariat Ostland shot more than 15,000 Jews in more than 15 locations in Belarus between October and December 1941. All three companies (the 1st, the 2nd and the 3rd) of the 2nd APS Battalion took part in the massacre. Besides, in the period from October to November 1941, in approximately six campaigns, the 2nd APS Battalion shot at least 2,360 prisoners of the prisoner-of-war camp Stalag No. 352 in Minsk. All three companies of the 2nd APS battalion participated in the massacre of the prisoners of war.

A critical analysis of the testimonies of the former policemen of the 2nd APS Battalion and of some other sources leads

to the reasonable assertion that in August–December 1941 Lt. Juozas Krikštaponis (Krištaponis) and Lt. Nikodemus Reikalas were alternately serving as commanders of the 2nd Company of the 2nd Battalion. Krikštaponis (Krištaponis) commanded the 2nd Company from 1 August to the end of October and in December, meanwhile, Reikalas – from the end of October to the end of November. It can be also reasonably stated that Krikštaponis (Krištaponis) was in command of the 2nd Company of the 2nd APS Battalion on 10 October 1941, when prisoners of the Jewish ghetto in Rudzensk were killed and on 15–16 October 1941 when prisoners of the prisoner-of-war camp Stalag No. 352 were shot, meanwhile, Lt. Reikalas commanded the 2nd Company during the massacre of the prisoners of the Jewish ghetto in Slutsk, Kletsk, Minsk and Borisovat the end of October–November 1941.

The problem of commemorating the historical memory of Juozas Krikštaponis (Krištaponis) (the status of a volunteer soldier, the rank of colonel, the award of the 1st degree Order of the Cross of Vytis, the memorial stone in Ukmergė, the name of the street in Panevėžys) speak of the past systemic errors of the state's history policy and of the absence (or lack) of political will of the current leadership of some state institutions. At the same time, it testifies to the absence of coherence between the collective memories of the Holocaust and the anti-Soviet partisan resistance, the immaturity of the historical consciousness of a part of the society, the indifference and the lack of common human ethical values.

Evaluation of Juozas Krikštaponis' (Krištaponis') biography and personality, the decisions adopted by authorities or their inaction in relation to his historical memory serve as an indicator which shows or will show in the future the level of reflection (self-awareness) and consciousness of the leaders of state institutions and of our society, the state of the collective memory of the Holocaust, and of the state of historical policy of the country.

Grižusių politinių kalinių ir tremtinių adaptacija sovietinėje Lietuvoje: patirtys, strategijos, ištekliai

Nagrinėjant grįžusių politinių kalinių ir tremtinių įvairių formų prisiminimus (publikuotus atsiminimus, rašytines ir papasakotas gyvenimo istorijas, autobiografinės apklausos duomenis), straipsnyje aptariami jų adaptacijos

sovietinėje Lietuvoje aspektai. Nagrinėjamos būdingos adaptacijos patirtys, profesinės ir socialinio mobilumo trajektorijos, naudotos strategijos bei ištekliai, kai kurie socialiniai adaptacijos veiksniai.

ĮVADAS

Daugelis tyrėjų pastebi, kad represuotųjų sugrįžimo ir likimo tema yra viena esminių atskleidžiant destalinizavimo procesą Sovietų Sąjungoje¹. Politiniai kaliniai ir tremtiniai pradėti paleisti iš tremties ir įkalinimo vietų nuo 1953 m. ir iki 1970 m. į Lietuvą grįžo apie 80 tūkst. represuotųjų, iš jų 20 tūkst. iš lagerių, o 60 tūkst. – iš tremties². Bet, kaip pastebi istorikė Nancy Adler, „staigus paleidimas nevirto staigia reintegracija į visuomenę“³. Neatsitiktinai Estijos istorikė

Aigi Rahi-Tamm represuotuosius apibūdino kaip „dvigubai marginalizuotus“ – vieną kartą įkalinant ar tremiant, antrą kartą – sugrįžus⁴.

Politinių kalinių ir tremtinių paleidimo, grįžimo ir reabilitavimo Sovietų Sąjungoje procesai tiriami įvairių sričių mokslininkų. Istoriniuose tyrimuose daugiausia nagrinėti politiniai ir teisiniai šių procesų aspektai⁵. Represuotųjų likimo, reintegracijos į visuomenę klausimai dažniausiai tirti remiantis Rusijos, Ukrainos, Estijos patirtimis, nagrinėjant jų grįžimą reguliavusius mecha-

---

¹ N. Adler, *The Gulag Survivor: Beyond the Soviet System*, New Brunswick, NY: Transaction Publishers, 2001; M. Dobson, *Khrushchev's Cold Summer: Gulag Returnees, Crime and the Fate of Reform after Stalin*, Ithaca, NY, Cornell UP, 2009.

² K. Burinskaitė, „KGB prieš buvusius politinius kalinius ir tremtinius“, *Genocidas ir rezistencija*, Nr. 1(14), 2008. p. 121.

³ N. Adler, op. cit., p. 8.

---

⁴ A. Rahi-Tamm, „Doubly Marginalized People: the Hidden Stories of Estonian Society (1940–1960)“, *War, Revolution and Governance*, Stanford University, 2018, p. 238.

⁵ A. Weiner, „The Empires pay a Visit: Gulag Returnees, East European Rebellions, and Soviet Frontier Politics“, *The Journal of Modern History*, 78(2), 2006.

nizmus, praktikas, adaptacijos sunkumus⁶. Lietuvoje jų grįžimo procesai taip pat daugiausia tirti politiniu ir teisiniu aspektu⁷. Taip pat analizuota KGB veikla persekiojant grįžusius politinius kalinius ir tremtinius⁸, represijas patyrusių moterų atminties ir politinio aktyvumo specifika kuriant kolektyvinę atmintį⁹, specifiniai Lietuvos lenkų sugrįžimo ir adaptacijos aspektai¹⁰, kai kurios tremtinių prisiminimuose atsispindinčios gyvenimo sugrįžus patirtys ir jų sąsajos su tėvynės sampratos reikšmėmis¹¹. Remdamasi Lietuvoje ir Irkutsko srityje atliktų interviu analize, kai kuriuos adaptacijos tremtyje ir sugrįžus į Lietuvą aspektus nagrinėjo Emilia Koustova¹².

Išsamiausius represijų patirčių ir jų padarinių tyrimus Lietuvoje yra atlikusi psichologės Danutės Gailienės vadovaujama tyrėjų grupė. Tirdami represijų pasekmes ir

jų patirtis traumų psichologijos požiūriu, tyrėjai atsiskleidė ilgalaikio traumavimo, apimančio ir represuotųjų gyvenimą sugrįžus, padarinius net kelioms kartoms¹³. Tyrimas atskleidžia ne tik represijų trauminės pasekmės, bet ir jų patirčių suformuotus moralinius, psichologinius ir kitus prisitaikymo sugrįžus išteklius.

Nepaisant atliktų tyrimų, kai kurie tyrėjai grįžusiųjų integracijos temą priskiria prie nepakankamai ištirtų¹⁴. Tai siejama su makroistorinių tyrimų, kuriuose daugiausia nagrinėjami politiniai, teisiniai ir ekonominiai šių procesų aspektai, ribomis, kartu atkreipiant dėmesį į mikroistorinių tyrimų, atskleidžiančių įvykius ir procesus individualių patirčių ir perspektyvų kontekstuose, svarbą tyrinėjant šią temą¹⁵. Taip pat pastebima, kad šios grupės patirtys mažai atspindėtos dokumentuose, todėl neįmanoma išsiversti be prisiminimų tyrimo¹⁶. Be to, ne visus aspektus turimi šaltiniai leidžia patikimai ištirti. Istoriko Tomo Balkelio nuomone, „psichologinės tremties pasekmės ir jų apraiškos

⁶ N. Adler, op. cit.; S. Cohen, *The Victims Return: Survivors of the Gulag after Stalin*, NY, Publishing Works, 2010; A. Weiner, op. cit., 2006; A. Rahi-Tamm, op. cit., 2015.

⁷ A. Anušauskas, *Lietuvių tautos sovietinis naikinimas 1940–1958 metais*, Vilnius: Mintis, 1996; A. Anušauskas, *Teroras: 1940–1958*, Vilnius: Versus Aureus, 2012; E. Grunskis, *Lietuvos gyventojų trėmimai 1940–1941 ir 1945–1953 metais*, Vilnius: LII, 1996; *Lietuva 1940–1970: okupuotos Lietuvos istorija*, Vilnius: LGGRTC, 2007;

⁸ K. Burinskaitė, op. cit.

⁹ D. Budrytė, „Experiences of Collective Trauma and Political Activism. A Study of Women, Agents of memory in Post-Soviet Lithuania“, *Journal of Baltic Studies*, 41(3), 2010, p. 331–350.

¹⁰ V. Stravinskienė, „Represuoti Rytų ir Pietryčių Lietuvos gyventojai lenkai: sugrįžimas ir adaptacija (1953–1964)“, *Genocidas ir rezistencija*, 2014, Nr. 1(35), op. cit., p. 27.

¹¹ N. Putinaitė, „Tėvynė tremtinių prisiminimuose: sutaikanti šventa gyvyjų ir mirusiųjų žemė“, *Naujasis Židinys-Aidai*, 2021, Nr. 4, p. 14–23.

¹² E. Koustova, „(Un) returned from the Gulag. Life trajectories and Integration of Postwar Special Settlers“, *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, 16,3 (Summer 2015).

¹³ D. Gailienė, E. Kazlauskas, „Po penkiasdešimties metų: sovietinių represijų Lietuvoje psichologiniai padariniai ir įveikos būdai“, *Sunkių traumų psichologija: politinių represijų padariniai*, Vilnius: LGGRTC, 2004; D. Gailienė, *Ką jie mums padarė. Lietuvos gyvenimas traumų psichologijos žvilgsniu*, Vilnius: Tyto alba, 2008; D. Gailienė (sud.), *Gyvenimas po lūžio. Kultūrinių traumų psichologiniai padariniai*, Vilnius: Eugrimas, 2015.

¹⁴ E. Koustova, op. cit., p. 593; A. Purs, „Official and Individual Perceptions“, *Maps of Memory. Trauma, identity and Exile in Deportation Memoirs from the Baltic States*, Vilnius, 2012, p. 98; T. Balkelis, „Ethnicity and Identity in the Memoirs of Lithuanian Children Deported to the Gulag“, *Maps of Memory. Trauma, identity and Exile in Deportation Memoirs from the Baltic States*, Vilnius, 2012, p. 70; A. Rahi-Tamm, op. cit., p. 240.

¹⁵ E. Koustova, ten pat, p. 592–593; A. Purs, ten pat, p. 98.

¹⁶ A. Rahi-Tamm, „Bordering Between Tears...“, p. 158.

(negebėjimas integruotis į „normalų“ gyvenimą, kaltės jausmas, pastangos pamiršti tai, kas įvyko, nepasitikėjimas visomis valstybės institucijomis, politinis radikalizmas) buvo labai rimtos ir turbūt negali būti tinkamai išmatuotos¹⁷.

Asmeniniai prisiminimai kontekstualizuoja istorinius procesus asmeninių patirčių kontekste. Kaip pastebi latvių istorikas Aldis Purs, individų liudijimai pateikia platesnį ir labiau niuansuotą reiškinių supratimą¹⁸. Pasak jo, „daugelis jų atkartoja archyvine medžiaga pagrįstų istorinių tyrimų apie represijų organizavimą ir vykdymą rezultatus, bet kartu papildė juos turiniu ir detalėmis, o kartais šių tyrimų nupieštą bendrą „miško“ eskizą kiekvieno „medžio“ unikalumas gali ir kvestionuoti“¹⁹. Represuotųjų patirtis sovietmečio kontekstuose tikslinga tirti ir todėl, kad, kaip pastebi Nerija Putinaitė, jų patirčių išskirtinumas nepelnytai pamirštas²⁰, nors jos turėjo ir tebeturi pasekmių net kelioms kartoms.

Šiame straipsnyje, remiantis represuotųjų įvairių formų prisiminimais (publikuotais atsiminimais, rašytinėmis ir papasakotomis gyvenimo istorijomis, Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro (toliau – LGGRTC) atliktos autobiografinės apklausos duomenimis), siekiama aptarti juose atsispindinčius grįžusių tremtinių ir politinių kalinių (re)integracijos sovietinėje Lietuvoje aspektus: identifikuoti būdingas adaptacijos patirtis, trajektorijas, naudotas strategijas ir išteklius, prisiminimuose matomus socialinius veiksnius.

ŠALTINIAI

Straipsnyje analizuojamos kelios šaltinių grupės: publikuoti išgyvenusių tremtį ir lagerius buvusių tremtinių ir politinių kalinių atsiminimai, gyvenimo istorijų konkursui²¹ atsiųstos rašytinės bei biografiniuose interviu užrašytos istorijos²² ir atsakymai į LGGRTC 1998–2001 m. atliktos buvusių tremtinių ir politinių kalinių apklausos „Nusikaltimai žmoniškumui“ klausimus. Pirmųjų trijų grupių šaltiniai nagrinėjami kokybiniu požiūriu, o atsakymuose į apklausos klausimus greta kokybinių aspektų nagrinėtos ir kai kurios kiekybinės tendencijos. Visi šie šaltiniai gali būti traktuojami kaip skirtingų formų autobiografiniai pasakojimai.

Analizuojami autobiografiniai pasakojimai iš dalies traktuojami kaip sakytinės istorijos šaltinis, aprašomas patirtis ir situacijas traktuojant kaip realiai vykusias, bet kartu atsižvelgiant į tai, kad šie pasakojimai yra tam tikra individualios atminties forma (ir praktika), kuri sukurta ir komunikuojama konkrečioje istorinėje, socialinėje, komunikacinėje situacijoje²³. Neneigdami

²¹ Gyvenimo istorijos, atsiųstos „Vermės“ leidyklos ir VU Sociologijos katedros organizuotam biografijų konkursui „Mano ir mano artimųjų likimai istorijos vingiuose“, 2010–2011 m.

²² Gyvenimo istorijos, užrašytos biografiniuose interviu 2011–2012 m. vykdant LMT finansuotą projektą „Sovietmečio atmintis Lietuvos gyvenimo istorijose“ (VAT-18-2010, VU Sociologijos katedra).

²³ Plačiau apie tremtinių prisiminimų kaip istorijos liudijimų interpretavimo problemas žr. V. Davoliūtė, „We Are All Deportees. The Trauma of Displacement and the Consolidation of National Identity“, *Maps of Memory. Trauma, identity and Exile in Deportation Memoirs from the Baltic States*, Vilnius, 2012, p. 111–114; A. Purs, „Official...“, p. 29–45; M. Kaznelson, N. Baron, „Memories of Displacement: Loss and Reclamation of Home/land in the Narratives of Soviet Child Deportees of the 1930s“, *Displaced children in Russia and Eastern Europe, 1915–1953: ideologies, identities, experiences*, Leiden: Brill, 2016, p. 100–103.

¹⁷ T. Balkelis, op. cit., p. 70.

¹⁸ A. Purs, op. cit., p. 96.

¹⁹ A. Purs, op. cit. p. 91.

²⁰ N. Putinaitė, op. cit., p. 23.

istorinių, socialinių, kultūrinių veiksnių įtakos, autobiografijų tyrėjai teigia, kad jas vis dėlto galima traktuoti ir realistiškai: „autobiografinis pasakojimas yra realių įvykių funkcija, ir pasakotojas stengiasi atskleisti tuos įvykius“²⁴. Kaip pažymi suomių sociologas Jeja Pekka Roos, „autobiografija kaip tekstas nieko nereiškia, jei atmetame išorinę realybę, „kažką“, ką jos autorius stengiasi suprasti ir daugiau ar mažiau adekvačiai perteikti kitiems“, ir tyrimuose jis siūlo „autobiografijas (bet ne biografijas) traktuoti kaip orientuotus į realybę ir tiesą pasakojimus, kuriuose tiesa matoma iš unikalios, konkrečios autoriaus, kuris kartu yra ir pasakotojas ir suvokia save kaip tokį, perspektyvos“²⁵. Būtent šis autobiografijų referentiškumas (*referentiality*) kartu su autentiškumu (autorius noru papasakoti apie savo gyvenimą „koks jis buvo“, be kitų, pavyzdžiui, literatūrinių ambicijų) leidžia jas traktuoti ir kaip sakininės istorijos šaltinį, bent iš dalies atskleidžiantį individualias istorinių įvykių patirtis ir autoriaus to meto bei dabartinį santykį su jomis.

Tirtose šaltinių grupėse apie gyvenimą grįžus į Lietuvos SSR daugiau pasakojama rašytinėse ir sakininėse gyvenimo istorijose, o publikuotų atsiminimų autoriai apie šį laikotarpį rašo mažiau. Tai sietina su tokių prisiminimų vaidmeniu nepriklausomybės atkūrimo laikotarpiu, kai ši ilgai nutylėta atmintis tapo svarbia nacionalinio „kovų ir kančių“ pasakojimo dalimi²⁶. Didžioji jų dalis parašyta būtent tada, todėl prisiminimuose daug dėmesio skiriama tremčių ir įkalinimo patirtims, netekčių, kančių ir

režimo žiaurumo liudijimams, o patirtys sugrįžus į sovietinę Lietuvą dažnai (bet ne visuose) aptariamose trumpiau arba visai nutylimos. Vėliau, maždaug nuo 2000-ųjų, publikuotuose atsiminimuose vietoje režimo nusikaltimų liudijimų ima vyrėti įveikiančio sunkumus pasakotojo savivaizdį atskleidžiantys aspektai. Gyvenimo istorijos papasakotos ar parašytos laisviau, joms nedarė įtakos memuarų žanro reikalavimai ar auditorijos lūkesčiai. Kvietimas dalyvauti rašytinių biografijų konkurse formuluotas vertybiškai neutraliai, prašant papasakoti apie gyvenimą istorinių lūžių kontekstuose ir nenurodant vertinimo kriterijų.

Atrenkant tyrimui atsiminimų knygas, pasirinktos tos, kuriose daugiau rašoma apie gyvenimą Lietuvoje, taip pat įvairiais laikotarpiais išleistos knygos. Analizuoti tiek prisiminimų rinkiniai, tiek pavienės knygos²⁷. Iš rašytinių ir sakininių gyvenimo istorijų rinkinių atrinktos ir analizuotos visos, kurių autoriai buvo ištremti ar įkalinėti lageriuose, iš viso 18 istorijų²⁸.

²⁷ Didžiausia dalis pasakojimų publikuota trijuose Šiaulių universiteto leidyklos ir LGGRTC išleistuose rinkiniuose: *Sibiro Alma Mater*, 2005; *Sibiro Alma mater. Dimicandum!*, 2007; *Sibiro Alma Mater. Post scriptum*, 2009. Juose apie savo arba šeimų narių mokymosi ir profesines trajektorijas pasakoja 264 autoriai. Kiti rinkiniai: *Atmintis: tremtinių atsiminimų rinkinys*, Kaišiadorių muziejus, 2003; *Amžino įšalo žemėje*, Vilnius, 1989; *Gyvi grįžę gimtinėn. Politiniai kaliniai ir tremtiniai Rokuose*, Kaunas: Judex, 2010; *Leiskit į Tėvynę. Tremtinių prisiminimai*, Kaunas, 1989; *Tremties kelias*, Vilnius: Mintis, 1992; Taip pat analizuota 11 pavienių autorių knygų.

²⁸ Gyvenimo istorijos, užrašytos biografiniuose interviu 2011–2012 m. vykdant LMT finansuotą projektą „Sovietmečio atmintis Lietuvos gyvenimo istorijose“ (VAT-18-2010, VU Sociologijos katedra). „Versmės“ leidyklos ir VU Sociologijos katedros organizuotam biografijų konkursui „Mano ir mano artimųjų likimai istorijos vingiuose“, 2010–2011 m. atsiųstos gyvenimo istorijos.

²⁴ D. Bertaux, „Introduction“, *Biography and Society. The Life History Approach in the Social Sciences*, London: Sage, 1981, p. 24.

²⁵ J. P. Roos, „The True Life Revisited. Autobiography and Referentiality after the Posts“, *Auto/Biography*, Vol. 3 (1–2), 1994, p. 13.

²⁶ V. Davoliūtė, op. cit., p. 122–126.

LGGRTC apklausa „Nusikaltimai žmoniškumui“ atlikta 1998–2001 m., joje daugiausia klausta apie represijų ir persekiojimų patirtis. Apie gyvenimą sugrįžus formuluotas atviras klausimas: kokios buvo patirtos kliūtys registruojantis, įsidarbinant, mokantis ir kt. Apklausos procedūra nebuvo standartizuota, dalį anketų raštu pildė patys represuoti, kai kurių pasakojimus užrašė jų šeimų nariai ar apklausą atlikę vietos pagalbinkai. Tačiau klausimas apie patirtis sugrįžus buvo įtrauktas į anketą jau atlikus dalį apklausos, todėl ši informacija surinkta tik dalyje šalies regionų ir miestų (Vilniuje, Trakų, Švenčionių, Ignalinos, Marijampolės, Kauno rajonuose). Juose apklausti visi ten tuo metu gyvenę represuoti arba jų šeimų nariai. Reprezentatyvumo požiūriu teigiamos aplinkybės yra šių regionų demografinė ir socialinė įvairovė (didieji miestai, rajonų centrai ir miesteliai, kaimo vietovės, skirtinga etninė gyventojų sudėtis) ir didelis apklaustųjų skaičius – 730. Todėl apklausą su išlygomis galima laikyti reprezentuojančia tuo metu juose gyvenusius represuotuosius. Buvo skaičiuojamos bei aptariamoms ir kai kurios kiekybinio atsakymų pasiskirstymo tendencijos, traktuojant apklausos atranką kaip statistinę netikimybinę²⁹.

Pažymėtina, kad tiek represuotųjų gyvenimo tremtyje ar lageriuose, tiek adaptacijos sugrįžus trajektorijos labai individualios. Tai siejama su ribotomis jų pasirinkimo galimybėmis, kai net vieno parametro buvimas ar nebuvimas galėjo turėti lemiamą

reikšmę tolesniam gyvenimui³⁰, o tai savo ruožtu riboja ir autobiografinių pasakojimų apibendrinimo galimybes.

ADAPTACIJOS PATIRTYS: DISKRIMINAVIMAS REGISTRUOJANTIS IR ĮSIDARBINANT

Grįžusių tremtinių ir politinių kalinių padėtis Lietuvoje neretai buvo blogesnė negu kitose sovietinėse respublikose. 1957 m. J. Paleckis pasirašė įsaką, draudžiantį nu-teistiems už pasipriešinimą sovietų valdžiai partizanams, politinių partijų vadovams ir panašioms represuotųjų grupėms grįžti į Lietuvą³¹. Iki 1958 m. jiems grįžti į tėvynę galėjo leisti tik Lietuvos TSR Ministrų Taryba³². 1959 m. LKP CK ir LTSR MT priimtame nutarime vietos valdžiai buvo rekomenduota neregistruoti į gimtąsias vietas grįžusių tremtinių, kuriems negrąžinti namai (tokių buvo 86 proc.)³³. Be to, Lietuvoje, greta pasų režimo kuriamų kliūčių prieregistruojant, buvo sukurtas papildomas administracinis instrumentas, dubliuojantis milicijos darbą šioje srityje, – komisijos prie vietinės administracijos, kurios svarstydavo prieregistavimo prašymus³⁴.

Sėkminga socialinė integracija apibūdinama kaip socialinių grupių ir individų visavertis socialinis dalyvavimas, kurio būtina sąlyga – struktūrinių socialinio gyvenimo ir individų ar grupių galimybių atitikimas³⁵.

³⁰ E. Koustova, op. cit., p. 619; Purs, op. cit., p. 40–42.

³¹ *Lietuva 1940–1970*, p. 422.

³² A. Anušauskas, op. cit., p. 273.

³³ *Lietuva 1940–1970*, p. 424.

³⁴ V. Davoliūtė, op. cit., p. 127.

³⁵ A. Adomaitytė, „Politinii tremtinių grįžimas ir integracija: raida, problemos, perspektyvos“, *Oikos, Lietuvių migracijos ir diasporos studijos*, 2009, Nr. 1(7), p. 10.

²⁹ Netikimybinėse atrankose negali būti skaičiuojama paklaida ir matematiškai nustatytas reprezentatyvumas, jų rezultatų negalima taikyti visai populiacijai, bet galima nustatyti bendras kiekybines tendencijas, taikytinas tai grupei. Jei apklausta daug žmonių, bendros tendencijos gali sutapti su nustatytomis tikimybinėse apklausose. I. Gaižauskaitė, S. Mikėnė, *Socialinių tyrimų metodai: apklausa*, Vilnius: MRU, 2014, p. 36–39.

Akivaizdu, kad grįžusių tremtinių ir politinių kalinių visaverčio dalyvavimo struktūrinės galimybės buvo labiau apribotos negu kitų žmonių, o visiškai jų integracija buvo veikiausiai išimtis. Todėl represuotųjų atveju būtų tiksliau kalbėti apie sėkmingą ar mažiau sėkmingą jų socialinę adaptaciją (individo prisitaikymą prie naujos ar pakitusios socialinės aplinkos). Integracijai struktūrinės galimybės atsirado tik po 1988-ųjų visiškos reabilitacijos, pripažinus represijų neteistumą ir atkūrus lygias su kitomis grupėmis pilietines teises³⁶. Dėl šios žmonių grupės diskriminavimo jų adaptacija sovietinėje visuomenėje visų pirma reiškė diskriminaciją ribojimų bei stigmatizavimo ir jo pasekmių įveikimą. Todėl atsiminimuose, išskyrus pavienius (dažniausiai to meto vaikų) atvejus, gyvenimas sugrįžus prisimenamas visų pirma kaip diskriminacijos patirtys. Tokios marginalizuotųjų savijautos visuotinumą liudija ir daugelyje prisiminimų pasikartojantis gyvenimo sovietmečio Lietuvoje apibūdinimas kaip „antrosios tremties“ arba lagerio:

„Tokia dabar tu, mano Lietuva. Lageris – vientisas, didelis lageris. [...] Dabar aš tik nereikalinga, o prieš akis – ilgi gujimo ir terorizavimo metai.“³⁷

Kaip parodė minėtas Danutės Gailienės ir Evaldo Kazlauskio atliktas tyrimas, vienokius ar kitokius adaptacijos grįžus į Lietuvą sunkumus patyrė absoliuti dauguma represuotųjų: reprezentatyvioje apklausoje tik 7 proc. nurodė nepatyrę jokių prisitaikymo sugrįžus į sovietinę Lietuvą sunkumų, net 84,4 proc. represijos sutrukdė siekti profesinių ar mokslo tikslų³⁸. Čia tirtuose prisiminimuose daugiausia sunkumų represuotieji nurodo patyrę per pirmuosius kelis metus po sugrįžimo, ir tai pirmiausia buvo susiję su gyvenamosios

vietos paieškos, priregistravimo, įsidarbinimo ar mokymosi kliūtimis.

Daugumai jų neleista grįžti į buvusią gyvenamąją vietą, daliai – ir į Lietuvą, buvusiems politiniams kaliniams uždrausta apsigyventi režiminėse teritorijose³⁹, negražintas nusavintas turtas. Tik 9 proc. represuotųjų turėjo formalią teisę susigrąžinti prarasto turto dalį⁴⁰. Ribojimai dėl gyvenamosios vietos turėjo prisidėti prie socialinių ryšių suirimo ir grįžusiųjų izoliavimo. Priregistravimo, būsto ir darbo paieškos užtrukdavo vidutiniškai nuo pusės iki dvejų trejų metų ir ilgiau. Nemaža dalis buvusių tremtinių ir kalinių, neturėjusių teisės grįžti į Lietuvą ar nepavykus joje įsikurti, apsigyvendavo Kaliningrade, Latvijoje, Baltarusijoje, grįždavo atgal į tremties vietas ar važiuodavo į kitas SSRS vietas, bet nemažai jų ir toliau ieškojo galimybės apsigyventi Lietuvoje. Iš visų LGGRTC apklausoje nurodžiusių, kad neturėjo teisės grįžti į Lietuvą, net 40 proc. buvo laikinai apsigyvenę kaimyninėse respublikose, dar 36 proc. – grįžę atgal ar išvykę į kitas SSRS vietas. Bet dalis žmonių, kuriems nepavyko apsigyventi Lietuvoje, grįžo į tėvynę tik po sovietmečio arba visai negrįžo.

Toje pačioje apklausoje 57 proc. represuotųjų nurodė turėję sunkumų bandant prisiregistruoti, 59 proc. buvo nelengva įsidarbinti. Šie duomenys beveik sutampa su D. Gailienės ir E. Kazlauskio atliktos reprezentatyvios apklausos, kurioje 61 proc. represuotųjų nurodė, kad grįžę buvo blogai priimti ir jiems buvo sunku prisitaikyti,

³⁹ Režiminėms teritorijoms, kuriose drausta gyventi grįžusiems nuteistiesiems kaip „nedirbantiems visuomenei naudingo darbo ir parazituojančiams“ asmenims nuo 1956 m. buvo priskirtas Vilnius, Kaunas ir pasienio ruožas. L. Okuličiūtė, „Lietuvos SSR KGB vadovybė 1954–1991 m.“, *Genocidas ir rezistencija*, 2007, Nr. 2(22), p. 74.

⁴⁰ *Lietuva 1940–1990 metais*, p. 424.

³⁶ N. Putinaitė, op. cit., p. 16.

³⁷ A. Kanoverskytė-Sučylienė, op. cit., p. 160

³⁸ D. Gailienė, E. Kazlauskas, op. cit., p. 100–102.

duomenimis⁴¹. Tai leidžia manyti, kad sugrįžus dauguma patirtų sunkumų buvo susiję būtent su šiomis diskriminacijos formomis.

Atsiminimuose aprašytos registracijos, būsto ir darbo paieškos atskleidžia įvairias diskriminavimo patirtis ir jo įveikos praktikas. Pasakodami apie tai, dauguma represuotųjų iki šiol prisimena ir įvardija juos ypač įskaudinusius tada patirtus užgauliojimus, klijuotas banditų, buožių, fašistų, priešų ir pan. etiketes:

„Priregistravimas priklausė nuo vietos vykdomosios valdžios. Įsidarbinti taip pat buvo labai sunku, nes klausdavo, iš kur atvykę. Pasakius, kad iš Sibiro, atsakymas būdavo kad ir toks: „Mums fašistų nereikia.“ Reikėjo rasti tokį vadovą, kuris nebuvo nusistatęs prieš tremtinius. Na, bet per laiką viskas išsiprendė ir džiaugiamės galėdami gyventi mieloje Lietuvoje.“⁴²

„Grįžau 1958 metais be teisės gyventi Lietuvoje. Metus gyvenau nelegaliai. Po metų už kyšį buvau priregistruotas ir gavau darbą melioracijos valdyboje, kur kasiau griovius kastuvu. Apie mokymąsi ir kalbų negalėjo būti.“⁴³

„Kiekvieną pirmadienį visi tremtiniai rinkomės į miesto vykdomąjį komitetą, kur komisija sprendavo, kurį priregistruoti. [...] Man pasiūlė grįžti atgal arba važiuoti į Kaliningrado sritį. Tik po metų leido prisiregistruoti. Per tą laiką dirbau kolūkiuose pagal sutartis.“⁴⁴

Prisiminimai atskleidžia, kad sprendimai dažnai priklausydavo nuo lokalių institucijų pareigūnų. Kartais vietos milicija ar vykdomasis komitetas neregistruodavo ar negrąžindavo turto net gavus leidimą iš Vilniaus. Pavyzdžiui, jau dirbančio inžinieriaus

Henriko Brazaičio Kauno milicija neregistruavo net įsikišus statybos ministruui ir miesto vykdomojo komiteto pirmininkui⁴⁵, turėjusiam teisę atgauti nuosavybę tremtiniui jos negrąžino kolūkio pirmininkas⁴⁶ ir pan. Tokios vietinės valdžios galios darė grįžimo ir adaptacijos procesą dar sudėtingesnį.

KGB, milicijos ir kitų institucijų kontrolė pasiekdavo ir bandant nuomotis būstą:

„1958 m. grįžome į Lietuvą. Tai buvo kančios metai, baisiau nei Sibire. Tyčiojosi, kas tik norėjo [...]. Žmonės bijojo tremtinius priimti gyventi. Savivaldybės neregistruavo, kai sužinodavo, kad tremtiniai, ateidavo tikrinti milicija ar finansų darbuotojai, jei nespėdavai pasislėpti, šeiminkus baudavo piniginėmis baudomis, o nuomininkui liepdavo išsikraustyti. Buvome nusikaltėliai. Išverti padėjo didelis noras gyventi Tėvynėje.“⁴⁷

Tų žmonių, kuriems buvo suteikta teisė atgauti prarasto turto dalį arba kurie bandė grįžti į savo kraštą be leidimo, patirtys taip pat įvairios. Įsikurti gimtosiose vietose dažniau pavykdavo tiems represuotiesiems, kurie grįždavo į kaimo vietas. Sprendimas dėl turto grąžinimo dažniausiai priklausydavo nuo vietos vadovų:

„Į Lietuvą grįžome 1958 metais. Grįžus registruotis neleido, liepė važiuot atgal į Sibirą. Siekti išsilavinimo negalėjau, nes sirgo mama. Dirbau kolūkyje, bet ir čia buvo sunku. Nekenė vietiniai komunistai, vadino buožėm, banditais, neleido į namus. Juos atgauti padėjo, kaip bebūtų keista, kolūkio pirmininkas.“

Bet ir grįžusiųjų į gimtąsias vietas patirtys dažnai būdavo nelengvos:

„Grįžus į savo namus, 1959 metais *kolchozo* pirmininkas po dviejų savaičių išvarė pasakęs, kad „už poterių į Sibirą nevežė.“⁴⁸

⁴¹ D. Gailienė, E. Kazlauskas, op. cit, p. 100.

⁴² Anketa Tr574.

⁴³ Anketa Tr720.

⁴⁴ Anketa Ma813.

⁴⁵ *Tremties keliais*, Vilnius, 1992, p. 323.

⁴⁶ Anketa Tr382.

⁴⁷ Anketa Ka556.

⁴⁸ Anketa Tr251.

Nors dažniau aprašomas aplinkinių abejingumas ar priešiškus, esama ir sėkmingo sugrįžimo ne tik į namus, bet ir į bendruomenę atvejų. Cituojamas interviu fragmentas rodo, kad gyventojų priešiškus represuotiesiems nebuvo visuotinis:

„Ir kada mes parvažiuom, užleido mum tą mūsų namą, [...] ir tėvukas pradėjo dirbt tarybinam ūky. [...] Aš sakyčiau, kad gan gerai mus sutiko, mūsų niekas ten pirštais nebadė ir kaimynai atėjo, vienas tą atnešė, kitas tą. Kada mes atvažiuom [...] tai visi atėjo kaimynai, pasveikint atėjo, visi kažką atnešė, ir mum ten ir tarybinis ūkis davė kažkaip 15 arų, bulvių dar davė, giminaičiai ten mamai paršuką atidavė. [...] Kada aš nuėjau į mokyklą, niekas man nieko nepriekaištavo.“⁴⁹

Represuotieji, negavę leidimo grįžti į Lietuvą ar neradę, kur apsigyventi ir prisiregistruoti, turėjo gana sėkmingą būsto įsigijimo strategiją – nusipirkti ar pasistatyti nuosavą namą. Nemažai grįžusiųjų apsigyvendavo rajonuose šalia didžiųjų „režiminių“ miestų ar vietovėse, kuriose tuo metu statytos didesnės įmonės ir buvo galima gauti darbo, kai kurie įsigydavo repatrijavusių į Lenkiją Vilnijos gyventojų namus⁵⁰. Nepavykus įsikurti Lietuvoje, dalis žmonių grįždavo į tremties vietas ar važiuodavo į gerai apmokamus darbus kitose SSRS vietose, kad užsidirbtų nuosavam būstui, nes galimybės užsidirbti pinigų ten kartais būdavo gerokai didesnės.

Bet ir pinigai represuotiesiems, ypač buvusiems politiniams kaliniams, ne visada garantavo teisę į būstą:

„Grįžęs Tėvynėn 1975 metais, dar ilgai myniau slenksčius visų „draugų“, kad leistų prisirašyti nuosavame name [Garliavoje], kurį buvau nusipirkęs 1967 metais.“⁵¹

PROFESINĖS IR SOCIALINIO MOBILUMO TRAJEKTORIJOS

Profesinėse ir socialinio mobilumo trajektorijose matoma represuotųjų amžiaus įtaka, susijusi su skirtingomis amžiaus kohortų socializacijos sąlygomis. Sąlyginai galima skirti tris amžiaus grupes su skirtingomis trajektorijomis: vyriausieji, gimę iki 1930 m. ir įgiję profesijas, darbo patirtį ar išsilavinimą iki arešto (tremties), gimusieji maždaug 1931–1944 m. ir grįžę jau suaugę, ir jauniausieji, gimę po karo ir dažniausiai grįžę dar mokyklinio amžiaus ar jaunesni.

Vyriausiojo amžiaus kohortos iki sovietmečio turėtas socialinis ir kultūrinis kapitalas (išsilavinimas, profesiniai įgūdžiai, socialiniai ryšiai) sovietinėje Lietuvoje tapo praktiškai bevertis. Daugumai tokių represuotųjų buvo sukurtos beveik neįveikiamos kliūtys užimti aukštesnes socialines pozicijas. Pasak tremtinio Antano Gabrėno, „tremties šešėliai slinko paskui mane visą gyvenimą, temdydami viltį ką nors pasiekti“⁵². Iš žinomų tarpukario Lietuvos politikų, visuomenės ir kultūros veikėjų reikalauta viešos paramos režimui ar atgailos⁵³, bendradabavimo su KGB, o dalis jų liko visai be pragyvenimo šaltinio. Buvusiems tarnautojams, specialistams leista dirbti tik nekvalifikuotą darbą ir toks požiūris labai dažnai buvo formuojamas atvirai, kaip matoma ir šiame tipiškame buvusio mokytojo Antano Kryžanausko prisiminimų fragmente:

„Kai, grįžę į Lietuvą, rajono partijos komiteto sekretorei pasiūlėme mokytojauti, mums buvo atsakyta: „Ne, jūs buvote išvežti ir mokytojauti negalite. Kirvio ir kastuvo mes iš jūsų neatimam.“ Tai kastuvas mus ir maitina.“⁵⁴

⁵² *Sibiro Alma Mater*, 2007, p. 88.

⁵³ K. Burinskaitė, op. cit., p. 122.

⁵⁴ A. Kryžanauskas, *Už ką?!*, Vilnius, 1995, p. 141–142.

⁴⁹ Biografinis interviu M 1947, 2011.

⁵⁰ V. Stravinskienė, op. cit., p. 31.

⁵¹ Anketa Ka1262.

Tad dauguma vyriausiųjų represuotųjų, kurių prisiminimai čia analizuoti, sovietinėje Lietuvoje atsidūrė žemesnėje negu iki arešto ar tremties turėtoje socialinėje pozicijoje. Net dirbantys pagal savo profesijas jie buvo sekami, diskriminuojami ir ryškesnės karjeros nepadarė. Turėdami buvusios pozicijos patirtį ir gebėjimus, dalis šių žmonių bandydavo įgyti ar kelti kvalifikaciją ir siekti bent kiek aukštesnės pozicijos darbe, kokį pavykdavo gauti, bet ir šioms pastangoms būdavo trukdoma. Minėtas buvęs mokytojas Antanas Kryžanauskas, tegalėjęs įsidarbinti darbininku melioracijoje, jau vėlyvuojų sovietmečiu, būdamas 53 metų, įstojo mokytis į Panevėžio hidromelioracijos technikumą, bet jo planus sugriovė viršininko pareiškimas, kad „nors ir dešimt universitetų baigsi, vis tiek griovius kasi“⁵⁵.

Nemažos dalies jaunesnių represuotųjų, kurie bent iš dalies socializavosi sovietmečiu (gimusį maždaug 1930 m. ir vėliau), profesinės karjeros ir socialinio mobilumo trajektorijos sėkmingesnės, nors čia irgi matoma didelė individualių trajektorijų įvairovė. Sovietmetis atvėrė nors ir ribotas galimybes siekti aukštesnio socialinio statuso per išsilavinimą, ir jaunesni žmonės, palankiai susiklosčius aplinkybėms, galėjo tuo pasinaudoti. Išsilavinimo ir specialistų įsidarbinimo galimybes didino ir didelis specialistų poreikis sparčios industrializacijos sąlygomis bei tuščias aukštesnių pozicijų socialinis laukas, sukūręs visuomenėje beprecedentes mobilumo aukštyn sąlygas⁵⁶. Jos represuotiesiems buvo žymiai sunkesnės, bet po Stalino mirties daliai tremtinių atsirado galimybių tremties vietose mokytis profesinėse ar aukštosiose mokyklose, nors specialybių ir mokyklų skaičius, kurias

jiems leista rinktis, buvo ribotas⁵⁷. Tačiau kiekvienu konkrečiu atveju reikėdavo gauti komendanto ir KGB leidimą, nemaža kliūtis būdavo ir šeimos materialinė padėtis.

Jaunesniojo amžiaus grupėse skiriasi vyresnių žmonių, gimusių maždaug 1931–1945 m., ir jaunesnių, gimusių jau po karo ir grįžusių į Lietuvą dar vaiko amžiaus, tipiškos profesinės ir socialinio mobilumo trajektorijos. Vyresnieji dar tremtyje dažniausiai įsijungdavo į suaugusiųjų gyvenimą (pradėdavo mokytis profesijos arba dirbti), o dauguma gimusiųjų po karo mokėsi ir įgijo profesijas jau Lietuvoje. Represuotųjų biografijos rodo didelį atkaklumą, darbštumą, stiprią motyvaciją mokytis tiek tremtyje, tiek sugrįžus. Tremtiniams, kurių tremties vietose atsirado galimybių lavintis, mokymasis buvo vienintelis būdas, tremtinio Algio Dainio žodžiais, „ištrūkti iš taigos“⁵⁸. Kaip teigia tremtyje baigusi vakarinę vidurinę mokyklą ir neakivaizdiniu būdu Ekonomikos institutą Veronika Vasiliauskaitė-Gabužienė (g. 1930 m.): „Nebuvo nei pinigų, nei maisto, drabužius keisdavome į pieną, tačiau buvo begalinis ryžtas mokytis, nes žinojau, kad tik per mokslą galima išbristi iš skurdo, iš tos vergovės.“⁵⁹

Galima nubrėžti gimusios maždaug 1931–1944 m. amžiaus kohortos tipiškos profesinės trajektorijos Lietuvoje kontūrus. Tie, kurie nebuvo baigę mokyklos tremtyje, dirbdami baigdavo vakarinę mokyklą, o po to dažnai vakarines ar neakivaizdines studijas technikume, vėliau, neretai jau būdami 40–50 metų amžiaus, ir vakarines ar neakivaizdines studijas aukštojoje mokykloje. Šios studijos pasirinktos todėl, kad, viena vertus, nedaugelis turėdavo pakankamai materialinių išteklių studijoms dieniniuose skyriuose,

⁵⁵ A. Kryžanauskas, op. cit., p. 153.

⁵⁶ A. Maslauskaitė, „Cultural Capital, Gender and Intergenerational Mobility in Post-Communist Space“, *Societies*, 2021, 11 (1), p. 4.

⁵⁷ E. Koustova, op. cit., p. 593.

⁵⁸ *Sibiro Alma Mater*, 2007, p. 53.

⁵⁹ SAM 2007, p. 82.

o kita vertus, stojant į vakarinius ir neakivaizdinius skyrius kartais būdavo mažesnė institucijų kontrolė. Kai kurie vėlyvuojū sovietmečiu apsigynė disertacijas, užėmė sąlyginai aukštas socialines pozicijas, nors dėl tremtyje ar lageriuose prarasto laiko ir diskriminacijos tai dažnai užtrūkavo ilgiau negu įprasta. Bet ir iš pažiūros sėkmingos profesinės represuotųjų trajektorijos slepia daug didesnę psichologinę kainą negu nerepresuotų žmonių. Visose mokymosi ir karjeros pakopose jie buvo diskriminuojami, nuo to neapsaugojo net teisinė rehabilitacija⁶⁰. Visose profesijose buvo lubos, ties kuriomis stabdyta represuotųjų profesinė karjera, jie buvo diskriminuojami ir skiriant butus ar bendrabučius, apdovanojant už pasiekimus darbe, neleidžiant vykti į užsienį ar dirbti su slapta informacija, siekiant studijuoti ir pan.⁶¹ Ribojimai neretai taikyti ir jų vaikams.

Tipišką šios kartos trajektoriją ir diskriminavimo formas iliustruoja Petro Ivoškaus (g. 1933 m.) gyvenimo istorija:

„Neturėjau teisės grįžti į Lietuvą, todėl apsigyvenau Latvijoje. [...] Galiausiai SSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo pirmininkas Bulganinas leido. Per protekcijas ir atsitiktines situacijas prisiregistravau. Dirbau darbininku, vairuotoju. Dirbdamas baigiau vidurinę mokyklą. Neakivaizdiniu būdu studijavau ŠPI specialiosios pedagogikos specialybę. Sovietinis saugumas nepaleido manęs iš savo akiračio ir „globos“. Tai jaučiau visą laiką. Buvo išplėtotas platus KGB seklių ir agentų tinklas. [...] Chruščiovo laikais buvo užėjusi viešų atgailų manija – kviesti buvusius politinius kalinius ir agituoti rašyti atgailos straipsnius į spaudą. Kai kas rašė. Kvietė ir mane. Saugumo kabinete jau sėdėjo dienraščio „Raudonoji vėliava“ žurnalistas, kuris tikriausiai būtų padėjęs man

rašyti. Tačiau aš juos nuvyliau. [...] Daugiau manęs nebekvietė ir pas baltąsias meškas neišvežė...“

Su profesinės karjeros lubomis jis susidūrė paskyrus Jaunųjų gamtininkų stoties direktoriumi:

„Po kurio laiko pastebėjau, kad švietimo skyriaus vedėjas ieško mano darbe priekabių ir pareiškė, kad esu reikalingesnis mokykloje. [...] Aš pats turėjau suvokti, kad negalėsiu dirbti sovietinės ugdymo sistemos vadovu, nes buvau teistas už antisovietinę veiklą ir nebuvau komunistų partijos narys. [...] Po šešių mėnesių iš direktoriaus pareigų atleido.“⁶²

Šioje citatoje atsispindi tokios diskriminavimo ir persekiojimo formos, kaip draudimas apsigyventi Lietuvoje, dirbti aukštesnėse pozicijose, spaudimas bendradarbiauti su režimu ar kitokie grasinimai, pasinaudojant represuotųjų pažeidžiamumu įdarbinimo, priregistravimo, ledimo studijuoti, skyrimo į aukštesnes pareigas ir panašiose situacijose. Apie spaudimą bendradarbiauti su KGB Lietuvoje arba įkalinimo ir tremties vietose pasakoja daugelis. Pažymėtina, kad Lietuvoje KGB pavyko užverbuoti bendradarbiauti labai nedaug buvusių politinių kalinių ir tremtinių⁶³.

Skyrėsi buvusių represuotųjų diskriminacija įvairiose SSRS vietovėse – Baltijos respublikose ir Ukrainoje ji buvo stipresnė⁶⁴. Tai atsispindi ir prisiminimuose. Didelė jų

⁶² P. Ivoškaus autobiografija, „Versmės“ biografijų konkursas, 2011.

⁶³ Pavyzdžiui, Druskininkuose 1977 m. tarp 1488 buvusių politinių kalinių ir tremtinių buvo tik 15 (apie 1 %) agentų, 1979 m. tarp 445 politikalių buvo 17 agentų – 4 %, LSSR KGB Druskininkų rajono poskyrio ataskaita už 1979 m., 1979-12-01, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 525, l. 2, 1405_38 k; Klaipėdoje šioje visuomenės grupėje 1977 m. tarp 1893 represuotųjų buvo tik 45 agentai, t. y. 2,3 %, LSSR KGB 5-ojo skyriaus pažyma apie darbą Klaipėdos r. 1977 m., 1977-12-19, *ibid.*, f. K-51, ap. 1, b. 470, l. 111, 114.

⁶⁴ E. Koustova, *op. cit.*, p. 617.

⁶⁰ E. Koustova, *op. cit.*, p. 617.

⁶¹ E. Koustova, *op. cit.*, p. 616.

dalį tremties vietovėse užimdavo aukštesnes socialines pozicijas ir turėdavo geresnes profesinės karjeros ar mokymosi galimybes. Nemažai žmonių aprašo blogesnio negu kitur buvusių tremtinių ir politinių kalinių traktavimo Lietuvoje patirtis. Pavyzdžiui, tuometiniame Leningrade labai gerai baigęs institutą ir ten galėjęs toliau studijuoti aspirantūroje, bet pasirinkęs darbą Vilniaus gamykloje, buvęs tremtinys Petras Gvazdauskas 1962 m. Lietuvoje susidūrė su tokiu traktavimu, kuris, jo žodžiais tariant, „buvo lyg perkūno smūgis, kuris gražino mane į praeitį. Aš supratau, kad Lietuvoje su savo dokumentais visam laikui liksiu nelygiateisis.“⁶⁵ Kai kurie nepriimti studijuoti ar pašalinti iš studijų Lietuvoje žmonės važiuodavo studijuoti kitur ir į Lietuvą negrįždavo⁶⁶.

Grįžusių suaugusiųjų, nesimokiusių tremtyje, biografijos rodo ypač didelį atkankumą siekiant, pasak pasikartojančio leitmotyvo, „susigrąžinti prarastą laiką“. Tokią patirtį iliustruoja grįžusio po dešimties metų tremties Vytauto Čepiausko (g. 1933 m.) gyvenimo istorija:

„Manoji karta nušuoliavo toli į priekį, o aš iš savojo laiko papuoliau į svetimą, jaučiausi vienišas tarp žmonių. [...] Pagaliau buvau priimtas mokyti su 10 metų jaunesniais. [...] Norėdamas atsigriebti už tremtyje praleistus metus, paprašiau, kad man leistų laikyti įskaitas ir egzaminus eksternu. [...]

⁶⁵ Jam buvo liepta išvykti iš Lietuvos, vėlesnėje mokslinėje karjeroje irgi buvo daug trukdymų, todėl kurį laiką ėjo docento pareigas Chabarovske, Lietuvos aukštojoje mokykloje įsidarbino tik devintojo dešimtmečio pabaigoje, SAM 2005, p. 219–222.

⁶⁶ Pavyzdžiui, gimusi 1936 m. tremtinė su pagyrimu baigė Tomsko statybos technikumą, gavo siuntimą studijuoti institute be stojamųjų egzaminų, bet Lietuvoje nepriimta išvažiavo studijuoti į Leningradą, liko ten dirbti pagal specialybę ir grįžo į Lietuvą tik po sovietmečio, anketa Vi359.

Gavęs leidimą paskaitas lankiau kartu su visais studentų kursais ir konservatoriją baigiau per keturis metus.“

Nors jis labai gerai mokėsi ir dirbo, buvo pripažintas savo profesijoje, tačiau jo paskyrimai į aukštesnes pareigas (net į skyriaus vadovo muzikos mokykloje) buvo blokuojami iki pat sovietmečio pabaigos. Bet vos tik atsiradus galimybėms savo tikslus šis buvęs tremtinys įgyvendino: 1989 m. apsigynė disertaciją, vėliau tapo katedros vedėju, docentu, pasak jo: „Taip po trisdešimt aštuonerių metų išsipildė mano svajonė tapti mokslininku.“ Taip pat parašė ir išleido kelias grožines knygas ir 1999 m. buvo priimtas į Rašytojų sąjungą⁶⁷.

Jauniausioje – gimusių po karo – repressuotųjų grupėje dar daugiau sėkmingų profesinių trajektorijų. Dauguma jų mokėsi ir įgijo profesijas Lietuvoje. Retesni ir šios kartos diskriminacijos atvejai stojant mokyti ar įsidarbinant, o dalis jos visai nepatyrė (ypač jei nesiekė aukštų pozicijų). Kai kurie iš jų, grįžę dar vaikystėje, savo gyvenimą Lietuvoje apibendrintai apibūdina kaip nesiskyrusį nuo kitų bendraamžių: „Dešimties metų grįžau. O kai grįžom, tai jau toks gyvenimas buvo, kaip čia Lietuvoj, kaip visi augo vaikai, ir tiek.“⁶⁸ Vėlyvuojū sovietmečiu ribojimai tapo lankstesni, kita vertus, mažesnę diskriminaciją šios kartos trajektorijose iš dalies galima aiškinti ir tuo, kad ji geriau išmoko manipuliuoti sovietinio gyvenimo taisyklėmis, vengdama diskriminacijos ar jai priešindamasi. Grįžusieji vaikystėje tarp specifinių sunkumų mini lietuvių kalbos mokymosi kliūtis, stigmatizavimą mokykloje, kai kurie – ideologinės indoktrinacijos tremties vietovių mokyklose ir patirčių sugrįžus neatitikimą.

⁶⁷ V. Čepiausko gyvenimo istorija, „Versmės“ biografijų konkursas, 2010–2011.

⁶⁸ Biografinis interviu M 1948, 2010.

Nors galima teigti, kad jaunesnis represuotųjų amžius (ypač gimusių po karo) buvo susijęs su didesnėmis galimybėmis mokytis ir siekti aukštesnių pozicijų, ne visi tokio amžiaus žmonės galėjo jų siekti ir to pasiekti. Jų galimybes ribojo žemesnė negu likusios visuomenės šeimos materialinė padėtis, menkesni socialiniai ryšiai, ne visiems pavyko įveikti diskriminuojančius ribojimus ir kt. Nemažai jaunesnio amžiaus žmonių, turėjusių motyvų ir gebėjimų siekti aukštesnių pozicijų, tegalėjo įgyti darbininkiškas profesijas, o daliai teko dirbti ir nekvalifikuotą darbą.

Ir vis dėlto net pasiekusieji santykinai aukštas pozicijas nesijautė visiškai integruoti ir prisiminimuose vartojo „prisitaikymo“ terminą: „Na, kažkaip žmogus prisitaikai, gyveni.“⁶⁹ Nors dalis represuotųjų pasiekė santykinai aukštą padėtį, pasakojimai atskleidžia, kad jų kaip „antrarūšių“ ir „paženkintųjų“ statusas ir savijauta išliko visą sovietmetį ir mažai priklausė nuo pasiektų socialinių pozicijų. Daugelis mini daugiau ar mažiau įveikę šį jausmą tik juos reabilitavus ir viešai pripažinus jų patirtis bei vertybes 1988-aisiais ir vėliau, bet pastebima ir tai, kad sumenkintos tremtinio tapatybės jausmas iš dalies išliko. Tai iliustruoja pripažintos ir įvertintos medicinos mokslų daktarės, docentės, reabilituotos dar sovietmečiu Aldonos Rainytės pasakojimas:

„Tas, kas neišgyveno tiek metų Sibire, negali suprasti, kaip giliai ten užaugusių vaikų sąmonėje yra įsišakinijusi nepajudinama priespauda ir pažeminimas, kai visur jauteisi ne lygiateisis, o tremtinys, kai tavo teisės visur apribotos, o kad galėtum mokytis, turėjai labai stengtis.“⁷⁰

ADAPTACIJOS IŠTEKLIAI IR SUNKUMŲ ĮVEIKOS STRATEGIJOS

Represuotųjų socialinio mobilumo į aukštesnes socialines pozicijas patirtyse matomas vienas specifinių šios grupės adaptacijos išteklių – stipri mokymosi ir aukštesnio socialinio statuso siekimo motyvacija, padėjusi įveikti didesnius sunkumus negu kitų visuomenės grupių. Ji daugiausia sietina su represijų patirtimis. Tremties ir įkalinimo vietose įgytos savybės ir įgūdžiai buvo labai svarbūs grįžusiųjų motyvacijai siekti tikslų ir įveikti kliūtis. Kaip parodė minėtas D. Gailienės ir E. Kazlauskos tyrimas, net 78,3 proc. žmonių represijų metu įgyti įgūdžiai padėjo įveikti sunkumus ir tolesniame gyvenime⁷¹. Šių įgūdžių taikymas matomas ir prisiminimuose. Motyvacijoje mokytis, siekti aukštesnių pozicijų galimai atsispindi viena iš reakcijų į represuotųjų nuvertinimą, kuri stigmatizacijos teorijose įvardijama kaip kompensacijos reakcija⁷². Taip šias pastangas, kaip būdą pasipriešinti nuvertinimui, suvokia ir patys represuotieji:

„Neturėjau tikrų atostogų ar poilsio, bet mesti studijų niekuomet negalvojuau. Jos man buvo ne tik žinių siekimas, bet ir savotiška kovos forma. Kaip sakoma, ant pykčio priešui. Turėjau įrodyti, kad jie manęs nepalauš.“⁷³

„Norėjau įrodyti, kad nekalti tremtiniai pranašesni už „galingus komunizmo statytojus“.“⁷⁴

⁷¹ D. Gailienė, E. Kazlauskas, op. cit., p. 108.

⁷² Kompensacijos reakcija pasireiškia stigmatizuojamųjų savybėmis, kurių visuomenėje iš jų nesitikima (pavyzdžiui, didesnis negu įprastai atkaklumas siekiant tikslo ir pan.); S. Rodat, „Coping with stigma and destigmatizing intervention strategies. An analytical framework“, *Postmodernism Problems*, 2020, Vol. 10, No. 3, p. 318–319.

⁷³ *Sibiro Alma Mater*, 2007, p. 237.

⁷⁴ *Sibiro Alma Mater*, 2005, p. 251.

⁶⁹ Biografinis interviu M 1942, 2011.

⁷⁰ *Sibiro Alma Mater*, 2009, p. 40.

Socialinio mobilumo tyrimuose pastebima nemaža šeimos kultūrinio kapitalo įtaka mobilumo aukštyn motyvacijai⁷⁵. Tai taip pat matoma ir represuotųjų autobiografinuose. Šeima darė įtaką tiek tiesiogiai skatindama ir sudarydama sąlygas mokytis, tiek netiesiogiai, per įkūnyto šeimos kultūrinio kapitalo ir šeimos habituso (ilgalaičių mąstymo ir elgesio dispozicijų) perdavimą. Daugelyje prisiminimų žmonės, pasiekę aukštesnes pozicijas, įvardija didelę tėvų ir motinų įtaką savo pasiekimams. Pažymėtina, kad nors dauguma grįžusių tarpukario specialistų atsidūrė žemesnėje socialinėje padėtyje, jų vaikai, kaip rodo tirti šaltiniai, pasiekė gana aukštas pozicijas. Tad hipotetiškai galima manyti, kad buvusios aukštesnės socialinės padėties šeimų kultūrinis kapitalas ir turėtas habitusas, perduotas ir tokiomis aplinkybėmis, iš dalies sugrįžo jaunesnėms kartoms.

Be stiprios mokymosi ir tikslo siekimo motyvacijos, prisiminimuose atsispindi ir kiti represijų metu įgyti ar išmokti adaptacijos sunkumų įveikos būdai. Kaip padėję įveikti adaptacijos sunkumus dažniausiai minimi tokie iš minėtame D. Gailienės ir E. Kazlausko tyrime nustatyti įveikos būdai⁷⁶: praktiniai, profesiniai įgūdžiai, patriotizmo vertybės, asmeninės savybės (ištvermė, atkaklumas ir kt.). Prisiminimai atskleidžia, kad sąžiningo darbo ir profesiniai įgūdžiai, tremties ir įkalinimo laikotarpiu buvę išgyvenimo priemone, sugrįžus tapo svarbiu adaptacijos ištekliu. Lietuvoje daugelis panaudojo būtent lageriuose ir tremtyje išmokus ar įgytus įvairių specialybių įgūdžius. Tarp vertybinių

ištekliai svarbiu moralinės stiprybės šaltiniu, nepaisant nusivylimo, atstūmimo ir kitų „grįžimo traumos“⁷⁷ patirčių, daugeliui liko tėvynės meilė, patriotizmas. Tai įvardijama tokiomis dažnai pasikartojančiomis frazėmis kaip: „Nors ir skausmo lydimi, bet savoj padangėj“⁷⁸, „Čia sunkiau, bet vis tiek Lietuva“⁷⁹ ir pan.

Jau minėta, kad daugumai represuotųjų adaptacija sugrįžus reiškė visų pirma diskriminuojančių ribojimų įveiką. Prisiminimuose matomas diskriminavimo įveikos strategijas (ir praktikas) siekiant prisiregistruoti, įsidarbinti ar mokytis apibendrintai galima suskirstyti į kelias grupes: 1) turimų socialinių ryšių (šeimos, giminystės, draugystės, pažinčių ir kt.) panaudojimas; 2) nepažįstamų įmonių, įstaigų vadovų ar kitų darbuotojų pagalba; 3) materialinio atlygio (kyšio) davimas; 4) represijų fakto nusišėpimas; 5) skundų, prašymų LTSR ar sąjunginio lygio institucijoms rašymas. Iš tirtų prisiminimų matyti, kad pagrindinė strategija (ir socialinis ištekli) adaptuojantis daugumai buvo socialinių ryšių panaudojimas. LGGRTC apklausos duomenimis, giminės, draugai, pažįstami ir jų ryšiai padėjo įveikti kliūtis 44 proc. atsakiusiųjų į šį apklausos klausimą, kyšio davimas buvo rezultatyvus 25 proc., kad padėjo nepažįstami įmonių, įstaigų vadovai ar kiti darbuotojai nurodė 12 proc., pavyko nusišėpti, jog buvo represuoti – 12 proc., o kreipimasis į respublikos ar sąjungines įstaigas (LTSR Ministrų ir Auščiausiąją Tarybas, Vidaus reikalų ministeriją ir kt.) buvo rezultatyvus 11 proc.⁸⁰

⁷⁵ A. Maslauskaitė, op. cit., p. 4; T. Vencius, J. Navickė, „Socialinio mobilumo tarp kartų apraiškos Lietuvoje“, *STEPP*, 2018, Nr. 16, p. 41.

⁷⁶ Šiame tyrime nustatytos tokios represijų metu išmuktų įveikos būdų grupės: 1) praktiniai, profesiniai įgūdžiai, 2) užsigrūdinimas, ištvermė, kantrybė, drąsa; 3) užuojauta kitų kančioms; 4) pagrindinės vertybės: Dievo tikėjimas ir Tėvynės meilė, D. Gailienė, op. cit., p. 210–211.

⁷⁷ D. Gailienė, op. cit., p. 90–92.

⁷⁸ Anketa V1446.

⁷⁹ *Sibiro Alma Mater*, 2005, p. 43.

⁸⁰ Plačiau apie represuotųjų skundų nagrinėjimo praktikas Lietuvos SSR žr.: A. Blum, E. Koustova, „Negotiating Lives, Redefining Repressive Policy“, *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, 19, 3, 2018, p. 537–71.

Visų šių strategijų naudojimo patirtys gana individualios. Sudėtingas patirtis atskleidžia įvairios represijų fakto nuslėpimo strategijos – nuo pavardžių ir tapatybių keitimo iki autobiografių ar charakteristikų klastojimo. Tokios strategijos kaip tapatybės keitimas turėjo nemenką psichologinę kainą, nes ją pakeitusieji prarasdavo ne tik dalį savo biografijos, bet dažnai net artimiausius socialinius ryšius, gyvendavo nuolatinėje įtampoje. Tai ypač matoma nelegaliai grįžusių ar besislapsčiusių nuo tremties žmonių gyvenimo istorijose⁸¹. Prisiminimuose atsispindi ir daug kitų individualių strategijų ir jų konsteliacijų, pavyzdžiui, viena iš adaptacijos strategijų buvo netgi vedybos⁸². Pažymėtina, kad būtent socialiniai ryšiai (giminystė, pažintys, atsitiktinai sutikti žmonės) neretai įgalindavo ir kitų strategijų (kyšio davimo, represijų fakto nuslėpimo ir kt.) panaudojimo galimybę, todėl būtent jų panaudojimas buvo dažniausiai naudota strategija ir pagrindinis išteklius ne tik padedant tremties ir įkalinimo vietose, bet ir adaptuojantis sugrįžus.

SOCIALINIS KAPITALAS, KAIP GRĮŽUSIŲ REPRESUOTŪJŲ ADAPTACIJOS IŠTEKLIS

Sovietmečio tyrėjai pastebi, kad socialinis kapitalas – žmonių savitarpio ryšiai⁸³ – buvo

⁸¹ Apie dalį tokių patirčių išsamiau žr.: R. Laukaitytė, „Gyvenimas Lietuvos SSR pokariu išvengus tremties“, *Istorija*, 2018, t. 111, Nr. 3, p. 61–78.

⁸² A. Kanoverskytė-Sučylienė, op. cit., p. 142–143.

⁸³ Socialinio kapitalo analizė socialiniuose moksluose daugiausia grindžiama P. Bourdieu, R. Putnamo ir J. Colemano teorinėmis išvargomis apie socialinius išteklius, kurie kuriami ir didinami pasitelkiant socialinius tinklus. Pasak P. Bourdieu, „Socialinis kapitalas [...] visų pirma yra socialiniai tinklai, [...] visuma išteklių, susijusių su ilgalaikių ir daugiau ar mažiau insitucionalizuotų tarpusavio

vienas svarbiausių paramos bei pagalbos šaltinių ir pokario nepriteklių, nesaugumo metu, ir vėlyvojo sovietmečio deficito laikais⁸⁴. Viena svarbiausių socialinių ryšių savybių yra jų stiprumas; skiriami *stiprūs* ryšiai – šeimos ir draugų santykiai, *silpni* – pažįstamų ratas, *nedalyvaujantys* – dar silpnesni ryšiai (pavyzdžiui, gyvenantys toje pačioje gatvėje nebedraujantys žmonės)⁸⁵. Mokslininkų nuomone, silpni ryšiai suteikia geresnę priėjimą prie informacijos ir išteklių, nes stiprūs ryšiai paprastai jungia kuriuo nors atžvilgiu homogeniškas grupes, turinčias ribotą priėjimą prie daugelio išteklių⁸⁶. Taip pat skiriami *susiejantys* (jungiantys homogeniškas grupes) arba *sujungiantys* (jungiantys įvairius žmones), *atribojantys* (uždari) ir *įtraukiantys* atviresni socialiniai tinklai⁸⁷.

Kaip parodė aptarti kiekybiniai duomenys, socialiniai ryšiai represuotiesiems buvo vienas svarbiausių išteklių adaptuojantis sovietinėje Lietuvoje. Benamių situacijoje, nelikus senųjų socialinių ryšių, negražinus nuosavybės, o dažnai ir neleidžiant gyventi Lietuvoje, adaptacijos Lietuvos SSR trajektorijas dideliu laipsniu lemdavo atsi-

pripažinimo ir to pripažinimo tinklų turėjimu“ (1986). Socialiniai ryšiai šiuo požiūriu traktuojami kaip turintys kapitalo vertę, kuriančią individui ar visuomenei naudą kitose srityse – padedančią įgyti kultūrinį, ekonominį, simbolinį kapitalą.

⁸⁴ A. Ledeneva, *Rusia's Economy Favours: Blat, Networking and Informal Exchange*, Cambridge, 1998; I. Gečienė, „Socialinio kapitalo reišmės sovietmečiu: atspindžiai gyvenimo istorijose“, *Sovietmečio atmintis gyvenimo istorijose*, Vilnius, 2014, p. 123; A. Ledeneva, *Rusia's Economy Favours: Blat, Networking and Informal Exchange*, Cambridge, 1998.

⁸⁵ I. Gečienė, op. cit., p. 86.

⁸⁶ M. Granovetter, „The Strength of Weak Ties: A Network Theory Revisited“, *Sociological Theory*, Vol. 1, 1982.

⁸⁷ I. Gečienė, op. cit., p. 86; R. D. Putnam, *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*, New York, 2000, p. 22.

tiktinumai, ir tai dažnai būdavo atsitiktinai sutiktas galintis padėti žmogus. Beveik visi pasakoja apie jiems padėjusius „gerus žmones“, kuriuos sutikdavo įvairiose situacijose, vienos tremtinės žodžiais, „net tarp stribių“⁸⁸. Apibendrintai socialinius ryšius, kaip svarbiausią pagalbą, nusako šis pasikartojantis daugelyje pasakojimų leitmotyvas: „Ir vis dėlto tarp tų negailestingų atsiranda labai mielaširdingų ir jautrių tautiečių. Jų padėdami ir tvarkėmės savo gyvenimus.“⁸⁹

Kaip daugiausia padėję tiek tremties ir įkalinimo vietose, tiek sugrįžus įvardijami šeimos, giminystės, draugystės ryšiai. Jei visuomenėje sovietmečiu artimi ryšiai buvo svarbiausias paramos išteklius pokariui⁹⁰, tai šioje grupėje jie buvo labai svarbūs visą sovietmetį. Šeimų, giminių, draugų pagalba buvo materialinė ir emocinė. Užtrunkančiu iki kelerių metų gyvenamosios vietos ir priregistravimo paieškos laikotarpiu žmonės gyvendavo pas gimines, draugus, šelpdavusius ir materialiai. Labai dažnai giminės priimdavo ir augindavo vaikus, likusius nuo tremties ar grįžusius iš jos be tėvų. Nesaugioje ir dažnai priešiškoje aplinkoje šie ryšiai veikė kaip atribojantys, uždari, kartais kaip vieninteliai patikimi:

„Niekas nepadėjo, tik savi šeimoj pasikalbėdavo, pasiguosdavo susitikę su artimaisiais.“⁹¹

Aplinkinių priešiškus skatino dar labiau atsiriboti, ypač skaudino neformaliuose santykiuose patiriamas stigmatizavimas. Veronika Augūnaitė-Pulkauninkienė prisimena, kad ją stipriai paveikė suvokimas, jog ne tik lageryje, bet ir gimtojo kaimo bendruomenėje ji buvo laikoma „bandite“, todėl ji užsidarė, apribojo bendravimą su

žmonėmis. Reintegracija į bendruomenę, naujų ryšių kūrimas užtruko ilgai:

„Supratau, kad ne jis vienas [milicininikas] taip apie mane galvoja. Dėl to pradėjau nepasitikėti žmonėmis, mažiau su jais bendrauti. [...] Slinko dienos ir metai. Ėmė keistis mano nuomonė apie žmones, ne visi buvo tokie blogi, kaip man atrodė grįžus.“⁹²

Atribojantys šeimos ir artimų draugų ryšiai veikė ir kaip susiejantys. Buvusių represuotųjų šeimos ryšiai, kaip parodė minėtas D. Gailienės tyrimas, buvo stipresni negu likusios visuomenės⁹³. Nemaža jų dalis tuokėsi tarpusavyje, todėl juos siejo ir bendros patirtys. Būtent artimi socialiniai ryšiai – šeimos, giminių, draugų – teikė emocinę paramą abejingoje ar priešiškoje aplinkoje:

„Susiradom draugų, su kuriais praleidavom liūdnesnes valandėles, tai ir neleido įpulti į didelį pesimizmą. Svarbiausia, mes buvom dviese ir tarp savų.“⁹⁴

Tačiau ir ryšiai su giminėmis ar net šeimūnariais ne visuomet būdavo patikimi. Žmonės mini nemažai giminių, artimų draugų ir net šeimos narių atmetimo, atstūmimo, net išdavystės atvejų.

Represijų patirtys šeimos ir giminystės ryšius papildė dar viena susiejanti artimų ryšių forma – bendros patirties – išgyvenusių įkalinimą ir tremtis žmonių bendrumu. Tokios „patirties ir atminties“ bendrijos, greta šeimos, giminių ir artimų draugų rato, buvo praktiškai vienintelės, kuriose represuotieji neturėdavo slėpti savo patirčių ir kuriose jie vieni kitus suprasdavo aplinkinių, jei ne priešiškus, tai abejingumo ir nesupratimo sąlygomis⁹⁵.

⁹² *Sibiro Alma Mater*, 2009, p. 92.

⁹³ Patyrusių represijas žmonių šeimose ištuokų skaičius buvo 9,3 %, kontrolinėje grupėje – 16,8 %, D. Gailienė, E. Kazlauskas, op. cit., p. 101.

⁹⁴ A. Kryžanauskas, op. cit., p. 153.

⁹⁵ A. Rahi-Tamm, „On the Borders Between Tears and Laughter“, p. 154.

⁸⁸ Anketa Ka408.

⁸⁹ *Leiskit į tėvynę*, p. 328.

⁹⁰ I. Gečienė, op. cit., p. 124.

⁹¹ Anketa Ma810.

„Patirčių ir atminties“ bendruomenės dažniausiai būdavo susiformavusios dar tremties ar įkalinimo vietose, ir prisiminimuose šių grupių ryšius žmonės dažnai prilygina šeimos ar giminystės ryšiams. Tokiose bendruomenėse juos jungė bendra patirtis, pasitikėjimas: kartu kalėję ar gyvenę tremtyje žmonės tapdavo draugais, bendraudavo tarpusavyje visą sovietmetį ir ilgiau. Jas kartais sudarydavo įvairių tautybių žmonės:

„Rusai [...] tie, kurie buvo tremtiniai, tai buvo tikrai geri žmonės. Mes ir iki šiol susitinkam, ir dabar va ir laidotuvės buvo ir tėvelio, ir mamos, tai visi buvo kaip šeimos nariai, visi buvo suvažiavę, iš visur. Ir giminės mažiau sueina negu mes dabar, susiskambinam ir šventėm, ir kitomis progomis tie, kurie gyvenom tam pačiam barake. [...] Todėl, kad buvo lygiai tokie pat visi nuskriausti, visi išgyvenę tą patį, viską praėję.“⁹⁶

„Visada labai laikiu susitikimo su tomskiečiais, rodos, mus sieja giminystės ryšiai.“⁹⁷

Dar viena labai svarbi funkcija, kurią atliko šeimos, draugų, giminių ir represuotųjų bendruomenių ryšiai, – vertybių ir atminties perdavimas. Šiuo požiūriu irgi buvo svarbūs dar tremties ir įkalinimo vietose susiformavę tinklai, kuriuose patriotinės ir panašios vertybės dažniausiai saugotos ir perduotos dar iki sugrįžtant. KGB tokius tinklus sekė⁹⁸, todėl jie buvo palyginti nedideli ir uždaresni negu kitų grupių.

Didėjant visuomenės heterogeniškumui, vėlyvuojū sovietmečiu šie ryšio tinklai, siejami ne tik su patirtimis, bet dažnai ir su opozicinėmis režimui vertybėmis, tapo atviresni, labiau orientuoti į išorę, susiliejo su panašių opozicinių nuostatų ir vertybių buriamaiais kitais „nematomos sovietmečio visuomenės“ tinklais, todėl neatsitiktinai

ši grupė atliko didelį vaidmenį Atgimimo laikotarpiu⁹⁹:

„Okupacinės valdžios metais ieškojome kontaktų su bendraminčiais, kurių sutikdavome ne tik Paberžėje pas Tėvą Stanislovą. Nuolatos lankydavomės pirmųjų sąjūdininkų Kelmėje – Antano ir Jadvygos Račų – namuose, kuriuose sutikdavome vienminčių žmonių. [...] Yra tvirtas dvasinis ryšys ir noras nuolatos susitikti, padiskutuoti su telšiečiais, mano lagerių bendrakeleiviais Alma ir Stanislovu Vitkais, Petronėle ir Alfredu Dauginiais. Mes laukiame jų, jie – mūsų.“¹⁰⁰

Kartais atviresnių represuotųjų bendruomenių ryšiai įtraukdavo ne tik draugų, bet ir kaimynines bendruomenes, kuriose dominuodavo panašios vertybės:

„Tėvai bendraudavo su buvusiais tremtiniais, atvažiuodavo pas mus [...] ir tada jau jie ten per kaimo šventes [...] visas partizaniškas dainas dainuodavo, kartais net himną sustodavo visi ir sugiedodavo, ir niekas nėra įskundęs. Ir iš viso tam krašte, Lazdijų rajone, žmonės... labai padorūs, paprasti tokie... iš kartos į kartą gyveno. Mūsų kaime nebuvo sribų, pavyzdžiui.“¹⁰¹

Represuotųjų ryšiai buvo svarbūs ne tik kaip artimų ryšių forma, bet ir kaip tolimesni mažai pažįstamų ar nepažįstamų šios bendruomenės žmonių ryšiai. Tiek pažįstami, tiek atsitiktinai sutikti jie teikė įvairių materialinę savitarpio pagalbą (įsidarbinant, registruojantis, stojant mokytis ir kt.). Tokiai pagalbai pakako „tremtinio tapatybės“. Kartais tokių ryšių pagrindu daugiau buvusių represuotųjų įsidarbindavo tose pačiose įmonėse, apsigyvendavo tose pačiose vietovėse¹⁰².

⁹⁹ *Nematoma sovietmečio visuomenė*, sud. A. Ramonaitė, Vilnius, 2015.

¹⁰⁰ Petro Ivoškaus autobiografija, „Versmės“ biografijų konkursas, 2010–2011.

¹⁰¹ Interviu su tremtine L. S., g. 1956, 2020.

¹⁰² Apie tokias bendruomenes rašoma ir KGB pažymose, K. Burinskaitė, op. cit., p. 123.

⁹⁶ Biografinis interviu M 1948, 2012.

⁹⁷ *Sibiro Alma Mater*, 2005, p. 212.

⁹⁸ K. Burinskaitė, op. cit., p. 123.

Bet dauguma žmonių, turinčių galią naujoje visuomenėje, buvo už šių ryšių ribų, Silpnieji ryšiai paprastai suteikia daugiau pagalbos galimybių, nes sieja įvairius žmones¹⁰³. Todėl buvo ieškoma būdų, kaip pasitelkti įvairius tolimesnius ryšius. Žmonės mini daugelį atvejų, kai padėdavo ne tik pažįstami, bet ir nepažįstami įstaigų ar padalinių vadovai, kiti institucijose turintys galią atsitiktinai sutikti žmonės (komjaunimo komitetų darbuotojai, mandatinių komisijų nariai, vykdomųjų komitetų pirmininkai ar darbuotojai, partiniai veikėjai ir pan.), kartais rizikuodami savo padėtimi. Kai kuriose įstaigose, kurių vadovai priimdavo į darbą buvusius represuotuosius, jų įsidarbindavo daug. Tad grįžusiųjų adaptacija dažniausiai priklausydavo nuo konkrečių žmonių, esančių galios pozicijose; tam tikras lokalių institucijų atstovų savarankiškumas šiose situacijose teikė galimybę ir diskriminuoti grįžusiuosius, ir jiems padėti.

Yra nemažai išlikusių ikisovietinės visuomenės silpnųjų ryšių panaudojimo atvejų, kai, neretai rizikuodami savo padėtimi, padėdavo anksčiau mažai pažįstami žmonės (buvę kaimynai, mokytojai, mokiniai ir pan.). Pavyzdžiui, Jūratę Vitkutę-Vainauskienę priglaudė savo namuose ir padėjo įsidarbinti žinoma akių gydytoja Marija Karužaitė Horodničienė, pažįstama tik kaip netoli gyvenusi kaimynė¹⁰⁴. Antaną Paulavičių savo namuose apgyvendino atsitiktinai sutiktas buvęs mokinys¹⁰⁵. Genę Trinkaitę-Norienę, grįžusią iš Sibiro be šeimos, apgyvendino ir globojo „kaip mama“ advokatė Gražbylė Venclauskaitė, pas kurią ji iki tremties nuomojosi kambarį¹⁰⁶, ir pan.

Bet labai dažnai prisimenama ir tokių atvejų, kai senieji ryšiai naujoje visuomenėje pasirodydavo esą nepatikimi. Jų būdavo ir tarp šeimos, giminystės, draugų, ir tarp tolimesnių ryšių. Tipiškas ryšių nutrūkimo patirtis ir su tuo susijusius jausmus aprašo buvusi gimnazijos mokytoja P. Spudienė, grįžusi į Lietuvą dar stalinizmo laikotarpiu:

„Mažėjo giminių ratas [dėl represijų], gimnazijos direktorė nieko gero nežadėjo, bijojo su manimi kalbėtis ir sutiktos gimnazijos kolegės. [...] Sibire buvome lygūs tarp lygių, o čia jaučiausi tarsi „raupsuotoji“. Žmonių patarta, kreipiausi į MA Istorijos instituto direktorių [...], jis buvo vyro bendradarbis. Tačiau profesorius manęs „nepažino“. Per tarpininkus paprašytas paskolinti pinigų kelionei atgal į tremtį, kitas buvęs kolega atsakė, kad tokios nepažįstas. Padėjo kaime gyvenęs giminaitis.“¹⁰⁷

Kaip rodo ir šis prisiminimų fragmentas, ryšių nutrūkimo patirtys buvo vienos skaudžiausių, formavusių marginalizuotųjų, „paženklintųjų“ jausmą:

„Likome paženklinti tremtiniai. Negalėjome prisiregistruoti, gauti darbo, net giminės mūsų šalinosi. Baisus jausmas būti kaltam be kaltės. Kiek sudaužytų gyvenimų, pažeminimo.“¹⁰⁸

Tokią visą sovietmetį trukusią stigmatizuotųjų savijautą atspindintys leitmotyvai kartojasi daugelyje prisiminimų: „Mūsų tremtis truko iki pat Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo.“¹⁰⁹ Ši „paženklintųjų“ jausena buvo susijusi ne tik su represijų, bet ir su patirtimis sugrįžus, ir, kaip jau minėta, ji mažai priklausė nuo pasiektos socialinės pozicijos. Prisiminimuose stigmatizavimas sugrįžus minimas net dažniau negu pasakojant apie tremties ar įkalinimo patirtis. Siekdami

¹⁰³ M. Granovetter, op. cit., p. 182, 202.

¹⁰⁴ *Sibiro Alma Mater*, 2009, p. 113

¹⁰⁵ *Leiskit į Tėvynę*, p. 395.

¹⁰⁶ *Sibiro Alma Mater*, 2005, p. 146–147.

¹⁰⁷ *Leiskit į Tėvynę*, p. 133.

¹⁰⁸ *Sibiro Alma Mater*, 2005, p. 147.

¹⁰⁹ *Sibiro Alma Mater*, 2005, p. 145.

išvengti diskriminavimo ir įrodyti savo nekaltumą, represuotieji siekė reabilitacijos, bet sovietmečiu jų buvo reabilituota nedaug – tik 7 proc.¹¹⁰ Bet ir reabilitacija neapsaugodavo nuo diskriminacijos, institucijose visą sovietmetį išliko Stalino laikų požiūris į represuotuosius kaip į „kaltuosius“¹¹¹, o didžioji dalis visuomenės taip pat palaikė susiklosčiusį jų traktavimą kaip marginalizuotųjų.

Todėl represuotojo statuso nuslėpimas kasdienybės situacijose tapo įprastine strategija ne tik dėl potencialaus stigmatizavimo ar diskriminavimo baimės¹¹², bet ir dėl visuomenės nenoro žinoti apie jų patirtis, ir šis nutildymas dar labiau įtvirtino „paženklintųjų“ tapatybę. Dabartinę savijautą dėl savo patirčių priverstinio nutylėjimo gimusi 1951 m. ir grįžusi vaikystėje tremtinė apibūdina, pažymėdama, kad nors „kokių nors išskirtinių sunkumų nepatyriau“, bet „tremtinio tapatybės“ jausmas išliko:

„Man ta tema visada buvo skaudi – juk visas gyvenimas praėjo. Aš visą gyvenimą tylėjau. [...] Aišku, po Atgimimo viskas labai pasikeitė, akys prašviesėjo, bet tai, kad „esame tremtiniai“, šitas antspaudas neišdilo.“¹¹³

¹¹⁰ K. Burinskaitė, op. cit., p. 122.

¹¹¹ E. Koustova, op. cit., p. 620; A. Rahi-Tamm, op. cit., p. 262.

¹¹² Stigmatizacijos teorijose pastebima, kad slepiantis stigmą žmogus vis tiek lieka potencialiai pažeidžiamas tol, kol išlieka potenciali galimybė būti „išaiškintam“, ir tai kelia psichologinę įtampą, A. R. Bos, J. B. Pryor, G. D. Reeder, S. E. Stutterheim, „Stigma. Advances in Theory and Research“, *Basic and Applied Psychology*, 35(1), 2013, p. 3.

¹¹³ Interviu su tremtine V. D., 2021.

IŠVADOS

Represuotųjų adaptacijos sugrįžus trajektorijos labai individualios ir įvairios, todėl nors tirtas nemažas pasakojimų skaičius, pavyko nustatyti nedaugelį bendrų jų adaptacijos bruožų ir veiksnių; dalis jų patikslina ar detaliau iliustruoja anksčiau atliktų tyrimų rezultatus.

Aiškiausiai matomas socialinis-demografinis represuotųjų adaptacijos veiksnys yra jų amžius, susijęs su skirtingomis amžiaus kohortų socializacijos sąlygomis. Didelė vyriausiojo amžiaus kohortos (gimusieji maždaug 1930 m. ir anksčiau) dalis atsidūrė žemesnėje negu iki arešto ar tremties socialinėje padėtyje, buvo priversta dirbti žemesnės kvalifikacijos darbus ir gyventi sunkesnėmis materialinėmis sąlygomis. Bet šios kartos kultūrinis kapitalas buvo iš dalies perduotas šeimose ir, vaikų liudijimu, turėjo įtakos vaikų kartos motyvacijai siekti aukštesnių socialinių pozicijų. Kiek geresnes adaptacijos galimybes turėjo jaunesni žmonės. Dalis gimusios maždaug 1931–1944 m. amžiaus kohortos sovietmečiu jau galėjo įgyti išsilavinimą ir profesiją (arba tremtyje, arba sugrįžę į Lietuvą), nors ir sunkesnėmis sąlygomis negu kitos visuomenės grupės. Dauguma gimusiųjų po karo (1945 m. ir jaunesni) socializavosi ir įsijungė į suaugusiojo gyvenimą jau po stalinizmo ir patyrė dar mažiau diskriminavimo profesinėje ir mokymosi srityje. Todėl daliai jaunesnių žmonių pavyko pasiekti gana aukštas socialines pozicijas. Bet šios grupės galimybes riboja žemesnė negu likusios visuomenės šeimos materialinė padėtis, menkesni socialiniai ryšiai, ne visiems pavyko įveikti diskriminuojančius ribojimus, todėl dalis jaunesniųjų tegalėjo įgyti darbininkiškas profesijas ar dirbo ne-kvalifikuotus darbus.

Iš represuotųjų naudotų strategijų, įveikiant diskriminacijos kuriamas adaptacijos

kliūtis, kiekybiškai vyrauja žmonių savitarpio pagalbos – socialinių ryšių – panaudojimo strategijos. Tarp kitų šiose situacijose reštesnių rezultatyvių strategijų buvo represijų fakto nuslėpimas, kyšių administracijos pareigūnams davimas ir skundai bei prašymai respublikos ar sąjunginio lygmens institucijoms. Tiek artimų, tiek tolimesnių silpnųjų socialinių ryšių tinklai buvo svarbiausias socialinis represuotųjų adaptacijos sovietinėje Lietuvoje ištekliis. Artimų socialinių ryšių tinklai (šėimos, giminių, artimų draugų ir patyrusių represijas žmonių tinklai) teikė visokeriopą – materialinę, emocinio palaikymo, vertybių ir atminties perdavimo pagalbą. Silpnesni ryšių tinklai teikė daugiausia materialinę pagalbą, ir jų vaidmuo adaptuojantis rodo, kad režimui nepavyko visiškai suardyti žmonių pasitikėjimo, nes daugelyje visuomenės grupių ir institucijų atsirasdavo žmonių, kurie nebijodavo padėti represuotiesiems.

Prisiminimuose ryškiai matomi ir specifiniai motyvaciniai, ir psichologiniai šios žmonių grupės adaptacijos ištekliai, tokie kaip represijų patirčių suformuota stipresnė negu kitų visuomenės grupių mokymosi ir aukštesnio socialinio statuso siekimo motyvacija, kartu su tokiomis savybėmis kaip atkaklumas, ištvermė, represijų metu įgyti darbo bei profesiniai įgūdžiai ir patriotinės bei moralinės vertybės.

Bet net įveikus adaptacijos kliūtis ir vėlyvuojū sovietmečiu susilpnėjus diskriminacijai, represuotieji nesijautė visiškai

integravęsi. Nebuvo pripažintas nei šių žmonių nekaltumas, nei juos represavusių asmenų atsakomybė, o institucijose ir dalyje visuomenės tęsėsi represuotųjų ir jų šėimų narių diskriminavimas ir tigmatizavimas, kurį dar labiau įtvirtino jų patirčių nutylėjimas. Todėl neatsitiktinai prisiminimuose kartojasi leitmotyvai apie visą sovietmetį trukusią „antrąją tremtį“, „paženklintųjų“ savijautą. Dauguma nurodo nustoję jaustis „antrarūšiais“ tik po 1989-ųjų reabilitacijos, pripažinus jų nekaltumą, patirtis, jiems tapus svarbiais istorinių pokyčių dalyviais. Bet „paženklintos“ tremtinio tapatybės jausmą dalis jų nurodo išlikus ir po sovietmečio.

Nepaisant prisiminimų, kaip istorijos tyrimo šaltinio, ribotumų, jie būtų svarbūs toliau tiriant aspektus, į kurių gilesnio tyrimo svarbą atkreipia dėmesį sovietmečio tyrėjai. Kaip pastebi Estijos istorikė Aigi Rahi-Tamm, sovietmečio represijų tyrimuose svarbu tirti ne tik aukas ir vykdytojus, bet ir kitų visuomenės grupių, „paprastų piliečių“ veiksmo formas tiek kritinėse, tiek kasdienėse situacijose¹¹⁴. Tirtuose prisiminimuose tokias elgesio formas atspindi daugelis represuotųjų patirčių (socialinių ryšių, tarp jų šėimos ir giminystės, suirimo ir atkūrimo, susitikimų su juos įskundusiais ar dalyvausiais represuojant žmonėmis patirtys ir kt.). Šių temų tyrimas būtų labai svarbus sovietmečio suvokimui, bet, ypač atsižvelgiant į šios grupės patirčių sudėtingumą ir unikalumą, čia reikėtų tarpdalykinių tyrimų remiantis įvairiais metodais ir šaltiniais¹¹⁵.

¹¹⁴ A. Rahi-Tamm, „Stalinist Repression in Estonia: State of the Research and Open Questions“, *Croatian Political Science Review*, Vol. 54, No. 1, 2, 2017, p. 47.

¹¹⁵ A. Rahi-Tamm, „Bordering Between Tears...“, p. 158.

Irena Šutinienė

ADAPTATION OF RETURNED POLITICAL PRISONERS AND EXILES IN SOVIET LITHUANIA:
EXPERIENCES, STRATEGIES, RESOURCES

Summary

Based on analysis of memories of the repressed people presented in various forms (published memoirs, written and narrated life stories, data of autobiographical surveys carried out by the Genocide and Resistance Research Centre of Lithuania), the article discusses the aspects related to (re)integration of returned deportees and political prisoners in Soviet Lithuania. The typical experiences and trajectories of adaptation process, strategies and resources used, and some of the social factors of adaptation are examined.

The most evident socio-demographic factor in the adaptation of the repressed is their age which is related to different socialisation conditions of the age cohorts. A large proportion of the oldest age cohort (born around 1930 and earlier) found themselves in a lower social position than before the arrest or exile, was forced to work in lower-skilled jobs and live in more difficult material conditions. But the cultural capital of this generation was partly passed on in families and, according to the children's testimony, affected the motivation of the children's generation to aspire to higher social positions. Younger people had slightly better adaptation opportunities. Part of the cohort born around 1931–1944 could already acquire an education and a profession in the Soviet period (either in exile or after their return to Lithuania), though under more difficult conditions than other groups of society. Most of those who were born after the war (in 1945 and later) became socialised and entered adult life after Stalinism and suffered even less discrimination in occupational and educational settings. As a result, some younger people managed to achieve quite high social positions. But opportunities of this group were limited by their lower material status of family compared to the rest of the society, by fewer social ties, not all of them managed to overcome discriminatory restrictions, therefore, some of the younger people were only able to take up blue-collar professions or unskilled jobs.

Among the strategies used by the repressed to overcome the barriers to adaptation caused by discrimination, the most prevalent in terms of quantity is the use of social support of social networks. Other strategies that were less likely to be effective in these situations included concealing the fact

of repression, giving bribes to administrative officials, and complaining and petitioning authorities at the national or Soviet Union level. Networks of both close and distant and weak social ties were the most important social resource for the adaptation of the repressed in Soviet Lithuania. Networks of close social ties (family, relatives, close friends and people who had experienced repression) provided all kinds of support – material, emotional, value-based and transmission of memory. Weaker networks provided mainly material assistance (such as helping to get a job or to find housing), and their role in the adaptation process shows that the regime did not succeed in completely breaking people's trust, as there were people in many groups of society and institutions who were not afraid to help the repressed.

Analysed memories also highlight specific motivational and psychological resources for adaptation typical for this group of people, such as the motivation to learn and to achieve a higher social status, which is stronger than that of any other group in the society as a result of the repressive experiences, together with qualities such as perseverance, resilience, occupational and professional skills acquired during the repression, and patriotic as well as moral values. Nevertheless, even overcoming of the barriers to adaptation and reduction of discrimination in the late Soviet period, did not provide the repressed with the feeling of full integration. Neither innocence of these people was recognised, nor the responsibility of those who had repressed them, and discrimination and stigmatisation of the repressed and their families in institutions and also part of the society continued. It was even reinforced by the silence surrounding their experiences. It is no coincidence, therefore, that in the recollections of the returnees, the experiences of life in Soviet Lithuania are often described as “the second exile” and the feeling of “the marked people” recur throughout the Soviet period. Most of them pointed out that they stopped feeling “second-rate” people only after their rehabilitation in 1989, when their innocence and experiences were recognised, and they became important participants of historical changes. However, the sense of a “marked” identity of an exile is still present among some of them even after the Soviet period.

VLIK'o pirmininkas Mykolas Krupavičius ir jo Lietuvos laisvinimo idėjos

1992-aisiais, prieš trisdešimt metų, Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas paskelbė nutraukiantis savo veiklą, nes pagrindinis tikslas – išlaisvinta Lietuva – jau buvo pasiektas. Iš antinacinės virtusi antisovietine organizacija ir prisiėmusi Tėvynės laisvinimo našta, 1944–1955 m. ji buvo iškėlusį siekį –

sudaryti Lietuvos vyriausybę išeivijoje. Tuo laikotarpiu VLIK'o lyderiu buvo išrinktas prelatas Mykolas Krupavičius (1885–1970), ne tik dėjęs dideles pastangas įgyvendinant šį pagrindinį reikalą Tėvynės labui, bet ir kėlęs, plėtojęs jos laisvinimo idėjas.

Po 1940-ųjų birželio įvykių, kurių metu sovietai su nacių Vokietijos žinia inkorporavo Lietuvą į Sovietų Sąjungą, ir po nevykusio bandymo – 1941 m. Birželio sukilimo – įtvirtinti Laikinąją Lietuvos vyriausybę susikuria Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas (toliau – VLIK), kuris tampa lietuvių visuomenės laisvos valios reiškėju. Apie tokį tapsmą šis junginys oficialiai pareiškė jau vėliau – 1946 m. pradžioje, patvirtinęs, kad yra perėmęs iš „visų Lietuvos politinių partijų ir kovos organizacijų“ politinį vadovavimą tautai¹.

Tačiau dar prieš tai, grėšiant antrajai sovietų okupacijai, arba kitaip – reokupacijai, VLIK'as, veikdamas dar nacių užimtoje Lietuvoje, 1944 m. gegužės 25 d. sudarė Užsienio delegatūrą Europoje. Tuomet į jos sudėtį, be Vaclovo Sidzikausko ir Rapolo Skipičio, buvo pakviestas ir kunigas Mykolas Krupavičius, kurį vokiečiai nutrėmę laikė

Vokietijos teritorijoje. M. Krupavičius – sėkmingai pasižymėjęs valstybininkas ir patriotas, įgijęs nemažos politinės veiklos patirties tiek iš seiminės Lietuvos laikų, tiek iš okupacijų meto organizuojant tautos rezistenciją, pažiūromis ir ideologija tikras krikščionis demokratas. Tuo laiku jo buvimas politinėje tremtyje Regensburge jau buvo laisvesnis – jis turėjo leidimą keliauti po kraštą ir galėjo betarpiškai dalyvauti atsigauvančios delegatūros veikloje. Dar vėliau, pralinkus bemaž metams, 1945 m. balandžio 8 d. Viurcburge (Würzburg) jos pagrindu prisikelia ir pats VLIK'as, kuris praneša apie savo gyvavimą, patvirtindamas ankstesnių politinių nuostatų, paskelbtų 1944 m. vasario 16 d. deklaracijoje, tęstinumą ir įsipareigodamas toliau vadovauti „Lietuvos valstybės suverenumo atstatymo vykdymui“². Tada Vakaruose atsikūrusio VLIK'o struktūroje

¹ VLIK'o raštas Nr. 253, 1946-01-24, LCVA, f. 648, ap. 2, f. 309, l. 14.

² A. Liekis, *Nenugalėtoji Lietuva*, t. 6, Vilnius, 2002, p. 20.

netrūksta ir pokyčių: prie organizacijos sudėtyje buvusių Krikščionių demokratų partijos, Darbo federacijos, Lietuvių fronto, Vienybės sąjūdžio, Valstiečių liaudininkų, Socialdemokratų ir Ūkininkų partijų, Lietuvių tautinės sąjungos, Nacionalistų partijos prisideda naujos pajėgos – Ūkininkų sąjunga ir Laisvės kovotojų sąjūdis. Taigi Lietuvos laisvinimo darbui pasiryžęs VLIK'as ne tik telkia seiminėje valstybėje gyvavusias politines partijas, bet ir apjungia okupacijų metais lietuvių tautos rezistencinėje kovoje pasireikusių grupių atstovus. Visi jie natūraliai pasiskirsto į du blokus – krikščioniškąjį ir laicistinį. Prie pastarojo šliejasi valstiečiai liaudininkai, socialdemokratų, Tautinės sąjungos, Nacionalistų partijos ir Laisvės kovotojų sąjūdžio atstovai, o likusieji atstovauja pirmajam blokui. Dera pastebėti, kad VLIK'as pagrįstai laikomas visos lietuvių tautos, o ne jos dalies – išeivijos politinės valios reiškėju. Tai grindžiama pačia VLIK'o sudėtimi – jame atstovaujama praktiškai visoms (išskyrus komunistus) politinėms srovėms, skleidžiančioms diferencijuotas šia prasme lietuvių visuomenės nuotaikas³. Kitaip tariant, nacių, o po to sovietų okupacijų akivaizdoje formavęsis VLIK'as natūraliai atspindėjo politiškai organizuotą Lietuvos visuomenę ir todėl vienareikšmiškai išreiškė jos lūkesčius dėl nepriklausomos, demokratinės valstybės atkūrimo.

Be to, kaip matyti iš jau cituotos VLIK'o 1946-ųjų notos, adresuotos vyriausybei, nepripažinusioms Lietuvos inkorporavimo, aiškiai patvirtinama atkuriamos valstybės politinė kryptis, grįsta demokratija, ir primenama reikšmingai akcentuojant užimta krašto pozicija nacistinės Vokietijos atžvilgiu. Ten pat pažymima, kad „Lietuva sėkmingai priešinosi visoms nacių užmačioms,

sukliudė visus jų mobilizacinius užsimojimus Lietuvoje, ardė vokiečių karo mašiną.“ Lygia greta patikinama tautos „ištikimybė didžiosioms Vakarų Demokratijoms“ ir apgailestaujama, kad lietuvių nemažas „įnašas į laisvę branginančių tautų kovą [...] mažai išgarsintas pasauliui“⁴. Kartu VLIK'as apibrėžia Lietuvos padėtį po Antrojo pasaulinio karo ir konstatuoja: „Karo pabaiga Europoje atnešė Lietuvai vietoj lauktos laisvės naują Sovietų Sąjungos okupaciją.“⁵ Taip VLIK'as Tėvynėje įsigalėjancios sovietų okupacijos akivaizdoje, o Vakarų Europoje grėsiant sovietų priverstinei repatriacijai⁶, iš antinacinės organizacijos virsta antisovietine, o pirmuoju lyderiu išrenkamas M. Krupavičius ir jam visam dešimtmečiui (1945–1955 m.) patikima Lietuvos laisvinimo pareiga.

Plačiausiai apie M. Krupavičiaus asmenį yra rašęs išeivijos autorius Petras Maldeikis savo monografijoje, pasirodžiusioje 1975 m. Čikagoje. Amžininkų prisiminimais, jų turima korespondencija ir to laikotarpio periodika paremtoje knygoje yra skyrius, kuriame aprašoma M. Krupavičiaus veikla išeivijos kovoje dėl Lietuvos išlaisvinimo⁷. Nuo to laiko, kai buvo parašyta ši monografija, praslinko bemaž pusė amžiaus, todėl šio straipsnio autorius, remdamasis iš išeivijos į Lietuvą sugrįžusia archyvine medžiaga, prisiminimų apie prelatą naujomis išvalgomis ir jo paties tekstiniu palikimu, straipsnyje aptaria Vakaruose atgimusio VLIK'o Lietuvos laisvinimo idėjas, kurias M. Krupavičius formavo itin sudėtingu, tarptautine prasme permainingu laikotarpiu.

⁴ VLIK'o raštas Nr. 253, 1946-01-24, LCVA, f. 648, ap. 2, f. 309, l. 14.

⁵ Ibid., l. 15.

⁶ J. Adomaitis, „Per gyvenimą nešė valia. Mykolo Krupavičiaus (1885–1970) valstybinio darbo 70 metų sukakčiai“, *Aidai*, 1989, Nr. 3, p. 217.

⁷ P. Maldeikis, *Mykolas Krupavičius*, Čikaga, 1975, p. 252–320.

³ P. Maldeikis, *Mykolas Krupavičius*, Čikaga, 1975, p. 253.

PRISIIMANT TĖVYNĖS LAISVINIMO NAŠTĄ

1945 m. birželio 15 d., renkant atkurtojo VLIK'o pirmininką, persvarą rinkimuose įgijo krikščionys demokratai, sulaukę tautininkų palaikymo, ir pirmųjų lyderis M. Krupavičius tampa šios svarbios organizacijos, saugančios Nepriklausomos Lietuvos idėją politinėje tremtyje, vadovu. Kiek vėliau kunigas savo užrašuose parašys: „Pirmą kartą mane išrinko pirmininku prieš mano valią ir kietą mano spylimą.“⁸ Kita vertus, šį pasirinkimą grindžia neginčijama jo nuostata laikyti „Tėvynės reikalus aukščiau už asmeninius reikaliukus“. Toks prigimtinis suvokimas padėjo aiškiai apibrėžti ir sutikimo pirmininkauti VLIK'ui motyvą: „Mano svarbiausias uždavinys – išlaikyti VLIK'ą. Šis iširs, nieko geresnio nesukursit. Nukentės Lietuva. [...] VLIK'as laimėtas [pavyko abi puses suvesti į kompromisą]. VLIK'o išlaikymo reikalui aš aukoju ne tik savo blokus, partijas, bet ir save.“⁹

Išsakyti pamąstymai patvirtina tiek M. Krupavičiaus atsakomybę, priimant šias pareigas, tiek reiškia nuogaštavimą dėl svyruojančios vienybės imantis Tėvynės laisvinimo naštos. Kita vertus, Lietuvos vadavimo darbo vienybės išsaugojimas visų pirma kėlė siekį išlaikyti VLIK'ą kaip vientisą lietuvių partijų ir judėjimų darinį. Derindamas visų esančiųjų darinyje interesus, M. Krupavičius pasireiškė kaip tikras demokratas. Pavyzdžiui, jam vos tapus pirmininku, tenka atsižvelgti į kairiųjų partijų siūlymus ir paskelbti 1945 m. liepos 3 d. Viurcburgo protokolą, kuriame padarytos ankstesnės 1944 m. vasario 16 d. deklaracijos patai-

sos. Remiantis šiuo protokolu, atsigręžta į seiminį laikotarpį ir jau akcentuojama, kad išlaisvintoji Lietuva tvarkysis pagal 1922-ųjų Lietuvos konstituciją.

Numatydamas tolesnę Lietuvos laisvinimo organizacijos strategiją, M. Krupavičius tuo metu reliatyviai dėstė: „Lietuva gerai žino, kad ji viena savo pajėgomis kovos laimėti negalės, nes ji yra per silpna, o priešas per stiprus. Bet ji žino ir tvirtai tiki, kad ne vien jėga yra tokio klausimo sprendėjas, kad teisingumas turi galų gale laimėti.“ Kita vertus, buvo pripažinta ir susiklosčiusi realybė, todėl suvokta, kad „svetimieji mums padės kovai laimėti ne tiek iš idealizmo, kiek išeidami iš savų interesų“ ir tauta „kovoti už savo teises ir tikslus ji privalo pati ir tai pirmoj eilėj“¹⁰. Tokios aplinkybės besijungiantiems į Lietuvos laisvinimo procesą tautiečiams savaime diktavo susiklausymo, vieningumo problemą. Ją formavo susiklosčiusi dvilypė situacija, kurią sudarė du pagrindiniai šiame procese iškilę ir aktyviai besireiškiantys veiksniai: demokratinėse šalyse išsaugotos Nepriklausomos Lietuvos diplomatinės atstovybės ir nelaisvės metais susiformavęs VLIK'as. Taigi šitie du veiksniai, siekiantys to paties tikslo, bet veikiantys nesuderintai, ir sudarydavo dvilypumą. Todėl pirmąją aktualija tampa būtinybė taisyti taip besiklostančią padėtį, ir, pasak M. Krupavičiaus, tam pagrindas esąs akivaizdus, nes „ne ambicijos, ne garbės tiems veiksniams buvo darbo akstinas, bet tik Lietuva ir jos laisvė bei gerovė“¹¹.

Buvo mąstoma, kaip pataisyti tokią situaciją, ir sugrįžtama prie idėjos kurti egzilinę Lietuvos vyriausybę, kuri jungtų visų laisvinimo veiksnių pastangas ir taptų vieninga tautos laisvės valios reiškėja. Tai jau nebuvo

⁸ P. Maldeikis, *Mykolas Krupavičius*, Čikaga, 1975, p. 254.

⁹ M. Krupavičiaus 1950 m. rugsėjo 17 d. laiškas V. Sidzikauskui, LII B, f. 54, b. 16, l. 26.

¹⁰ M. Krupavičius, „Kovos už Lietuvos išlaisvinimą organizacija“, *Tėvynės sargas*, 1964, Nr. 1, p. 15.

¹¹ *Ibid.*, p. 16.

nauja idėja. Dar 1944 m. VLIK'as, veikdamas Vokietijoje, kaip užsienio delegatūra, buvo nutaręs naujajame žemyne – JAV – organizuoti egzilio vyriausybę, kuriai vadovautų pulkininkas Kazys Grinius (prezidento K. Griniaus sūnus). Tačiau tada nepritarus diplomatu Broniui Kaziui Balučiai, 1944 m. gruodžio 11 d. VLIK'as šio sprendimo atsisakė, motyvuodamas tuo, kad „pasikeitus aplinkybėms“ tai galėtų sukomplicuoti Lietuvos padėtį ir pakenkti jos interesams. Vėliau šios idėjos tęsinį regime kiek kitokiu pavidalu – keliant Laikinosios vyriausybės atgaivinimo klausimą. 1945 m. gegužės 30 d. VLIK'as, iš delegatūros tapęs veiksmu, pateikė užklausimą Lietuvos diplomatinei tarnybai (toliau – LDT), susiformavusiai iš Nepriklausomos Lietuvos diplomatinės tarnybos atstovų. Tada buvo teirautasi apie galimybę įsikurti tokiai vyriausybei jų reziduojamuose kraštuose, bet vėlgi iš diplomatų pusės nebuvo sulaukta pritarimo ir šitam VLIK'o pasiūlymui¹².

Kaip žinia, VLIK'as jautėsi kaip teisėta politinė visos tautos atstovybė. Suvienijęs Lietuvos parlamentinių partijų ir nelaisvės metais susikūrusių rezistencinių judėjimų atstovus, jis faktiškai atitiko nepriklausomos valstybės piliečių atstovybės – Seimo – sąrangą. Todėl, mąstydamas apie vykdomosios institucijos kūrimą, manė, kad keliant Tėvynės laisvinimo problemą labai svarbiu uždaviniu ir toliau laikytinas vyriausybės egzilyje steigimas, dar kitais žodžiais tariant, „vieningos politinės viršūnės“ sudarymas. Taigi VLIK'as, tęsdamas dialogą su LDT ir jungdamasis į Lietuvos laisvinimo veiklą, laikėsi siekio „politinei veiklai sustiprinti, jos organizacijai išbaigti ir esamiems nesklaidumams išlyginti eiti prie egzilinės vyriausybės sudarymo“¹³. Šįkart keliami idėja skambėjo

kiek abstrakčiai ir buvo įvardyta kaip vieningos veiklos viršūnės kūrimas. Būtent tokiu pavadinimu kuriama institucija iš pradžių turėdama įgyti įgaliojimus ir įpareigojimus „vadovauti lietuviškajai akcijai, siekiančiai atstatyti Lietuvos valstybės suverenumo vykdymą“. Taip pat jai prognozuotas pavedimas „atstovauti Lietuvos teisėms ir interesams tarpvalstybiniuose santykiuose“¹⁴. VLIK'as, tapatindamas savo padėtį su analogiškais prancūzų ir danų išlaisvinimo komitetais, per Antrąjį pasaulinį karą veikusiais Londone, siekė su LDT išsiaiškinti požiūrius į kelias problemas, iškilusių Lietuvos laisvinimo reikaluose. Pirmiausia domino vadinamųjų Kybartų aktų teisinė galia. (Priminsime, kad siekiant perduoti valdžią diplomatų kuriamam Lietuvos tautiniam komitetui, remiantis šiuo dokumentu, parašytu atgaline data, diplomatas Stanislovas (Stasys) Lozoraitis buvo skiriamas Ministro Pirmininko pareigoms ir jam pavedama pavaduoti prezidentą.) Svarstymuose turėjo būti siekiama išvengti Lietuvos pasiuntiniams grėsusio „politinio dualizmo, dezorientacijos“. Kartu siekta išsiaiškinti, kaip S. Lozoraitis „galėtų vystyti reikiamą veiklą“, taip pat „kiek praktiškose politikoje dabar tenka atsižvelgti į tikrus ir tariamus teisinius momentus“, ir nustatyti, „ar valstybei ir tautai atstovaujamas organas turi tautos pasitikėjimą ir ryšį su kraštu“. Pagaliau reikėjo apsvarstyti, ar įmanoma „sudaryti vadovaujamos ar koordinuojamos veiklos viršūnę iš VLIK'o ir LDT“¹⁵.

¹² Ibid.

¹³ Ibid., p. 29.

¹⁴ VLIK'o raštas Nr. 386, 1946-05-09, LCVA, f. 648, ap. 2, b. 309, l. 106.

¹⁵ Ibid.

LIETUVOS VYRIAUSYBĖS IŠEIVIJOJE PIRMOSIOS KŪRIMO PASTANGOS

Šia linkme konkretus žingsnis buvo žengtas 1946 m. liepos 21–26 d. Berne, kur, dalyvaujant VLIK'o vadovybei drauge su Lietuvos diplomatų atstovais, įvyksta konferencija ir sutariama įkurti „politinį organą, kuris vykdytų Vyriausybės funkcijas pagal 1922 m. Lietuvos konstitucijos dvasią“¹⁶. Formaliai steigiant šį svetur funkcionuosiantį politinį organą, buvo laikytasi VLIK'o 1944 m. vasario 16 d. memorandumo nuostatų ir vadovautasi jo patvirtinimą bylojančiu 1945 m. liepos 3 d. Viurcburgo protokolu. Remiantis šiais dokumentais įsteigus konferencijoje skelbiamą politinį organą, VLIK'as savo ruožtu patvirtino prisiimsiąs Seimo funkcijas ir kontroliuosiąs „vykdomojo organo darbus ir nustatydamas jo politikos liniją“. Ryšio su LDT sustiprinimą turėjo užtikrinti šio „vykdomojo organo nariu užsienio politikai vadovauti kviečiamas St. Lozoraitis“¹⁷. Be to, siekiant vienybės, sutarta vykdomoji institucija įvardijama politine viršūne, vengiant žodžio „vyriausybė“, o jos formalus titulo svarstymas atidedamas vėlesniam laikui. Formavosi vaizdas, kad jau buvo pavykę pasiekti dviejų Lietuvos laisvinimo veiksmų sutarimą ir kad jų bendro veikimo akcija įgaus naują postūmį siekiamos vienybės link. Atrodė, kad Berno konferencijoje pasiekta ne formali, bet faktinė VLIK'o ir LDT veiklos vienybė. Buvo tikimasi, kad „įsisteigus politiniam organui ir visiems su juo artimai ir nuoširdžiai bendradarbiaujant, tautos ir valstybės reikalų gynimo bendras darbas mūsų didžiosios nelaimės metu mus sujungs į kietą ir nepalaužiamą kovos frontą

už tas gėrybes, kurias visi vienodai vertiname ir kurios mūsų statomos aukščiau už visa, kas šiame žemės gyvenime gali būti“¹⁸.

Visgi šiai naujovei – sudarytam politiniam organui, bendru sutarimu pavadintam Vykdomąja Taryba (toliau – VT), nors taip ir neįvardytai vyriausybei egzilyje – nebuvo lemta ilgai gyvuoti. Netrukus iš jos veiklos pasitraukė pora narių (pats vadovas, buvęs ministras Ernestas Galvanauskas, ir LDT šefas Stasys Lozoraitis). Nors po to atnaujinta Vykdomoji Taryba dar toliau gyvavo visą šeštąjį dešimtmetį (tik keitė savo sudėtį), bet tarp VLIK'o ir LDT nesibaigė ginčas dėl Lietuvos valstybės interesų atstovavimo užsienyje, o siekiamas vyriausybės egzilyje statusas taip ir nebuvo įtvirtintas. Vertindamas užsiplieskusius nesutarimus tarp VLIK'o ir LDT, pirmiausia su šios vadovu (šefu) S. Lozoraičiu, M. Krupavičius ne viename laiške diplomatui B. K. Balučiui į Londoną akcentavo Lietuvos laisvinimo reikalo svarbą. Dar 1946 m. prieš Berno susitikimą prelatas teigė: „Juk mūsų darbas ne Lietuvos dažymas, o jos gyvybės gelbėjimas“, ir priminė, kad „kiekvienas diplomatas iš savo pašaukimo ir paskyrimo yra propagandistas ir dar kažkas daugiau“. Jis pažymėjo, jog būtina atminti tiek partijoms, tiek organizacijoms, kad Lietuvos reikalas turi „visiems vienodai rūpėti“¹⁹. 1950 m. M. Krupavičius aiškiai patikino: „Mes [VLIK'as – J. B.] eisime kaip eję ir toliau susipratimo keliu, kad tik Lietuvėlei būtų lengviau.“²⁰ Kitame laiške jau vėliau, 1952 m., tvirtino: „VLIK'o ir diplomatų santykiai ne tik forma. Juose svarbus turinys,

¹⁸ VLIK'as ir Lietuvos diplomatinė tarnyba. Berno ir Paryžiaus konferencijų protokolai, sud. A. Petraitytė, Vilnius, 2004, p. 378.

¹⁹ M. Krupavičiaus 1946 m. balandžio 5 d. laiškas B. K. Balučiui, LCVA, f. 648, ap. 2, b. 309, l. 51, 52.

²⁰ M. Krupavičiaus laiškas B. K. Balučiui [be datos, apie 1950 m.], LCVA, f. 648, ap. 2, b. 27, l. 13.

¹⁶ A. Liekis, *Lietuvių tautos – lietuvių kalbos likimas: Lietuvis Amerikoje*, t. 3, Vilnius, 2005, p. 297.

¹⁷ M. Krupavičius, „Kovos už Lietuvos išlaisvinimą organizacija“, *Tėvynės sargas*, 1964, Nr. 1, p. 18.

kuris ir vieniems, ir kitiems lygiai brangus. Tas turinys – Lietuvos laisvė.²¹

Lietuvos laisvinimo idėjos Vakaruose įtvirtinimas, kaip jau minėta, VLIK'ui glaudžiai siejosi su laisvinimo veiksmų vienybe, ir tai jam diktavo dar vieną reikšmingą nuostatą dėl politinių partijų požiūrių reiškinio įsiviešpataujant nepalankiai tarptautinei padėčiai. Pats VLIK'as, būdamas nepriklausomos valstybės valios reiškėjas, vienareikšmiškai kvietė atidėti partines rietas „Laisvosios Lietuvos laikams“. M. Krupavičiaus samprotavimu: „Politinė partija Lietuvos išlaisvinimo darbui tėra reikalinga tiek, kiek ji atstovauja lietuviškos visuomenės daliai, kiek turi joje pasitikėjimo ir kiek yra tautos dalies politinės valios reiškėja.“ Esant sudėtingai padėčiai Tėvynėje ir formuojantis lietuvių politinei išeivijai Vakaruose, pasak jo, „gali būti tik viena partija, būtent Lietuviškoji Partija“, ir jai „privalo priklausyti VLIK'as ir Pasiuntiniai“²².

Antrajai VT sudėčiai pirmininkauti buvo pakviestas Vaclovas Sidzikauskas – žmogus, pasižymėjęs diplomatinėje veikloje. Neatsitiktinai, užimdamas postą, jis save kurį laiką titulavo ir „einančiu užsienio reikalų ministro pareigas“, o tai visai neprisidėjo prie tarp VLIK'o ir LDT neišspręsto kompetencijų pasidalijimo klausimo, likusio po Berno konferencijos. Dar daugiau, tuomet, kai V. Sidzikauskas tapo VT pirmininku, pasiryžusiu „tęsti kovą už Lietuvos valstybės suverenumo vykdymo atstatymą“²³, atsivėrė tik dar gilesnė praraja tarp VLIK'o ir LDT.

STIPRINANT LIETUVOS LAISVINIMO IDĖJĄ

Šią abiejų susipriešinusių pusių sudėtingą padėtį pabandyta sušvelninti 1947 m. rugpjūčio 5–15 d. Paryžiuje, susitinkant šioms institucijoms antrąkart. Uždaro posėdžio metu M. Krupavičius, išryškinęs VLIK'o ir VT vietą laisvinimo procese, dėliojo Lietuvos išlaisvinimo organizavimosi Vakaruose galimą vaizdą. Jame buvo numatyta įtraukti keturis veiksmus, besireiškiančius „šiapus geležinės uždangos“: VLIK'ą, VT, LDT (Lietuvos pasiuntinius) ir lietuvių išeivių organizacijas. Dėl to buvo laikomasi Berno konferencijoje priimtų nuostatų, kuriais remiantis egzilio valdžios viršūnę sudarytų du veiksniai: VLIK'as ir VT. Pirmajam priskirtos „Seimo ir Respublikos Prezidento funkcijos“, o antrajam – „Vyriausybės, Ministerių kabineto“, ir abu veiksniai įpareigoti savo veikloje remtis 1922-ųjų Lietuvos konstitucija. Kartu M. Krupavičius pabrėžė, kad iš VLIK'o ir VT kompetencijų išplaukia ir LDT kompetencija: „Kol vykda vyriausybės funkcijas organai nebus kitų valstybių pripažinti, tarnybinė pasiuntinių subordinacija tiems organams palieka tik vidinę, moralinę.“²⁴ Santykiams tarp VLIK'o ir LDT sureguliuoti turėjo pasitarnauti ir pakartotinis kvietimas S. Lozoraičiui grįžti į VT sudėtį „užsienio reikalams vesti“²⁵. Ten pat buvo aptarta ir lietuvių išeivijos organizacijų (visų pirma nuo pat pirmosios sovietų okupacijos susikūrusios senosios išeivijos pagrindu Amerikos lietuvių tarybos (toliau – ALT) priklausomybė ir pareikšta, kad jos gyvuoja savaimingai ir nepriklauso nei nuo egzilinės valdžios, nei

²¹ M. Krupavičiaus 1952 m. birželio 22 d. laiškas B. K. Balučiui, LCVA, f. 648, ap. 2, b. 61, l. 120.

²² M. Krupavičius, „Kovos už Lietuvos išlaisvinimą organizacija“, *Tėvynės sargas*, 1964, Nr. 1, p. 24.

²³ V. Sidzikauskas, *Lietuvos diplomatijos paraštėje*, Vilnius, 1994, p. 255.

²⁴ VLIK'as ir Lietuvos diplomatinė tarnyba išeivijoje. Berno ir Paryžiaus konferencijos protokolai, red. A. Petraitytė, Vilnius, 2004, p. 398.

²⁵ M. Krupavičius, „Kovos už Lietuvos išlaisvinimą organizacija“, *Tėvynės sargas*, 1964, Nr. 1, p. 37.

nuo Lietuvos pasiuntinių, tačiau „praktikoje jos derina savo veiklą“ su šiais veiksniais²⁶.

Baigiant Paryžiaus susitikimą, buvo priimtos rezoliucijos dėl politinės diplomatinės akcijos ir dėl informacijos bei propagandos. Tai formavo Lietuvos laisvinimo gaires, atitinkančias laikmečio realijas. Pirmojoje rezoliucijoje pastebėta, kad tarptautinė padėtis „žymiai pasikeitusi Lietuvos interesų naudai“, nes stiprėja Rytų ir Vakarų prieštaravimai²⁷, todėl manoma aktyvinti Lietuvos laisvinimo procesą, išnaudojant tarptautines politines institucijas ir per jas rengti akcijas. Tam tikslui turėtų pasitarnauti Lietuvos bylos aspektus aiškinantys memorandumai, adresuojami JTO, didžiosioms valstybėms, Vatikanui, ir bendros baltiečių peticijos. Taip pat išėivijos mastu numatyta bendradarbiauti su visomis tautomis, atsidūrusiomis anapus geležinės uždangos, veikti per Lietuvos bičiulius kitose šalyse ir organizuoti politinius propagandinius renginius tose valstybėse, kuriose nėra Lietuvos atstovybių. Lietuvos reikalui planuota pasitelkti ir besivienijančio Senojo žemyno idėją – Jungtinių Europos valstybių sąjūdį. Skatinant informacijos apie pavergtą kraštą sklaidą, buvo priimta rezoliucija, kurioje nuspręsta leisti pažintinius leidinius, rengti propaguojančius Lietuvą renginius, kaupti tremties ir rezistencijos archyvą. Viso pasaulio lietuviai raginami telkti aukas Lietuvos laisvinimo organizavimo būtinam finansavimui. Rezoliucijoje pabrėžta, kad politinės organizacijos reikalu būtina siekti glaudesnio ir tobulesnio Lietuvos laisvinimo veiksmų bendradarbiavimo. Buvo viešai paskleistos rezoliucijose išvardytos idėjos, paskelbiant jas 1947 m. rugpjūčio 25 d. Eltos biuletenyje ir įvardijant

²⁶ Ibid., p. 38.

²⁷ VLIK'as ir Lietuvos diplomatinė tarnyba išėivijoje. Berno ir Paryžiaus konferencijos protokolai, red. A. Petraitytė, Vilnius, 2004, p. 323.

„Antrosios konferencijos komunikatu“²⁸. Jo pabaigoje pridėta pastaba, patvirtinanti, kad galioja pirmosios konferencijos sprendimai ir jų bus laikomasi. Apibendrinant vykdomos Paryžiaus konferencijos siekius, pasak pranešėjo M. Krupavičiaus, galimos dvi išėitys: „arba susitariam visais klausimais, arba nesutariam *tertium non datur* (trečio neduota, vienas iš dviejų)“. Toliau jis pridūrė: „Jei susitariam atsižadėję asmeninių reikalų – reikaliukų, pasirodysim vertais lietuvio patrioto vardo ir pateisinsim likimo mums uždėtą Lietuvos laisvinimo veiksmo pareigą“, priešingu atveju: „Jei nesutariam, stosim į savo raudonųjų priešų gretas, nes dezorganizacija jiems padėsime Lietuvą galutinai pavergti ir tautą sunaikinti.“²⁹

Taip po VLIK'o vėliava susiformavo dvi valstybės funkcijas pildančios institucijos: viena – „įstatymų leidžiamąją“ funkciją turintis pats komitetas, kita – VT, kuriai priskirta „vykdomoji“ funkcija. Nors 1951 m. VLIK'o pirmininkas M. Krupavičius jau buvo užsiminęs, kad „nei VLIK'as pats egziline vyriausybe, nei Vykdomoji Taryba pasiskelbti egziline vyriausybe nėra tarę“³⁰, tačiau užmojis atstovauti Nepriklausomos Lietuvos valstybės interesams užsienyje ilgainiui liko nesutarimų židiniu tarp VLIK'o ir LDT. Sklaidant įvardytus nesutarimus, nemažai nusipelnė Lietuvos pasiuntinys Didžiojoje Britanijoje ministras B. K. Balutis, ėmęsis tarpininko vaidmens. Tai patvirtina diplomato reguliarus susirašinėjimas su M. Krupavičiumi. Prelatas laiškuose yra

²⁸ Antrosios konferencijos komunikatas, *Eltos biuletenis*, 1947-08-25; VLIK'as ir Lietuvos diplomatinė tarnyba išėivijoje. Berno ir Paryžiaus konferencijos protokolai, red. A. Petraitytė, Vilnius, 2004, p. 401–403.

²⁹ M. Krupavičius, „Kovos už Lietuvos išlaisvinimą organizacija“, *Tėvynės sargas*, 1964, Nr. 1, p. 35.

³⁰ VLIK'o Pro memoria, 1951-07-05, LCVA, f. 648, ap. 2, b. 28, l. 185.

akcentavęs, kad „VLIK'o ir diplomatų santykiai nėra tik forma. Juose svarbus turinys, kuris ir vieniems, ir kitiems lygiai brangus. Tas turinys – Lietuvos laisvė.“³¹ Tęsiant VLIK'o ir LDT pasitarimus, B. K. Balutis siūlė tartis tik abiem pusėms priimtinais klausimais, t. y. dėl nuolatinųjų susitikimų tarp abiejų institucijų ir laisvinimo veiklos darbų derinimo³². 1951 m. įvyksta du tokie abiejų veiksmų pasitarimai: birželio 22 d. Nicoje (Prancūzija) ir rugsėjo 2–13 d. Reutlingene (Vakarų Vokietija). Juose VLIK'as, siekdamas išlyginti santykius su LDT, toliau pakartotinai siūlė S. Lozoraičiui užimti VT Užsienio reikalų tarnybos valdytojo pareigas, tačiau šis buvo numatęs visai kitą kelią. Jis palaikė LDT bendradarbiavimą su VLIK'u, bet siūlė kitokią formą: periodiškai rengti bendrus abiejų institucijų pasitarimus³³. Šių susitikimų rezultatas – priimtas bendras jų susitarimo dokumentas, kuriame akcentuota, kad Lietuvos diplomatijos šefas ir VLIK'o pirmininkas drauge svarstys nuostatas dėl visos politinės ir diplomatinės veiklos, liečiančios Lietuvos laisvinimą. Be to, derinant ryšius su kraštu, numatyta parengti specialią programą³⁴.

Tačiau, kaip parodė vėlesni įvykiai, Reutlingeno susitarimas liko tik dokumentu, nes suvaržė VLIK'ą, buvo jam nepriimtinas ir netenkino jo siekių. Ieškant išeities kitais, 1952 m., abi institucijos vėl sugrįžo prie pasitarimų. Pirmajame pasitarime (liepos

21–24 d. Paryžiuje) priimtas susitarimo dokumentas liudijo, kad Lietuvos laisvinimo procese „būtinai reikalinga, kad visi, kas dirba užsienyje darbą, surištą su rezistencija krašte, pasiektų vieningumo“. Dėl to, didinant Lietuvos laisvinimo darbo veiksmingumą, vėl siektina „nustatyti praktinis bendradarbiavimas tarp VLIK'o ir LDT“³⁵. Reikšmingiausia, kad pasitarime tiek pirmoji, tiek antroji institucija pripažino būtinybę sušaukti visuotinę lietuvių išeivijos konferenciją. Antrajame pasitarime (lapkričio 25–28 d. Reutlingene) ši idėja buvo sukonkretinta, ir VLIK'o pirmininkas bei LDT šefas sutarė, kad į būsimą išeivijos laisvinimo veiksmų konferenciją bus kviečiami ne tik VLIK'o ir LDT, bet ir kitų veiksmų, tokių kaip ALT, naujai besikuriančios lietuvių bendruomenės atstovai. Dar pasitarimo metu VLIK'as pripažino siūlomą nuostatą, kad LDT atstovų problema priklausau jū šefo kompetencijai³⁶. Kita vertus, toks sutikimas neišreiškė galutinio ar tikrojo VLIK'o požiūrio į „šefo“ instituciją. M. Krupavičius tuo metu samprotavo: „Mums „šefas“ nereikalingas. Jei Jums [diplomatams – J. B.] reikalingas, prašom. Galim tartis. Tai susitarimo objektas. Mes, manau, eisime kaip eję ir toliau susipratimo keliu, kad tik Lietuvėlei būtų lengviau.“³⁷

Tačiau visuotinės lietuvių konferencijos, kurioje dalyvautų platus Lietuvos laisvinime dalyvaujančių veiksmų ratas, sušaukimo įgyvendinimas nusikėlė į dar vėlesnius laikus, kai jau buvo pasikeitęs VLIK'o siekis įkūnyti vyriausybę egzilyje.

³¹ M. Krupavičiaus 1952 m. birželio 22 d. laiškas B. K. Balučiui, LCVA, f. 648, ap. 2, b. 61, l. 120.

³² J. Skirius, *Lietuvių visuomenininkas ir diplomatas Bronius Kazys Balutis*, Vilnius, 2001, p. 612–641.

³³ L. Janušauskas, *Likimo vedami*, Vilnius, 2003, p. 203.

³⁴ 1951 m. rugsėjo 2–12 d. Reutlingene vykusio VLIK'o ir Lietuvos diplomatijos šefo S. Lozoraičio pasitarimo dokumentas, LCVA, f. 648, ap. 2, b. 61, l. 184.

³⁵ VLIK'o ir LDT 1952 m. liepos 23 d. susitarimas, LCVA, f. 648, ap. 2, b. 61, l. 207.

³⁶ L. Janušauskas, *Likimo vedami*, Vilnius, 2003, p. 215.

³⁷ M. Krupavičiaus laiškas B. K. Balučiui (be datos, tikėtina, apie 1950 m.), LCVA, f. 648, ap. 2, b. 27, l. 13.

ŽINIA PASAULIUI APIE LIETUVOS GYVENTOJŲ NAIKINIMĄ

VLIK'as, įkūnydamas laisvos lietuvių tautos atstovybę Vakaruose, jokių būdu neapsiri- bojo vien siekiais normalizuoti santykius su LDT ir plėtojo savo veiklą įvairialypėje Lietuvos laisvinimo darbuotėje. M. Krupavičiui labai rūpėjo Tėvynės ir tautiečių, likusių už geležinės uždangos, padėtis. Ten „ne tik neduodama tautai laisvai pasireikšti, ne tik sovietinamas krašto gyvenimas. Ne tik nekontroliuojamai siautėja atkeltų iš Rusijos komunistų diktatūra, bet vyksta negailestin- gas ir beatodairinis vienos seniausių indo- europiečių tautos naikinimas.“³⁸ Pasauliui buvo pranešta, kad „priešindamosi okupanto sauvalei ir kovodama su papildomais netei- sėtumais, lietuvių tauta kantriai laukia, kada ir Lietuvai bus pritaikinta Atlanto Charta.“ Dedant viltis į šį tarptautinį dokumentą ir lietuviams tikintis, kad bus sugrąžintos visai žmonijai skelbiamos laisvės, VLIK'as siūlė detalią krašto laisvinimo strategiją. Pagal ją turėtų būti „išvesta iš Lietuvos svetimos valstybės kariuomenė ir jos administracijos ir politinio saugumo aparatas“. Dėl to pri- valėtų atvykti „Vakarų Alijantų ar Jungtinių Valstybių Organizacijos [JTO – J. B.] kom- isija apsaugoti lietuvių tautą nuo visiško išnaikinimo ir sudaryti jai sąlygas laisvais demokratiniais rinkimais atkurti svetimos jėgos įsikišimo suspenduotus savo valstybės konstitucinius organus“³⁹. Taigi, penktajame dešimtmetyje, pradedant 1946-aisiais, VLIK'as ėmėsi aktyvaus Lietuvos laisvės bylos kėlimo ir, apeliuodamas į Atlanto chartiją, dar siejo dideles viltis ir su naujuo- ju pasauliniu valstybių dariniu – Jungtinių Tautų Organizacija. Kartu buvo suvokta, kad

Lietuvos laisvinimo procese buvo svarbu ne tik siekti valstybės nepriklausomybės atkūrimo, kaip galutinio tikslo, bet ir steng- tis stabdyti komunistų vykdomą lietuvių tautos naikinimą okupuotoje Tėvynėje ir taip tarptautinėje plotmėje kelti genocido problemą SSRS.

Pačioje 1946-ųjų pradžioje M. Krupavi- čius, kaip VLIK'o pirmininkas, išsiuntinėjo JAV, Didžiosios Britanijos, Prancūzijos, Kini- jos vyriausybėms ir Šventajam Sostui pareišk- imą, kuriame buvo prašoma demokratinio pasaulio, užsibrėžusio ginti žmogaus teises, pagalbos. Rašte buvo pateiktas okupuoto krašto vaizdas: „Lietuvos gyventojai nieka- dos nebuvo taip moraliai pažeminti ir fiziškai persekiojami, naikinami, kaip šiais žmogišk- umo deklaracijos laikais.“ Primenama, kad skaudus likimas ištiko ir lietuvius Rytprū- siuose, iš kur irgi sklido pagalbos šauksmas. Ne mažiau tragiškesnė lemtis laukė ištremtų- jų į Sovietijos rytus. Tokią padėtį liudijo tame pat rašte cituojamos Sibiro tremtinių laiško mintys: „Praneškite Amerikai, kad numestų ant mūsų galvų atominę bombą ir sutrum- pintų mūsų kančias.“⁴⁰ Beje, buvo įvardyta ir Lietuvos bei kitų Baltijos šalių tokio likimo priežastis – prisimintas ir primintas gėdingas 1939-ųjų sovietų ir nacių paktas. VLIK'as tai deklaravo kitame rašte, kuriuo kreipėsi į Tarptautinį tribunolą Niurnberge, įvardy- damas tokio pakto neatitaisytas pasekmes trims Baltijos kraštams⁴¹. Taigi, tarptautiniu mastu į viešumą iškilus Sovietų Sąjungos ir Vokietijos Reicho slaptiems sandėriams, šis faktas operatyviai buvo įtrauktas ir tapo sva- riu argumentu visame Lietuvos laisvinimo procese. Vienareikšmiškai konstatuota, kad „Sovietų Sąjungos pastangos įteisinti jokiais

³⁸ VLIK'o raštas Nr. 253, 1946-01-24, LCVA, f. 648, ap. 2, f. 309, l. 15.

³⁹ Ibid.

⁴⁰ VLIK'o raštas Nr. 247, 1946-01-22, LCVA, f. 648, ap. 2, b. 309, l. 7.

⁴¹ VLIK'o raštas Nr. 283, 1946-02-12, LCVA, f. 648, ap. 2, b. 309, l. 22.

Lietuvos vyriausybės veiksmais neišprovokuotos agresijos padarinius ir vadinamos inkorporacijos į Sovietų Sąjungą niekingumas yra pakankamai politinių bei moralinių autoritetų tinkamai kvalifikuoti.⁴²

Pristatinėdamas pavergto krašto padėtį, VLIK'as ir jo pirmininkas M. Krupavičius puoselėjo didelę viltį, kad tarptautinė bendruomenė išgirs komunistų persekiojamos lietuvių tautos šauksmą. Štai 1946 m. spalio 30 d. VLIK'as kreipėsi į JTO dėl Lietuvos gyventojų persekiojimų, suiminėjimų, deportavimo ir deportuotųjų nežmoniško laikymo. Šiame dokumente konstatuota, kad „SSRS vyriausybė flagrantiskai yra sulaužiusi tarptautinius pasižadėjimus, t. p. Atlanto Chartos ir JT Chartos straipsnius, garantuojančius žmogaus pagrindines laisves.“⁴³ Kitais, 1947 m., VLIK'o pirmininkas M. Krupavičius, papildęs raštą naujais faktais, gautais iš sovietų valdomo krašto, dar kartą kreipėsi į JTO, jį adresuodamas generaliniam sekretoriui. Jame ne tik sustiprintos ankstesnio dokumento išvados, bet ir atkreipiamas dėmesys į papildomai teikiamus faktus, „kurie rodo, kad SSRS vyriausybė ne tik nesustabdė persekiojimo ir deportuotųjų naikimo, bet jį tęsia toliau sustiprintu būdu, atimdama iš Lietuvos žmogaus ne tik pilietines teises, bet ir laisvę gyventi savame krašte, teisę iš viso gyventi“⁴⁴. Taip pat pastebima, kad pastaruoju metu areštų banga smarkiai palietusi lietuvių intelektualus. Daug nukentėjo ir dvasininkų luomas: suimti vyskupai V. Borisevičius (minima, kad jis nuteistas mirti), P. Ramanauskas, T. Matulionis (abu ištremti), nebuvo aplenkti ir jų padėjėjai: prelatai J. Labukas-Matulaitis, P. Pukys, J. Olšauskas. 1947 m. pradžioje

⁴² VLIK'o raštas Nr. 365/364, 1946-04-19, LCVA, f. 648, ap. 2, b. 309, l. 90.

⁴³ VLIK'o raštas JT generaliniam sekretoriui, 1947, LCVA, f. 656, ap. 2, b. 1063, l. 2.

⁴⁴ Ibid., l. 3.

Kaune net iš dvylikos bažnyčių represuoti kunigai: V. Mieleška, J. Dagilis, J. Fabijanskas, J. [?] Budrys, J. Želvys, saleziečiai J. Gustas ir B. Paukštys, seminarijos prorektorai P. Rauda ir P. Kuzmickas, jėzuitas A. Bieliūnas. Tuo metu Lietuvos provincijoje suimta apie 70 kunigų, o dar 150 slapstosi. Tame pat rašte teigiama, kad areštų banga palietusi ir profesorius, rašytojus, mokytojus. Įvardijami Kaune buvę suimtieji: profesoriai T. Petkevičius, P. Kemešis, J. Keliuotis, A. Dambrauskas, rašytojai K. Jakubėnas, K. Boruta, [?] Keliaskaitė. Apibendrinant pažymima, kad „kas mėnuo suimami apie 2000–3000 žmonių, jie „nuteisiami“ dažniausiai už akių 6–8–10 metams ir deportuojami į Rusiją, tarp jų apie 10 procentų intelektualai“⁴⁵. Paibaigoje tvirtinama, kad deportuotieji apgyvendinami priverčiamųjų darbų lageriuose, ir pateikiamas raginimas JTO Generalinei Asamblėjai [Visumos susirinkimui] įrašyti į savo darbotvarkę arba įtraukti į Socialinės tarybos svarstymus klausimą, kuris padėtų „apsaugoti dabar sovietų okupacijoje esančių lietuvių esmines žmogaus teises ir laisves, kurias yra laidavusi JT Charta“⁴⁶.

VLIK'as nenustojo vilties, kad tarptautinė bendruomenė turi išgirsti ir žinoti sunkią sovietų valdomo krašto padėtį, ir toliau aktyviai rengė deklaracijas – iki 1950 m. buvo išsiųsti net septyni memorandumai, adresuoti JTO, dėl genocido sovietų okupuotoje Lietuvoje. Juos pasirašė VLIK'o pirmininkas M. Krupavičius ir per LDT įteikė šiai pasaulinei organizacijai, iš kurios laukta vienokio ar kitokio sprendimo. Visų šių memorandumų turinyje, remiantis autentiška informacija apie suimtus, ištremtus ar nužudytus Lietuvos gyventojus, buvo iškelti sovietų nusikaltimai okupuotame krašte. Dokumentuose atsiskleidė vykdyto

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ Ibid., l. 4.

sovietinio genocido mastai, iliustruojami 1944–1949 m. organizuotų trėmimų, priedurtinio žemės ūkio kolektyvizavimo faktais. Pabrėžiant deportavimų antihumaniškumą, aprašytos tremtinių gyvenimo sąlygos ir jų likimai, pateikti atskirų tremtinių liudijimai. Memorandumų tekstuose labai operatyviai pasitelkiami ir cituojami naujausi tarptautiniai dokumentai. Pavyzdžiui, priėmus 1948 m. gruodžio 10 d. Visuotinę žmogaus teisių deklaraciją, netrukus jos atitinkami straipsniai jau buvo cituojami memorandumuose. Taigi 1950-ųjų memorandumuose teigiama: „genocido nusikaltimai Lietuvoje, kaip lygiai ir elgesys vieno iš JT narių, kuris genocidą vykdo, yra vertas JT dėmesio ir jų žygių, kad vykdomas Lietuvoje genocidas būtų iširtas ir kad būtų imtasi priemonių jam sustabdyti.“⁴⁷ Šiuo dokumentu tikėtasi padėti tarptautinei bendruomenei sudaryti nuomonę, kaip SSRS okupuotuose kraštuose vykdo genocidą, ir pasiekti, kad visuotinai, pradėdant JTO, tokia sovietų politika būtų pasmerkta. Memorandumai puikiai papildė Yale (Jeilio) universiteto teisės profesoriaus Rafaelio Lemkino iniciatyva teikiamą Genocido konvencijos projektą, kurį svarstė JTO. Be to, toks tarptautinis viešumas turėjo pristabdyti sovietų užmojus toliau naikinti autochtoninius gyventojus Baltijos kraštuose.

Nors VLIK'o siūsti memorandumai tiesioginio atgarsio iš JTO nesulaukė, tačiau žinia apie sovietų okupuotoje Lietuvoje vykdomą genocidą plito tarptautinėje bendruomenėje. Pavyzdžiui, jau minėtu septintuoju memorandumu, kuriuo VLIK'as kreipėsi į JTO, buvo pasiekta, kad dokumentas būtų išplatintas šios tarptautinės organizacijos nariams, ir tai sulaukė atgarsio užsienio žiniasklaidoje.

Lietuvių tautos naikinimo problemą VLIK'as viešino ir vėlesniuose dokumentuose. Štai 1951 m. gruodžio 18 d. buvo paskelbtas atsišaukimas „Lietuviai, sukilkime prieš tylą ir klastą“, kuriame atspindėta ir esminė Lietuvos laisvinimo aktualija. Sutinkant, kad „taikos troškta visa žmonija ir pavergtieji“, o „tikra taika tegalima laisvėje“, daroma išvada: „atgavus laisvę pavergtiesiems, ateis ir pastovi taika“. Todėl VLIK'as kvietė visame pasaulyje pasklidusią lietuvių bendruomenę (ilgainiui susivienijusią į PLB) nuolatos belstis į demokratinio pasaulio sąžinę, vėl ir vėl kreiptis į JTO, prabylant apie sovietų okupuotus kraštus, raginant iširti padėtį tuose kraštuose, sustabdyti komunistų pavergtų tautų žudymą, taip pat reikalaujant „grąžinti šioms tautoms laisvę ir taiką“⁴⁸. Tokia buvo trumpai ir aiškiai išdėstyta Lietuvos laisvinimo programa, skirta visai išeivijai.

Toliau gilinantis į Lietuvos laisvės atkovojo reikalus ir juos svarstant, VT, palaikydama šią idėją tvirtino: „Jei Vakarų ir Rytų priešingumai neprivestų prie ginkluoto klausimų sprendimo ir būtų rasta galimybė juos suderinti, mums beliktų dėti visas pastangas, kad Lietuvos suverenumo vykdymo atstatymo klausimas patektų JTO.“⁴⁹ Baigiantis penktajam dešimtmečiui ši pateikta alternatyva atrodo įsitvirtinusi Lietuvos laisvinimo procese, ir vis dažniau žvilgsniai krypdavo į pasaulinę organizaciją, tikintis paveiksiančią visus įvykdytus Tėvynėje neteisėtumus. Be to, šią idėją perėmė ir kiti lietuvių išeivijos veiksniai ir ja rėmėsi bent porą dešimtmečių. Tačiau M. Krupavičius jau šeštojo dešimtmečio priangyje pradeda garsiai reikšti nusišaukimą šia pasauline organizacija, teikdamas atsaką į viešpatavusią tylą: „Kol JTO eilėse

⁴⁷ Memorandumas JTO dėl genocido sovietų okupuotoje Lietuvoje, *Eltos biuletenis*, 1950-05-25, p. 5–14.

⁴⁸ VLIK'o Paryžiaus atsišaukimas, 1951-12-18, LCVA, f. 648, ap. 2, b. 28, l. 270.

⁴⁹ Apie VT veiklos gaires, 1946-11-12, LCVA, f. 648, ap. 2, b. 309, l. 268–269.

yra jos narys, kuris grobia tautoms laisvę ir vykdo genocido nuodėmę, kol jie turi veto teisę ir kol kiti nariai pirmuoju savo rūpesčiu stato ne savo deklaracijų realizavimą, o *modus vivendi* su genocidą vykdančiu savo kolega, tol pavergtoms tautoms viltis daug netenka. Bet reikia viltis, kad pasikeis JTO sudėtis ir narių tarpusavio santykiai.⁵⁰ Todėl neatsitiktinai JTO dešimtmečio sukakties proga VLIK'as nepraleido progos parengti ir išsiųsti raštą-pareiškimą, kuriame tiesiogiai sovietų pareikalauta, kad jie paskelbtų Baltijos šalių įjungimą į SSRS niekinio. Dėl šiame rašte vartojamų sąvokų, pabrėžiant aneksiją, tinkamumo kilo abejonių ir jas šįkart išreiškė naujasis laisvinimo veiksny – Lietuvos laisvės komitetas (toliau – LLK)⁵¹. Prelatas, aiškindamas rašto, adresuoto JTO, vartojamų sąvokų Baltijos šalių okupacijai apibūdinti pagrįstumą, pastebėjo, kad laisvinimo veiksnių dokumentuose tai įvardijama įvairiai – okupacija, įjungimas, inkorporavimas, aneksija. Tačiau tai jokiū būdu neliudija, kad „Lietuva prisijungė savo noru“. Kartu jis patikina, kad „VILK'as taip pat visada protestuoja ir protestuos prieš visus bolševikų žygius, padarytus Lietuvai pavergti.“⁵² Nesulaukęs tinkamo atsako iš JTO, M. Krupavičius toliau skelbė Lietuvos laisvinimo problemą tarptautinėje plotmėje, kantriai dėstydamas įvykdytos okupacijos klausimą ir tiesiogiai kreipdamasis į oficialius asmenis Didžiojoje Britanijoje, Prancūzijoje, Italijoje, Šveicarijoje, JAV ir Kanadoje.

⁵⁰ M. Krupavičius atsako į Amerikos žurnalisto J. Švaicerio klausimus, *Eltos biuletėnis*, 1950-08-25, Nr. 9, p. 1–4.

⁵¹ LLK raštas M. Krupavičiui, 1955-06-23, LII B, f. 54, b. 16, l. 331.

⁵² M. Krupavičiaus raštas dr. A. Trimakui, 1955-07-06, LII B, f. 54, b. 16, l. 344.

SAUGANT LIETUVOS PARTIZANŲ JUDĖJIMĄ

Plėtojant kovos už Lietuvos išlaisvinimą Vakaruose judėjimą (tuomet įvardijamą „akcija“), tampa aktualus ir Tėvynėje vykstančio ginkluoto pasipriešinimo vaidmens klausimas. Tiek VLIK'as, tiek LDT Paryžiaus susitikimo metu neturėjo pakankamai žinių apie tikrą padėtį Lietuvoje, todėl buvo keliama būtinybė užmegzti ryšius su Lietuvos rezistenciniu judėjimu. Kita vertus, V. Sidzikauskas, puoselėdamas mintį apie greitai įvyksiantį Rytų ir Vakarų konfliktą, perspėjo tautą taupyti savo potencialą ir teigė, kad tikslinga „nedėti vilčių vien į mišką“⁵³. Tačiau, siekdamas atkreipti demokratinio pasaulio dėmesį į lietuvių tautos rezistencinę kovą, dar 1946 m. sausio 22 d. VLIK'as buvo paskelbęs raštą – deklaraciją. Šiame M. Krupavičiaus pasirašytame tekste apibūdinamas partizaninės kovos Tėvynėje pobūdis ir tikslai. Pirmiausia pabrėžta, kad Lietuvos partizanai „nemano vesti atviros kovos su sovietų Rusijos kariuomene“, bet „kovoja tik su mūsų tautiečių nukrypimais nuo tautos pasirinkto kelio, su okupacinių organų neteisėtumais“. Penktojo dešimtmečio viduryje partizanai praktiškai kontroliavo visą Lietuvos provinciją. Įvertindamas laisvės kovotojų pasiryžimą, M. Krupavičius teigė, kad ši kova „lygu kovai už teisę gyventi. Suvalkijos, Vilnijos ir Žemaitijos kraštuose susispietę mūsų partizanai atlieka uždavinį, kurį negalės nesuminėti būsimų laikų istorija“⁵⁴.

Todėl buvo siekiama užmegzti tiesioginius ryšius su anapus geležinės uždangos gyvuojančia rezistencija ir išsiaiškinti krašto

⁵³ L. Jonušauskas, *Likimo vedami. Lietuvos diplomatinės tarnybos egzilyje veikla 1940–1991*, Vilnius, 2003, p. 180.

⁵⁴ VLIK'o raštas Nr. 245, 1946-01-22, LCVA, f. 648, ap. 2, b. 309, l. 3.

rezistencinės kovos bei išeivių politinės veiklos galimo koordinavimo problemas. Tokia galimybė atsirado 1948 m., kai liepos 7–9 d. Vakarų Vokietijos kurortiniame mieste Baden Badene pavyko surengti VLIK'o, VT ir Lietuvos rezistencijos atstovų pasitarimą. Jame dalyvavo reprezentatyvus būrys įgaliotinių: pirmiesiems atstovavo M. Krupavičius (VLIK'o lyderis), V. Sidzikauskas, J. Kaminskas ir J. Brazaitis (VT atstovai), o antriesiems – Skrajūnas (Juozas Lukša, Lietuvos partizanų specialusis įgaliotinis), J. Deksnys ir Jonas Pajaujis (svečio teisėmis). Buvo nurodytas pagrindinis šio susitikimo tikslas – „išlyginti ir suderinti visokeriopą akciją Lietuvai išlaisvinti“⁵⁵. Gana daug laiko skirta okupuoto krašto politinės ir ūkinės būklės apibūdinimui. Susitikimo metu Skrajūnas pareiškė, kad „krašte tikslingumo sumetimais atsisakyta nuo VLAK'o. BDPS Prezidiumas, kuriame daugiau yra politinių žmonių negu karinių, vadovauja ir visai krašto politinei rezistencijai“⁵⁶. Taip paaikškėjo tiek VLIK'ui, tiek visam Lietuvos laisvinimo judėjimui svarbus faktas, kad VLAK'as, pretendavęs į „aukščiausiąjį tautos politinį organą“, besireiškiantį abipus geležinės uždangos, yra „suspenduotas“. Be to, trečiame posėdyje išryškėjo, kad nors BDPS delegatūra buvo sudaryta „krašto principiniu sutikimu“, bet nebuvo patvirtinta. Todėl, siekiant vieningos ir centralizuotos politinės vadovybės, VLIK'o pusė siūlė šią delegatūrą likviduoti. J. Deksnys patikino, kad nuo rugpjūčio 1 d.

BDPS delegatūra bus formaliai paleista⁵⁷. Po tris dienas trukusių posėdžių, kuriuose vyko abiejų pusių diskusijos, buvo priimtas „Politinės Lietuvos laisvinimo vadovybės vieningumo reikalu sutarimas“. Reikšminga tai, kad dokumente buvo užfiksuotos Lietuvos laisvinimo kovos vadovavimo įtakos. Buvo nuspręsta, kad sovietų okupuotame krašte šias funkcijas vykdys „krašto rezistenciją apjungęs organas“, neįvardijant konkrečių institucijų. Užsienyje šios funkcijos paliktos VLIK'ui ir VT, kurie, kaip žinia, pildė „Lietuvos valstybės valdžios funkcijas“. Be to, sutarime pritarta minčiai sudaryti Lietuvos vyriausybę egzilyje. Tam VLIK'as išpareigojo derinti savo veiksmus su kraštu, esant įmanomoms sąlygoms. Tačiau „sąlygoms neleidžiant susižinoti su kraštu“, tai bus vykdoma „be jokio susižinojimo“, ir taip sudaryta „egzilinė vyriausybė krašte rezistenciją apjungiančio organo pripažįstama“⁵⁸. Taipogi buvo numatyta, kad ryšys tarp okupuotos Lietuvos ir VLIK'o bei VT bus palaikomas per krašto pogrindžio atstovą užsieniui. Tai, gi, Baden Badeno susitikime VLIK'ui pavyko įtvirtinti ne tik vadovavimo Lietuvos laisvinimo veiklai užsienyje poziciją, bet ir įgyti įgaliojimą atstovauti rezistencijai Tėvynėje. Saugumo sumetimais šis susitarimo tekstas viešai nebuvo skelbiamas, apsiribota Eltos komunikatu, kuriame pabrėžta pasitarimo dalyvių vienybė ir VLIK'o teisė kalbėti visos lietuvių tautos vardu. 1950 m. pabaigoje (gruodžio 10 d.) užsienį pasiekė žinia, kad Lietuvos laisvės kovotojų sąjūdis patvirtino Baden Badeno susitarimą ir J. Lukšos duotus įgaliojimus S. A. Bačkiui ir J. Brazaičiui atstovauti krašto rezistencijai užsienyje⁵⁹. Kaip

* Lietuvoje tariamai susikūrusios antisovietinės organizacijos, įvardijamos Vyriausiuoju Lietuvos atstatymo komitetu – VLAK'u, ir karinės organizacijos, veikiančios prieš sovietų režimą, pavadintos Bendro demokratinio pasipriešinimo sąjūdžiu – BDPS, prezidiumo atstovas.

⁵⁵ Baden Badeno pasitarimų protokolas Nr. 1, A. Liekis, *Nenugalėtoji Lietuva*, t. 6, p. 594.

⁵⁶ Baden Badeno pasitarimų protokolas Nr. 2, A. Liekis, *Nenugalėtoji Lietuva*, t. 6, p. 610.

⁵⁷ Baden Badeno pasitarimų protokolas Nr. 3, A. Liekis, *Nenugalėtoji Lietuva*, t. 6, p. 622, 624.

⁵⁸ M. Krupavičius, *Lietuviškoji išeivija*, Torino, 1959, p. 34.

⁵⁹ Eltos komunikatas, *Eltos biuletenis*, 1948-08-05, Nr. 41, p. 1.

matyti iš amžininkų prisiminimų, prelatui labai imponavo J. Lukšos asmenybė ir herojiškumas. Po Baden Badeno pasitarimo vykusiame VLIK'o priėmimo M. Krupavičius, rodydamas į jį, pareiškė: „Čia sėdi būsimas Lietuvos prezidentas.“⁶⁰

Šaltajam karui pereinant iš gynybinio į puolamąjį, M. Krupavičius rūpinosi rezistencinio judėjimo padėtimi Tėvynėje. 1952 m. Vasario 16-osios proga kreipimesi per „Amerikos balsą“ į tautą jis pabrėžė sunkią padėtį bolševikų valdomoje Lietuvoje ir kvietė „taupyti ir saugoti lietuviškąsias galvas“. Nors žinoma, kad tik per kovą yra „kelias į laisvąją Lietuvos Respubliką“, bet „turime kovoti taip, kad ji paimtų mažiausiai lietuviškų gyvybių“. Kartu M. Krupavičius atkreipė dėmesį, kad „priešas nori mūsų pražūties“, provokuoja, ir kvietė saugotis tokių provokacijų⁶¹. Kitais, 1953 m., kalbėdamas ta pačia proga prelatas pareiškė, kad VLIK'as ir lietuvių išeivija politinėmis ir diplomatinėmis priemonėmis toliau kovos už Lietuvos laisvę. Apibrėžęs svarbiausiąjį išeivijos uždavinį – „išrikiuotomis geležinėmis laisvųjų lietuvių gretomis išvaryti iš Lietuvos žiaurųjį kalėjimo viršininką Staliną su jo raudonaisiais opričnikais ir sugriauti pastatytas lietuviams kalėjimo sienas“, jis įvardijo Tėvynės laisvinimo politines ir diplomatinės priemonės, neprieinamas okupuotame krašte⁶², todėl ši priedermė atitekusi VLIK'ui ir visai lietuvių išeivijai. Be to, prelatas pažymėjo: „Jūsų gyvenamose sąlygose imtis ginklo kovos su kraujuotu Lietuvos kalėjimo viršininku Stalinu – būtų tik netikslus ir žalingas didinimas aukų, ku-

rių ir taip pernelyg daug yra paimta iš mūsų tautos.“⁶³ Šie pareiškimai patvirtino raginimą atsakyti ginkluotos kovos Tėvynėje dėl Lietuvos laisvės ir koncentruotis į Lietuvos laisvės bylos kėlimą Vakaruose.

SUBURIANT LIETUVIUS KARO PABĖGĖLIUS, POLITINIUS TREMTINIUS

M. Krupavičius, nuo pat Nepriklausomybės pradžios pasižymėjęs kaip Lietuvos žmonių krikščioniškųjų vertybių gynėjas, šios nuostatos neatsisakė ir Tėvynės nelaisvės akivaizdoje, todėl dar 1948-ųjų pabaigoje Romos popiežius Pijus XII pelnytai suteikė jam prelado titulą⁶⁴. Siekiant Lietuvos laisvinimo akcijos aktyvesnio propagavimo Vakaruose ir minint dešimtąsias Tėvynės nelaisvės metines, buvo svarbus 1950 m. birželio 15 d. įvykęs M. Krupavičiaus, lydimo VT atstovų V. Sidzikausko ir Juozo Brazaičio, apsilankymas Vatikane. Jie buvo priimti Romos popiežiaus specialios audiencijos metu ir turėjo platesnį pokalbį su politikos reikalus kuruojančiais monsinjorais Giovanni Battista Montiniu ir Dominico Tardiniu. Popiežius patikino „žinąs Lietuvą ištikusią negandą“, dėl to dažnai meldžiasi ir „žadėjo Lietuvos nepamiršti“⁶⁵. Tai buvusi puiki proga VLIK'ui išsakyti visos lietuvių tautos, esančios šiapus ir anapus geležinės uždangos, lūkesčius ir paskleisti savo Tėvynės Lietuvos laisvinimo reikalą.

Nepriklausomybės iškovojimas Tėvynei tapo abiejų tautos dalių – tiek pasilikusios krašte, tiek pasitraukusios į Vakarus – gy-

⁶⁰ L. Mockūnas, *Pavargęs herojus*, Vilnius, 1997, p. 296.

⁶¹ VLIK'o pirmininko kalba Lietuvai (1952 m. vasario 16 d. per „Amerikos balsą“), LCVA, f. 656, ap. 2, b. 683, l. 29–30.

⁶² VLIK'o pirmininko kalba Lietuvai (1953 m. vasario 16 d. per „Amerikos balsą“), LCVA, f. 648, ap. 2, b. 31, l. 9.

⁶³ Ibid.

⁶⁴ LAIC (*Lithuanian American Information Center*) žinių santrauka, Nr. 169, 1949-02-08, LCVA, f. 656, ap. 2, b. 1049, l. 264.

⁶⁵ V. Sidzikauskas, *Lietuvos diplomatijos paraštėje*, Vilnius, 1994, p. 283.

vybiniu reikalu. Tačiau buvo akivaizdu, kad gyvenanti Lietuvoje tauta „okupanto žiaurios rankos yra sukaustyta, o jos lūpos užrakintos devyniomis spynomis“. Todėl lietuviškoji išeivija priėmė Lietuvos laisvinimo darbo našta ir jai teko atlikti tai, ko negalėjo vykdyti pavergtoji tauta. Kaip pastebėjo M. Krupavičius, pasilikę Lietuvoje „privalo nepalūžę išgyventi vergiją, neleisti okupantui sunaikinti savo civilizacijos“. Be to, jis pabrėžė, kad tauta turi „išmintingai ir gudriai rūpintis savo tėvynės laisve tokiu būdu, kad jos priešas fiziniai nesunaikintų“, kitaip tariant, ji buvo nukreipta į pasyvų pasipriešinimą⁶⁶. Išeivijai, kurios „neseka, kaip šešėliai, bolševikų enkavedistai ir nėra geležiniu lanku apsupta raudonosios armijos“, atiteko svarbi ir aktuali pareiga – „vesti laisvose valstybėse nepriklausomą laisvinimo politiką“, kad ji taptų „krašto užnugaris ir jo pavaduotoja bei papildytoja“⁶⁷.

Taigi VLIK'ui atiteko nelengva priedermė – pasirūpinti išeivijos – karo pabėgėlių, politinių tremtinių, atsidūrusių Vokietijoje ir gretimuose kraštuose, – likimu. Pirmiausia kilo būtinybė pasiekti, kad tautiečiams, pasitraukusiems nuo sovietų, būtų suteiktas *displaced persons* (DP – išvietintųjų asmenų) statusas. Dėl to nuspręsta kreiptis į Vyriausiąjį Vakarų sąjungininkų vadą generolą Dvaitį Eizenhauerį (Dwight D. Eisenhower), atkreipiant dėmesį, kad lietuviai, latviai ir estai nėra SSRS piliečiai. 1945 m. gegužės 31 d. VLIK'as sulaukė patvirtinimo, kad baltiečiams nebus taikoma prievartinė deportacija⁶⁸. Puoselėdamas lietuvių karo pabėgėlių, tremtinių susivienijimo idėją, VLIK'as tapo Lietuvių tremtinių bendruomenės (toliau – LTB) kūrimo iniciatoriumi. 1946 m. kovo

3–4 d. Hanau stovykloje įkurta organizacija užsibrėžė „išlaikyti sveiką ir pajėgią tremtyje esančią lietuvių tautos dalį“⁶⁹.

M. Krupavičius visus tautiečius, nublokštus karo ir okupacijų į Vakarų, įvardijo mūsų politinė išeivija. Vėlesniais metais, apmąstydamas išeivijos būtį, brėžė jos veiklos gaires: „Kas yra politinė išeivija? [...] Tai yra kovos su tikrove iš pralaimėjusių pozicijos metodas. Tikrovė – Lietuvos okupacija. Pralaimėję – mes politinė išeivija. Politinė išeivija ne kapitulantai, bet kovotojai su okupantu. Pasikeitė tik kovos metodas, nes tenka kovoti iš pralaimėjusių pozicijų. Ta tikrovė – okupacija ne amžina, bet tik laikino pobūdžio.“⁷⁰

Numatant politinę išeiviją kaip reikšmingą Lietuvos laisvinimo dalyvę, iš pradžių net ieškota teritorijos, kur būtų galima kompaktiškai įkurdinti ją, kaip „tautinį vienetą“. Tačiau tai liko tik idėjos ir, baigiantis penktajam dešimtmėčiui, kai Vakarų šalys paskelbė priimsiančios emigrantus iš Rytų Europos, teko kurti kitus planus, padėsiančius telkti besisklaidančią tautinę diasporą. 1947-aisiais Paryžiuje vykusioje antrojoje konferencijoje paskelbta tremtinių (karo pabėgėlių) problemą liečianti rezoliucija, kurioje pritarta Lietuvių tremtinių bendruomenės organizavimui, pabrėžta jos bendradarbiavimo su latviais, estais ir švietimo, kultūros reikalų svarba. Modeliuojant būsimus santykius su kaimynais lenkais, nutarta, kad bus skatinamas glaudesnis bendradarbiavimas su jais, ir numatyta spręsti „visus ginčytinus klausimus taikiu būdu dabartinio teritorinio statuso pagrindu“. Ateityje Lietuvai ir Lenkijai tapus laisvomis valstybėmis jų derybos priklausys „nuo Lietuvą patenkinančio su lenkais susi-

⁶⁶ M. Krupavičius, *Lietuviškoji išeivija*, Torino, 1959, p. 26, 27.

⁶⁷ *Ibid.*, p. 27.

⁶⁸ *Lietuva ir VLIK'as*, red. A. V. Rinkūnas, Čikaga, 1984, p. 128.

⁶⁹ A. Liekis, *Nenugalėtoji Lietuva*, t. 6, Vilnius, 2002, p. 145.

⁷⁰ M. Krupavičius, *Lietuviškoji išeivija*, Torino, 1959, p. 14–15.

tarimo sienų klausimu, laikant jau dabar tas derybas pradėtinas⁷¹.

Prieš pasklindant DP lietuviams po laisvąjį pasaulį, 1949 m. birželio 14 d. VLIK'as paskelbė reikšmingą dokumentą – Lietuvių chartą. Tai buvo „tautos amžintųjų siekimų vardan“ priesaika, kuri ilgainiui tapo visų lietuvių Vakaruose ideologijos pamatu ir plėtojo PLB kūrimo idėją. Dokumente buvo akcentuojama, kad „darbu, mokslu, turtu ir pasiaukojimu lietuvis kovoja, kad apgintų ir išlaikytų nepriklausomą Lietuvos valstybę“⁷². Taip buvo pabrėžta, kad Tėvynės laisvė esti gyvybinis tautos reikalas ir, nepaisant skirtingų ideologinių bei religinių įsitikinimų, politinių nusistatymų, viso pasaulio lietuviams būtina ryžtis organizuoti bendruomenę.

Taigi M. Krupavičiui, tuometiniam VLIK'o pirmininkui, pasitarnaujant Tėvynės labui, teko atlikti dar vieną svarbų darbą mūsų šalies istorijoje. (Pirmuoju visuotinai pripažįstamas, reikšmingas tiek socialiniu, tiek ir tautiniu atžvilgiu, Nepriklausomos Lietuvos žemės ūkio pertvarkymas.) Antrajam teko ryžtis šeštojo dešimtmečio pradžioje jau išėivijoje. Nuo to laiko M. Krupavičius tapo „didžiuoju Pasaulio lietuvių bendruomenės statytoju“, o jo telkiama lietuviškoji išėivija, suvienyta patriotine linkme, tampa istoriniu įvykiu⁷³. Ši nemaža lietuvių tautos dalis, po Antrojo pasaulinio karo atsidūrusi Vakarų pasaulyje, M. Krupavičiaus žodžiais tariant, buvo „iškilmingas protestas“ prieš komunistinį Lietuvos pavergimą. Ilgainiui tai tapo sovietams „skaudi rakštis akyje“, nes „jie čia būdami ir griežtai atsakydami vykti

į savo tarybinę tėvynę rodyte rodo aliantams, kad sovietų režime yra kažkas negero, kažkas baugaus“⁷⁴. Viena vertus, tiek VLIK'ui, įsikūrusiam Europoje, tiek ALT'ui, esančiam Amerikoje, kilo nemažas rūpestis apginti šią tautos dalį nuo priverstinio sugražinimo į SSRS. Kita vertus, lietuvių išlikimas Vakaruose ir jų pagrindu lietuvių bendruomenės formavimasis turėjo užtikrinti Lietuvos laisvinimo proceso gyvybingumą. Todėl tai skatino neišvengiamai apjungti lietuvių – politinių tremtinių pajėgas į organizaciją, kuri telktų juos kryptingai veiklai.

PASVARSTYMAI APIE TUOMETINIUS LIETUVIUS IR ATEITIES LIETUVĄ

M. Krupavičius, iškeldamas išėivijai pagrindinį siekį – laisvos Nepriklausomos Lietuvos iškovojimą, numatė ir programą, skirtą išėivijai. Pirmuoju uždaviniu užsibrėžta „sukurti iš tautos išėiviškų atplaišų gyvą lietuvišką organizmą“⁷⁵. Tai būsianti organizacija, turėsianti „pilnos žmogiškos ir tautinės kultūrinės vertės“ ir plėtosianti savo kultūrą krikščionišku pagrindu. Tokiais principais suburta lietuviškoji visuomenė egzilyje, paženklinta idealizmo žyme, kėlė tikslą kiekvieną jos narį „išauklėti sąžiningu lietuviu patriotu su stipriu moralinio gyvenimo pagrindu ir gyvu tikėjimu“, statant Lietuvos laisvę ir gerovę į pirmą vietą, o savuosius interesus paliekant paskesnėje vietoje. Rūpinantis išlaisvintos Lietuvos atkūrimu, buvo užsibrėžta paruošti „reikalingų veiklių kūrybinių veikėjų ir specialistų“, galėsiančių dalyvauti kuriant ateities Tėvynę. Drauge diegtina pareiga „ne tik naujam, bet ir senesniajam išėiviu“

⁷¹ VLIK'as ir Lietuvos diplomatinė tarnyba išėivijoje. Berno ir Paryžiaus konferencijos protokolai, red. A. Petraitytė, Vilnius, 2004, p. 332.

⁷² Lietuva ir VLIK'as, red. A. V. Rinkūnas, Čikaga, 1984, p. 131.

⁷³ V. Vaitiekūnas, „Krupavičius – dviejų epochų kūrėjas“, *Draugas*, 1951-07-07.

⁷⁴ VLIK'o raštas Nr. 124, 1945-08-03, LCVA, f. 648, ap. 2, b. 308, l. 221.

⁷⁵ M. Krupavičius, *Lietuviškoji išėivija*, Torino, 1959, p. 74.

sugrįžti į išlaisvintą šalį. Kelyje į Lietuvos laisvės iškovojimą išeivija raginama „remti visomis išgalėmis VLIKą, PLB ir ALTą“⁷⁶. Šioje programoje įvardytiems uždaviniams įgyvendinti siūloma išeiviams pirmiausia rūpintis patiems savo „moraliniu atgimimu ir susistiprinimu“, taip pat gilintis į Lietuvos reikalus ir formuoti savo politines, visuomenines ir profesines idėjas „tokiu būdu, kad jos būtų naudingos ir kiekvienam asmeniui ir visai Lietuvos bylai“⁷⁷.

Būsimos PLB veiklos gairės dar plačiau ir išsamiau išryškėja 1950 m., kai VLIK'o pirmininko prelado M. Krupavičiaus rūpesčiu pasirodo brošiūra „Pasaulio lietuvių bendruomenės keliu“. Joje aiškiai nusakytos susiklosčiusios aplinkybės, verčiančios vienyti laisvojo pasaulio lietuvius: „Lietuvybė naikinama negailestingai. Lietuvoj – žiauraus okupanto bolševiko, tremtyje ir emigracijoje – gyvenamosios aplinkos [...]. Tautos naikinimui sustabdyti reikalinga galinga ir vieninga jėga. Tai suorganizuoti VLIK'as yra sudaręs VT, Lietuvos išlaikymo tarnybą, kurios svarbiausias uždavinys sudaryti Pasaulio lietuvių organizaciją.“⁷⁸ Naujos lietuvių organizacijos kūrimo pagrindas tampa išskirtinis – jis grindžiamas ne politine jos narių priklausomybe, o tautiškumu. Prisimindamas filosofo Stasio Šalkauskio mintį apie tris didžiausius Lietuvos priešus: bolševikus, vokiečius ir suburžuazėjusius lietuvius, M. Krupavičius pastaruosius plačiau apibūdina paaiškindamas, kad tai toji ateivių dalis, kuri „Lietuvos idealą jau iškeitė į pinigų idealą.“ Prelatas kviečia pasekti žydų tautą, kuri „krauna pinigus dvasiniam idealui – juos aukoja Izraeliui“⁷⁹. Todėl, išeivijai

telkiantis į lietuvių bendruomenę, pasiryžusią ištesėti Lietuvos išlaisvinimą, buvo parežiamas demokratijos principas iškeliant du susisiejamus tikslus. Turima omenyje „pagrindinį ir atsitiktinį“ siekius – išlaikyti lietuviybę ir „atkovoti Lietuvai laisvę“⁸⁰.

Laikas nuo laiko teko apmąstyti ir atkurtos Lietuvos perspektyvą. M. Krupavičius, neslėpdamas svarstė, kad „norime atstatyti katalikišką Lietuvą“, tačiau aiškiai pripažino, kad katalikiškais pagrindais atkuriamos Lietuvos „atstatymas nebus lengvas“. Todėl suprantamas siekis, kad Tėvynė taptų „nekomunistinė“, bet gilinantis toliau iš tikėtinų dviejų galimybių katalikiškos valstybės variantas atkrenta ir lieka „Europos suprasta prasme laicistinė“ galimybė. Daroma realistinė prielaida, konstatuojant, kad ateities Lietuva būsianti „laicistinė“, „vadinasi – materialistinė, tariamai religijai abejinga, o iš tikrųjų antikatalikiška, tik antikatalikiška kitokiu būdu, negu komunizmas vadinasi – materialistinė, tariamai religijai abejinga...“⁸¹. Pagaliau, atsižvelgiant, kad Vakarų pasaulis „tik tam tikrame laipsnyje krikščioniškas“, prieinama prie išvados dėl išlaisvintos Tėvynės ateities. O šios „būsimos išlaisvintosios Lietuvos idealas bus Anglijos, Amerikos, Prancūzijos kopija ar imitacija“⁸². Brėždamas išlaisvintos Lietuvos ateities kontūrus, prelatas vaizdžiai įvardijo esamą padėtį: „mes esame griuvėsiai ir Lietuva yra griuvėsiuose“, todėl teks veikti bent dviem kryptimis ir dalyvauti tiek materialiniame, tiek dvasiniame atstatyme. Tuomet, turėdamas omenyje Tėvynėje komunistų vykdomą priešišką tautiškumui ir religijai politiką, jis prognozavo, kad „išeiviams teks pasiimti ypatingai tas antrasis – dvasinis

⁷⁶ Ibid.

⁷⁷ Ibid.

⁷⁸ *Pasaulio lietuvių bendruomenės keliu*, Pfulingen [?], 1950, p. 9.

⁷⁹ M. Krupavičius, *Lietuviškoji išeivija*, Torino, 1959, p. 67.

⁸⁰ *Pasaulio lietuvių bendruomenės keliu*, Pfulingen [?], 1950, p. 19.

⁸¹ M. Krupavičius, *Lietuviškoji išeivija*, Torino, 1959, p. 77.

⁸² Ibid., p. 78.

nugriuvėsinimas⁸³. M. Krupavičius, stebėdamas pokarinio pasaulio atsikūrimą ir studijuodamas to amžiaus įvairių politinių srovių lyderių pasisakymus, prieina prie išvados: „ir žymūs socialistai, unisonu su popiežiais ir katalikais bei objektyviais nekatalikais, tvirtina, kad pasaulio sudemokratinimas – krikščionybės nuopelnas, kad tokių milžiniškų laimėjimų galima pasiekti tik krikščioniškosios demokratijos pagalba, kitaip tariant, tos demokratijos, kuri yra pagrįsta ir persunkta Evangelijos dėsniais ir dvasia.“⁸⁴ Todėl nuosekliai sekdamas krikščioniškosios demokratijos principais nurodo aiškią takoskyrą tarp tikrosios ir tariamosios demokratijos, tam pasitelkdamas ryškius istorijos pavyzdžius. Jis teigia: „Sustačius Smetonos diktatūrą su Paleckio „demokratija“, Smetona laimės dar daugiau, negu laimėjo Mikalojus [paskutinis Rusijos caras Nikolajus II – J. B.] prieš Staliną“, ir tuo parodo, kad „parlamentarizmas – tai nebūtinai demokratija“⁸⁵. Be to, M. Krupavičius, sekdamas JAV jėzuito B. L. Masse, apsilankiusio pokarinėje Europoje, išpūdžiu, įžvalgiai perspėja: „Sekuliarizuota Europa, kuri krikščionybę buvo uždariusi į zakristiją, toliau nebėra galima. Jeigu krikščionims nebus leista užpildyti draugijinio ir politinio pokarinės Europos gyvenimo, tai jį užpildys Karolis Marksas [Karl Marx] arba ta kruvina jo išraiška, kuri yra pavergusi rusų tautą ir kitas Rytų Europos tautas.“⁸⁶

PALIEKANT LIETUVOS VYRIAUSYBĖS EGZILYJE IDĖJĄ IR SENĄJĮ ŽEMYNĄ

Baigiantis penktajam dešimtmečiui VLIK'ė toliau išryškėjo laicistinio bloko nepasitenkinimas krikščioniškojo lyderiavimu, kurį lėmė pirmininko M. Krupavičiaus populiarumas ir užimamos pozicijos lietuvių tremtinių visuomenėje. 1949 m. laicistai, siekdami plėsti savo bloką, ėmė raginti priimti į VLIK'o sudėtį regiono pagrindu sukurtą Mažosios Lietuvos rezistencinį sąjūdį (toliau – MLRS), kuris, kaip tikėtasi, prie jų prisidėtų. (Tuo metu abiejuose blokuose buvo likę po penkis atstovus, nes po Niurnbergo proceso, paaiškėjus ryšiams su naciais, iš VLIK'o buvo pašalinta Nacionalistų partija.) Viešai toks siūlymas buvo grindžiamas atsiradusia galimybe „įgyvendinti lietuvių tautos siekimo, puoselėto istorijos amžiais apjungti vienoje valstybėje visas lietuviškas žemes ir visas tautos priedermes“⁸⁷. Tuo metu M. Krupavičius, nesileisdamas į partines rietenas ir keldamas į pirmą vietą Lietuvos laisvinimo reikalą, politikams siūlė: „Kai nutiesim laisvai Lietuvai pamatus, išvesim sienas ir sukrausim stogą, tada gausim teisę pasiskirstyti pagal politines spalvas ir pradėti kovą dėl to, kokia spalva turi būti nudažyta Lietuva.“⁸⁸

Vis atidėlioiant MLRS priėmimą, VLIK'ė esantys dariniai persigrupavo į dvi frakcijas: aktyvistų (jų gretose jungėsi valstiečiai liaudininkai, tautininkai, Darbo federacija, Lietuvių frontas, Vienybės sąjūdis, Laisvės kovotojų sąjunga) ir pozityvistų (socialdemokratai, krikščionys demokratai, Ūkininkų partija ir Ūkininkų sąjunga)⁸⁹. Aktyvistai kėlė idėją suvienyti VLIK'ą ir VT, bet tai

⁸³ M. Krupavičius, *Lietuviškoji išeivija*, Torino, 1959, p. 77.

⁸⁴ M. Krupavičius, *Krikščioniškoji demokratija*, Stuttgart, 1948, p. 8.

⁸⁵ *Ibid.*, p. 28, 29.

⁸⁶ *Ibid.*, p. 40.

⁸⁷ V. Sidzikauskas, *Lietuvos diplomatijos paraštėje*, Vilnius, 1994, p. 277.

⁸⁸ P. Maldeikis, *Mykolas Krupavičius*, Chicago, 1975, p. 266.

⁸⁹ V. Sidzikauskas, *Lietuvos diplomatijos paraštėje*, Vilnius, 1994, p. 278.

prieštaravo principams, užfiksuotiems 1944 m. vasario 16 d. deklaracijoje ir 1945 m. liepos 3 d. nutarime. Taigi organizacijoje įsivyravo įtampa, bet kompromisų dėka pavyko išgelbėti VLIK'ą nuo skilimo. Dėl to 1949 m. rugpjūčio 9 d. sutariama pakeisti VLIK'o ir VT nuostatus, patikslinant VLIK'o organizacijos, pirmininko teises, posėdžių tvarką, reglamentuojant VT veiklą. Aptariant komisijas, bendradarbius, įgaliotinius, tarp VLIK'ui priklausančių organizacijų ar įstaigų įvardyta ir Pasaulio lietuvių bendruomenė. Remiantis naujais nuostatais, VLIK'o pirmininkas galėjo būti nušalintas balsų dauguma, pareiškus jam nepasitikėjimą. M. Krupavičius buvo pasiryžęs atsistatydinti, bet šį žingsnį sustabdė jo partijos vadovybė. Kita vertus, vengiant lietuvių bendruomenės nepasitenkinimo nesiryžta keisti VLIK'o pirmininko. Be to, į atsistatydinusio VT pirmininko vietą taip pat buvo pasirinktas M. Krupavičius, tad dabar jam teko vadovauti abiem institucijoms. Tai liudijo kairiosios grupuotės realistinį suvokimą, o drauge įrodė tvirtas M. Krupavičiaus pozicijas. Tačiau įvykdyta VLIK'o reforma jokiū būdu nesustiprino pačios organizacijos, o tik sudarė prielaidas tolesnėms partinėms rietenoms. Tai skatino gretų retėjimą ir kartu silpnino patį Lietuvos laisvinimo procesą. To pavyzdys gali būti V. Sidzikausko nepaskyrimas VT užsienio reikalų tarnybos valdytoju, nes tam prieštaravo ankstesni laicistai.

Galutiniu VLIK'o posūkiu nuo egzilio vyriausybės idėjos įgyvendinimo reikėtų pripažinti 1954-uosius, kai, JAV vykstant Lietuvių politinei konferencijai, pirmininkas M. Krupavičius, lydimas Lietuvos pasiuntinio Vašingtone ministro Povilo Žadeikio, birželio 17-ąją susitiko su valstybės sekretoriaus pavaduotoju Europos reikalams Livingstonu T. Merchantu. Šis pareigūnas pripažino, kad „VLIK'as dirba puikų darbą“ ir svarbu, kad

jame partijos veikia vieningai. Tačiau, kai buvo pasiteirauta dėl JAV administracijos oficialaus VLIK'o pripažinimo galimybės, atsakyta, kad Vašingtonas „nepraktikuoja oficialiai pripažinti tokias organizacijas“⁹⁰. Taigi vienoje svarbiausių Vakarų valstybių nebuvo gautas siektas VLIK'o, kaip Nepriklausomos Lietuvos atstovybės, oficialus pripažinimas.

Įpusėjant šeštajam dešimtmečiui tapo vis labiau akivaizdu, kad artimiausioje perspektyvoje nepavyks atkurti Lietuvos nepriklausomybės. VLIK'as, JAV nepasiekęs trokštamo pripažinimo ir atsižvelgdamas į susiklosčiusią tarptautinę padėtį, atsisakė pretenzijų tapti egzilio vyriausybe. Šiuo metu jo vadovų samprotavimuose ryškėjo jau kita idėja – mintis apie „Vyriausią laisvinimo organą“, kuris privalo būti vienintelis⁹¹. Artėjant keturių didžiųjų valstybių konferencijai, kurioje turėjo būti svarstoma Taikos sutartis su Vokietija, VLIK'o pirmininkas M. Krupavičius teikė Lietuvos išlaisvinimo programos metmenis. Juose fiksuojami trys svarbūs dalykai, perduotini JAV delegacijai. Pirmojo svarbiausias punktas – „okupacinės kariuomenės atitraukimas“. Antruoju nurodoma atsisakyti „sovietų pastatytos vyriausybės“, valdžią perduodant „teisėtoms Lietuvos institucijoms“. Trečiasis – „Lietuvos įjungimo į Sovietų Sąjungą atšaukimas, šiai paskelbiant jį niekiniu“. VLIK'o manymu, pereinamuoju laikotarpiu „Lietuvos Respublikos suvereninės valdžios vykdymas turėtų būti perduotas Lietuvos laikinajai Vyriausybei“, o vidaus tvarkos palaikymas – tarptautinėms karinėms pajėgoms. Be to, turėtų būti numatyta tarptautinė parama Lietuvos ūkinio gyvenimo

⁹⁰ M. Krupavičiaus pranešimas, *Eltos informacijos*, 1954, Nr. 23, p. 5.

⁹¹ „Netapkime savo tautos duobkasiais“, pasikalbėjimas su prelatu M. Krupavičiumi, *Lietuvių dienos*, 1955, Nr. 9, p. 12.

atstatymui⁹². Nebuvo likta nuošalyje ir nuo geopolitinių dalykų – pasisakyta buvusios Rytų Prūsijos, Karaliaučiaus srities likimo reikalu. VLIK'as laikėsi pozicijos, kad ši sritis nebūtų pripažinta sovietams, argumentuodamas tuo, kad „nebūtume atskirti sovietine teritorija nuo laisvojo pasaulio“⁹³. Tuo metu tikėtasi, kad įvyksianti Taikos konferencija atšauks Potsdamo konferencijos nutarimą, pagal kurį SSRS pavesta teisė administruoti Karaliaučiaus sritį.

Nors M. Krupavičius buvo rinktas VLIK'o pirmininku neapibrėžtam laikotarpiui, bet baigiantis penktajam dešimtmečiui laicistų blokas ėmė kelti klausimą dėl organizacijos reformos. Tada nuo atsistatydinimo iš pirmininko posto prelatą sulaukė krikščionių demokratų partijos vadovybė. Prasidėjus šeštajam dešimtmečiui, tie patys laicistai puoselėjo mintį perkelti VLIK'ą į JAV. Iš tiesų 1955-ieji buvo esminiai VLIK'o permainų metai. Toliau retėjant lietuvių politinių pabėgėlių gretoms Europoje, 1955 m. sausio 5 d. susirinkime VLIK'ą sudarančios grupės apsvarstė persikėlimo klausimą. Vokietijoje buvo numatyta palikti VT, kuri toliau tęstų savo veiklą, o VLIK'o būstinę iš Badeno-Viurtenbergo krašto Pfulingeno miesto perkelti į Ameriką. Toks siūlymas buvo paremtas tuo, kad už Atlanto gyveno didelė laisvosios lietuvių dalis, o JAV administracija toliau tvirtai ir aktyviai palaikė Lietuvos laisvinimo bylą. Be to, Amerikoje veikė gerai organizuota senoji išeivija. Tokią situaciją, besiformuojančią aplink VLIK'ą, M. Krupavičius vertino niūriai. Anot pirmininko, susiformavo trys VLIK'ui kenkiančios priežastys. Pirma – tai organizaciją sudarančios politinės grupės, kurios „sudarė tokią beatodairinę opoziciją,

kad pavadinus ją griaunamąją bus švelnus palyginimas“. Antra priežastis – tai nerimą dėl VLIK'o lietuvių išeivijoje formavusi LDT šefo S. Lozoraičio „užimta pozicija“, o trečia priežastimi įvardyta tų pačių grupių keliama nuostata iškelti VLIK'ą iš Europos⁹⁴. M. Krupavičių neramino naujai JAV įsikūrusio LLK, kurio veikėjai reiškėsi ir VLIK'e (pavyzdžiui, V. Sidzikauskas), ateitis ir kad LLK teksią dirbti ir „už VLIK'o žmones“. Tuomet „jau nebebus VLIK'o, o bus LLK“, ir gali atsitikti, kad VLIK'as „bus paverstas nereikšminga fikcija“⁹⁵.

Mintį perkelti VLIK'ą į JAV dar labiau stiprino ir tarptautinės sąlygos, nes darėsi aišku, kad artimiausioje ateityje nepavyks atkurti Lietuvos nepriklausomybės. Be to, toliau retėjo į Vakarų Europą pasitraukusių lietuvių – politinės išeivijos – gretos. Kartu Amerikoje jau kūrėsi ir daugumos VLIK'ą sudarančių politinių grupių centrai. Tačiau M. Krupavičius manė tikslinga išlaikyti VLIK'ą Europoje, nes čia „ateityje spės pavergtųjų tautų laisvinimo klausimas“⁹⁶. Siekiant kompromiso, iš pradžių buvo sutarta organizuoti Amerikoje kai kurias VLIK'o sesijas, kurių pirmoji planuota 1955 m. Dar prieš tai, 1954 m., M. Krupavičius, nuvykęs į JAV, patyrė nepalankias opozicijoje esančių partinių grupių, ypač tautininkų, nuostatas krikščionių demokratų atžvilgiu. Nors, kaip minėta, lankantis JAV Valstybės departamente buvo pripažinta, kad VLIK'as „dirba puikų darbą“, tačiau prelatas 1955-ųjų liepą partijos vadovybei pareiškė apie atsistatydinimą iš VLIK'o pirmininko pareigų. Toks žingsnis buvo pateisinamas konsolidacijos sumetimais – „sudarytos sąlygos praplėsti

⁹² M. Krupavičiaus raštas dr. A. Trimakui, einančiam Lietuvos laisvės komiteto pirmininko pareigas, Reutlingen, 1955-06-15, LII B, f. 54, b. 16, l. 344.

⁹³ Ibid., l. 345.

⁹⁴ M. Krupavičiaus Pro Memoria, Reutlingeno geležinkelio stoties bufetas, 1955-08-14 [?], LII B, f. 54, b. 16, l. 346.

⁹⁵ Ibid.

⁹⁶ P. Maldeikis, *Mykolas Krupavičius*, Čikaga, 1975, p. 308.

pozicijos ribas⁹⁷. M. Krupavičius išliko ištikimas 1954 m. gegužės 18 d. Niujorke ištartiams žodžiams: „Mes turime šventą užduotį statyti save antron, o Lietuvą – pirmą vieton.“⁹⁸ Jie išreiškė ne tik jo gyvenimo kredo, bet ir liudijo būtį, įtvirtindami M. Krupavičių kaip laisvinimo kovos veiksnių vienytojo simbolį. 1955 m. lapkričio 27 d. Niujorko sesijos metu jis oficialiai pasitraukė iš VLIK'o pirmininko pareigų. Ten pat keitėsi ir VLIK'o statusas, o su juo – ir pats VLIK'o pobūdis: iš pretenduojančios atstovauti Lietuvos valstybei jis tapo visuomenine politine organizacija. M. Krupavičius svarstė, kokia galėtų būti VLIK'o ateitis, ir atsakė: „Kol Lietuva bus prieš laikoma ir kankinama, VLIK'as privalo būti ir laisvinamąjį darbą dirbti. Ir juo sunkesnė ir mums nepalankesnė bus politinė atmosfera, juo VLIK'o darbas turi būti intensyvesnis, darnesnis ir drausmingesnis.“⁹⁹ VLIK'as, gyvuodamas JAV, šio tvirto priesako laikėsi iki pat Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo, o prelatui M. Krupavičiui, įsikūrusiam jau Naujajame žemyne, 1963 m. minint organizacijos susikūrimo dvidešimtmetį ir pripažįstant neeilinius jo nuopelnus Tėvynei ir tautai, buvo suteiktas garbės pirmininko vardas.

IŠVADOS

1945 m. Vakarų Vokietijoje atsikūręs Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas ten esančios Užsienio delegatūros pagrindu iš antinacinės virto antisovietine organizacija. Jį sudarė seiminėje Lietuvoje veikusios politinės partijos ir jau okupuotoje Lietuvoje susidarę rezistenciniai sąjūdžiai, kurie formavo krikščioniškąjį ir laicistinį blokus, o vis išskylantys tarp jų nesutarimai grėsdavo Lietuvos laisvinimo darbo vienybei. Kita vertus, politinės partijos ir rezistenciniai sąjūdžiai, įsitraukę į VLIK'ą, bylojo, kad jie bendru sutarimu yra perdavę savo politinę galią jas vienijančiai organizacijai. Taigi VLIK'as reiškė tautos, o ne tik jos dalies (išėivijos) politinę valią – iškovoti Lietuvai nepriklausomybę ir laisvę. Vyraujant tokioms nuostatoms, VLIK'o lyderiu išrenkamas kunigas, pasižymėjęs politikas Mykolas Krupavičius, kuris, skelbdamas Lietuvos laisvinimo idėją, ragino visas šias politines grupes telktis vienybei.

Šio laikotarpio pradžioje VLIK'as, padaręs 1944 m. vasario 16 d. deklaracijos pataisus, 1945 m. liepos 3 d. paskelbė Viurcburgo protokolą, kuriuo remiantis atkovotos nepriklausomos Lietuvos santvarka turėjo būti kuriama pagal 1922-ųjų Konstituciją. Nors pradžioje (penktojo dešimtmečio antroje pusėje) labai tikėta priešiškų didžiųjų valstybių susidūrimu, tačiau ilgainiui laisvinimo darbo numatytose gairėse buvo puoselėjamos didelės viltys, pasikliaujant Atlanto chartijos, taip pat JTO deklaracijos principais ir laukiama Taikos konferencija. Propaguodamas Lietuvos laisvės reikalą, VLIK'as aktyviai rengė ir siuntė memorandumus, pareiškimus JAV, Didžiosios Britanijos, kitų didžiųjų demokratinių valstybių vadovams. Dokumentuose, be lietuvių tautos aspiracijų, buvo reiškiamas susirūpinimas dėl susiklosčiusios padėties okupuotame krašte – vykstančios ginkluotos rezistencinės

⁹⁷ K. Mockus, „Netapkime savo tautos duobkais“, pasikalbėjimas su prelatu M. Krupavičiumi, *Lietuvių dienos*, 1955, Nr. 9, p. 13.

⁹⁸ Pro memoria. Apie konferenciją 1954 m. gegužės 18–19 d. Niujorke, LCVA, f. 658, ap. 1, b. 1, l. 196.

⁹⁹ K. Mockus, „Netapkime savo tautos duobkais“, pasikalbėjimas su prelatu M. Krupavičiumi, *Lietuvių dienos*, 1955, Nr. 9, p. 12.

kovos, masinių gyventojų trėmimų, lietuvių, pasitraukusių į Vakarų, likimo.

Nagrinėjama laikotarpiu vienas svarbiausių VLIK'o veiklos tikslų buvo suorganizuoti Lietuvos vyriausybę egzilyje, o tam reikėjo sureguliuoti santykius su Lietuvos diplomatine tarnyba (LDT), kuri įkūnijo valstybės konstitucinio tęstinumo garantą. Tuo tikslu buvo rengiami abiejų institucijų susitikimai. Tačiau tenka pripažinti, kad juose nebuvo pasiekta VLIK'o ir LDT sutarimo dėl konkrečių apraiškų atstovaujant Lietuvos valstybės interesams. Bandymas sukurti egzilio valdžios viršūnę, kurią sudarytų du veiksniai: VLIK'as, atitinkas „Seimo ir Respublikos Prezidento funkcijas“, ir Vykdomoji taryba (VT), turinti „Vyriausybės, Ministerių kabineto“ atitiktį, ir kurie savo veikloje remtųsi 1922-ųjų Lietuvos konstitucija, buvo nesėkmingas. 1954 m. Vašingtone patyrus, kad JAV „nepraktikuoja oficialiai pripažinti tokias organizacijas“, baigiantis šeštajam dešimtmečiui buvo atsisakyta Lietuvos vyriausybės kūrimo egzilyje.

Tačiau penktajame dešimtmetyje VLIK'ui pavyko atremti naujojo darinio – Vyriausiojo Lietuvos atstatymo komiteto (VLAK), pasi-

skelbusio „aukščiausiu politiniu ir kariniu valstybės atstatymo darbo“ vadovu, pretenzijas. 1948 m. liepos 7–9 d. Baden Badene suorganizuotame VLIK'o, VT ir Lietuvos rezistencijos atstovų pasitarime buvo pasiekta, kad užsienyje Lietuvos laisvinimo kovai vadovaus VLIK'as ir VT. Kartu VLIK'as priėmė teisę atstovauti rezistencijai, o kai šeštojo dešimtmečio pradžioje keitėsi tarptautinės aplinkybės, Lietuvos partizanai buvo raginami saugoti gyvybes ir pasikliauti išeivija, kuri politinėmis, diplomatinėmis priemonėmis toliau sieks Tėvynės laisvės.

M. Krupavičius, sutelkdamas lietuvius – politinius pabėgėlius į Pasaulio lietuvių bendruomenę (PLB), tapo šios organizacijos kūrėju ir atliko svarbų mūsų istorijos darbą. 1949 m. birželio 14 d. paskelbtoje Lietuvių chartoje buvo pakloti viso pasaulio lietuvių ideologijos pamatai, akcentuojant tautiečiams du svarbiausius – „pagrindinį ir atsitiktinį“ – siekius: išlaikyti lietuvių ir „atkovoti Lietuvai laisvę“.

Modeliuodamas Lietuvos ateities sąrangą, M. Krupavičius numatė jai „laicistinį“ kelią, tačiau ragino neatsisakyti krikščioniškumo, antraip jo vietą paverš materializmas.

Dr. Juozas Banionis

CHAIRMAN OF VLIK MYKOLAS KRUPAVIČIUS AND HIS IDEAS FOR LIBERATION OF LITHUANIA

Summary

Thirty years ago, in 1992, the Supreme Committee for the Liberation of Lithuania (VLIK) announced of termination of its activities as its main purpose – liberated Lithuania – was accomplished.

This organisation, which had turned from an anti-Nazi to an anti-Soviet organisation and had taken on the burden of liberating the homeland, had set itself the goal of forming a Lithuanian government in the diaspora in 1944–1955. During this period, the leader of the VLIK was a priest and a distinguished politician Mykolas Krupavičius (1885–1970). Not only did he put every effort in pursuing this main goal for the sake of the homeland but he also raised and developed ideas for liberation of Lithuania.

The VLIK, which was restored in West Germany, consisted of political parties that had been active in parliamentary Lithuania and the resistance movements that had already emerged in occupied Lithuania. They formed Christian and secularist blocs; however, disagreements between them threatened the unity of the work of Lithuanian liberation. On the other hand, the political parties and the resistance movements that were involved in the VLIK demonstrated their mutual trust in the organisation, which united them, by transferring their political power to it. Thus, the VLIK expressed not only the political will of part of the nation (the diaspora) but of the whole nation to win independence and freedom for Lithuania. In this context, the chairman of the VLIK called on all these political groups to unite in support of the idea of liberation of Lithuania.

At the beginning of this period, the VLIK, after making amendments to the Declaration of 16 February 1944, issued the Würzburg Protocol on 3 July 1945, according to which the system of the restored independent Lithuania was to be based on the Constitution of 1922. Although there was a great deal of anticipation of a clash between hostile Great Powers at the beginning (in the second half of the 1940s), in the long term the guidelines of the liberation work held high hopes, relying on the principles of the Atlantic Charter as well as on the UN Declaration, and looking forward to the Peace Conference. Promoting the cause of Lithuania's freedom, the VLIK actively drafted and sent memoranda and statements to the leaders of the USA, Great Britain and other major democracies. In addition to the aspirations of the Lithuanian people, the documents expressed concern about the situation in the occupied country, namely, the ongoing armed resistance struggle, the mass deportations of the population, and the fate of the Lithuanians who had fled to the West.

As mentioned above, one of the main aims objectives of the VLIK's activities in the given period was to organise the Lithuanian government in exile, which required the settlement of relations with the Lithuanian diplomatic service (LDS) which embodied the guarantor of the constitutional continuity of the state. Meetings between the two institutions have been held for this purpose. Nevertheless, it has to be admitted that no agreement on any specific manifestations of representation of the interests of Lithuania as a state was reached between the VLIK and the LDS. The attempt to create an exilic authority relying on the Lithuanian Constitution dated 1922 and consisting of the VLIK, which performed the "functions of the Seimas and the President of the Republic", and the Executive Council (VT), which corresponded to the "Government, the Cabinet of Ministers", was unsuccessful. After the discovery in Washington in 1954 that the US "[did] not practice official recognition of such organisations", the idea of setting up a Lithuanian government in exile was abandoned at the end of the 1950s.

In the 1940s, however, the VLIK managed to fend off the claims of the new entity, the Supreme Committee for the Reconstruction of Lithuania (VLAK), which declared itself "the supreme political and military leader of the work of reconstruction of the state". At a meeting of representatives of the VLIK, the VT and the Lithuanian resistance organised in Baden-Baden on 7–9 July 1948, it was agreed that the VLIK and the VT would lead the struggle for the liberation of Lithuania abroad. At the same time, the VLIK assumed the right to represent the resistance, and when international circumstances changed in the early 1950s, the Lithuanian partisans were urged to protect their lives and rely on the diaspora which would continue to pursue the issue of the freedom of the homeland through political and diplomatic means.

By gathering Lithuanians – political refugees – into the Lithuanian World Community (*Lith. PLB*), Krupavičius became the founder of this organisation and performed an important work in our history. The Lithuanian Charter published on 14 June 1949 laid the foundations of the ideology of Lithuanians all over the world, emphasising two main ("primary and incidental") goals for the compatriots, namely, to preserve Lithuanian identity and to "regain freedom for Lithuania".

In modelling the future of Lithuania, Krupavičius envisaged a "secularist" path for Lithuania, but urged that Christianity should not be abandoned, otherwise materialism would take its place.

Apie istorijos politikos vinguriavimą Putino Rusijoje traktuojant 1939 m. rugpjūčio 23 d. Vokietijos ir Sovietų Sąjungos nepuolimo sutartį

Straipsnyje glaustai atskleidžiami ir analitiškai sisteminami Rusijos istorijos politikos pokyčiai 1999–2021 m. traktuojant 1939 m. Vokietijos ir Sovietų Sąjungos nepuolimo sutartį, kitaip dar vadinamą Hitlerio–Stalino ar Molotovo–Ribentropo paktu. Kremliaus skleidžiamame istorijos naratyve šis paktas tėra vaizduojamas kaip epizodinis reiškinys, nors nelabai moralus, tačiau pateisinamas Rusijos geostrateginių interesų požiūriu, vengiant pripažinti, kad slaptais susitarimais pagrįstas Europos erdvės pasidalijimas buvo vykdomas mažesnių šalių suvereniteto sąskaita. 1939–1941 m. 22 mėnesius trukusio Sovietų Sąjungos ir Vokietijos Reicho tam tikro aljanso ir slaptųjų sandėrių istorija vis dėlto kelia Kremliui nemažai problemų, visų pirma tarptautiniu mastu. Tuo gali būti paaiški-

namas oficialiosios pozicijos vinguriavimas (manevravimas) traktuojant Molotovo–Ribentropo paktą ir iš jo išplaukusius tolesnius susitarimus su nacistine Vokietija. Rusijos Federacijos prezidento Vladimiro Putino ilgo valdymo laikotarpiu, ypač po 2014 m. pavasarį Rusijos įvykdytos Krymo aneksijos, stiprėjo tendencija, pateisinanti Molotovo–Ribentropo paktą ir jo slaptąjį papildomą protokolą bei SSRS 1939–1940 m. teritorinę ekspansiją. Tokiomis sąlygomis svarbu toliau tirti Rusijos istorijos politiką ir nagrinėti ją platesniame kontekste, atsižvelgiant į vykstančius pokyčius, aprėpiant ir kitų šalių istorijos politikos prieigas bei jų raidą traktuojant Antrojo pasaulinio karo priešasčių, ištakų, pradinio etapo traktavimą.

2019 m. pažymint Antrojo pasaulinio karo pradžios 80-ąsias metines, Rusijoje buvo pavišinti keli vizualiai svarbūs dokumentai, susiję su 1939 m. rugpjūčio 23 d. sudaryta Vokietijos ir Sovietų Sąjungos nepuolimo sutartimi, populiariai dar vadinama Moloto-

vo–Ribentropo paktu*. Tai visų pirma pačios sutarties ir jos slaptojo protokolo originalai,

---

* Toliau šį populiary pavadinimą (Molotovo–Ribentropo paktas) vartosime be kabučių, nors pastaruoju metu ir lietuviškame diskurse ėmė po-

saugomi Maskvoje. Nors kaip spausdintos juodai baltos kopijos jie jau buvo žinomi anksčiau, nauja buvo tai, kad 2019 m. paskelbti dar ir pačių originalų suskaitmeninti atvaizdai internete – geros kokybės, spalvoti, su mėlynos spalvos abiejų signatarų parašais. Šaltinių publikacijos autentiškumo prasme tai svarbus dalykas istorijos tyrinėtojams.

Kitas įdomus neseniai pavišintas dalykas skaitmeniniu formatu – tai Rusijos kino ir foto dokumentų archyve saugoma 1939 m. filmuota rusų operatorių medžiaga apie Joachimo fon Ribentropo (Joachim von Ribbentrop) delegacijos atvykimą ir sutiktuves 1939 m. rugpjūčio 23 d., taip pat išlydėtuves rugpjūčio 24 d. Maskvos centriniame aerodrome. Tiesa, kino juostos kadrai apie Vokietijos užsienio reikalų ministro sutikimo ceremoniją fragmentiškai jau buvo panaudoti 1939 m. sovietinėje kino kronikoje „Sojuzkinožurnal“ Nr. 93, kurioje yra ne visos minutės trukmės siužetas apie Ribentropo atvykimą į Maskvą¹. O iš tikrųjų tada „darbinės“ medžiagos buvo prifilmuota daugiau. Jos originalai saugomi minėtame archyve, nuo 2020 m. ta medžiaga suskaitmenintu formatu įkelta į internetą viešai prieigai.

Jei apie Nepuolimo sutarties originalų publikavimą internete lietuviškoje ir užsienio žiniasklaidoje buvo pranešta operaty-

viai, tai šios unikalios filmuotos medžiagos paviešinimas liko mažai plačiau pastebėtas. Į tai atkreipė dėmesį šių eilučių autorius 2021 m. interneto publikacijoje Genocid.lt svetainėje². Joje buvo įdėtos ir nuorodos į suskaitmenintą filmuotą archyvinę medžiagą, viešai prieinamą internete. Šį tekstą, nusikopijavę nuo Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro interneto publikacijos, paskelbė ir du registruoti lietuviškos interneto žiniasklaidos portalai: Alkas.lt ir Voruta.lt³.

Minėtų ir kitų archyvinių šaltinių originalų skaitmeninių kopijų publikavimas internete atspindi ypatingą Maskvos kursą traktuojant Antrojo pasaulinio karo išvakarių ir pradžios įvykius, panaudojant archyvinę medžiagą ir ją viešinant. Šie pokyčiai ypač akivaizdūs po Rusijos 2014 m. pavasarį įvykdytos Krymo pusiasalio aneksijos ir toliau kurstyto konflikto su Ukraina, 2022 m. virtusio tiesiogine Rusijos agresija. Tas Hitlerio–Stalino pakto traktavimo naujumas, žinoma, yra santykinis. Jei lygintume esamą padėtį su kai kuriais ankstesniais Rusijos vadovybės pareiškimais, matytume oficialiosios pozicijos laviravimą arba vinguriavimą. Dėl to „vinguriavimo“ terminas panaudotas ir šio straipsnio pavadinime.

---

puliarėti pavadinimas „Hitlerio–Stalino paktas“, kaip tai įprasta Vokietijoje (*Hitler-Stalin-Pakt*). Lietuvos Respublikos Seimo 2020 m. gegužės 7 d. rezoliucija „Dėl Antrojo pasaulinio karo pabaigos Europoje ir pergales prieš nacizmą 75-ųjų metinių“ mini dvigubą pavadinimą: „Molotovo–Ribentropo (tiksliau, Stalino–Hitlerio) paktą ir jo slaptuosius protokolus“.

¹ Žr. straipsnį interaktyvioje (wiki) rusiškoje kino enciklopedijoje: Союзкиножурнал № 93 (документальный фильм, 1939), *RuData.ru* (*Энциклопедия кино*). Šis „Sojuzkinožurnalo“ fragmentas apie Ribentropo sutikimą Maskvoje prieinamas *YouTube* kanale, prieiga internete: <<https://youtu.be/icnO-Ynn3k4>>.

---

² A. Vyšniauskas, „Apie nufilmuotą Ribentropo pirmąją vizitą Maskvoje ir istorijos politikos aktualijas“, *Genocid.lt*, 2021 m. rugpjūčio 23 d., prieiga internete: <<http://genocid.lt/centras/lt/3390/a/>>.

³ A. Vyšniauskas, „Apie nufilmuotą Ribentropo pirmąją vizitą Maskvoje ir istorijos politikos aktualijas“, *Alkas.lt*, 2021 m. rugpjūčio 23 d., prieiga internete: <<https://alkas.lt/2021/08/23/a-vysniauskas-apie-nufilmuota-ribentropo-pirmaji-vizita-maskvoje-ir-istorijos-politikos-aktualijas/>>; *Voruta.lt*, 2021 m. rugpjūčio 26 d., prieiga internete: <<http://www.voruta.lt/apie-nufilmuota-ribentropo-pirmaji-vizita-maskvoje-ir-istorijos-politikos-aktualijas/>>.

2005 m., reaguodama į JAV prezidento administracijos raginimus Rusijai denonsuoti Molotovo–Ribentropo paktą, Rusijos Federacijos (toliau – RF) užsienio reikalų ministerija (toliau – URM) pareiškė, kad tam nėra prasmės, nes 1989 m. gruodžio 24 d. SSRS liaudies deputatų suvažiavimo nutarimo niekas nepanaikino ir jis galioja Rusijai kaip valstybei, SSRS teisių tęsėjai⁴. O 2009 m. rugsėjo 1 d. Gdanske (Lenkija) tuometinis Rusijos vyriausybės vadovas Vladimiras Putinas, nors ir apkaltinęs Vakarų valstybes irgi darius sandėrius su hitlerine Vokietija, iš esmės įsiliejo į Molotovo–Ribentropo paktą smerkiančiųjų chorą.

Bet jau 2014 m. rudenį RF prezidentas Vladimiras Putinas viešai pareiškė, kad Molotovo–Ribentropo paktas nebuvo jau toks blogas, kokį jį vaizduoja. 2015 m. Putinas jau nedviprasmiškai ėmė jį vertinti teigiamai. O Antrojo pasaulinio karo pradžios 80-osios metinės 2019 m. ir Antrojo pasaulinio karo pabaigos 75-osios metinės 2020 m. suteikė RF prezidentui progas toliau viešai demonstruoti savo politinės-istorinės linijos vingius. Tam turėjo pasitarnauti ir Putino straipsnis, paskelbtas 2020 m. birželio 18 d. JAV žurnalo „The National Interest“ interneto portale⁵. Šis jo tekstas, kaip mano užsienio analitikai, turėjo pasirodyti kiek anksčiau, švenčiant pergalės dieną Rusijoje 2020 m. gegužės 9-ąją ar prieš tai. Kadangi dėl pasaulinės pande-

mijos Pergalės dienos paradas Maskvoje buvo perkeltas į tų pačių metų birželį, tai ir straipsnis paskelbtas šiek tiek vėliau.

Jau 2015 m. žiniasklaidoje ir Lietuvos politikų pareiškimuose buvo atkreiptas dėmesys į Rusijos oficialiai keičiamą istorijos politiką vertinant Molotovo–Ribentropo paktą⁶, tie pastebėjimai tęsėsi ir vėliau. 2020 m. pažymint Antrojo pasaulinio karo pabaigos Europoje 75-ąsias metines, Lietuvos, Latvijos ir Estijos prezidentai padarė bendrą pareiškimą, kuriame pasmerkė Rusijos bandymus klastoti istoriją, menkinant Maskvos vaidmenį pradedant Antrąjį pasaulinį karą ir sovietų nusi kaltimus okupuotose Baltijos šalyse. Lietuvos prezidentas Gitanas Nausėda ta proga žinių agentūrai BNS sakė, kad pastaruoju metu Rusijoje vis intensyviau vykdoma „istorinio revizionizmo programa“, o tai ypač matoma Maskvai mėginant pateisinti savo vaidmenį pasirašant 1939 m. Molotovo–Ribentropo paktą, kuriuo sovietai ir naciai pasidalijo įtakos sferomis, ir savo elgesį okupuojant Lenkijos teritoriją bei Baltijos šalis⁷.

Atitinkamą rezoliuciją „Dėl Antrojo pasaulinio karo pabaigos Europoje ir pergalės prieš nacizmą 75-ųjų metinių“ 2020 m. gegužės 7 d. priėmė ir Lietuvos Respublikos Seimas. Joje buvo pasmerktas Rusijoje vykdomas istorinis revizionizmas ir skleidžiama dezinformacija, „kuria neigiamas Sovietų Sąjungos, kaip vienos iš pagrindinių Antrojo

⁴ Комментарий Департамента информации и печати МИД России относительно высказываний советника Президента США по национальной безопасности С. Хэдли с рекомендацией России денонсировать пакт Молотова–Риббентропа, *Mid.ru*, 5 мая 2005 г., prieiga internete: <https://www.mid.ru/web/guest/foreign_policy/news/-/asset_publisher/ckNonkJE02Bw/content/id/440548>.

⁵ „Vladimir Putin: The Real Lessons of the 75th Anniversary of World War II“, *The National Interest*, June 18, 2020, prieiga internete: <<https://national-interest.org/feature/vladimir-putin-real-lessons-75th-anniversary-world-war-ii-162982>>.

⁶ „A. Anušauskas: Rusija mėgina peržiūrėti Molotovo–Ribentropo pakto vertinimus“, *LRT.lt*, 2015 m. rugpjūčio 21 d., prieiga internete: <<https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/111647/a-anusauskas-rusija-megina-perziureti-molotovo-ribentropo-pakto-vertinimus>>.

⁷ V. Beniušis, „Baltijos šalių vadovai smerkia Rusijos „apgailėtinus bandymus klastoti istoriją“, *KaunoDiena.lt*, 2020 m. gegužės 7 d., prieiga internete: <<https://m.kauno.diena.lt/naujienos/lietuva/politika/baltijos-saliu-vadovai-smerkia-rusijos-apgailėtinus-bandymus-klastoti-istorija-966157>>.

pasaulinio karo iniciatorių, vaidmuo, siekiant jį perkelti agresijos aukoms ir pateisinti 1939-ųjų Molotovo–Ribentropo pakta ir jo slaptuosius protokolus⁸.

Akademinėje literatūroje tos pastarųjų dviejų dešimtmečių permainos Rusijos istorijos politikoje, susijusios su Molotovo–Ribentropo paktu, detaliau nebuvo analizuotos, nors, kaip matome, klausimas išlieka aktualus politine prasme net ir praėjus daugiau kaip 80 metų nuo 1939 m. įvykių ir daugiau kaip 30 metų nuo SSRS II liaudies deputatų suvažiavimo. Būtent šis suvažiavimas 1989 m. gruodžio 24 d. dviem trečdaliais balsų priėmė Aleksandro Jakovlevo vadovaujamos specialios komisijos suformuluotą rezoliuciją, smerkiančią Nepuolimo sutarties slaptąjį papildomą protokolą ir kitus slaptus susitarimus su nacistine Vokietija⁹. Vis dėlto tuo nutarimu nebuvo pasmerktos jų pasekmės, visų pirma 1940 m. sovietizavimo ir aneksavimo priemonės naujai įgytose Sovietų Sąjungos teritorijose¹⁰. Kaip rodo daugelis pastarųjų dešimtmečių istorinių publikacijų ir politinių pareiškimų, šie klausimai buvo ir tebėra skirtingų istorijos interpretacijų bei politinių teisinių vertinimų susidūrimo lauke.

Šio straipsnio tikslas – glaustai atskleisti ir susisteminti Rusijos istorijos politikos

pokyčius traktuojant ir vertinant 1939 m. Vokietijos ir Sovietų Sąjungos nepuolimo sutartį. Chronologiniai rėmai apima 1999 m. pabaigą, XXI a. porą pirmųjų dešimtmečių, aprėpiant ir trečiojo dešimtmečio pradžią – 2020–2021 m. Tai dar vis tebesitęsiantis laikotarpis, kuris ateityje įeis į istorijos vadovėlius, pažymint Vladimiro Putino valdymo metus. RF prezidento pareigas jis eina nuo 1999 m. gruodžio 31 d., po to keturis kartus laimėjęs prezidento rinkimus, šį postą užima nuo 2000 m. iki dabar. 1999 m. ir 2008–2012 m. Putinas, tiesa, buvo RF Vyriausybės pirmininkas, nes 1999 m. kelių mėnesių laikotarpis nuo rugpjūčio iki gruodžio pabaigos jam tapo paruošiamuoju etapu pakeliui į aukščiausią valdžios postą, o 2008 m. pasibaigus antrajai jo, kaip išrinktojo prezidento, kadencijai, jis negalėjo eiti prezidento pareigų trečios kadencijos iš eilės pagal tuo metu galiojusią RF konstituciją.

Straipsnyje daug dėmesio skiriama Putino pasisakymams ir oficialiai skelbtiems tekstams. Kaip pažymi istorijos politikos šiuolaikinėje Rusijoje tyrinėtojas Andrejus Kolesnikovas, Putinui priklauso labai rimtas personalinis vaidmuo formuojant valstybinius istorijos suvokimus. Tarp tų klausimų, kurių vertinimą Putinas valstybiškai įtvirtina, rusų tyrinėtojas paminėjo ir Molotovo–Ribentropo pakta¹¹. Tam galima pritarti su išlygomis, tačiau vienas ar kitas pastebėjimas neatstoja sisteminio medžiagos nagrinėjimo, o to pasirinkta tematika trūksta.

Antai 2020 m. pasirodžiusioje britų tyrinėtojo Džeimso Pirso (James C. Pearce) monografijoje apie istorijos panaudojimą Putino Rusijoje Molotovo–Ribentropo pakta

⁸ „Dėl Antrojo pasaulinio karo pabaigos Europoje ir pergalės prieš nacizmą 75-ųjų metinių“, *Lietuvos Respublikos Seimas (Irs.lt)*, 2020 m. gegužės 7 d., prieiga internete: <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/9d70c44090f211ea51db668f0092944>>.

⁹ Постановление СНД СССР от 24.12.1989 г. 979-1 „О политической и правовой оценке советско-германского договора о ненападении от 1939 года“, *Сейчас.ру (lawmix.ru)*, prieiga internete: <https://www.lawmix.ru/docs_cccp/1241>.

¹⁰ J. Lipinsky, „Sechs Jahrzehnte Geheimes Zusatzprotokoll zum Hitler-Stalin-Pakt: Sowjetrussische Historiographie zwischen Leugnung und Wahrheit“, *Osteuropa*, 50 Jg. (2000), Nr. 10, S. 1145.

¹¹ А. Колесников, „Историческая политика в России: почему она разобщает, а не объединяет“, *Московский центр Карнеги (carnegie.ru)*, 9 августа 2017, prieiga internete: <<https://carnegie.ru/2017/08/09/ru-pub-72746>>.

tepaminėtas viename puslapyje¹². Arba štai 2021 m. rudenį JAV, Indianos universitete buvo išleistas dvylikos autorių straipsnių rinkinys, kurio pavadinimas, išvertus iš anglų kalbos: „Sovietinės praeities ateitis – istorijos politika Putino Rusijoje“¹³. Aprėpta nemažai temų, tačiau tarp jų nėra tos, kuriai ir skiriamas pagrindinis dėmesys šiame straipsnyje, o jo pavadinimas atspindi nagrinėjamą problematiką. Kiek daugiau apie Molotovo–Ribentropo paktą rašoma A. Veis-Vendto (Anton Weiss-Wendt) monografijoje¹⁴, tačiau jis autoriaus paliečiamas tik kaip Rusijos istorijos politikos stambesnių temų sudėtinė dalis. Panašiai galima pasakyti ir apie kai kurių kitų autorių, rašiusių anglų kalba, veikalus, skirtus Putino Rusijos politikos analizei.

Geresnė padėtis yra dėl istoriografijos vokiečių kalba. 2009 m. akademinio žurnalo „Osteuropa“ ištisas numeris buvo skirtas Hitlerio–Stalino paktui ir jo vietai įvairių šalių atminties kultūroje, tarp jų ir Rusijos¹⁵. 2011 m. taip pat buvo išleistas vertingas mokslinių straipsnių rinkinys apie Hitlerio–Stalino paktą europiečių atminties kultūroje¹⁶. Jame yra ir straipsnių apie pakto traktavimą Rusijoje, o iš Putino valdymo

laikotarpio apimtas XXI a. pirmasis dešimtmetis. Rusijos istorijos politika nuo 2000 m., iš dalies apimant ir antrąjį Putino valdymo dešimtmetį, nagrinėjama 2018 m. Vokietijoje išleistoje 2016 m. parengtos daktaro disertacijos pagrindu Filipo Biurgerio (Philipp Bürger) monografijoje¹⁷, tačiau Hitlerio–Stalino pakto traktavimas Rusijoje joje vis dėlto negvildenamas. O minėto rusų tyrinėtojo Kolesnikovo 2020 m. vokiškai paskelbtame akademiniam straipsnyje apie Putino istorijos politiką Molotovo–Ribentropo pakto temai tėra skirta vos pora puslapių¹⁸. Akiivaizdu, kad abu Putino valdymo dešimtmečius apimančio išsamesnio mokslinio darbo, nagrinėjančio Molotovo–Ribentropo pakto vaidmenį 1999–2021 m. Rusijos istorijos politikoje, kol kas dar nėra.

Dėl to čia skelbiamu analitiniu tekstu norima bent iš dalies užpildyti šią Rusijos istorijos politikos istoriografinę spragą, traktuojant 1939 m. Vokietijos–SSRS nepuolimo sutartį per *abu* praėjusius Putino valdymo dešimtmečius, paliečiant ir trečiojo dešimtmečio pradžią (2020–2021 m.). Šaltinių bazės prasme rengiant šį straipsnį didelių problemų nebuvo. Mat kiekvienos dekadės viduryje, pabaigoje ir naujos dekadės pradžioje, kai sueina jubiliejinės datos nuo 1939–1940 m., 1941 ir 1945 m. Antrojo pasaulinio karo įvykių, Kremliaus vadovybė ir Rusijos diplomatai (URM) tiesiog būna priversti viešai išreikšti savo poziciją dėl 1939 m. kilusio pasaulinio karo ir Didžiojo Tėvynės karo pradžios 1941 m., tuos karus lėmusių priežasčių ir pasiektos pergalės 1945 m. Tai yra ne tik svarbi istorijos politi-

¹² James C. Pearce, *The Use of History in Putin's Russia*, Delaware: Vernon Press, 2020.

¹³ *The Future of the Soviet Past: The Politics of History in Putin's Russia* / Edited by Anton Weiss-Wendt and Nanci Adler, Bloomington: Indiana University Press, 2021.

¹⁴ A. Weiss-Wendt, *Putin's Russia and the Falsification of History: Reasserting Control over the Past*, London, New York, Oxford, New Delhi, Sydney: Bloomsbury Academic, 2020.

¹⁵ *Osteuropa*, 59 Jg. (2009), Nr. 7/8, Themenheft: *Der Hitler-Stalin-Pakt: Der Krieg und die europäische Erinnerung*.

¹⁶ *Der Hitler-Stalin-Pakt 1939 in den Erinnerungskulturen der Europäer*, herausgegeben von Anna Kaminsky, Dietmar Müller und Stefan Troebst; unter Mitarbeit von Ines Keske, Göttingen: Wallstein, 2011.

¹⁷ P. Bürger, *Geschichte im Dienst für das Vaterland. Traditionen und Ziele der russländischen Geschichtspolitik seit 2000*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht Verlage, 2018.

¹⁸ A. Kolesnikov, „Erinnerung als Waffe. Die Geschichtspolitik des Putin-Regimes“, *Osteuropa*, 70 Jg. (2020), Nr. 6, S. 3–28.

kos, bet ir reikšminga Rusijos užsienio politikos dalis. Dėl to aukščiausios Rusijos valdžios politinę laikyseną Molotovo–Ribentropo pakto atžvilgiu ir kitais istorijos klausimais patogu tirti remiantis atviros prieigos šaltiniais, nesunkiai pasiekiamais interneto dėka. Tiesa, 2022 m. prieigą prie kai kurių Rusijos informacinių šaltinių iš Lietuvos imta blokuoti, tačiau straipsnio autorius spėjo pasižiūrėti ir išnagrinėti juos dar iki tol.

1999–2009 M. TENDENCIJOS

RF prezidento Boriso Jelcino laikais pasirodžiusiose knygose ir istorijos vadovėliuose, Nepuolimo sutartis buvo vertinama nevienareikšmiškai – įžiūrimos tiek jos teigiamos, tiek neigiamos pusės. Pačiam Jelcinui buvo būdinga smerkti slapthus susitarimus su nacistine Vokietija, tai jis net yra pažymėjęs savo atsiminimuose kaip „Hitlerio ir Stalino nešvarią politiką“¹⁹. Jelcinui įsitvirtinant valdžioje, slaptųjų protokolų su nacistine Vokietija pasirašymo faktas buvo naudojamas Rusijoje įveikiant tuomet dar nemenką komunistų įtaką, kuri reikėsi net ir 1991 m. uždraudus SSKP, po to komunistams įkūrus Rusijos Federacijos komunistų partiją ir kitas komunistines organizacijas modifikuotais pavadinimais.

Kai 1999 m. daugelio šalių žiniasklaidoje vienai ar kitaip buvo pažymimos Antrojo pasaulinio karo pradžios 60-osios metinės, ta proga linksnuota ir Vokietijos–SSRS nepuolimo sutartis su jos papildomu slaptuoju protokolu. Tada surengtoje radijo „Svoboda“ diskusijoje vokiečių istorikas, Rusijos istorijos specialistas profesorius G. Simonas (Gerhard Simon) pastebėjo, kad Rusijoje

yra politinių grupuočių, politikų, žurnalistų, kurie, tiesa, jau neneigia slaptojo protokolo egzistavimo, tačiau laiko, kad kai kurios Nepuolimo sutarties pasekmės nebuvo nusikalstamos. Pasak jų: „Pavyzdžiui, Valstybės Dūmos dauguma laikosi pozicijos, kad Latvija, Lietuva ir Estija vis dėlto savanoriškai prisijungė prie Sovietų Sąjungos.“²⁰

Nors Vladimiras Putinas Rusijos vyriausybės vadovu tapo 1999 m. rugpjūtį, o tų pačių metų gruodžio 31 d. pradėjo eiti RF prezidento pareigas, tačiau tais metais jam, kaip vyriausybės ir valstybės vadovui, atrodo, neteko oficialiai išreikšti pozicijos dėl 1939 m. Nepuolimo sutarties su Vokietija. Vis dėlto, kaip pastebi rusų istorikas Aleksandras Gurjanovas, jau 1999 m. RF URM padarė pirmąjį bandymą pateisinti Ribentropo–Molotovo pakta²¹.

2005 m. artėjant Antrojo pasaulinio karo pabaigos Europoje 60-osioms metinėms, Putinas jau buvo įsitvirtinęs valdžioje, o jo autoritetas šalyje ir užsienyje kilo. Tais metais prieš atvykdamas į Bratislavą susitikti su JAV prezidentu jis vasario 22-ąją davė interviu Slovakijos radijui „Radio slovensko“ ir Slovakijos televizijos stočiai STV. Žurnalistų paklaustas apie artėjantį Didžiosios Pergalės 60-metį, RF prezidentas palietė istorijos klausimus, du kartus paminėjo Molotovo–Ribentropo pakta, pateisindamas jo pasirašymą iš Sovietų Sąjungos pusės savo interesų ir saugumo gynimu prie vakarinių sienų. Tokiame kontekste, tarsi perpasakodamas

²⁰ Л. Ройтман, „60 лет назад: „пакт Молотова-Риббентропа“ и Вторая Мировая война“, *Радио Свобода* (*svoboda.org*), 26 августа 1999, prieiga internete: <<https://www.svoboda.org/a/24202790.html>>.

²¹ Skandaliczne kłamstwa Kremla! „17 września 1939 Armia Czerwona rozpoczęła akcję wyzwoleniczą w Polsce“, Rzecznik MSZ odpowiada, *wPolityce.pl*, 17 września 2021, prieiga internete: <<https://wpolityce.pl/historia/566663-skandaliczne-klamstwa-kremla-w-rocznice-agresji-na-polske>>.

¹⁹ Б. Н. Ельцин, *Записки президента: Размышления, воспоминания, впечатления...*, М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2008, с. 152–153.

plačiai sutinkamą koncepciją, jis pavartojo žodžius „buvo aneksuota Pribaltika“²², tačiau to nepasmerkė. Į šį interviu jau kitą dieną atskiru pareiškimu neigiamai sureagavo Lietuvos užsienio reikalų ministerija²³, o tuometiniam Lietuvos prezidentui Valdui Adamkui šis Putino pasisakymas tapo vienu iš argumentų atsisakant vykti į Pergalės 60-ųjų metinių minėjimą Maskvoje.

Straipsnyje, paskelbtame 2005 m. gegužės 7 d. Prancūzijos dienraštyje „Le Figaro“, RF prezidentas kritikavo kaimynines Pabaltijo šalis už reikalavimą Rusijai atgailauti dėl Molotovo–Ribentropo pakto ir priminė, kad „1989 m. SSRS Aukščiausioji Taryba – šalies įstatymų leidimo organas – davė aiškų teisinį ir moralinį Molotovo–Ribentropo pakto įvertinimą“²⁴. O už kelių dienų, gegužės 10-ąją, estų žurnalistei Astridai Kanel (Astrid Kannel) spaudos konferencijoje Maskvoje laužyta rusų kalba uždavus klausimą Putinui, „kodėl Jums taip sunku pasakyti „atleiskite už okupaciją“?“, RF prezidentas priminė SSRS Liaudies deputatų suvažiavimo 1989 m. gruodžio 24 d. nutarimą ir, cituodamas jį iš atminties, pažymėjo, kad šis nutarimas paskelbė Molotovo–Ribentropo pakta kaip „juridiškai“ negaliojantį²⁵.

²² Интервью „Радио Словенско“ и словацкой телекомпанияи СТВ, 22 февраля 2005, *Президент России (kremlin.ru)*, prieiga internete: <<http://www.kremlin.ru/events/president/transcripts/interviews/22837>>.

²³ URM pareiškimas, *Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerija (urm.lt)*, 2005 m. vasario 23 d., prieiga internete: <https://urm.lt/default/lt/naujienos/urm-pareiskimas_14>.

²⁴ В. Путин, „Уроки победы над нацизмом. Газета „Фигаро“, *Президент России (kremlin.ru)*, 7 мая 2005 года, prieiga internete: <<http://www.kremlin.ru/events/president/transcripts/22949>>.

²⁵ Пресс-конференция по итогам встречи на высшем уровне Россия – Европейский союз, *Президент России (kremlin.ru)*, 10 мая 2005 г., prieiga internete: <<http://www.kremlin.ru/events/president/transcripts/22967>>.

Tai nebūtinai reiškia, kad minėtas nutarimas Rusijos Federacijoje pripažįstamas būtent teisės aktu. Net ir Rusijos URM informacijos ir spaudos 2005 m. gegužės 5 d. komentare, reaguojant į JAV prezidento administracijos pasiūlymą Rusijai denonsuoti Molotovo–Ribentropo pakta, apibūdinant šį 1989 m. gruodžio 24 d. nutarimą, nors ir vartojamas žodis „aktas“, tačiau nerasoma, kad tai buvo „teisės aktas“. Pavartotas pasakymas „Sovietų Sąjungos vidaus aktas“, kuriame yra „pakto“ politiniai vertinimai „apibrėžtame istoriniame kontekste“²⁶. Aktas juk gali būti visoks: ne tik teisinis, bet ir politinis, diplomatinis, archyvinis ar dar kitoks. Tai yra daugiaprasmiškas žodis.

2009 m. Putinas vėl buvo priverstas viešai pasisakyti dėl Molotovo–Ribentropo pakto. Artėjant 70-osioms Antrojo pasaulinio karo pradžios metinėms, šiai datai ypač didelį dėmesį skyrė Lenkija, surengusi didelį, iškilmingą minėjimą Gdanske sukviečiant ta proga daugelio valstybių vadovus. Rusija turėjo ten pasiūsti aukščiausio rango valstybės atstovą, jei nenorėjo likti pasaulio valstybių lyderių svarbaus susitikimo nuošalyje. 2009 m. į Gdanską vyko pats Putinas, tuo metu, tiesa, ejęs ne prezidento, o RF vyriausybės pirmininko pareigas.

2009 m. rugpjūčio 31 d. Lenkijos dienraštis „Gazeta Wyborcza“ publikavo Putino straipsnį. Jame buvę Europos valstybių susitarimai su hitlerine Vokietija laikomi nepriimtinais moraliniu požiūriu, įskaitant SSRS–Vokietijos 1939 m. rugpjūčio 23 d. pakta²⁷. Tiesa, Putinas, pabrėžė, kad šio pak-

²⁶ Комментарий Департамента информации и печати МИД России относительно высказываний советника Президента США по национальной безопасности С. Хэдли, op. cit.

²⁷ „List Putina do Polaków – pełna wersja“, *Gazeta Wyborcza*, 2009-08-31, prieiga internete: <http://wyborcza.pl:80/1,75248,6983945,List_Putina_do_Polakow_pelna_wersja.html>. Prieiga internete prie teksto rusų kalba: <<https://web.archive>>.

to negalima laikyti vieninteliu paleidikliu, sukėlusiu Antrąjį pasaulinį karą. Gdanske 2009 m. rugsėjo 1 d. pasakyoje kalboje jis neigiamai įvertino Europos valstybių susitarimus ir paktus su nacistais 1934–1939 m. kaip nepriimtinius moraliniu požiūriu, o praktiniu, politiniu požiūriu – kaip beprasmiškus, žalingus ir pavojingus. Tame kontekste kaip viena iš tuometinių klaidų buvo paminėtas ir Molotovo–Ribentropo paktas, pažymint, kad šalies parlamentas – Rusijos Valstybės Dūma – pasmerkė šį paktą²⁸.

Putinas tada tuoj pat pridūrė, kad ir kitos valstybės turėtų pasmerkti savo sandėrius su nacistais ir kad tai padarytų ne savo politinių lyderių pareiškimais, bet politiniais sprendimais. Taigi, kitos Europos šalys buvo apkaltingos nuolaidžiavimu nacistinei Vokietijai, o Putinas tada nurodė Molotovo–Ribentropo pakto pasmerkimo faktą Rusijoje, nors nepasakė, kad tai yra jo asmeninė pozicija. Citata iš jo 2009 m. rugsėjo 1 d. kalbos originalo kalba: „Госдума Российской Федерации, Парламент страны осудил пакт Молотова–Риббентропа.“²⁹

Istorikams iš karto gali kilti klausimas, ką turėjo omenyje Putinas, paminėdamas Rusijos Federacijos Valstybės Dūmos įvykdytą Molotovo–Ribentropo pakto pasmerkimą? Suformuluota labai nekonkrečiai – nei datos, nei koks nutarimas ar teisės aktas. Jeigu toks RF parlamento smerkiamasis aktas buvo, tai kodėl Dūmoje būta bandymų panaikinti SSRS II liaudies deputatų suvažiavimo

1989 m. gruodžio 24 d. nutarimą, iš tikrųjų pasmerkusį slaptus susitarimus su nacistine Vokietija? Į Putino faktinę klaidą atkreipė dėmesį Lenkijos nacionalinio saugumo biuro vadovas, pažymėjęs, kad 1939 m. rugpjūčio 23 d. sutartį pasmerkė SSRS kvaziparlamentas³⁰, o ne Rusijos parlamentas – Valstybės Dūma. O gal 2009 m. rugsėjo 1 d. kalboje Gdanske Putinas tenorėjo priminti, kad Rusija yra Sovietų Sąjungos teisių perėmėja ir nepanaikino SSRS liaudies deputatų suvažiavimo smerkiančio nutarimo? Gal turėta omenyje ir tai, kad RF Valstybės Dūmos deputatai 2008 m. nepritarė pasiūlymui šį nutarimą panaikinti.

BANDYMAI PASKELBTI SSRS LIAUDIES DEPUTATŲ SUVAŽIAVIMO 1989 M. GRUODŽIO 24 D. NUTARIMĄ NEGALIOJANČIU

Iš tikrųjų tokį pasiūlymą – paskelbti SSRS liaudies deputatų suvažiavimo 1989 m. gruodžio 24 d. nutarimą negaliojančiu – Rusijos Valstybės Dūmai 2008 m. viešai teikė Olegas Ržeševskis, Rusijos mokslų akademijos Visuotinės istorijos instituto vyriausiasis mokslo darbuotojas, tuometinis Antrojo pasaulinio karo istorikų asociacijos pirmininkas. Jis nebuvo Dūmos narys, todėl pats registruoti teisės akto svarstymui negalėjo. O Dūmos nariai dėl tokio pasiūlymo reagavo skeptiškai³¹,

[org/web/20090926170826/http://premier.gov.ru/events/3514.html](http://premier.gov.ru/events/3514.html).

²⁸ Выступление Председателя Правительства Российской Федерации В. В. Путина на церемонии, посвященной 70-ой годовщине начала Второй мировой войны, Гданьск, 1-09-2009, Посольство России в Польше (poland.mid.ru), 21 марта 2014, prieiga internete: <https://poland.mid.ru/samye-vaznye-teksty/-/asset_publisher/r4f7rOZ8FqMD/content/id/20801116>.

²⁹ Ibid.

³⁰ *Propaganda historyczna Rosji w latach 2004–2009*, opracowali: Leszek Pietrzak DBW, Bartosz Cichocki DBM. Szef Biura Bezpieczeństwa Narodowego Aleksander Szczygło, Warszawa: Biuro Bezpieczeństwa Narodowego, 16 września 2009 r., prieiga internete: <<https://www.bbn.gov.pl/download/1/3080/PropagandahistorycznaRosjiPL.pdf>>.

³¹ Реабилитации пакта Молотова–Риббентропа не будет. История вопроса, *РИА Новости (ria.ru)*, 5 мая 2008, prieiga internete: <<https://ria.ru/20080505/106556830.html>>.

tačiau, kaip aiškėja iš žiniasklaidoje paskelbtų pranešimų, atmetimo reakcija vyko anaip tol ne dėl to, kad parlamentarai labai jau entuziastingai būtų pritarę SSRS liaudies deputatų suvažiavimo nutarimui. Buvo keliamas kitoks argumentas. Esą praėjo daug laiko, o ar teisingai pasielgė II liaudies deputatų suvažiavimas, tegu sprendžia istorikai.

Bandymų istorija teisiškai panaikinti 1989 m. gruodžio 24 d. nutarimą tuo nesibaigė. Septintojo šaukimo RF Valstybės Dūmos narys Aleksejus Žuravliovas 2020 m. gegužės 27 d., prisilaikydamas įprastų procedūrų, įregistravo svarstymui įstatymo projektą № 963443-7, kuriuo buvo siūloma pripažinti Rusijos Federacijos teritorijoje negaliojančiu SSRS liaudies deputatų suvažiavimo 1989 m. gruodžio 24 d. nutarimą³². Įregistruotas pasiūlymas praėjo kai kurias preliminarus svarstymo stadijas. Įstatymo priėmimas vis dėlto nebuvo forsuojamas. Tam galėjo turėti įtakos neigiama reakcija užsienyje, įskaitant Lietuvą³³.

Kita vertus, susilaukta neigiamų reakcijų ir Rusijos žiniasklaidoje³⁴, tačiau bene

³² Законопроект № 963443-7 „О признании действующим на территории Российской Федерации Постановления Съезда народных депутатов СССР от 24 декабря 1989 года № 979-1“, „О политической и правовой оценке советско-германского договора о ненападении от 1939 года“, *Duma.gov.ru*, 2020, prieiga internete: <<https://sozd.duma.gov.ru/bill/963443-7>>.

³³ J. Skėrytė, „Nausėda: Rusijai bandant falsifikuoti istoriją, mūsų atmintis – vis svarbesnė“, *Delfi.lt*, 2020 m. birželio 14 d., prieiga internete: <<https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/nauseda-rusijai-bandant-falsifikuoti-istorija-musu-atmintis-vis-svarbesne.d?id=84527437>>.

³⁴ Сфальсифицируем по-честному! Госдума пересмотрит роль Пакта Молотова-Риббентропа, *Новые известия (newizw.ru)*, 28 мая 2020, prieiga internete: <<https://newizw.ru/article/general/28-05-2020/sfalsifitsiruem-po-chestnomu-gosduma-peresmotrit-rol-pakta-molotova-ribbentropa>>.

esminis dalykas buvo Rusijos vyriausybės, kaip vykdomosios valdžios, pozicija. 2020 m. rugsėjo 17 d. RF vyriausybės pirmininko pavaduotojas D. Grigorenka pateikė oficialų vyriausybės atsiliepimą, kuriame nepalaikomas Žuravliovo pasiūlyto įstatymo projektas. RF vyriausybės oficialiame rašte išdėstyti formalūs argumentai, nurodant, kad SSRS liaudies deputatų suvažiavimo nutarimas savo turiniu ir forma nebuvo norminis teisės aktas ir atspindėjo suvažiavimo dalyvių poziciją, todėl negali būti pripažintas negaliojančiu³⁵.

Panašią poziciją išreiškė ir RF Valstybės Dūmos Teisės valdyba rašte, pasirašytame valdybos viršininkės J. V. Gorbačiovos. Ji pažymėjo, kad Liaudies deputatų suvažiavimo nutarimas nėra norminio pobūdžio, savo esme yra SSRS liaudies deputatų suvažiavimo vertinimas dėl Sovietų Sąjungos–Vokietijos 1939 m. nepuolimo sutarties, o jo veikimas išsemtas vienkartinu taikymu. Daroma išvada: „Atsižvelgiant į tai, Nutarimas nėra SSRS teisės aktas, kurio veikimo ypatybės dabartiniu laiku gali būti reguliuojamos federaliniu įstatymu.“³⁶

Iš tikrųjų 1989 m. II liaudies deputatų suvažiavimas vertino ne tiek patį 1939 m. Nepuolimo pakto oficialiai skelbtą turinį, kiek jo slaptąjį papildomą protokolą ir kitus slaptus SSRS vadovybės susitarimus su nacistine Vokietija. Tačiau Grigorenkos ir Gorbačiovos oficialiuose raštuose išvengiama šios problematikos palietimo, nesileidžiama į 1939 m. slaptųjų susitarimų vertinimų kontroversijas. Žuravliovo įregistruoto įstatymo projektui bandyta neduoti tolesnės eigos aiškinant, kad nėra prasmės skelbti įstatymiškai negaliojančiu seną nutarimą, kuris nebuvo teisės aktas. Nors čia yra panašumų su Rusijos URM 2005 m. pareiškimu atsisakant

³⁵ Законопроект № 963443-7, op. cit.

³⁶ Ibid.

denonsuoti 1939 m. slaptus susitarimus su Vokietija, nes jie jau buvo pasmerkti 1989 m., tačiau 2020 m. atsakingi Rusijos valdžios pareigūnai ėmė aiškiau neigti SSRS II liaudies deputatų suvažiavimo 1989 m. gruodžio 24 d. nutarimo permanentinę teisinę vertę.

Žuravliovo pasiūlytas įstatymo projekto svarstymas septintojo šaukimo RF Valstybės Dūmoje buvo pristabdytas vilkinant, nors tai nereiškė, kad prie jo Rusijos parlamentarai viena ar kita forma negalėjo sugrįžti jau aštuntojo šaukimo Dūmoje, išrinktoje 2021 m.

1 pav. Rusijoje leidžiamo žurnalo „Дилетант“ 2019 m. lapkričio mėnesio numerio (Nr. 47) viršelis. Jį kuriant pasinaudota Amerikos laikraštyje „The Washington Star“ 1939 m. spalio 9 d. paskelbta juodai balta karikatūra, kurioje Hitleris ir Stalinas vaizduojami kaip jaunavedžiai. Karikatūros, kurios autorius Klifordas Berymenas (Clifford Berryman), apačioje matėsi užrašas anglų kalba: „Įdomu kiek truks medaus mėnuo?“ („Wonder how long the honeymoon will last?“). Rusų žurnalo viršeliui panaudojant šią karikatūrą, ji buvo nuspalvinta kompiuterine programa.

rugsėji. Projektas išliko įregistruotas, paliekant jo svarstymo atnaujinimo galimybę. RF prezidento oficiali pozicija dėl šio įstatymo projekto iki šiol nėra išsakyta, nors įstatymo priėmimo procedūrinis požiūriu prieš tai turėtų būti gautas prezidento administracijos atsiliepimas. Septintojo šaukimo Dūmoje Žuravliovo pasiūlytam įstatymo projektui tokio atsiliepimo iš prezidentūros negauta, o pats įstatymas nepriimtas. Pastaraisiais metais Rusijos valdžios viršūnėse pasirinkta kitokia strategija politine teisine prasme traktuojant Antrojo pasaulinio karo ir jo išvakarių istorinius įvykius.

2010–2021 M. TENDENCIJOS

Tendencija smerkti Molotovo–Ribentropo paktą Rusijoje išliko po 1989 m. ir vėliau, ji egzistavo dar visai neseniai, ypač nuo valdžios mažiau priklausomoje žiniasklaidoje. Tai rodo kad ir populiaraus rusų istorijos žurnalo „Diletant“ 2019 m. lapkričio mėnesio numeris (Nr. 47). Jame 1939 m. pakto su nacistine Vokietija pasirašymas vaizduojamas kaip gėdingas sovietinės istorijos puslapis, kaip „raudono–rudo aljansas“, vedęs į Antrojo pasaulinio karo pradžią. O Viačeslavas Molotovas, „ištikimas Stalino tarnas“, pasirašęs paktą, žurnale laikomas vienu iš faktinių kaltininkų, atsakingu už to karo sukėlimą. Vis dėlto tai nereiškia, kad ši paktą smerkianti tendencija yra vyraujanti oficialiame valdžios propaguojamame diskurse.

Vienu įtakingiausių veikėjų Rusijos istorijos politikos srityje pastaraisiais metais tapo Vladimiras Medinskis. Jis žinomas ne tik kaip politikas, bet ir kaip daugelio istorinių knygų autorius. Tarp jų yra parašęs seriją knygų, kurias apjungia bendra tema „Mitai apie Rusiją“. Pasipiktinęs 2009 m. Europos Sąjungos ir kai kurių Europos šalių parla-

mentų nutarimais dėl Antrojo pasaulinio karo pradžios, jis parašė storą knygą apie 1939–1945 m. karo įvykius. Pirmasis knygos leidimas pasirodė 2011 m.³⁷ Joje Medinskis eseistiniu stiliumi išdėstė savo istorines pažiūras apie Antrąjį pasaulinį karą, aprėpdamas daugelį temų ir klausimų, tiesa, daugeliu atvejų pabirai ir paviršutiniškai. Nepuolimo sutartį su Vokietija jis pavadino SSRS diplomatinio triumfu, pateisino 1940 m. Pabaltijo „inkorporaciją“, pagrįsdamas tai Sovietų Sąjungos kariniais strateginiais interesais, kartu samprotaudamas, kad dauguma Lietuvos, Latvijos ir Estijos žmonių palaikė savo šalių tapsmą SSRS dalimi.

2012 m. Medinskis buvo paskirtas Rusijos kultūros ministru ir šias pareigas ėjo iki 2020 m. pradžios. 2015 m., kai Rusijos prezidentas Putinas, dalyvaujant Vokietijos kanclerei Angelai Merkel, Maskvoje per spaudos konferenciją buvo paklaustas apie Medinskio duotąjį Molotovo–Ribentropo pakto teigiamą įvertinimą, prezidentas iš esmės jam pritarė³⁸. Į tai iš karto atkreipė dėmesį užsienio žiniasklaida, nes tai reiškė pakto pateisinimą ir skyrėsi nuo Putino 2009 m. Gdanske viešai išsakyto pakto pasmerkimo.

Lyginant Medinskio išsakytas mintis apie 1938–1941 m. įvykius su Putino 2014–2020 m. kalbose duotais vertinimais ir vartojama teiginiais apie Miuncheno 1938 m. sutartį, 1939 m. Sovietų Sąjungos sutartis su Vokietija, 1941 m. prasidėjusį Didįjį Tėvynės karą, pastebimas konceptualus jų sąsąskambis. Neatsitiktinai profesorius Medinskis 2020 m.

pradžioje tapo Putino padėjėju kultūros klausimais. Pagal tarnybines funkcijas jis kuruoja ir istorinės atminties klausimus, yra Rusijos karinės istorijos draugijos pirmininkas. 2021 m. liepos 30 d. Putinas Medinskį paskyrė vadovauti naujai sukurtai „Tarpžinybinei istorinio švietimo komisijai“³⁹. O 2021 m. prieš rugsėjo 1-ąją leidykla „Prosvetščenije“ išleido jo, kaip autorių kolektyvo vadovo ir pagrindinio redaktoriaus, Rusijos istorijos vadovėlį 10 klasei, apimančią laikotarpį nuo 1914 m. iki mūsų dienų.

Rusijos žiniasklaidoje jau pasirodė teiginių, kad Medinskio „vadovėlių linija“, apimanti vadovėlius nuo 5 iki 10 klasės imtinai, kaip tik ir taps tuo etaloniniu pagrindu įgyvendinant 2013 m. Putino iškeltą tikslą parengti vieningą Rusijos istorijos vadovėlį. Apie pradinį tokio konceptualaus vadovėlio sukūrimo etapą šių eilučių autorius kartu su bendraautoriumi jau yra rašęs 2014 m.⁴⁰, o vėlesnė eiga kol kas Lietuvoje detaliau neanalizuota, nors užsienio tyrinėtojai tam skiria dėmesio. Pavyzdžiui, atkreiptas dėmesys į tai, kad nuo 2014 m. pastebimas didesnis istorijos interpretacijų standartizavimas gali būti siejamas su 2011–2012 m. masiniais demokratiniiais protestais Rusijoje, Kremliuje išsigandus, kad vadinamosios spalvotosios revoliucijos, vykusios posovietinėje erdvėje nuo XXI a. pirmosios dekados vidurio, gali

³⁷ В. Р. Мединский, *Война. Мифы СССР. 1939–1945*, Москва: ЗАО „ОЛМА Медиа Групп“, 2011.

³⁸ Заявления для прессы и ответы на вопросы журналистов по итогам встречи с Федеральным канцлером Германии Ангелой Меркель, *Президент России (kremlin.ru)*, 10 мая 2015, prieiga internete: <<http://www.kremlin.ru/events/president/transcripts/49455>>.

³⁹ Указ Президента Российской Федерации от 30.07.2021 № 442 „О Межведомственной комиссии по историческому просвещению“; Указ Президента Российской Федерации от 30.07.2021 № 442, *Официальный интернет-портал правовой информации (pravo.gov.ru)*, 30-07-2021, prieiga internete: <<http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202107300042>>.

⁴⁰ M. Viselga, A. Vyšniauskas, „Vieningo Rusijos istorijos vadovėlio idėja ir jos realizavimas 2013 metais“, *Studentų mokslinė praktika 2013/2014: konferencijos pranešimų santraukos*, 1 dalis, Vilnius: Lietuvos mokslo taryba, 2014, p. 16–18.

įvykti ir Rusijos Federacijoje⁴¹. Rusijos istorijos naujausius vadovėlius, naujai sukurtus istorijos mokymo standartus ir mokyklines programas vertėtų mums Lietuvoje ir toliau analizuoti, norint geriau suprasti Kremliaus strategiją istorijos politikos srityje. Mokyklinis istorijos vadovėlis – svarbi istorinės sąmonės formavimo ir masinio valstybės piliečių ugdymo priemonė.

Čia tik trumpai pastebėsime, kad 2016 m. pasirodžiusio RF švietimo ministerijos aprobuoto populiariausio mokyklinio istorijos vadovėlio naujoje redakcijoje mažiau nei ankstesniuose leidimuose akcentuojami 1939 m. pakto slaptieji protokolai. O 1940-ųjų vasaros įvykiai Lietuvoje, Latvijoje, Estijoje ir jų tapimas naujomis „sovietinėmis respublikomis“ vadovėlyje pavaizduoti ne kaip SSRS invazija ir aneksija, o kaip demokratinių parlamentinių rinkimų, kuriuos laimėjo komunistai, rezultatas⁴².

Kitu įtakingu „rūmų istoriku“, formuojančiu Rusijos istorijos politiką aptariamu laikotarpiu, reikėtų laikyti akademiką Aleksandrą Čiubarjaną. Iki 2015 m. jis buvo Rusijos mokslų akademijos Visuotinės istorijos instituto direktorius, o dabar yra Rusijos istorikų nacionalinio komiteto pirmininkas bei daugelio kitų organizacijų narys, nepaisant garbaus amžiaus (g. 1931 m.), aktyviai dalyvaujantis veikloje, susijusioje su istorijos mokslu ir mokymu. Jis kaip tik ir buvo Putino nurodymu 2013 m. sukurtos grupės, rengusios federalinį standartą vieningo istorijos vadovėlio linijos sukūrimui, mokslinis vadovas. 2014 m. išleistoje vokiečių ir rusų istorikų knygoje apie Vokietijos ir Rusijos santykius Čiubarjanas parašė skyrių apie

Vokietijos ir Sovietų Sąjungos 1939 m. nepuolimo sutartį. Jame jis griežtai pasisakė prieš bet kokią Vokietijos nacizmo lyginimą su Sovietų Sąjungos politine sistema⁴³, nors tarp profesionalių istorikų lyginamasis metodas šiais laikais yra laikomas įprastu dalyku.

Iš istorikų, susijusių su Putino aplinka, kai kurie tyrinėtojai dar mini Aleksandrą Diukovą, fondo „Istorinė atmintis“ direktorių⁴⁴. Jis, beje, 2009 m. yra išleidęs knygą apie Molotovo–Ribentropo paktą⁴⁵. Diukovas yra provyriausybinis, „prokremliškas“ istorikas. Jis dar palyginti gana jaunas (g. 1978 m.) ir jo įtaka gali augti, bet jo vaidmuo formuojant istorijos politikos gaires nėra toks reikšmingas kaip, pavyzdžiui, Sergejaus Naryškino, Rusijos istorijos draugijos pirmininko, nors pagal išsilavinimą jis yra inžinierius. Naryškinas, buvęs Rusijos VI šaukimo Dūmos pirmininkas, nuo 2016 m. vadovauja Rusijos užsienio žvalgybos tarnybai. Iš istorikų, darančių didesnę įtaką Kremliaus politikai, rusų žiniasklaidoje dar minimas Olegas Nazarovas ir Veronika Krašennikova⁴⁶, taip pat

⁴³ D. Müller, S. Troebst, „Der Hitler-Stalin-Pakt 1939 in der europäischen Geschichte und Erinnerung“, *Eurozine.com*, 8 May, 2015, prieiga internete: <<https://www.eurozine.com/der-hitler-stalin-pakt-1939-in-der-europaischen-geschichte-und-erinnerung/>>.

⁴⁴ R. Lopata, „Rusijos istorijos politika“, *Polilogija*, 2013, t. 4, p. 28.

⁴⁵ А. Р. Дюков, „Пакт Молотова–Рибентропа“ в вопросах и ответах, Москва: Фонд „Историческая память“, 2009.

⁴⁶ Владимир Путин регулярно обвиняет Польшу в развязывании Второй мировой. Похоже, из-за того, что его не позвали в Варшаву на 80-летие начала войны, *Meduza.io*, 5 февраля 2020, prieiga internete: <<https://meduza.io/feature/2020/02/05/vladimir-putin-regulyarno-obvinyaet-polshu-v-razvyazyvanii-vtoroy-mirovoy-pohozhe-iz-zatogo-chto-ego-ne-pozvali-v-varshavu-na-80-letie-nachala-voyny>>.

⁴¹ A. Weiss-Wendt, op. cit., p. 8.

⁴² O. Cichowlas, „How Russian Kids Are Taught World War II“, *Themoscowtimes.com*, May 8, 2017, prieiga internete: <<https://www.themoscowtimes.com/2017/05/08/how-russian-kids-are-taught-world-war-ii-a57930>>.

Natalija Naročnickaja ir Viačeslavas Nikonovas⁴⁷. Pastarasis tarp kitko yra Viačeslavo Molotovo anūkas.

Formuojant Rusijos valdžios požiūrį į 1939 m. Nepuolimo paktą, svarbus vaidmuo tenka ir ilgamečiam užsienio reikalų ministrui Sergejui Lavrovui. 2009 m. rugsėjo 1 d. laikraštyje „Rossijskaja gazeta“ jis pasipiktinęs rašė apie bandymus dėti lygybės ženklą tarp 1939 m. rugpjūčio 23-iosios ir rugsėjo 1-iosios, t. y. tarp Vokietijos–SSRS nepuolimo pakto ir Vokietijos įvykdyto Lenkijos užpuolimo, apibūdindamas tai kaip „istorinio revizionizmo viršūnę“⁴⁸. 2010 m. rusiška žiniasklaida pranešė apie Rusijos URM poziciją dėl „Pribaltikos prijungimo prie SSRS“ 1940-aisiais, kaip apie įvykį, „atitikusį to laikmečio tarptautinės teisės normas“⁴⁹. Beje, ši tezė buvo pakartota ir 2020 m. Putino straipsnyje žurnalui „The National Interest“, o tai liudytų apie Rusijos prezidento ir URM pozicijos suderinimą, nors gal ne visada toks derinimas įvyksta laiku, nes kartais pasitaiko ir spontaniškumo elementų, iš anksto nenumatytų atvejų išreiškiant prezidento poziciją.

Po to, kai 2014 m. lapkritį Putinas susitikime su jaunaisiais istorikais pareiškė, kad Molotovo–Ribentropo paktas nebuvo toks

blogas, kaip jį vaizduoja⁵⁰, o 2015 m. gegužės 10 d. spaudos konferencijoje, dalyvaujant Vokietijos federalinei kanclerei Merkel, ėmė jį teisinti Sovietų Sąjungos saugumo užtikrinimo interesais⁵¹, Rusijos žiniasklaidoje pasirodė vertinimų, kad sovietų diktatoriaus Stalino šlovinimas ir jo režimo pakto su nacistine Vokietija pateisinimas yra atsakomoji Kremliaus reakcija į Vakarų sankcijas prieš Maskvą dėl jos įvykdytos Krymo aneksijos ir prorusiškų separatistų rėmimą Rytų Ukrainoje⁵².

Kremliaus atsakomoji reakcija į Krymo aneksijos pasmerkimą pasaulyje iš tikrųjų galėjo padaryti poveikį ir istorijos politikai, tačiau posūkis į Stalino balinimą Rusijoje pastebimas jau nuo 2000-ųjų, nors tai vyko palaipsniui, išliekant ir priešingai tendencijai⁵³. Kremliaus pozicijoje, konfrontuojant su užsienio šalimis istorijos traktavimo klausimais dėl 1939 m. SSRS sutarčių su Vokietija, ko gero, vis dėlto slypėjo gilesnės priežastys. Tiesiog atnaujintame variante sugrįžtama prie ankstesnės pozicijos, kuri buvo matoma

⁵⁰ Встреча с молодыми учёными и преподавателями истории, 5 ноября 2014 года, *Президент России (kremlin.ru)*, prieiga internete: <<http://www.kremlin.ru/events/president/news/46951>>.

⁵¹ Заявления для прессы и ответы на вопросы журналистов по итогам встречи с Федеральным канцлером Германии Ангелой Меркель, 10 мая 2015 года, *Президент России (kremlin.ru)*, prieiga internete: <<http://www.kremlin.ru/events/president/transcripts/49455>>.

⁵² A. Dolgov, „Putin Defends Ribbentrop–Molotov Pact in Press Conference with Merkel“, *The Moscow Times*, 2015, May 11, prieiga internete: <<https://www.themoscowtimes.com/2015/05/11/putin-defends-ribbentrop-molotov-pact-in-press-conference-with-merkel-a46441>>.

⁵³ Žr. „Jabloko“ partijos Federalinio politinio komiteto nario Aleksandro Gnezdilovo pasisakymą radijo stoties „Svoboda“ surengtoje diskusijoje. M. Соколов, „Путин обещает дать денег: плохи дела?“, *Svoboda.org*, 23 августа 2021, prieiga internete: <<https://www.svoboda.org/a/31423706.html>>.

⁴⁷ J. Fedor, „Historical Falsification“ as a Master Trope in the Official Discourse on History Education in Putin's Russia“, *Journal of Educational Media, Memory, and Society*, Volume 13 (2021): Issue 1, p. 112, prieiga internete: <<https://doi.org/10.3167/jemms.2021.130106>>.

⁴⁸ „Трагедия Второй мировой: кто виноват?“, *Российская газета – Федеральный выпуск*, № 162 (4986), 1 сентября 2009, prieiga internete: <<https://rg.ru/2009/09/01/voyna.html>>.

⁴⁹ Вхождение Прибалтийских государств в СССР в 1940 году. Справка, *РИА Новости*, 19-07-2010, prieiga internete: <<https://ria.ru/20100721/256289067.html>>.

jau 2005 m. Putinui duodant interviu slovakų žurnalistams. Kai kurie vėlesni Putino pasisakymai apie Molotovo–Ribentropo paktą, visų pirma 2009 m., kaip tik, regis, buvę labiau konjunktūriniai ir diplomatiniai, atrodo kaip oportunistinis manevravimas.

Nuo 2014–2015 m. prezidentiniu lygiu iš Maskvos pozicijų imtas akivaizdžiau teisinginti Molotovo–Ribentropo paktas nebuvo konjunktūrinis sprendimas, o buvo susijęs tiek su Maskvos strateginiais imperialistinio pobūdžio tikslais ir jų istoriniu pagrindimu, tiek su vieninga Rusijos istorijos koncepcija, turinčia apimti kone visos buvusios carinės Rusijos imperijos ir SSRS teritoriją. Dėl jos didelės dalies praradimo XX a. Kremliaus vadovybė iki šiol apgailestauja. Čia galima priminti ne tik garsiąją Putino 2005 m. metinio pranešimo Rusijos Federaliniam susirinkimui frazę, kad SSRS subyrėjimas reiškė „didžiausią geopolitinę amžiaus katastrofą“. Antai 2021 m. rugsėjo 1 d., praveddamas atvirą istorijos pamoką moksleiviams Vladivostoke, Putinas davė suprasti, kad jei ne Rusijos imperijos ir SSRS subyrėjimai, šalyje būtų apie 500 milijonų gyventojų vietoj dabar esamų 146 milijonų. Jis sakė: „Mūsų šalyje du kartus subyrėjo Rusijos valstybingumas: po 1917 m. Rusijos imperija nustojo gyvuoti. Rusija prarado didžiuoles teritorijas vakaruose, šiaurėje, palaiapsniui atsistatė, o po to įvyko dar ir Sovietų Sąjungos žlugimas.“⁵⁴

Žinant politinę geografiją ir istoriją, nesunku suprasti, apie ką eina kalba. Žlugus carinei imperijai, Rusija netrukus šiaurėje prarado Suomiją, o vakaruose – Estijos, Latvijos, Lietuvos teritorijas bei dalį rytų slavų žemių (ukrainiečių ir baltarusių), tarpukario laikotarpiu įėjusių į Lenkijos

sudėtį. O buvusi carinės Rusijos Besarabijos gubernija po Pirmojo pasaulinio karo tapo Rumunijos dalimi. Rusijos imperijai, kaip žinoma, taip pat priklausė ir dalis vakarų slavų žemių – lenkų, įskaitant Varšuvą. Pagal 1939 m. Nepuolimo sutarties slaptąjį papildomą protokolą Lenkijos sostinės dalis irgi pakliuvo į sovietų interesų sferą, nes ją kirto Vyslos upė, pagal kurią ir buvo nustatyta pirminė pasidalijimo linija.

Nesunku suprasti RF prezidento 2021 m. rugsėjo 1 d. atviroje pamokoje moksleiviams išsakytą laipsnišką Rusijos atsikūrimą (rus. *постепенно восстановилась*) kaip 1939–1940 m. įvykusį SSRS sienų pastūmimą į vakarus minėtų šešių šalių sąskaita (nuo Suomijos šiaurėje iki Rumunijos pietuose), prieš tai susitarus su nacistine Vokietija dėl interesų sferų pasidalijimo erdvėje tarp Baltijos ir Juodosios jūrų. 2021 m. europarlamentarų priimtas teiginys, kad „prezidento V. Putino užsienio politika yra akivaizdžiai agresyvi ir revizionistinė, nes jis nori būti laikomas Rusijos interesų gynėju ir bando perimti kontrolę teritorijose, kurios, jo manymu, buvo prarastos žlugus Sovietų Sąjungai ir už jos ribų“⁵⁵, kaip rodo Putino kalbų analizė, nėra iš piršto laužtas.

Kalbant ir rašant apie tris Baltijos valstybes, jų įjungimas į SSRS oficialiame Kremliaus diskurse vaizduojamas per Rusijos karinių strateginių interesų prizmę, tačiau siekiama suteikti įvykiams pagrindimą tarptautinės teisės požiūriu. 2020 m. žurnalo „The National Interest“ interneto portale

⁵⁴ Стенограмма встречи Владимира Путина со школьниками 1 сентября 2021 года, Президент России (*prezident.org*), prieiga internete: <<http://prezident.org/tekst/stenogramma-vstrechi-vladimira-putina-so-shkolnikami-01-09-2021.html>>.

⁵⁵ 2021 m. rugsėjo 16 d. Europos Parlamento rekomendacija Tarybai, Komisijai ir Komisijos pirmininko pavaduotojui ir Sąjungos vyriausiajam įgaliotiniui užsienio reikalams ir saugumo politikai dėl ES ir Rusijos politinių santykių krypties, *Europos Parlamentas (europarl.europa.eu)*, 2021 m. rugsėjo 16 d., Strasbūras, prieiga internete: <https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2021-0383_LT.html>.

paskelbtame Putino straipsnyje apie Antrąjį pasaulinį karą tai suformuluota tokia forma: „1939 m. rudenį, spręsdama savo strategines karines ir gynybines užduotis, Sovietų Sąjunga pradėjo Latvijos, Lietuvos ir Estijos inkorporavimo procesą. Jų prisijungimas prie SSRS buvo realizuotas sutartiniu pagrindu, pritariant išrinktoms valdžioms. Tai atitiko to laikmečio tarptautinę ir valstybės teisę.“⁵⁶

Toks pripažinimas, jog dar 1939-aisiais SSRS „pradėjo Latvijos, Lietuvos ir Estijos inkorporavimo procesus“, anot gynybos ir saugumo klausimais žiniasklaidoje rašančio Vaido Saldžiūno, rodo, „kad 1940-ųjų birželį įvykdyta Baltijos šalių okupacija – ne spontaniškas veiksmas, kaip tuomet bandė pagrįsti Kremlius, o mažiausiai pusmetį, o gal ir ilgiau planuotos agresijos procesas“⁵⁷. Čia galima pridurti, kad pavartotas terminas „inkorporacija“, kurį minėtas Medinskis 2011 m. savo knygoje įvardijo kaip sukurtą britų (angl. *incorporation*), Rusijos vadovybei yra patogus tuo, kad jis, skirtingai nuo „okupacijos“ ir „aneksijos“ terminų, nėra įtvirtintas taip plačiai kaip tarptautinės teisės kategorija su galimai neigiama konotacija. O Baltijos šalių „inkorporavimą“ 1940-aisiais oficialioji Maskva traktuoja kaip korektišką tarptautinės teisės požiūriu Lietuvos, Latvijos ir Estijos įjungimą į Sovietų Sąjungos sudėtį. Tokios interpretacijos neigimas ar kvestionavimas dar reikštų ir papildomą pavojų Lietuvai, nes Kremlius grasina iš naujo kelti Vilniaus ir Klaipėdos priklausomybės klausimą⁵⁸.

⁵⁶ „Vladimir Putin: The Real Lessons of the 75th Anniversary of World War II“, op. cit.

⁵⁷ V. Saldžiūnas, „Suabejojęs Lietuvos okupacija Kremlius grasina: tektų kelti Klaipėdos ir Vilniaus klausimą“, *Delfi.lt*, 2020 liepos 26 d., prieiga internete: <<https://www.delfi.lt/news/melo-detektorius/melas/suabejojes-lietuvos-okupacija-kremlius-grasina-tektu-kelti-klaipedos-ir-vilniaus-klausima.d?id=84844121>>.

⁵⁸ Ibid.

2020 m. Putino straipsnyje žurnalui „The National Interest“ beveik nematome nieko naujo, ko anksčiau nebūtų Medinskio, Čiubarjano ar Lavrovo ir jo vadovaujamos ministerijos pareiškimų tekstuose, tačiau kai Latvijos, Lietuvos ir Estijos sovietinę okupaciją ir aneksiją 1940-aisiais, vengdamas tų žodžių, viešai pateisina pats Rusijos prezidentas, čia jau yra palyginti naujas momentas, į kurį atkreipė dėmesį kai kurie užsienio komentatoriai, pavyzdžiui, buvęs ilgametis lenkų dienraščio „Gazeta Wyborcza“ korespondentas Maskvoje Vaclavas Radzivinovičius (Wacław Radziwinowicz)⁵⁹. Vis dėlto tai jau nebuvo visai naujas dalykas, prisiminus Putino 2005 m. interviu slovakų žurnalistams. Skirtumas čia nebent tas, kad 2005 m. Putinas vartojo aneksijos terminą, o 2020 m. buvo linkęs vartoti terminą „inkorporacija“. Be to, minėtame 2020 m. straipsnyje Putinas aiškiai (aiškiau nei iki tol) išreiškė dabartinės Rusijos doktriną, atgaivintą iš sovietmečiu Maskvos diegto oficialiojo naratyvo, esą Latvijos, Lietuvos ir Estijos įstojimas į SSRS atitiko tuometinės tarptautinės ir valstybinės teisės normas, buvo realizuojamas sutartiniu pagrindu, pritariant išrinktiems tų šalių valdžios organams.

Kremliaus vadovybės aštrus tonas 2019 m. pabaigoje ir 2020 m., kai Lenkija buvo apkaltinta tapusi viena iš Antrojo pasaulinio karo sukėlėjų, o Latvijos, Lietuvos ir Estijos „įstojimas“ į SSRS pavadinamas teisėtu, matyt, yra atsakomoji reakcija į 2019 m. rugsėjo 19 d. Europos parlamento rezoliuciją⁶⁰, sukėlusią

⁵⁹ „Hitler–Stalin-Pakt: Putins Geschichtsklitterung“, *Deutsche Welle (dw.com)*, 20-06-2020, prieiga internete: <<https://www.dw.com/de/hitler-stalin-pakt-putins-geschichtsklitterung/a-53878252>>.

⁶⁰ 2019 m. rugsėjo 19 d. Europos Parlamento rezoliucija dėl Europos atminimo svarbos Europos ateičiai, 2019 m. rugsėjo 19 d., Strasbūras, *Europos Parlamentas (europarl.europa.eu)*, 2020 m. sausio 20 d. (atnaujinta), prieiga internete: <https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2019-0021_LT.html>.

nervingą reakciją Rusijos valdžios viršūnėse. Šioje rezoliucijoje 1939 m. rugsėjo 1 d. data net nėra paminėta, o Molotovo–Ribentropo paktas paminėtas penkis kartus, be to, pavartotas „nacių ir sovietų nepuolimo sutarties“ terminas. Karo kaltininkėmis įvardijamos dvi šalys, abu režimai: „Antrojo pasaulinio karo – pražūtingiausio karo Europos istorijoje – pradžia buvo tiesioginis liūdnei pagarsėjusios 1939 m. rugpjūčio 23 d. nacių ir Sovietų nepuolimo sutarties, taip pat žinomos Molotovo–Ribentropo pakto pavadinimu, ir jos slaptųjų protokolų, kuriais du totalitariniai režimai, vadovaudamiesi bendru tikslu užkariauti pasaulį, Europą padalijo į dvi įtakos zonas, rezultatas.“

Kita vertus, 2020 m. rusų dokumentiniame filme „Karas dėl atminties“⁶¹ vykstančiame pokalbyje tarp žurnalisto ir Putino šis vėl primena, kad XX a. 80-ųjų gale Sovietų Sąjunga pasmerkė Molotovo–Ribentropo pakto slaptąją dalį. Kartu primenamas ir Čekoslovakijos padalijimas kaip Miuncheno suokalbčio 1938 m. pasekmė, nurodant, kad jame dalyvavo Anglija, Prancūzija ir netgi Lenkija. „Na, kodėl gi mūsų kolegoms šiandien nepadaryti to paties – nepasmerkti štai šito Čekoslovakijos padalijimo?“ – filme retoriškai, o gal ir ne visai retoriškai klausia Putinas⁶². Taip pat ir JAV žurnalo „The National Interest“ interneto portale 2020 m. birželio 18 d. paskelbtame straipsnyje Putinas vėl rado progą priminti Sovietų Sąjungos Aukščiausiosios Tarybos 1989 m. gruodžio 24 d. nutarime duotąją vadinamojo Mol-

tovo–Ribentropo pakto teisinį ir moralinį įvertinimą, oficialiai pasmerkusį slaptuosius protokolus. Straipsnyje RF prezidentas toliau tęsė mintį, dar kartą apkaltindamas kitas valstybes, įskaitant Lenkiją, nutylint buvusį bendradarbiavimą su nacistine Vokietija ir to nepasmerkiant.

Čia galima įžvelgti Putino tam tikrą sugrįžimą prie jo 2009 m. Gdanske išsakytos idėjos, kad ir kitos valstybės turėtų muštis sau į krūtinę dėl buvusių sutarčių su Hitleriu. Tiesa, tada, t. y. 2009 m., Putinas Lenkijos nekaltino ir neminėjo kaip vienos iš karo sukėlėjų. O dėl savo vėlesnių kalbų ir veiksmų 2019 m., pažymint Lenkijoje Antrojo pasaulinio karo pradžios 80-ąsias metines, jis lenkų valdžios net nebuvo pakviestas į iškilmingą tarptautinį memorialinį renginį Gdanske, nors ten dalyvavo Vokietijos prezidentas ir daugelio kitų šalių vadovai. Tai labai giliai asmeniškai paveikė RF prezidentą ir tapo viena iš priežasčių, kodėl 2019 m. pabaigoje Putinas prie Antrojo pasaulinio karo pradžios kaltininkų ėmė viešai priskirti ir Lenkiją, akcentuodamas jos buvusias teritorines pretenzijas ir dalyvavimą Čekoslovakijos padalijime 1938 m.⁶³

ARCHYVINIŲ ŠALTINIŲ VIEŠINIMO INTERNETE POLITIKA – ATNAUJINTA KREMLIAUS STRATEGIJA KOVOJE PRIEŠ „ISTORIJS FALSIFIKATORIUS“

Ne vienas Rusijos istorikas ir politikas yra pripažinęs, kad Vokietijos–SSRS slaptųjų sutarčių ilgametis slėpimas buvo sovietinės vadovybės klaida, palengvinusi „Pribaltikos atsiskyrimą“ nuo SSRS. Tokia dvasia yra parašytas 2019 m. rugpjūčio 23 d. pa-

⁶¹ „Война за память“, документальный фильм Андрея Кондрашова 2020, *Россия-1* [YouTube]. Filmo premjera per TV kanalą *Россия-1* įvyko 2020 m. gegužės 8 d., prieiga internete: <<https://youtu.be/sRjeB1asQs>>.

⁶² „Путин предложил осудить Мюнхенский договор как пакт Молотова–Риббентропа“, *РБК*, 8 мая 2020, prieiga internete: <<https://www.rbc.ru/politics/08/05/2020/5eb54b9e9a794713e37e7062>>.

⁶³ „Владимир Путин регулярно обвиняет Польшу в развязывании Второй мировой“, op. cit.

skelbtas Medinskio, tuomet dar Rusijos kultūros ministro, straipsnis „SSRS diplomatinis triumfas“⁶⁴. Jame ministras pasisakė už 1939 m. realijų traktavimą remiantis faktais ir dokumentais, o ne primityviomis ideologinėmis traktuotėmis.

Dėl tokių ir panašių įžvalgų Rusijoje dabar laikomasi lankstesnės archyvinių dokumentų viešinimo politikos, įskaitant interneto teikiamas galimybes. Iškeliant į dienos šviesą anksčiau įslaptintus šaltinius Rusijoje buvo pasinaudota Antrojo pasaulinio karo pradžios ir jo išvakarių svarbių įvykių jubiliejinių metų progomis. Viena iš jų – 1938 m. Miuncheno sutarties pasirašymas. Ta proga 2018 m. Maskvoje buvo surengta didelė paroda „Miunchenas–38. Katastrofos išvakarėse“⁶⁵. 2019 m. Rusijos federalinė archyvų agentūra taip pat publikavo interneto projektą, skirtą 1938 m. Miuncheno sutarčiai ir su tuo susijusiai tarptautinei padėčiai. Jame pateikta daug archyvinių šaltinių skaitmeninių kopijų, o chronologiškai projektas apėmė 1937 m. lapkritį–1939 m. kovą⁶⁶.

2019 m. esminiu Rusijos istorijos politikos įvykiu tapo specialios parodos atidarymas Maskvoje. Tokia paroda, pavadinta „1939 metai. Antrojo pasaulinio karo pradžia“, buvo atidaryta 2019 m. rugpjūčio 20 d.

⁶⁴ В. Р. Мединский, „Дипломатический триумф СССР“, *ИСТОРИЯ.РФ*, 23.08.2019, prieiga internete: <<https://histrf.ru/read/articles/diplomatchieskii-triumf-sssr>>.

⁶⁵ Историко-документальная выставка „Мюнхен-38. На пороге катастрофы“, портал „Архивы России“ (rusarchives.com), 2018, prieiga internete: <<https://rusarchives.ru/vystavki/vystavochnyy-zal-federalnyh-arhivov-g-moskva/istoriko-dokumentalnaya-vystavka-myunhen-38>>.

⁶⁶ Интернет-проект „Накануне и после Мюнхена. Архивные документы рассказывают. К 80-летию „Мюнхенского сговора“, Федеральное архивное агентство, 2019, prieiga internete: <<https://munich.rusarchives.ru/>>.

Rusijos federalinių archyvų parodų salėje⁶⁷. Joje išstatyta apie 300 eksponatų, tarp jų – demonstruojami 1939 m. rugpjūčio 23 d. „Vokietijos ir Sovietų Sąjungos nepuolimo sutarties“ originalai, įskaitant tiek vokišką, tiek rusišką papildomo slaptojo protokolo variantą. Kartu pateiktos daugelio šaltinių suskaitmenintos kopijos (netgi daugiau nei parodoje demonstruotų eksponatų) Federalinės archyvų agentūros interneto projekte, kuris laikomas ankstesniojo, minėto projekto, skirto 1938 m. Miuncheno sutarčiai, logišku tęsinium⁶⁸.

O 2021 m. liepos 8–rugsėjo 5 d. Maskvoje, Rusijos federalinių archyvų parodų salėje, veikė istorinių dokumentų paroda „Didžiojo Tėvynės išvakarėse. 1939 rugsėjo 1–1941 birželio 22“⁶⁹. Joje demonstruoti ir 1939 m. rugsėjo 28 d. Kremliuje pasirašytos „Vokiečių–Sovietų sutarties apie draugystę ir sieną tarp SSRS ir Vokietijos“ originalai, įskaitant ir kai kuriuos jos slaptuosius priedus. Ekspozicijoje, be kitų temų, kaip rašoma oficialiame pranešime, „atskleidžiama Estijos, Latvijos ir Lietuvos inkorporavimo tema, pirmą kartą parodyti Pabaltijo respublikų deklaracijų apie jų įėjimą į SSRS sudėtį

⁶⁷ Историко-документальная выставка „1939 год. Начало Второй мировой войны“, портал „Архивы России“ (rusarchives.ru), 2019, prieiga internete: <<https://rusarchives.ru/federal/rgva/20-08-2019-istoriko-dokumentalnaya-vystavka-1939-god-nachalo-vtoroy-mirovoy-voyny>>.

⁶⁸ Интернет-проект „1939 год. От „умиротворения“ к войне“, Федеральное архивное агентство, 2019, prieiga internete: <<https://1939.rusarchives.ru/>>.

⁶⁹ Историко-документальная выставка „Накануне Великой Отечественной. 1 сентября 1939–22 июня 1941“, портал „Архивы России“ (rusarchives.com), 2021, prieiga internete: <<https://rusarchives.ru/vystavki/vystavochnyy-zal-federalnyh-arhivov-g-moskva/istoriko-dokumentalnaya-vystavka-nakanune-velikoy-otechestvennoy>>.

1940 m. vasarą originalai⁷⁰. Parodos atidarymo dieną startavo atitinkamas interneto projektas <http://nakanune.rusarchives.ru/>, kuriame parodos eksponatų skaitmeninės kopijos yra prieinamos visiems interneto vartotojams⁷¹. Šios trys čia paminėtos parodos (2018, 2019 ir 2021 m.) Rusijos federalinių archyvų parodų salėje Maskvoje sudaro vieną ciklą, kuris buvo inicijuotas Kremliaus.

Tiesa, dalis originalios medžiagos, susijusios su 1939 m. Vokietijos–SSRS sutartimis, pirmą kartą viešai demonstruota parodoje jau Jelcino laikais, jam tapus Rusijos prezidentu. Tada, Jelcinui įsitvirtinant valdžioje, buvo svarbu palaužti dar stiprią komunistų ideologinę įtaką, o Stalino suartėjimo su hitlerine Vokietija užkulisų atskleidimas turėjo pademonstruoti nusikalstamus komunizmo sandėrius su nacistine Vokietija. Todėl nestebina, kad kai praradęs valdžią pirmasis ir paskutinyasis SSRS prezidentas Michailas Gorbačiovas perdavė iš Kremliaus seifų slaptąjį archyvą Jelcinui, o jame specialistai rado Vokietijos–SSRS 1939 m. sutarčių ir jų slaptųjų priedų originalus, 1992 m. pabaigoje apie tai buvo pranešta viešai. 1993 m. pradžioje gana operatyviai originalų tekstai buvo paskelbti rusiškoje akademinėje spaudoje.

Jelcino laikais, 1995 m., Maskvoje, Tretjakovo galerijoje, buvo surengta paroda „Didžiojo karo dokumentai. Antrasis pasaulinis, Didysis Tėvynės karas archyvuose dokumentuose“. Joje pirmą kartą viešai demonstruoti Maskvoje saugomi sutarčių su

Vokietija originalai⁷², įskaitant priedus, tarp jų ir 1939 m. rugsėjo 28 d. data Stalino ir Ribentropo pasirašytąjį žemėlapi, kuriame pažymėta tarp SSRS ir Vokietijos suderėta Lenkijos padalijimo linija⁷³. Vokietijai priklausantis analogiškas žemėlapis buvo žinomas, o nauja buvo tai, kad parodoje buvo galima pamatyti Sovietų Sąjungai priklausančio žemėlapio originalą. Tuo metu 1995 m. parodos eksponatai internete nebuvo viešinti.

Gi 2018–2021 m. parodose pateikta unikali šaltinių medžiaga yra paviešinta internete, neretai įkeliant atitinkamuose interneto projektuose netgi daugiau dokumentų (jų skenuotų kopijų) nei parodų ekspozicijose. Visa tai prieinama iki šiol, nors pačios parodos jau užsidarė. Be to, Putino nurodymu 2020 m. Rusijos federalinė archyvų agentūra, bendradarbiaudama su kitomis institucijomis, paskelbė internete suskaitmenintų archyvinių dokumentų, kino ir foto medžiagos kompleksą „Antrasis pasaulinis karas archyvuose dokumentuose“⁷⁴. 2021 m. rugsėjo pradžioje jis papildytas daugiau kaip 3,5 tūkstančio dokumentų, fotografijų ir kino

⁷² Е. Новоселова, „Пакт и факт. Выставка Росархива рассекречивает документы и аргументы, посвященные началу Второй мировой войны“, *Российская газета – Федеральный выпуск*, 2019 № 183(7941), 19.08.2019, prieiga internete: <<https://rg.ru/2019/08/19/vystavka-rosarhiva-rassekretit-dokumenty-o-nachale-ii-mirovoj-vojny.html>>.

⁷³ Оригинал „Пакта Риббентропа–Молотова“ – в Третьяковской галерее, *Зеркало недели. Украина*, Выпуск № 10, 10 марта–17 марта 1995 г., prieiga internete: <https://zn.ua/SOCIUM/original_pakta_ribbentropa__molotova__v_tretyakovskoy_galeree.html>.

⁷⁴ Вторая мировая война в архивных документах (комплекс оцифрованных архивных документов, кино - и фотоматериалов), *Президентская библиотека имени Б. Н. Ельцина (prlib.ru)*, prieiga internete: <<https://www.prlib.ru/collections/1298142>>.

⁷⁰ Ibid.

⁷¹ Историко-документальная выставка „Накануне Великой Отечественной. 1 сентября 1939–22 июня 1941“, *Федеральное архивное агентство*, 2021, prieiga internete: <<https://nakanune.rusarchives.ru/ru/index>>.

kronikų⁷⁵. Ši šaltinių publikavimo internete veikla, kaip informuojama projekto aprašyme, bus tęsiama siekiant atskleisti Antrojo pasaulinio karo priešistorę, eigą ir rezultatus.

Išlieka svarbus ir iš okupuotos Vokietijos išvežtų trofėjinių dokumentų skaitmeninių kopijų besitęsiantis publikavimas bendrame Rusijos ir Vokietijos interneto projekte⁷⁶, pradėtame dar 2011 m. RF prezidento administracijos, t. y. tuo metu, kai Rusijos prezidentas buvo Dmitrijus Medvedevas. Yra ir daugiau tų istorijos šaltinių viešinimo internete projektų, pavyzdžiui, 2004 m. portale „Archivy Rossiji“ atidarytas interneto saitas „Pergalė. 1941–1945“⁷⁷ iki šiol papildomas dokumentais ar 2021 m. RF gynybos ministerijos paskelbtas saitas, skirtas fašizmo nusikaltimams Antrojo pasaulinio karo metais dokumentuoti⁷⁸. Visų Rusijos interneto publikacijų, skirtų Antrojo pasaulinio karo, pirmiausia, Didžiojo Tėvynės karo istorijai, įskaitant regioninių archyvų skelbiamą medžiagą, čia ir nesuminėsi. Orientacinę pagalbą besidomintiesiems gali suteikti interneto resursų teminiai katalogai, skelbiami B. N. Jelcino vardo prezidentinės bibliotekos portale prlib.ru⁷⁹.

⁷⁵ Ibid.

⁷⁶ Российско-германский проект по оцифровке германских документов в архивах Российской Федерации, *Germandocsinrussia.org*, prieiga internete: <<https://wwii.germandocsinrussia.org/>>.

⁷⁷ О сайте, *Победа. 1941–1945*, (*rusarchives.ru*), prieiga internete: <<https://victory.rusarchives.ru/o-sayte>>.

⁷⁸ Забвению не подлежит (*ww2prisoners.mil.ru*), *Минобороны России (mil.ru)*, 2021, prieiga internete: <<https://ww2prisoners.mil.ru/>>.

⁷⁹ Интернет-ресурсы, *Президентская библиотека имени Б. Н. Ельцина (prlib.ru)*, prieiga internete: <<https://www.prlib.ru/section/1297814>>; Региональные интернет-ресурсы, *Президентская библиотека имени Б. Н. Ельцина (prlib.ru)*, prieiga internete: <<https://www.prlib.ru/section/1322788>>.

Tokia šaltinių viešinimo strategija anaiptol dar nereiškia, kad Rusija plačiai atveria archyvus visiems norintiesiems. Daugelis apribojimų išlieka, tačiau kartu vyksta valdžios kontroliuojamas atrinktų archyvinių šaltinių skelbimas naudojantis interneto galimybėmis. Taip pastaraisiais metais į internetą pakliuvo ir RF URM, Federalinės saugumo tarnybos bei kitų Rusijos žinybų archyvuose saugomi dokumentai, kurie dar neseniai buvo įslaptinti. Šie tikslai, žinoma, skiriasi nuo Jelcino laikų pradinio etapo siekių – atskleisti komunistinio režimo nusikalstamą veiklą ir morališkai apsisvalyti kuriant naująją demokratinę Rusiją.

Putino viešų pasisakymų analizė, palyginti su kitų atsakingų Rusijos pareigūnų bei „rūmų istorikų“ teiginiais, rodytų, kad formuojant istorijos politiką egzistuoja „kolektyvinis Kremlius“, t. y. RF prezidentas ne vien savo nuožiūra priima sprendimus, o pasitaręs su diplomatijos ir istorijos specialistais, kitais įtakingais Kremliaus valdančiojo klando atstovais. Tai, pavyzdžiui, matyti įžvelgiant panašumų tarp Putino pasisakymų ir to, ką 2009 m. dar prieš rugpjūčio 23 d. viešai paskelbė savo pažymoje RF URM Istorijos dokumentinis departamentas: „Kaip žinoma, sovietų–vokiečių 1939 m. paktas buvo ir lieka aštrių diskusijų objektu. Jis ir turi būti vertinamas nevienareikšmiškai. Politinis ir moralinis nuostolis SSRS, sudariusiai sutartį su nacistiniu režimu, buvo akivaizdus. Tačiau tomis sąlygomis tai buvo būtinas žingsnis, kuris leido SSRS padaryti papildomų žingsnių sustiprinant šalies gynybinius pajėgumus.“⁸⁰

⁸⁰ О „Пакте Молотова–Риббентропа“, Информационно-справочные материалы, *Историко-Документальный Департамент МИД России (mid.ru)*, [2009], prieiga internete: <https://idd.mid.ru/informacionno-spravocnyie-materialy/-/asset_publisher/WsjViuPpk1am/content/o-pakte-molotova-ribbentropa->>.

Tokio pobūdžio pozicija reiškia, kad susidariusi kritinei situacijai moralinės nuostatos, humanistinės vertybės ar ideologiniai interesai gali būti aukojami siekiant geopolitiškai pateisinamų tikslų. O tokių ar panašių sprendimų pagrindimą galima rasti ir amerikiečių politologinėje literatūroje Antrojo pasaulinio karo metais. Tada, siekiant įveikti pavojingiausiu Vakarų civilizacijai laikomą Hitlerį ir nacistinę Vokietiją, buvo diegiama mintis, kad šiam tikslui gali pasitarnauti sandėris net ir su Stalinu bei komunistine Sovietų Sąjunga, sudarant antihitlerinę koaliciją. Žinoma, sutriuškinus hitlerinę Vokietiją, po karo JAV jau konfrontavo su SSRS, vyko vadinamasis šaltasis karas.

Kai 1948 m. sausio mėnesį JAV Valstybės departamente, bendradarbiaujant su Anglijos ir Prancūzijos užsienio reikalų ministerijomis, buvo išleistas trofėjinių dokumentų iš okupuotos Vokietijos rinkinys apie nacių ir sovietų gerus santykius bei bendradarbiavimą 1939–1941 m., kol Vokietija 1941 m. birželio 22 d. neužpuolė SSRS⁸¹, slaptųjų susitarimų su hitlerine Vokietija egzistavimą Maskva bandė paneigti, jau 1948 m. vasario mėnesį išleisdama atskirą sovietų informacinio biuro („Sovinformbiuro“) prie SSRS Ministrų Tarybos brošiūrą, įvardytą istorine pažyma „Istorijos falsifikatoriai“⁸². Manoma, kad prie jos parašymo ar bent turinio redagavimo prisidėjo ir pats Stalinas.

Brošiūroje „Istorijos falsifikatoriai“ nebuvo paskelbta nė vieno dokumento, o vien propagandinės tezės bei interpretacijos, kuriomis siekta demaskuoti Anglijos, Prancūzijos ir JAV užsienio politikos dvi veidiškumą, klastą, nuolaidžiavimą Hitlerio

agresyviems kėslams ir pan. dar iki Antrojo pasaulinio karo. Jos įvade, giriantis, kad sovietų kariuomenė, triuškindama hitlerinę Vokietiją, užgrobė svarbią dokumentaciją, pažadėta atskiru leidiniu paskelbti slaptus dokumentus, atspindinčius hitlerinės Vokietijos santykius su Anglija, Prancūzija ir JAV, ypač akcentuojant vadinamąjį Miuncheno periodą, turint omenyje 1938 m. Miuncheno sutartį. Tiesa, tai Sovietų Sąjungos gyvavimo laikotarpiu padaryta gana ribotai. Didesnės galimybės istorikams ir dokumentams publikuoti atsivėrė tik plačiau atvėrus anksčiau įslaptintą archyvinę medžiagą, o tai jau vyko paskutiniaisiais SSRS egzistavimo metais ir ypač po šios valstybės subyrėjimo.

Šiuo metu, Putino valdymo laikotarpiu, šaltinių (trofėjinių ir ne trofėjinių) skelbimo strategija realizuojama ne tik spausdinta forma akademinio pobūdžio leidiniuose. Tam dabar plačiai naudojamos kompiuterinės technologijos, pateikiant viešai prieigai internete istorijos dokumentų skenuotus atvaizdus ar suskaitmenintus ikonografinius šaltinius. Dėl tokio istorijos šaltinių masinio publikavimo, nepaisant Putino neprofesionalaus istorijos traktavimo, profesionaliems istorikams niekada nebuvo geresnio laiko tyrinėti Rusijos praeitį⁸³. Toks pastebėjimas vis dėlto vargu ar visiškai pritaikomas pačioje Rusijoje gyvenantiems ir dirbantiems istorikams, jei jų veikla ir tyrimo rezultatai prieštarauja oficialiai istorijos politikai. Tą rodo ir sovietinių represijų tyrimams daug dėmesio skyrusios nevyriausybines organizacijos „Tarp-tautinis memorialas“ („Международный мемориал“) uždraudimas Rusijoje 2021 m. gruodžio mėnesį.

⁸¹ *Nazi-Soviet relations, 1939–1941. Documents from the Archives of the German Foreign Office*, Edited by Raymond James Sontag and James Stuart Beddie, Department of State, 1948.

⁸² *Фальсификаторы истории (Историческая справка)*, Москва: Госполитиздат, 1948.

⁸³ S. Radchenko, „Vladimir Putin Wants to Rewrite the History of World War II“, *Foreign Policy* (foreignpolicy.com), January 21, 2020, prieiga internete: <<https://foreignpolicy.com/2020/01/21/vladimir-putin-wants-to-rewrite-the-history-of-world-war-ii/>>.

Putino Rusijoje vykdomas Antrojo pasaulinio karo genezė ir pradinį etapą atspindintis šaltinių publikavimas, Molotovo–Ribentropo pakto ir jo pasekmių Sovietų Sąjungai išryškėjęs teigiamas vertinimas Kremliuje, turi toli siekiančių politinių, o ne tik išimtinai mokslinių tikslų. Jų esmę išvalgiai atskleidė estų politologas Karmo Tiujuras (Karmo Tüür), komentuodamas Putino 2020 m. straipsnį apie Antrojo pasaulinio karo istoriją, pirmą kartą paskelbtą JAV žurnalo „The National Interest“ interneto portale anglų kalba, o tai jau parodė pirmiausia Vakarams skirtą adresatą. Pasak esto, pagrindinė šio Putino straipsnio idėja yra ta, kad didieji veikėjai turi susitikti, aptarti viską drauge ir susitarti dėl būsimos pasaulio tvarkos. „Mintis labai paprasta – jei mes nesusitiksim ir nesusitarsime, mums nepavyks išvengti karo“, – 2020 m. sakė estų politologas, kalbėdamas su „Amerikos balso“ rusų tarnybos korespondentu⁸⁴. Tolesnė įvykių raida šią prognozę tik patvirtino.

2021 m. Rusijai telkiant karines pajėgas aplink Ukrainą ir dėl to aštrėjant tarptautinei padėčiai, Putinas 2021 m. birželio 16 d. susitiko su JAV prezidentu Džo Baidenu (Joe Biden) Ženevoje konfidencialiam pokalbiui, o metų pabaigoje Kremlius iškėlė ultimatyvius reikalavimus Vakarų valstybėms dėl anksčiau įvykusios NATO plėtros Europoje ir galimo tolesnio jos plėtimosi. 2021 m. JAV, Europos Sąjungai ir NATO nenusileidus Rusijos spaudimui, 2022 m. vasario 24 d. Rusija pradėjo agresiją Ukrainoje, sukeldama patį didžiausią savo mastais karą Europoje po Antrojo pasaulinio karo.

⁸⁴ А. Плотникова, „Вместо оккупации – „инкорпорация“? Реакция в Балтии на терминологическую эквилибристику Путина“, *golosameriki.com*, 23 июнь 2020, prieiga internete: <<https://www.golosameriki.com/a/putin-history-revisions/5474235.html>>.

Putino strateginis tikslas, kaip mano vokiečių istorikas H. A. Vinkleris (Heinrich August Winkler), – radikaliai pakeisti po šaltojo karo nusistovėjusią *status quo* Europoje. Nors Putinas negali atkurti subyrėjusios SSRS ir Varšuvos pakto, tačiau jis siekia restauruoti kiek galima daugiau buvusios Maskvos įtakos⁸⁵. O Hitlerio–Stalino susitarimais įvykdyto Europos padalijimo priešakinę liniją Baltijos šalyse ir Baltarusijoje, Ukrainoje ar Moldovoje Maskva reklamuoja kaip natūralią Rusijos „saugumo zoną“ – rašo kitas vokiečių istorikas Gerdas Kionenas (Gerd Koenen), teigdamas, esą Rusijoje uždrausta kalbėti apie Hitlerio–Stalino paktą įvykdytą Europos padalijimą⁸⁶. Išėtų tarsi vidinis prieštaravimas Putino istorijos politikoje.

Iš tikrųjų vidinių prieštaravimų ar net faktinių klaidų Putino istorijos naratyve, nekalbant jau apie tendencingas interpretacijas ir vertinimus, galima rasti ne vieną. Vis dėlto oficialioji Maskva jau daugiau kaip trisdešimt metų yra pripažinusi slaptųjų 1939 m. susitarimų su nacistine Vokietija dėl interesų sferų pasidalijimo Europoje faktą ir to neslepia. O pastaraisiais metais savais toli siekiančiais tikslais skiria daug dėmesio 1938–1941 m. tarptautinės diplomatijos istorinių dokumentų išslaptinimui ir viešinimui.

⁸⁵ H. A. Winkler, „Deutsch-russische Beziehungen: Der falsche Charme der Schaukelpolitik“, *Frankfurter Allgemeine Zeitung (faz.net)*, 11.02.2022, prieiga internete: <<https://www.faz.net/aktuell/politik/inland/deutsch-russische-beziehungen-der-falsche-charme-der-schaukelpolitik-17775958.html>>.

⁸⁶ G. Koenen, „Putins Machtssystem: Autokratischen Herrschern hilflos ausgeliefert“, *Frankfurter Allgemeine Zeitung (faz.net)*, 21.03.2022, prieiga internete: <<https://www.faz.net/aktuell/feuilleton/debatten/russland-wie-putin-historische-traumata-in-hass-verwandelt-17891803.html>>.

VIETOJ IŠVADŲ

Rusijos Federacijoje, skirtingai nuo Sovietų Sąjungos, nėra konstituciskai įtvirtintos vienos ideologijos, yra pripažįstama daugiapartinė sistema ir „ideologinė įvairovė“ (rus. идеологическое многообразие). Tokiomis sąlygomis valstybiniu mastu vykdoma istorijos politika tampa Rusijos piliečių, kaip plačiai suprantamos bendrijos, idėjinio konsolidavimo programos esmine priemone, o istoriškai Rusija (tiek senovės Rusia, tiek carinės Rusijos imperija, tiek SSRS) apėmė daug etninių, tarp jų ir gausybę neslaviškų darinių. Galiojančioje RF konstitucijoje įrašyta, kad suverenitetas ir vienintelis valdžios šaltinis šalyje yra jos „daugiatautė liaudis“ (rus. многонациональный народ), nors kitame straipsnyje taip pat įrašyta, kad rusų kalba yra valstybinė, kaip valstybę formuojančios tautos (rus. государствообразующего народа) kalba.

Vienas esminių pagrindų šioje ilgalaikėje politikoje formuojant daugiatautės Rusijos liaudies tapatumą, suklijuojamą rusų kalbos pagrindu ir bendra istorija, yra pergalės Didžiajame Tėvynės kare (1941–1945 m.) prieš nacistinę Vokietiją šlovinimas. Tai yra sudėtinė Antrojo pasaulinio karo (1939–1945 m.) dalis, todėl Rusijos aukščiausios valdžios sluoksniuose jautriai žiūrima į pasaulinio karo pradinio laikotarpio, ištakų ir priežasčių interpretacijas bei vertinimus, galinčius pakenkti iškovotos sovietų „Didžiosios Pergalės“ įvaizdžiui, tuo pagrindu konstruojamam istorijos naratyvui. Antihitlerinės koalicijos Antrojo pasaulinio karo metais motyvas, kaip ir nacistinės Vokietijos bei jos sąjungininkų sutriuškinimas išvaduojant Europos šalis, taip pat yra labai svarbūs Rusijos istorijos politikos komponentai, vyraujantys didžiajame jos praeities pasakojime, kuriuo rūpinasi Kremlius.

Molotovo–Ribentropo paktas šiame naratyve tėra vaizduojamas kaip epizodinis

reiškinys, gal ir nelabai moralus, bet pateisinamas Rusijos geostrateginių interesų požiūriu. Vis dėlto 1939–1941 m. 22 mėnesiai trukusio Sovietų Sąjungos ir Vokietijos Reicho tam tikro aljanso istorija kėlė ir kelia Krekliui nemažai problemų, visų pirma tarptautiniu mastu. Slaptųjų susitarimų su nacistine Vokietija dėl pasidalijimo įtakos sferomis ilgametis oficialus neigimas iki pat 1989 m. atspindi SSRS vadovybės stabilų nenorą pripažinti tai, kas galėjo pakenkti ne tik Sovietų Sąjungos įvaizdžiui, bet ir Antrojo pasaulinio karo metu įgytiems teritoriniams iškovojimams, konkrečiai 1940 m. prijungtai „Pribaltikai“, apėmusiai okupuotas ir aneksuotas Lietuvos, Latvijos bei Estijos suverenias valstybes.

Subyrėjus SSRS ir po radikalių XX a. paskutinio dešimtmečio permainų XXI a. pradžioje Rusijos valdžioje įsitvirtinus Vladimirui Putinui, buvusios sutartys su nacistine Vokietija, bandymai jas paaiškinti ir pateisinti Kremliaus vadovybei toliau kelia istorinių politinių komplikacijų. Kadangi visos šešios valstybės (nuo Suomijos šiaurėje iki Rumunijos pietuose), tapusios Hitlerio ir Stalino sandėrio aukomis, įstojo į Europos Sąjungą (Suomija 1995 m., Estija, Latvija, Lietuva, Lenkija 2004 m., Rumunija 2007 m.), šis ES išsiplėtimas į rytus XXI a. pirmajame dešimtmetyje labai sustiprino tendenciją Europos parlamentiniu lygiu Antrojo pasaulio kaltininkėmis laikyti ne tik Vokietiją, bet ir Sovietų Sąjungą, nacizmą ir stalinizmą, fašistinį ir komunistinį režimus.

Putino Rusijos istorijos nacionalinės dogmos padėtį komplikuoja ir tai, kad, subyrėjus SSRS, atsirado daugiau valstybių, kurios bent iš dalies apima teritoriją, 1939 m. pasidalintą tarp Stalino ir Hitlerio režimų. Tai Moldova, Ukraina ir Baltarusija. A. Lukašenkos diktatoriškai valdoma Baltarusija 2021-aisiais net paskelbė naują nacionalinę šventę – Tautinės vienybės dieną (rus. День

народного единства) rugsėjo 17-ąją. Tą dieną 1939-aisiais SSRS pradėjo agresiją prieš Lenkiją, o Maskvos ir oficialiojo Minsko akimis žiūrint, – Vakarų Baltarusijos, taip pat ir Vakarų Ukrainos išvadavimą. Tačiau Kijevo oficialioji pozicija, taip pat ir Kišiniovo, traktuojant 1939–1940 m. įvykius, ypač pastaraisiais metais, nėra naudinga Kremlui.

Naujųjų ES valstybių iš Vidurio Rytų Europos išaugusį vaidmenį formuojant istorinius Molotovo–Ribentropo pakto vertinimus rodo 2008–2009 m. ir 2019 m. europarlamentarų priimtos atitinkamos rezoliucijos. Jos turi žymiai didesnę įtaką Europos ir pasauliniu mastu nei vienos atskirai paimtos šalies politiniai istoriniai nutarimai ir teisės aktai. 2019 m. rugsėjo 19 d. Europos Parlamento rezoliucija dėl Europos atminimo svarbos Europos ateičiai buvo vienas iš akstinių Putinui net kelis kartus viešai pasisakyti dėl Antrojo pasaulinio karo ištakų Nepriklausomų valstybių sąjungos vadovų susitikime Sankt Peterburge 2019 m. gruodžio 20 d., apie tai skaityti beveik valandos trukmės paskaitą, taip pat skirti šiai problemai svarbią vietą straipsnyje, publikuotame 2020 m. JAV žurnalo „The National Interest“ interneto portale.

Jame, taip pat 2020 m. gegužės 8 d. Rusijoje per valstybinį televizijos kanalą „Rosija-1“ parodytame dokumentiniame filme, Putinas vėl priminė, kad Sovietų Sąjunga yra pasmerkusi Molotovo–Ribentropo pakta. Dalyje pasisakymų apie pakta jis, vengdamas vertybinių aspektų, aiškino tuometines pakto pasirašymo aplinkybes 1938–1939 m. tarpautinių santykių realijomis, o tai iš esmės reikė bandymą pateisinti slaptus susitarimus su nacistine Vokietija SSRS geografiniais strateginiais kariniais interesais, vengiant pažymėti, kad tokie susitarimai buvo vykdomi mažesnių šalių suvereniteto sąskaita.

Apibendrinant tyrimo rezultatus galima pastebėti, kad Putinas, oficialiai pasisaky-

damas apie Molotovo–Ribentropo pakta, mėtosi arba, kitaip sakant, vinguriuoja, ir tai galima laikyti Kremliaus manevravimu. 2005 m. jis pakto nesmerkė ir iš dalies jį pateisino, 2009 m. pasmerkė kaip nemoralų, 2014–2015 m. ėmė akcentuoti jo teigiamą reikšmę Sovietų Sąjungai. Pastarasis posūkis gali būti susijęs ne tik su 2014 m. Krymo okupacija ir aneksija, separatistinių regionų Ukrainos rytuose išskyrimu ir aktyviu palaikymu, bet ir su tolesniais revanšistinio pobūdžio Maskvos siekais peržiūrėti sienas Europoje Rusijos naudai, derinant karinį spaudimą ir net atvirą agresiją mažesnių kaimyninių šalių atžvilgiu su diplomatinėmis priemonėmis. Panaši strategija jau turėjo analogų praeityje, o ryškiausias jų – Hitlerio ir Stalino pasidalijimai europine erdve 1939-aisiais. Dėl to SSRS išsiplėtė, pastumdama savo vakarines sienas šimtus kilometrų į priekį, ir to nevengia priminti kaip pasiektos geostrateginės naudos Maskvos interesų pozicijai savo publikacijose Kremliaus politiką išreiškiantys veikėjai su Putinu priešakyje.

Tai, kad Putinas 2013 m. iškėlė vieningo Rusijos istorijos vadovėlio sukūrimo idėją, o nuo 2014–2015 m. vėl ėmė teisinti Molotovo–Ribentropo pakta, kartu retsykais primindamas ir jo morališkai negatyvią vertę, ir tai viena ar kita forma tęsiama iki šiol, gali būti siejama su Rusijos ginkluotojų pajėgų pasiruošimo karui strategija, nesiskaitant su aukomis ir galimais moraliniais nuostoliais, kuriuos karinių konfliktų atvejais būtų galima pateisinti geopolitiniais, valstybės geografiniais strateginiais interesais kuriant naująją tarptautinio saugumo architektūrą. Aišku, kad 2014 m. įvykdyta Krymo okupacija, po to ėjęs karinės politinės situacijos eskalavimas Ukrainos rytiniuose regionuose, 2022 m. pradėta „speciali karinė operacija“ (*de facto* karas) Ukrainoje nebuvo spontaniški Rusijos militaristiniai veiksmai, o įslaptinti ilgalaikio išankstinio strateginio

planavimo ir pasiruošimo dalykai. Dėl to jų sąryšį su vykdoma istorijos politika, nuo 2014 m. labiau standartizuojant istorijos interpretacijas, detaliau bus galima ištirti tik ateityje, o daryti nuodugnesnius apibendrinimus – pasibaigus Putino valdymo laikotarpiui Rusijos istorijoje.

Vis dėlto jau dabar akivaizdu, kad oficialiosios Maskvos istorijos politikos strategijoje pastaraisiais metais ypatingą vaidmenį imta skirti Rusijos archyvų veiklai viešinant internete anksčiau įslaptintus šaltinius. Tai ypač tapo pastebima 2018–2021 m., t. y. ketvirtosios Putino, kaip išrinktojo prezidento, kadencijos metu. Vienas pagrindinių šios strategijos tikslų – dokumentaliai parodyti, kad tarptautinė situacija Antrojo pasaulinio karo išvakarėse ir jo metu buvo labai sudėtinga, komplikuota, o jos atskleidimas, Maskvos požiūriu, gali prisidėti prie jai nepalankių antisovietinių ir antirusiškų propagandinių šablonų sulaužymo, primityvių spekuliacijų apie Molotovo–Ribentropo pakto priežastis bei pasekmes atmetimo, parodyti, kad ir kitos šalys (JAV, Anglija, Prancūzija, net ir Lenkija) turėjo gėdingų sandėrių su hitlerine Vokietija ar santykiuose su ja darė klaidų. JAV, Anglijos, Prancūzijos ir kitų valstybių santykiai su hitlerine Vokietija, ypač iki Antrojo pasaulinio karo pradžios, dar slepia nemažai paslapčių, tarp kurių yra ir toms valstybėms nelabai malonių prisiminti istorijos puslapių. Tą stengiasi išnaudoti oficialioji Maskva.

Archyvinių šaltinių viešinimas, ypač per internetą, nepriklausomai nuo to, ar tai daro JAV, Vokietija, Rusija ar kitos šalys, yra svarbus dalykas istorijos mokslo požiūriu. Atsižvelgiant į tematikos svarbą, būtina ir Lietuvoje atnaujinti Antrojo pasaulinio karo priežasčių, ištakų ir pradinio etapo nagrinėjimą įtraukiant į istoriografiją anksčiau įslaptintus istorijos šaltinius, kurie pastarai-

siais metais tapo viešai prieinami, nepasitenkinant viena ar kita Kremliaus oficialiai peršama koncepcija. Taip pat būtina toliau stebėti ir analizuoti Rusijos istorijos politikos tendencijas traktuojant Hitlerio–Stalino paktą, jo nušvietimą oficialiuose istorijos vadovėliuose ir kt.

Atskiro detalaus tyrinėjimo nusipelnę istorijos traktavimą reguliuojančios Rusijos įstatymų bazės nagrinėjimas ir jų taikymo praktika. 2020 m. buvo priimta nauja RF konstitucijos redakcija, o 2014–2021 m. Rusijoje priimti nauji įstatymai ir ankstesnių įstatymų papildymai. Jie suformuluoti taip, kad už netinkamą, teisėtvarkos pareigūnų požiūriu, istorinę politinę interpretaciją, pavyzdžiui, 1939–1941 m. SSRS–Vokietijos sutarčių klausimais, asmuo ar institucija gali būti patraukti administracinėn ir baudžiamojon atsakomybėn. Tokių kazusų, prisidengiant įstatymais apie kelio užkirtimą „ekstremizmo“ skatinimui, „nacizmo rehabilitacijai“, „Didžiojo Tėvynės karo veteranų įžeidimui“ ir pan., – jau buvo.

Susidaro įspūdis, kad šiuolaikinėje Rusijoje kuriamas teisinis pagrindas siekiant ateityje „priglobti“ po savo sparnu Baltijos valstybes ar bent santykinai didelę rusakalbių dalį turinčias jų regionines teritorijas, remiantis savaip interpretuojamais istoriniais įvykiais ir „rusiškojo pasaulio“ (rus. „русский мир“) koncepcija. Juk iš maždaug šešių milijonų Baltijos šalių gyventojų apie milijonas yra rusakalbiai. Dėl to būtų ypač svarbu ne tik istorijos mokslo požiūriu, bet ir Lietuvos nacionalinio saugumo užtikrinimo interesais toliau tirti Rusijos istorijos politiką ir nagrinėti ją platesniame kontekste, aprėpiant ir kitų Lietuvai istoriškai gretimų šalių istorijos politikos prieigas aiškinant Antrojo pasaulinio karo priežasčių, ištakų, pradinio etapo traktavimą bei interpretacijas.

Dr. Arūnas Vyšniauskas

THE TWISTED POLITICS OF HISTORY IN PUTIN'S RUSSIA: APPROACH TO
GERMAN-SOVIET NON-AGGRESSION PACT OF 23 AUGUST 1939

Summary

Although the politics of history in Putin's Russia has already become a topic of scientific research internationally, the twists and turns of this policy in the interpretation and assessment of the so-called Molotov-Ribbentrop Pact throughout Putin's reign have not yet been sufficiently examined. The article attempts to fill this gap, at least in part, by drawing on publicly available sources. It provides a concise account and analytical framework of developments in Russian historical politics between 1999 and 2021 in the treatment of the 1939 German-Soviet non-aggression treaty, also known as the Hitler-Stalin or Molotov-Ribbentrop Pact. Although the Second Congress of People's Deputies of the USSR on 24 December 1989 condemned the secret agreements between the Soviet Union and Nazi Germany, after the collapse of the USSR, the Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation made the first attempt to re-justify the 1939 non-aggression treaty with Nazi Germany as early as in 1999. During the long period of Putin's rule, the tendency to justify the Molotov-Ribbentrop Pact and its secret additional protocol, and the USSR's territorial expansion of 1939–1940, has been growing, especially after Russia's annexation of Crimea in spring 2014. The Kremlin's historical narrative portrays the pact as an episodic phenomenon, not very moral, but justified in terms of Russia's geostrategic interests, avoiding to emphasise that the partition of Europe based on the secret agreements was at the expense of the sovereignty of smaller states. However, the history

of the 22-month alliance and collusion between the Soviet Union and the German Reich between 1939 and 1941 has been and continues to be a problem for the Kremlin, particularly internationally. This may explain the vacillation (manoeuvring) of the official position with regard to treatment of the Molotov-Ribbentrop Pact and the subsequent agreements with Nazi Germany that followed from it. In recent years, especially since 2018, Moscow's official history policy strategy has given a special role to the work of Russian archives in making previously classified sources publicly available online. The aim is to document the complexity and intricacy of the international situation on the eve of and during the Second World War, which, from Moscow's point of view, can contribute to breaking the anti-Soviet and anti-Russian propaganda clichés that are unfavourable to it, and to rejecting the primitive speculations about the causes and consequences of the Molotov-Ribbentrop Pact. At the same time, the aim is to remind everyone that other countries (USA, UK, France, and even Poland) had shameful deals with Hitler's Germany or made mistakes in their relations with it. In this context, it is important to further investigate the politics of history in Russia and to analyse it in a broader context, taking into account the changes taking place, and to include other countries' approaches to historical politics and their evolution in the interpretation of the causes, origins, and the initial stages of the Second World War.

Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos organizacinė veikla Vilniaus krašto valsčiuose

Publikacija pristato sudėtingomis sąlygomis Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos vykdytą lietuvių švietimą Lenkijos valdomame krašte. Remiantis Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriuje saugoma Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos

medžiaga (f. 175), šioje ir kitose publikacijose bus siekiama rekonstruoti draugijos vykdytą veiklą Vilniaus krašto valsčiuose: Apso, Benekainių, Dieveniškių, Marcikonių, Rimšės ir kituose.

ĮVADAS

Remiantis Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriuje saugomais archyviniais šaltiniais, publikacijoje nagrinėjama lietuvių švietimo organizacijos – Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos* veikla Dieveniškių valsčiuje Vilniaus krašto lietuviams politiškai sudėtingu laikotarpiu – Lenkijos administracinei valdžiai suaktyvintus veiksmus, varžančius lietuvių švietimą ir kultūrinį gyvenimą**.

Lietuvių Šv. Kazimiero draugija Dieveniškių valsčiuje turėjo skyrius Bilių, Didžiulių, Grybiškių, Jurgelionių, Kaziulių, Kovalių, Maciucių, Miežionių, Milkūnų, Pupiškio, Puškonių, Rimašių, Stalgonių, Šiaudainių, Valackiškių, Žižmų kaimuose ir Dieveniškių miestelyje. Archyviniuose dokumentuose išliko duomenų apie iš viso septyniolika skyrių, veikusių Dieveniškių valsčiuje. Tačiau tai dar nereiškia, kad skyrių negalėjo būti daugiau.

---

* Žr. Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos veiklą apibendrinantį Gintauto Eremino straipsnį „Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos veikla Vilniaus krašte (1926–1940 m.)“, *Genocidas ir rezistencija*, 2016, Nr. 2 (40), p. 86–118.

** Dokumentus iš lenkų kalbos vertė Gintautas Ereminas. Išnašose straipsnio pabaigoje, numeruotose romėniškais skaitmenimis, pateikiami

---

dokumentai originalo (lenkų) kalba. Nuorodose žvaigždutėmis pažymėtos straipsnio autoriaus pastabos. Skelbiamų dokumentų kalba netaisyta.

Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos skyriai buvo organizuojami atsižvelgiant į visus tuometinius reikalavimus pagal schemą: prašymas Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos Centro valdybai, jo svarstymas, prašytojų priėmimo į Lietuvių Šv. Kazimiero draugiją liudijimas, dvikalbis steigiamojo susirinkimo blankas ir oficialus informacinis laiškas Lenkijos administracinės valdžios pareigūnui – apskrities seniūnui, prašant užregistruoti įkurtą skyrių ir išduoti registracijos pažymėjimą. Informacinis laiškas Lenkijos administracinės valdžios pareigūnui – apskrities seniūnui būdavo siunčiamas siekiant išvengti Lenkijos administracinės valdžios policijos pareigūnų priekabių, nepaisančių Lenkijos Respublikos įstatymų, kuriuose išdėstyti draugijų veikimo principai.

Jeigu Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos skyriai neturėdavo apskrities seniūno išduoto registracijos pažymėjimo, jie negalėdavo pradėti pilnavertiškai veikti, jų galimybės būdavo gana ribotos (Dieveniškės, Kovaliai), o Lenkijos administracinės valdžios policijos pareigūnai skyrių legitimumą neigdavo. Skyrių nariai iš Lenkijos administracinės valdžios policijos pareigūnų pusės patirdavo

psichologinį ir fizinį smurtą: įvairiais pretekstais rašomi protokolai, įkalinama. Spaudimas baigdavosi, kai iš skyrių pasitraukdavo visi nariai, o jie patys nustodavo egzistuoti. Vis dėlto būta atvejų, kai lietuviai nenusileisdavo ir, siekdami turėti savo kaime Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos atstovybę, skyrius atkurdavo (Milkūnai, Pupiškis, Puškonys).

Lietuvių Šv. Kazimiero draugija steigdama skyrius iš Lenkijos administracinės valdžios pareigūnų sulaukdavo ir kitokios reakcijos: pavyzdžiui, Ašmenos apskrities seniūnas, nenurodęs motyvo, atmetė Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos prašymą užregistruoti skyrių Miežionyse, o skyriaus nariai steigėjai kiek vėliau patyrė Lenkijos administracinės valdžios policijos pareigūnų persekiojimą.

Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos Centro valdybos santykiai su Dieveniškių valsčiuje įkurtų skyrių vadovybe ir nariais paprastai būdavo draugiški, tačiau kartais Centro valdybai tekdavo įsikišti ir aiškintis vidinio susiskaldymo priežastis, tampant arbitru tarp draugijos skyriaus vadovybės ir eilinių narių.

Toliau tekste pasviruoju šriftu pateikiamas autoriaus tekstas, stačiai – skelbiamų Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos dokumentų tekstai.

LIETUVIŲ ŠV. KAZIMIERO DRAUGIJOS ORGANIZACINĖ VEIKLA DIEVENIŠKIŲ VALSČIUJE*

Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos skyriai buvo įkurti ir veikė Biliuose¹, Didžiuliuose², Dieveniškėse³, Grybiškiuose⁴, Jurgelionyse⁵, Kaziuliuose⁶, Kovaliuose⁷, Maciuciuose⁸, Miežionyse⁹, Mil-

* Skelbiami dokumentai teikiami įprastu šriftu, autoriaus komentarai – pasviruoju šriftu.

¹ Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – LMA VB RS), f. 175, b. 102.

² LMA VB RS, f. 175, b. 123.

³ LMA VB RS, f. 175, b. 122.

⁴ LMA VB RS, f. 175, b. 143.

⁵ LMA VB RS, f. 175, b. 295.

⁶ LMA VB RS, f. 175, b. 462.

⁷ LMA VB RS, f. 175, b. 330.

⁸ LMA VB RS, f. 175, b. 444.

⁹ LMA VB RS, f. 175, b. 76.

kūnuose¹⁰, Pupiškyje¹¹, Puškonyse¹², Rimašiuose¹³, Stalgonyse¹⁴, Šiaudainiuose¹⁵, Valackiškėse¹⁶, Žižmuose¹⁷. Šiame straipsnyje rekonstruojama Lietuvos Šv. Kazimiero draugijos Dieveniškų valsčiuje įkurtų Dieveniškų, Kovalių, Miežionių, Milkūnų, Pupiškio, Puškonų skyrių veikla.

DIEVENIŠKĖS

Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos veikla Dieveniškėse prasidėjo 1934 metų spalio 30 dieną, kai šio miestelio gyventojai išsiuntė minėtos draugijos Centro valdybai prašymą įsteigti skyrių:

Lietuvių Švento Kazimiero Dr-jos Centro Valdybai Vilniuje

Įeinamas

1934 m. XI m. 19 d.

N° 2155

Dzieveniškų m-lio gyvent.

Dzieveniškų valšč.

Ašmenos apskr.

Prašymas

Žemiau pasirašę Dzieveniškų miestelio gyventojai nuolankiai prašome Lietuvos Švento Kazimiero Dr-jos Valdybą įsteigti mūsų miestely Liet. Šv. Kazimiero Dr-jos skyrių.

Steigiamasis susirinkimas numatytas Marytės Siliūtės (Siluk) būte, Daubuciškių gatvė Nr. 14, atsakomą už tvarką Marytė Siliūtė.

Be to prašome prisiūsti įstatus ir pažymėti datą steigiamajam susirinkimui.

- 1) Marytė Siliutė
- 2) Edv. Jurša
- 3) Jonas Kakareka
- 4) Feliksa Kakareka
- 5) Jozas Kakareka
- 6) Ludwik Kakariek
- 7) Vaclavas Kazlauskas
- 8) Jan Žur
- 9) Jadwiga Rynkievicziute
- 10) Mykolas Šemelis

Dzieveniškis:

1934 m. spalio 30 d.¹⁸

¹⁰ LMA VB RS, f. 175, b. 84.

¹¹ LMA VB RS, f. 175, b. 525.

¹² LMA VB RS, f. 175, b. 524.

¹³ LMA VB RS, f. 175, b. 262.

¹⁴ LMA VB RS, f. 175, b. 403.

¹⁵ LMA VB RS, f. 175, b.154.

¹⁶ LMA VB RS, f. 175, b. 428, d. 1–3.

¹⁷ LMA VB RS, f. 175, b. 39.

¹⁸ LMA VB RS, f. 175, b. 122, l. 6.

1934 metų lapkričio 19 dieną gavę prašymą, Lietuvos Šv. Kazimiero draugijos atstovai – pirmininkas kun. V. Taškūnas ir sekretorius R. Bagdonavičius – dieveniškiesiems nedelsdami išsiuntė liudijimą:

Lietuvių Šv. Kazimiero
Draugija
Jaunimui auklėti ir globoti
Vilnius, Didžioji g. 12 b. 1.
1934 m. XI mėn. 19 d.
№ 2160

Liudymas

Šiuo liudijama, kad šie asmenys 1) Edvardas Jurša, 2) Jonas Kakarieka, 3) Feliksas Kakarieka, 4) Juozas Kakarieka, 5) Liudvikas Kakarieka, 6) Marytė Siliute, 7) Vaclovas Kazlauskas, 8) Jonas Žuras, 9) Jeviga Rinkevičiūtė ir 10) Mykolas Šemelis yra Lietuvos Šv. Kazimiero D-jos Dzeveniškio skyriaus nariai.

(-) K. V. Taškūnas

R. Bagdon...
Sekretorius.¹⁹

Turint omenyje įprastą Lietuvos Šv. Kazimiero draugijos skyrių organizavimo praktiką, matyt, Centro valdyba prie šio liudijimo buvo pridėjusi atskirą skyrių steigimo instrukciją. Arba tokia instrukcija kartu su dvikalbiu¹ steigiamojo susirinkimo protokolo blanku dieveniškiesiems buvo išsiųsta vėliau – 1934 metų lapkričio 20 dieną. Parengiamieji Dieveniškių skyriaus organizavimo darbai užtruko dar kelias dienas, o pats skyriaus steigiamasis susirinkimas įvyko ne vėliau kaip 1934 metų lapkričio 25 dieną. Steigiamojo susirinkimo protokole rašoma:

Steigiamojo susirinkimo Lietuvos Šv. Kazimiero Draugijos jaunimui auklėti ir globoti

PROTOKOLAS

Sodžiusmiestelis Dzeveniškis gmina Dzeveniškio apskritis Ašmenos 1934 metais lapkričio mėnesio 25 dieną.

Dalyvauja jame draugijos nariai sulyg čia pridedamo sąrašo.

DIENOTVARKĖ:

1. Susirinkimo atidarymas, tos dienos susirinkimo pirmininko ir sekretoriaus rinkimas, pastabos dėl draugijos tikslo ir uždavinio.
2. Skaitomi draugijos įstatai ir jie paaiškinami.
3. Skyriaus valdybos ir revizijos komisijos rinkimas.
4. Laisvi sumanymai.

¹⁹ Ibid., l. 5.

1. Susirinkimą atidaro p. Marytė Siliūtė sveikindamas susirinkusius ir pažymėdamas kaip daug turės reikšmės vietas visuomenei naujai atidaromas skyrius, siekdamas draugijos įstatuose pažymėtų tikslų.

2. Draugijos įstatus perskaitė, teikdamas paaiškinimų p. Edvardas Jurša*.

3. Per rinkimus balsų dauguma pateko į skyriaus valdybą šie:

1. Pirmininku p. Juozas Kakareka

2. Išdininku p. Vaclowas Kazlauskas

3. Sekretorium p. Edvardas Jurša

4. Valdybos nariu p.

5. „„„ p.

Į Revizijos Komisiją liko išrinkti:

1. p.

2. p.

3. p.

4. Laisvi sumanymai.

Susirinkimo Pirmininkas Jozapas Kakareka
Sekretorius Edv. Jurša²⁰

Pagal visus reikalavimus įvykusio Dieveniškių skyriaus steigiamojo susirinkimo protokolą Lietuvos Šv. Kazimiero draugijos Centro valdyba gavo 1934 metų lapkričio 30 dieną. Tą pačią dieną Ašmenos apskrities seniūnui kartu su Lietuvos Šv. Kazimiero draugijos įstatais ir Dieveniškių skyriaus steigiamojo susirinkimo protokolo egzemplioriumi draugijos Centro valdyba išsiuntė raštą № 2255²¹:

Lietuvių Šv. Kazimiero Draugija
jaunimui auklėti ir globoti
Vilnius, Didžioji g. 12. b. 1
1934 metų lapkričio 30 d.
№ 2255

Ašmenos apskrities seniūnui

Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos jaunimui auklėti ir globoti centro valdyba prideda prie šio [rašto] draugijos skyriaus, [esančio] Dieveniškėse, Dieveniškių valsčiuje steigiamojo susirinkimo protokolą ir prašo seniūniją užregistruoti skyrių.

Už pirmininką kun. N. Raštutis

Du priedai: Draugijos įstatai ir
steigiamojo susirinkimo protokolas

R. Bagdanavičius
Sekretorius.²¹

* Dieveniškių miestelio vargonininkas [G. E.].

²⁰ Ibid., l. 4 v.

²¹ Ibid., l. 3.

Dieveniškųjų skyrius 1934 metais veiklos galimai dar nepradėjo – iš Lietuvos Šv. Kazimiero draugijos Centro valdybos negavo visų skyriaus valdybai reikalingų kanceliarinių knygų, taip pat grožinės literatūros ir periodinių leidinių. Matyt, tai paaiškinama tuo, kad Ašmenos apskrities seniūnas dėsė registruoti Dieveniškųjų skyrių. Be registracijos pažymėjimo Lietuvos Šv. Kazimiero draugijos Centro valdyba oficialiai negalėjo suteikti visų reikalingų priemonių, kad skyrius galėtų veikti. 1934 metų gruodžio 27 dieną vargonininkas Edvardas Jurša Lietuvos Šv. Kazimiero draugijos Centro valdybai rašo laišką, kuriame išsamiai nušviečia susidariusią padėtį:

Įeinamas

1934 m. XII m. 29 d.

№ 2483

Šv. Kazimiero dr-jos Centro Valdybai

Vilniuje

Nesulaukdami iš Centro Valdybos jokios žinios, kas dėl Šv. Kazim. Dr-jos skyriaus Dzeiveniškėj. Ar jau visi atlikta formalumai valdžios įstaigose ir ar gali skyrius savystoviai veikti.

Kaip žinote, iš protokolų, lapkričio mėnesį 25 dieną šio skyriaus įvykęs steigiamasis susirinkimas, į valdybą išrinkta šie asmens: Juozas Kakarėka (pirmininkas), Vaclavas Kazlauskas (kasininkas) ir Edvardas Jurša (sekretorius). Susirinkime dalyvavo 9 asmens, po susirinkimo už dienos nusiuntėm protokolus į Centro Valdybą ir jautėmės, kad mūsų viskas užbaigta, tik laukėm iš Centro konceliarinių knygų ir knyginelio. Nesulaukiam. (be konceliarinių knygų negalim priimti naujų narių, o čia didelė proga tam pasinaudoti: Dzeiveniškėj vieši kunigas Basys* ir jis iš sakyklos paragintų žmones prisirašyti prie Šv. Kazim. Dr-jos ir per šventes padarytum susirinkimą).

Dabar gi pas mus vyksta labai prastai: gruodžio 23 d. š. m. Dzeiveniškųjų policija priešaky su komendantu nusikvietė į posterunką visus skyrios narius ir kiekvieną pavieniui išardė įvairiai gązdindami neva už nelegalų susirinkimą. (neužmelduota posterunkui prieš susirinkimą). Tardydami klausė kiek narių yra prisirašiusių, kiek dalyvavo susirinkime, kas išrinkti į valdybą ir kas organizavo skyrių. Visą surašę liepė pasirašyti. Pasirašė. Kiekvienam buvo prikaišiojamas vargonininkas Ed. Jurša ir kad šis (vargonininkas) už tokį darbą (už organizavimo) busias patupdytas kalėjiman, o jiems (Kakariekoms) pristatysią už visokius menkniekius protokolų. Laike tardymą, vieni sakė teip, kaip buvo, o kiti bujino kaip išmanė, bet nuo skyriaus nė vienas neįsigynė.

Kaip toliaus bus – nežinom. Tardymas dar nebaigtas (vieną narį, berods paskutinį šiandien kviečia).

Prašau kuo greičiausiai prisiųsti konceliarijos knygas ir padarius iš šio rašto ištraukas paduoti „Vilniaus Rytojaus“ redakcijon.

Su aukšta pagarba:

Edvardas Jurša
Sekretorius

Dzeiveniškis,

1934 m. gruodžio 27 d.²²

* Greičiausiai tai kunigas Edmundas Basys. Jo asmeninis fondas saugomas Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriuje. Tačiau pastebėtina, kad 1934 m. pabaigoje jis tikriausiai dar nebuvo kunigu, o paskutiniojo Kunigų seminarijos kurso studentu, nes šventimai įvyko ne anksčiau kaip 1935 m. birželio 20 d. [G. E.].

²² Ibid., I, 1, 1 v.

Nors Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriuje saugomo Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos fondo Dieveniškių skyriaus byloje 1935 metų dokumentų nėra, tačiau tai dar nereiškia, kad jų nebūta. Yra žinoma, kad Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos ir Lietuvių švietimo draugijos „Rytas“ dokumentai nukentėjo. Gali būti, kad Dieveniškių skyriaus 1935 metų dokumentai yra kito skyriaus byloje arba Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos Centro valdybos atstovo (pvz., pirmininko) asmeniniame fonde.

Apie skyriaus veiklą 1936 metais nėra žinoma, neaišku, ar jis tais metais apskritai dar egzistavo. Vienos iš Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos instruktorių – gydytojos A. Habdankienės 1936 metais vasario 19 dieną Vilniuje Centro valdybai rašytoje veiklos ataskaitoje pateikti bendro pobūdžio duomenys, o pastaba apie kanceliarines knygas negali būti vertintina viena-reikšmiškai ir siejama vien tik su hipotetiškai 1936 metais dar veikusiu Dieveniškių skyriumi:

Įeinamas

1936 m. II m. 20 d.

№ 455

Bendra apyskaita iš Dieveniškės padangės 1936 m. 4-14/II

Ligonių priimta pirmą kartą 44

„ „ pakartotinai 32

Kas pažadino atbudimą lietuvių šitame krašte gana sunku pasakyti. Manau, kad priežastimi buvo sukeltos prieš kun. Gedgaudą represijos. Kuo apsireiškia šitas atbudimas sunku aprašyti. Tai geriau galima atjausti didesniame palankume lietuviams inteligentams, didesniu įdomavimosi tautiniame darbe Dieveniškės padangėje ir visame Vilniaus krašte; tankiai girdėjau kalbant lietuviškai miestelyje, o patsai svarbiausias, tai pakilimas ūpo pas žmonės, jie lyg tai „pasiryžę“ viešai prisipažinti esą lietuviais.

Dienos metu ligonius priimdinėjau miestelyje; vakarais važiauvau į skyrius su paskaitomis. Chmielnykai arkliai neatsiuntė. Ligonis iš Chmielnykų buvo vienas.

Kanceliarines knygas vedamos netvarkingai, kai kur kasos knygas neuždarytus 1935 m. Reiktų įpareiguoti rejoninį vedėją kad peržiūrėtų knygas ir jas sutvarkytų.

Drė A. Habdankienė

Vilnius

1936 m. vasario 19 dien.²³

²³ Ibid., l. 2.

KOVALIAI

Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos veikla Kovaliuose prasidėjo 1935 metų rugpjūčio 1 dieną, kai šio kaimo gyventojai išsiuntė minėtos draugijos Centro valdybai prašymą įsteigti skyrių:

Lietuvių Švento Kazimiero Dr-jos Centro Valdybai Vilniuje	
Įeinamas	Kavolių sodžius
1935 m. VIII m. 23 d.	Dzievieniškio valsčia
№ 1975	Ašmenos apskrįčio

Nutarta patenkinti
1935-VIII-30 d.
R. Bagd....

Prašymas

Nuolankiai prašome Lietuvių Švento Kazimiero Draugijos Centro Valdybą priimti žemiaus pasirašiusius į Švento Kazimiero Draugijos narius ir įsteigti musu sodžiuje minėtos Draugijos skyrių. Visokius raštus ir atsakimus prašome adresuoti ant pirmojo parašo.

Parašai

- 1) Augustinas Lialko
- 2) Kazimieras Staniulis
- 3) Jozapas Staniulis
- 4) Vinčius Staniulis
- 5) Ludvika Staniulutė
- 6) Liudwika Staniulienė
- 7) Marijtė Staniulutė
- 8) Jonas Staniulis
- 9) Albina Staniulienė
- 10) Aleksas Bicas
- 11) Ludvika Kapusćiutė
- 12) Jadwiga Jasievićiutė
- 13) Mykalina Kapusta
- 14) Olga Kukliene
- 15) Kazimierz Kuklis
- 16) Jasiavićius Stanisławas

Kavoliai. 1 d. Rugpjūčio – 1935 metų.²⁴

²⁴ LMA VB RS, f. 175, b. 330, l. 6.

1935 metų rugpjūčio 23 dieną prašymas buvo gautas ir Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos Centro valdybos posėdyje, 1935 metų rugpjūčio 30 dieną nutarta jį patenkinti. 1935 metų rugsėjo 2 dieną Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos atstovai – pirmininką pavaduojantis kunigas N. Raštutis ir sekretorius R. Bagdonavičius – nedelsdami išsiuntė informacinį laišką Kovalių kaimo gyventojams, būsimo skyriaus nariams steigėjams:

Lietuvių Šv. Kazimiero

Draugija

jaunimui auklėti ir globoti

Vilnius, Didžioji gt. 12. b. 1

1935 m. rugsėjo mėn. 2 d.

№ 1995

Gerb.

Lietuvių Šv. Kazimiero Dr. skyriaus Steigėjams

Kovaliuose.

Remiantis 1935 m. rugsėjo mėn. 30 d. Lietuvių Šv. Kazimiero D-jos

Centro Valdybos posėdžio nutarimu šiuo pranešame, kad žemiau išvardinti asmens:

1) Augustinas Lialka, 2) Juozas Staniulis, 3) Kazimieras Staniulis, 4) Vincentas Staniulis, 5) Liudvika Staniulytė, 6) Liudvika Staniulienė, 7) Marytė Staniulytė, 8) Jonas Staniulis, 9) Albina Staniulienė, 10) Aleksandas Bicas, 11) Liudvika Kapustytė, 12) Jadviga Jasevičienė, 13) Mikalina Kapustytė, 14) Olga Kuklienė, 15) Kazimieras Kuklys ir 16) Stasys Jasevičius yra priimti į D-jos narius.

Kartu pranešame, kad susirinkimą gali daryti bet kuriuo jums patogesniu laiku. Susirinkime gali dalyvauti vien tik čia išvardinti nariai. Susirinkime reikia išrinkti skyriaus valdybą bent iš trijų asmenų: 1) pirmininkas, 2) sekretorius ir 3) išdininkas. Kai jau bus valdyba išrinkta, prašome įrašyti į mūsų siunčiamus lapus valdybos išrinktosios vardus ir pavardės. Po šiuo protokolo lapu reikia pasirašyti pirmininkui ir sekretoriui ir tuojau prisiųskite viską Centro Valdybai Vilniuje. Taipogi čia siunčiama antrą lapą kuris irgi reikia išpildyti ir pasirašius pirmininkui ir sekretoriui prisiųsti Centru.

(-) Kun. N. Raštutis

Už Pirmininką

R. Bagdon...

Sekretorius.

P. S. Apie susirinkimą niekam pranešti nereikia ir atskiro jokio leidimo teipogi nereikia. Susirinkime neturi teisės dalyvauti ir vaikai.²⁵

²⁵ Ibid., l. 4, 4 v.

Tą pačią dieną Lietuvos Šv. Kazimiero draugijos Centro valdyba išsiuntė draugijos pirmininko ir sekretoriaus pasirašytą liudijimą^{III}, kuriame pažymėta ir tai, kad, atsižvelgiant į narių prašymą, leidžiama įkurti skyrių:

Lietuvių Šv. Kazimiero draugija jaunimui auklėti ir globoti

Antspaudas: „Nuorašas“

Vilnius, Didžioji g. № 12, b. 1

1935 metų rugsėjo 2 d.

№ 1994

PAREIŠKIMAS.

Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos jaunimui auklėti ir globoti centro valdyba, esanti Vilniuje, atsižvelgdama į savo narių: 1) Augustino Lalkos, 2) Juozapo Staniulio, 3) Kazimiero Staniulio, 4) Vincento Staniulio, 5) Liudvikos Staniuliūtės, 6) Liudvikos Staniulienės, 7) Marijos Staniuliūtės, 8) Jono Staniulio, 9) Albinos Staniulienės, 10) Aleksandro Bicico, 11) Liuvikos Kapuščiūtės, 12) Jadvygos Jasevičiūtės, 13) Mikalinos Kapuščiūtės, 14) Olgos Kuklienės,

15) Kazimiero Kuklio, 16) Stanislovo Jasevičiaus gyvenančių Kavolių kaime, Dieveniškių valsčiuje, Ašmenos apskrityje, šiuo pareiškia, kad sutinka įsteigti draugijos skyrių Kavolių kaime, esantį aukščiau minėtame valsčiuje.

(-) Kun. V. Taškūnas

Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos pirmininkas

R. Bogdan...

Sekretorius²⁶

Parengiamieji Kovalių skyriaus organizavimo darbai turėjo užtrukti kelias dienas, o pats skyriaus steigiamasis susirinkimas įvyko ne vėliau kaip 1935 metų rugsėjo 25 dieną, steigiamojo susirinkimo protokole^{IV} rašoma:

Gauta

1935-IX-10

R. Bagd....

Steigiamojo susirinkimo Lietuvos Šv. Kazimiero Draugijos jaunimui auklėti ir globoti

PROTOKOLAS

Sodžius Kovaliai gmina Dzieveniškiau apskritis Ašmenos 1935 metais rugsėjo mėnesio 7 dieną.

Dalyvauja jame draugijos nariai sulyg čia pridedamo sąrašo.

DIENOTVARKĖ:

1. Susirinkimo atidarymas, tos dienos susirinkimo pirmininko ir sekretoriaus rinkimas, pastabos dėl draugijos tikslo ir uždavinio.

2. Skaitomi draugijos įstatai ir jie paaiškinami.

3. Skyriaus valdybos ir revizijos komisijos rinkimas.

²⁶ Ibid., l. 5.

4. Laisvi sumanymai.

1. Susirinkimą atidaro p. Augustinas Lalko sveikindamas susirinkusius ir pažymėdamas kaip daug turės reikšmės vietos visuomenei naujai atidaromas skyrius, siekdamas draugijos įstatuose pažymėtų tikslų.

2. Draugijos įstatus perskaitė, teikdamas paaiškinimų p. Aleksandras Bicicas.

3. Per rinkimus balsų dauguma pateko į skyriaus valdybą šie:

1. Pirmininku p. Kazys Staniulis

2. Išdininku p. Jonas Staniulis

3. Sekretorium p. Augustinas Lalko

4. Valdybos nariu p. Vincas Staniulis

5. „„„„, p. Stasys Jasievičius

Į Revizijos Komisiją liko išrinkti:

1. p. Aleksandras Bicicas

2. p. Juozapas Staniulis

3. p. Kazys Kuklys

4. Laisvi sumanymai. Nariai pageidauja knygyna

Susirinkimo Pirmininkas A. Lalka
Sekretorius Vincas Staniulis²⁷

Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos Kovalių skyriaus valdyba buvo parengusi pranešimo^v, adresuoto Ašmenos apskrities seniūnui, tekstą:

Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos
skyriaus valdyba Kavolių kaime,
Dieveniškių valsčiuje,
Ašmenos apskrityje

Ponui apskrities seniūnui
Ašmenoje

1935 m..... diena

Nr. 1

Remiantis draugijų teisės paragrafu 41 /Lenkijos Respublikos Įstatymų Žurnalas № 22/ str. 165/ šiuo informuojame poną seniūną, kad sutinkamai su minėtos teisės paragrafu 40 ir draugijos statuto § 2, Kavolių kaime, Dieveniškių valsčiuje, Ašmenos apskrityje buvo įsteigtas Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos jaunimui auklėti ir globoti skyrius.

Aukščiau paminėto skyriaus valdybą sudaro: 1) pirmininkas .....,
2) išdininkai ..... ir 3) sekretorius ..... Visi jie gyvena
..... kaime, Dieveniškių valsčiuje, Ašmenos apskrityje.

Skyriaus būstinė yra p. .... name, tame pačiame valsčiuje.

²⁷ Ibid., l. 1.

Pridedame: 1) Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos įstatų nuorašą, 2) Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos centro valdybos laišką, kuriame išreiškiamas sutikimas įsteigti draugijos skyrių.

Skyriaus pirmininkas²⁸

Nėra duomenų, ar šis tekstas be konkrečios datos buvo išsiųstas. Gali būti, kad buvo, o byloje esantis dokumentas – antras egzempliorius, kuriame nepasivarginta nurodyti datos, valdybos narių vardų ir pavardžių, jų gyvenamųjų vietų, taip pat skyriaus būstinės adreso. Pažymėtina, kad neturėdamas Ašmenos apskrities seniūno išduoto ir atsiųsto registracijos pažymėjimo Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos Kovalių skyrius tarsi negalėjo legaliai pradėti plėtoti savo veiklos. Klausimas, ar Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos Kovalių skyrius veikė, – lieka atviras. Jei veikė, tai jo galimybės buvo gana ribotos, o legitimumas Vilniaus kraštą administruojančių valdžios pareigūnų, nepaisančių Lenkijos Respublikos įstatymų, kuriuose išdėstyti draugijų veikimo principai, – kvestionuojamas.

MIEŽIONYS

Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos skyriaus organizacinė veikla Miežionyse prasidėjo 1932 metų kovo 14 dieną, kai šio kaimo gyventojų prašymą gavo draugijos Centro valdyba:

Vilniaus Liet. Švento Kazimiero Dr. Valdybai Vilniuje

Įeinamas

1932 m. III m. 14 d.

N° 407

Mes, Miežionių kaimo jaunimas,

Dziveniškių valščiaus, Ašmenos apskrit.

Prašymas^{VI}

Nuolankiai prašome Liet. Šv. Kazimiero Dr. Valdybo jaunimui auklėti ir globoti įsteigti mums Miežionyse Senuose skyrių (virš minėtos Draugijos).

Skyrius bus adengiamas name Jurgio Buinausko Nr. 2 Senuose Miežionyse ir visuotini susirinkimai bus atliekami šiam viršminėtam name: (oddział Towarzystwa Sv. Kazimierza wychowania młodzieży i opieki nad nią będzie otwarty w domie p. Jerzego Bójnowskiego N. 2 i w tym samym domie adbędzie się wszystkie zebrania się).

Własnoreczny podpisy (savaranikiški parašai):

- 1) Jurgis Buinauskas
- 2) Juozapas Buinauskas
- 3) Feliksas Buinauskas
- 4) Konstantinas Bludnickis
- 5) Juozapas Buinauskas
- 6) Jonas Pukelis
- 7) Jonas Krečius
- 8) Krečius Pranciškus

²⁸ Ibid., l. 3.

- 9) Bronislovas Pukelis
- 10) Bronislovas Krečius
- 11) Ona Taraškevičiūtė
- 12) Už neraštingą Anelę Buinauskiene Ona Taraškevičiūtė.²⁹

Nėra žinoma, kada buvo parašytas pirmasis prašymas. Jei yra išlikusios Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos visų 1932 metų gaunamųjų raštų knygos, yra reali tikimybė jose rasti tikslią prašymo parašymo ir išsiuntimo datą. Pats prašymo tekstas yra iš dalies lenkiškas. Cituojamame dokumente paliktas originale skliaustuose esantis lenkiškas ir lietuviškas tekstas. Lietuviškai transkribuotos lenkiškai užrašytos pavardės.

Tai nėra vienintelis Miežionių kaimo gyventojų prašymas. 1932 metais kovo 14 dieną buvo parengtas antras prašymas^{VII}. Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos Centro valdyba jį gavo kovo 16 dieną. Prašyme rašoma:

Įeinamas

1932 m. III m. 16 d.

Šv. Kazimiero Draugijai jaunimui auklėti ir globoti
№ 428 Vilniuje.

Miežionių kaimo jaunimas

Dieveniškių valsčius, Ašmenos apskritis.

Prašymas.

Šiuo maloniai prašome gerbiamąją Šv. Kazimiero Draugiją jaunimui auklėti ir globoti įsteigti mums draugijos skyrių Senuosiuose Miežionyse. Priklausančių narių susirinks kokie 15.

Pirmas susirinkimas įvyks p. Jurgio Buinausko namuose.

Norintys nariai čia žemiau pasirašo:

- 1) Jurgis Buinauskas
- 2) K. Błudnickis
- 3) Ona Taraškevičiūtė
- 4) A. Pukelytė
- 5) Elena Pukelytė
- 6) M. Krečius
- 7) Marijana Bludnickienė
- 8) Feliksas Buinauskas
- 9) Juozapas Buinauskas
- 10) Anelė Buinauskiene
- 11) Marcelė Buinauskiene
- 12) Jonas Krečius
- 13) Bronislavas Krečius
- 14) Anelė Krečiūtė
- 15) Pranciškus Krečius

Senieji Miežionys, 1932 m. III m. 14 d.³⁰

²⁹ LMA VB RS, f. 175, b. 76, l. 8.

³⁰ Ibid., l. 9.

Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos Centro valdyba 1932 metų balandžio 13 dieną Miežionių kaimo gyventojams, skyriaus nariams steigėjams išsiuntė liudijimą^{viii}:

Lietuvių Šv. Kazimiero Draugija
jaunimui auklėti ir globoti
Vilnius, Uosto g. 10 b. 2
1932 m. balandžio 13 d.
№ 611

Nuorašas

Liudijimas

Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos centro valdyba šiuo liudija, kad žemiau išvardinti asmenys:

- 1.) Jerzy Bujnowski
- 2.) Helena Pukiel
- 3.) Marjana Błudnicka
- 4.) Felicus Bujnowski
- 5.) Franciszek Krecz
- 6.) Bronisław Krecz
- 7.) Jan Krecz
- 8.) Józef Bujnowski
- 9.) Aniela Bujnowska
- 10.) Marcela Bujnowska
- 11.) Aniela Krecz
- 12.) Bronisław Pukiel
- 13.) Jan Pukiel
- 14.) Anna Taraskiewiczowna
- 15.) Konstanty Błudnicki yra Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos nariai³¹.

Tą pačią dieną Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos Centro valdyba Ašmenos apskrities seniūnui išsiuntė informacinį laišką^{ix}. Jame rašoma:

Lietuvių Šv. Kazimiero Draugija
jaunimui auklėti ir globoti
Vilnius, Uosto g. 10 b. 2
1932 m. balandžio 13 d.
№ 610

Ašmenos apskrities Seniūnui
Ašmena

Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos jaunimui auklėti ir globoti centro valdyba remdamasi savo statuto §16, patvirtinto remiantis 1919 metų rugsėjo 25 dienos Rytų Žemių Generalinio Komisarų potvarkio apie draugijas ir sąjungas 12 paragrafu, 1927 metų vasario 10 dienos Vidaus reikalų ministerijos sprendimu Nr. IV-AA-635/27, ir Vilniaus Vaivados 1927 metų vasario 23 dieną įtraukta į draugijų ir sąjungų registrą, suteikiant draugijai Nr. 616 ir pava-

³¹ Ibid., l. 7.

dinimą – Lietuvių Šv. Kazimiero draugija jaunimui auklėti ir globoti, turi garbės pranešti ponui Seniūnui, kad Senųjų Miežionių kaime, Dieveniškių valsčiuje įsteigia savo draugijos skyrių. 1932 metų gegužės 5 dieną įvyks draugijos narių steigiamasis susirinkimas. Jame bus svarstomi šie klausimai:

1. Susirinkimo atidarymas, prezidiumo rinkimas, išdėstymas draugijos skyriaus tikslų ir uždavinių.

2. Draugijos statuto skaitymas ir aiškinimas.

3. Draugijos skyriaus valdybos ir revizijos komisijos rinkimas.

4. Laisvi pasiūlymai.

Susirinkimas įvyks pono Jurgio Bujnausko namuose, esančiuose Senųjų Miežionių kaime, Dieveniškių valsčiuje.

Atsakingas už tvarką ir laikymąsi galiojančių teisinių nuostatų bus Jurgis Bujnauskas, gyvenantis Senųjų Miežionių kaime, Dieveniškių valsčiuje.

Centrinė valdyba turi garbės prašyti poną Seniūną maloningai suteikti leidimą, atsižvelgiant į išleistą potvarkį vietinei policijai.

Už pirmininką (parašas)
Sekretorius B. Leskevičius³²

Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos Miežionių skyriaus steigiamasis susirinkimas įvyko 1932 metų gegužės 5 dieną. Steigiamojo susirinkimo protokole^x (jį draugijos Centro valdyba gavo 1932 metų gegužės 18 dieną) rašoma:

Steigiamojo susirinkimo Lietuvių Šv. Kazimiero Draugijos jaunimui auklėti ir globoti

PROTOKOLAS

Sodžius Seni Miežionys gmina Dzieweniškių apskritis Ašmenos 1932 metais V mėnesio 5 dieną.

Dalyvauja jame draugijos nariai sulyg čia pridedamo sąrašo.

DIENOTVARKĖ:

1. Susirinkimo atidarymas, tos dienos susirinkimo pirmininko ir sekretoriaus rinkimas, pastabos dėl draugijos tikslo ir uždavinio. Lietuviškai ir Lenkiškai

2. Skaitymi draugijos įstatai ir jie paaiškinami. Sulyg daugumos balsų.

3. Skyriaus valdybos ir revizijos komisijos rinkimas.

4. Laisvi sumanymai. Legaliai daryti vakarėliai ir susirinkimai kas mię.

1. Susirinkimą atidaro p. Jurgis Bujnauskas sveikindamas susirinkusius ir pažymėdamas kaip daug turės reikšmės vietos visuomenei naujai atidaromas skyrius, siekdamas draugijos įstatuose pažymėtų tikslų.

2. Draugijos įstatus perskaitė, teikdamas paaiškinimų p. Feleksa Bujnauskas

3. Per rinkimus balsų dauguma pateko į skyriaus valdybą šie:

³² Ibid., l. 6.

1. Pirmininku p. Feleksas Buinauskas
  2. Išdininku p. Jonas Pukėlis
  3. Sekretorium p. Juozas Buinauskas
  4. Valdybos nariu p. Petras Krečius
  5. „„„, p. Ona Taraškevičiūtė
- Į Revizijos Komisiją liko išrinkti:
1. p. Jonas Kračius
  2. p. Juozas Buinauskas sunus Jurgio
  3. p. Marytė Kračiūtė
  4. Laisvi sumanymai. Naria pageidauja knygyna

Susirinkimo Pirmininkas Feleksas Buinowskas
Sekretorius Juozas Bujnauskas³³

Po to, kai Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos Centro valdyba gavo kelis Miežionių skyriaus dvikalbio steigiamojo susirinkimo protokolo egzempliorius, kitą dieną Ašmenos apskrities seniūnui buvo išsiųstas informacinis laiškas^{XI}:

Lietuvių Šv. Kazimiero Draugija
jaunimui auklėti ir globoti
Vilnius, Didžioji g. 12., b. 1
1932 metų gegužės 19 d.

Ašmenos apskrities seniūnijai
Kopija

Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos jaunimui auklėti ir globoti centro valdyba prideda prie šio [rašto] šių metų gegužės 5 dienos savo draugijos skyriaus, [esančio] Senuosiuose Miežionyse, Dieveniškų valsčiuje steigiamojo susirinkimo protokolą ir prašo seniūniją užregistruoti aukščiau paminėtą skyrių.

Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos Pirmininkas kun. A. V.
Sekretorius B. Leskevičius³⁴

³³ Ibid., l. 4 v.

³⁴ Ibid., l. 5.

Atsakyti į Lietuvos Šv. Kazimiero draugijos Centro valdybos prašymą buvo delsiama. Pagaliau 1932 metų birželio 22 dieną buvo gautas Ašmenos apskrities seniūnijos administracijos atsakymas^{xii}:

AŠMENOS	Įeinamas	Ašmena, 1932 m. VI.11 d.
APSKRITIES SENIŪNAS	1932 m. VI. 22	
L.B-I-4-29	№ 1276	

Lietuvių Šv. Kazimiero Draugijos Valdybai
Vilniuje
Didžioji g. 12-1.

Dalykas:
Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos
Senuosiuose Miežionyse
registracija.

PAGRINDINIS SPRENDIMAS

Šiuo informuoju, kad remiantis Lenkijos Respublikos prezidento 1928 metų kovo 22 d. potvarkio apie administracinę teisę /1928 m. Lenkijos Respublikos Įstatymų Žurnalas № 36, str. 341/72 paragrafu ir Rytų Žemių Generalinio Komisarų 1919 metų IX.25 d. potvarkiu (Dz. U.Z.C.Z.W. Nr. 25 poz. 255 z 1919 r.) ponų 1932 metų gegužės 19 d. prašymą Šv. Kazimiero skyriaus Senuosiuose Miežionyse, Dieveniškių valsčiuje užregistravimo byloje atmetu.

Atmetimo sprendimo motyvai -.

Remiantis aukščiau paminėto potvarkio apie administracinę teisę 82 ir 83 str., suteikiama teisė apeliuoti, kreipiantis į p. Vilniaus vaivadą. Apeliaciją privalu teikti tarpininkaujant Ašmenos apskrities seniūnijai per 14 dienų, skaičiuojant nuo šio sprendimo paskelbimo arba gavimo.

Antspaudas apvalus: *STAROSTA POWIATOWY OSZMIANSKI*

Jo centre Lenkijos respublikos herbas: karūnuotas erelis.

(PARAŠAS)
STAROSTA
SPAUDAS (Wiktor Suszyński)³⁵

Praėjus kuriam laikui, prieš Lietuvos Šv. Kazimiero draugijos Miežionių skyriaus narius steigėjus Lenkijos administracinė valdžia pradėjo vykdyti represijas. Apie tai rašoma vieno nario steigėjo protesto laiške^{xiii}, adresuotame Ašmenos apskrities seniūnui:

Ponui Ašmenos apskrities seniūnui
Protestas.

Aš, žemiau pasirašęs Senujų Miežionių kaimo, esančio Dieveniškių valsčiuje, Ašmenos apskrityje, gyventojas Jurgis Buinauskas šių metų rugpjūčio 11 dieną buvau pakviestas į

³⁵ Ibid., l. 1.

Ašmeną. Seniūnijos patalpose pono seniūno vardu žodžiu buvo pranešta, kad man paskirta 21 diena arešto už gegužės 5 dieną mano namuose suorganizuotą nelegalų susirinkimą. Apie tą mano name turėjusį įvykti susirinkimą, Ašmenos seniūnija šių metų balandžio 13 dieną Lietuvos Šv. Kazimiero draugijos centro valdybos (Vilnius, Didžioji g. N. 12) į Seniūnijos įstaigą išsiųstu laišku Nr. 610 buvo iš anksto informuota.

Ir be to, vietinė Dieveniškių valstybinės policijos nuovada neįspėjo manęs, kad Seniūnijos įstaiga neatsižvelgė į aukščiau paminėtą informaciją, tai yra, kad nesutinka [leisti] organizuoti susirinkimą.

Taigi, aš tikėdamas viską esant teisiškai legaliu, organizavau pas save tą steigiamąjį Lietuvos Šv. Kazimiero draugijos skyriaus susirinkimą (apie tokį steigiamąjį susirinkimą Ašmenos seniūnija buvo informuota išsiųstu šių metų balandžio 13 dieną laišku Nr. 610,) [taip pat buvo informuota] ir [apie] šio susirinkimo rezultatus šių metų gegužės 19 dienos [laišku] Nr. 1078, [kuris] buvo išsiųstas Ašmenos seniūnijai, prašant užregistruoti naujai įsteigtą Lietuvos Šv. Kazimiero draugijos skyrių.

Atsižvelgiant į [viską, kas] aukščiau paminėta, laikau save tokiu, kuris visoje šioje byloje neturėjo jokios blogos valios ir turiu garbės maloniai prašyti poną seniūną panaikinti man skirtą aukščiau paminėtą areštą, arba galimai perduotą Vilniaus Apskritis Teismui bylą.

Senųjų Miežionių kaimas Jurgis Buinauskas
1932 metų rugpjūčio 16 d.³⁶

Prie šio laiško – protesto yra toks priedas:

Pirma varinėjo į Dieveniškį visus tuos pačius 14 žmonių į Ašmeną 11 dienai rugpjūčio. Marcelė Buinauskienė 68 metų. Visur liepdami ateiti į Dieveniškį be kortelių, o į Ašmeną su kortelėmis.

Pasiųsta Ašmenos Storastai Vilniaus miesto pašto kvito N. 311 (apdraustas laiškas)³⁷.

Kas buvo tie 14 asmenų, priverstų aiškintis Lenkijos administracijos pareigūnams dėl dalyvavimo steigiant Lietuvos Šv. Kazimiero draugijos skyrių Miežionyse, sužinome iš to paties Jurgio Buinausko 1932 metais rugpjūčio 11 dieną sudaryto sąrašo:

Pavardės vaikščiojusių.

1.) Jerzy Bujnowski	lat 27
2.) Feliks Bujnowski	lat 22
3.) Józef Bujnowski	lat 21
4.) Aniela Bujnowska	lat 24
5.) Kostany Błudnicki	lat 34
6.) Maryjana Błudnicka	lat 23
7.) Anna Taraskiewicz	lat 22
8.) Jan Pukiel	lat 21

³⁶ Ibid., l. 3 v., 3.

³⁷ Ibid., l. 3.

9.) Helena Pukielowna	lat 24
10.) Franciszek Krecz	lat 28
11.) Aniela Krecz	lat 22
12.) Jan Krecz	lat 19
13.) Bronisław Krecz	lat 18
14.) Marcela Bujnowska	lat 68*

J. Bujanauskas

11 sierpnia 1932 r. Oszmiana³⁸

Šiame sąrašė yra paminėti 14 iš 15 Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos Centro valdybos Miežionių kaimo gyventojams, skyriaus nariams steigėjams 1932 metais balandžio 13 dieną išsiųstame liudijime išvardintų asmenų. Jame nėra vieno asmens – Bronislovo Pukelio.

MILKŪNAI

Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos skyriaus organizacinė veikla Milkūnuose prasidėjo 1929 metų rugsėjo 7 dieną, kai šio kaimo gyventojų prašymą gavo draugijos Centro valdyba:

Lietuvių Švento Kazimiero Draugijos Centro Valdybai.

Įeinamas

1929 m. IX m. 7 d.

№ 427

Milkūnų kaimo

Dieveniškių valščiaus

Ašmenos apskrities

Prašymas^{XIV}.

Mes žemiau pasirašę šio kaimo gyventojai, prašome priimti mus aukščiau minėtos Draugijos nariais ir atidaryti mūsų kaime skyrių su skaitykla.

³⁸ Ibid., l. 2, l. 2 v.

* Sąrašė pateiktos lenkiškai parašytos pavardės transkribuotos į lietuvių kalbą:

Jurgis Bujnauskas

Feliksas Bujnauskas

Juozapas Buinauskas

Anelė Buinauskienė

Kostas Bludnickas

Marijana Bludnickienė

Ona Taraškevičiūtė

Jonas Pukelis

Elena Pukelytė

Pranciškus Krečius

Anelė Krečiūtė

Jonas Krečius

Bronislovas Krečius

Marcelė Buinauskienė

LMA VB RS, f. 175, b. 76, l. 2, l. 2 v. [G. E.]

Steigiamasis skyrius susirinkimas bus Vincento Banelio name. Už tvarką Steigiamojo susirinkimo metu atsakomybę prisiima Vincentas Saldžiūnas.

Parašai:

Saldzien Wincenty

Gajdzis Wincenty

Jan Subocz

Gajdzis Józef

Kazimierz Baniel

Jadwiga Gajdisówna

Michał Krecz

Tomasz Saldzien

Kazimierz Bujnowski

Pawlina Banieluwna +++ (?)

Ludwiga Javarowicztowna +++

Krecz Wincenty

Wincenty Saldzien³⁹

Tą pačią dieną Lietuvos Šv. Kazimiero draugijos Centro valdyba Ašmenos apskrities seniūnui išsiuntė informacinį laišką^{xv}. Jame rašoma:

Lietuvių Šv. Kazimiero Draugija

jaunimui auklėti ir globoti

Vilnius, Liublino g. 3 b. 3

1929 m. rugsėjo 7 d.

№ 694

Ašmenos apskrities Seniūnui

Ašmena

Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos jaunimui auklėti ir globoti centro valdyba remdamasi savo statuto § 16, patvirtinto remiantis 1919 metų rugsėjo 25 dienos Rytų Žemių Genaralinio Komisarų potvarkio apie draugijas ir sąjungas 12 paragrafu, 1927 metų vasario 10 dienos Vidaus reikalų ministerijos sprendimu Nr. IV-AA-635/27, ir Vilniaus Vaivados 1927 metų vasario 23 d. įtraukto į draugijų ir sąjungų registrą, suteikiant draugijai Nr. 616 ir pavadinimą – Lietuvos Šv. Kazimiero draugija jaunimui auklėti ir globoti, turi garbės pranešti ponui Seniūnui, kad Milkūnų kaime, Dieveniškių valsčiuje įsteigia savo draugijos skyrių. 1929 metų rugsėjo 24 dieną įvyks draugijos narių steigiamasis susirinkimas. Jame bus svarstomi šie klausimai:

1. Susirinkimo atidarymas, prezidiumo rinkimas, išdėstymas draugijos skyriaus tikslų ir uždavinių.

2. Draugijos statuto skaitymas ir aiškinimas.

3. Draugijos skyriaus valdybos ir revizijos komisijos rinkimas.

4. Laisvi pasiūlymai.

Susirinkimas įvyks pono Vincento Banelio namuose, esančiuose Milkūnų kaime, Dieveniškių valsčiuje.

Atsakingas už tvarką ir laikymąsi galiojančių teisinių nuostatų bus Vincentas Saldžiūnas, gyvenantis Milkūnų kaime, Dieveniškių valsčiuje.

³⁹ LMA VB RS, f. 175, b. 84, l. 15.

Centrinė valdyba turi garbės prašyti poną Seniūną maloningai suteikti leidimą, atsižvelgiant į išleistą potvarkį vietinei policijai.

Už pirmininką kun. N. Raštutis
Už sekretorių I. Budzeika⁴⁰

Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos Milkūnų skyriaus steigiamasis susirinkimas įvyko 1929 metų rugsėjo 24 dieną. Steigiamojo susirinkimo protokole^{xvi} (jį draugijos Centro valdyba gavo 1929 metų rugsėjo 25 dieną) rašoma:

Steigiamojo susirinkimo Lietuvių Šv. Kazimiero Draugijos jaunimui auklėti ir globoti

PROTOKOLAS

Sodžius Milkūnų gmina Dziveniškės apskritis Ašmenos 1929 metais rugsėjo mėnesio 24 dieną.

Dalyvauja jame draugijos nariai sulyg čia pridedamo sąrašo.

DIENOTVARKĖ:

1. Susirinkimo atidarymas, tos dienos susirinkimo pirmininko ir sekretoriaus rinkimas, pastabos dėl draugijos tikslo ir uždavinio.
2. Skaitomi draugijos įstatai ir jie paaiškinami.
3. Skyriaus valdybos ir revizijos komisijos rinkimas.
4. Laisvi sumanymai.

1. Susirinkimą atidaro p. Motiejus Kraužlys sveikindamas susirinkusius ir pažymėdamas kaip daug turės reikšmės vietas visuomenei naujai atidaromas skyrius, siekdamas draugijos įstatuose pažymėtų tikslų.

2. Draugijos įstatus perskaitė, teikdamas paaiškinimų p. Motiejus Kraužlys

3. Per rinkimus balsų dauguma pateko į skyriaus valdybą šie:

1. Pirmininku p. Vincas Krečius
2. Išdininku p. Vincas Saldzienius (Kazimiero)
3. Sekretorium p. Vincas Saldzienius (Martyno)
4. Valdybos nariu p. -
5. „„„, p. -

Į Revizijos Komisiją liko išrinkti:

1. p. -
2. p. -
3. p. -

4. Laisvi sumanymai. Nutarta įsteigti knygynėlį, išrašyti laikraščius ir suruošti viešą vakarą.

Susirinkimo Pirmininkas W. Krecz
Sekretorius W. Saldzien⁴¹

⁴⁰ Ibid., l. 14.

⁴¹ Ibid., l. 13 v.

Po to, kai Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos Centro valdyba gavo kelis Milkūnų skyriaus dvikalbio steigiamojo susirinkimo protokolo egzempliorius, už dviejų dienų Ašmenos apskrities seniūnui buvo išsiųstas informacinis laiškas^{XVII}:

Lietuvių Šv. Kazimiero Draugija
jaunimui auklėti ir globoti
Vilnius, Lubelska g. 3., b. 3
1929 metų rugsėjo 27 d.
№ 726

Ašmenos apskrities seniūnijai

Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos jaunimui auklėti ir globoti centro valdyba prideda prie šio [rašto] 1929 metų rugsėjo 24 dienos savo draugijos skyriaus [esančio] Milkūnuose, Dieveniškų valsčiuje steigiamojo susirinkimo protokolą ir prašo seniūniją užregistuoti aukščiau paminėtą skyrių.

Pirmininkas kun. A. Viskantas

Už sekretorių I. Budzeika⁴²

Nors Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriuje, Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos fonde esančioje Milkūnų skyriaus byloje nėra Ašmenos apskrities seniūno Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos Centro valdybai atsiųsto Milkūnų skyriaus registracijos pažymėjimo, iš draugijos vizitatoriaus A. Baliulio 1929 metų spalio 21 dieną parengto protokolo yra žinoma, kad skyrius veikė:

Milkūnai, 1929 m. spalio mėn. 21 d.
Lietuvių Švento Kazimiero Milkūnų skyriaus,
Dzeveniškų valsčiaus, Ašmenos apskričio
susirinkimo ir vizitacijos
Protokolas Nr. 6

Remiantis išduotu Ašmenos Starostijos leidimu dienyno sk. V 295/w 1929 m. spalio mėnesio 14 dieną lankiau Milkūnų skyrių. Laikiau paskaitas: Švento Kazimiero gyvenimas ir darbai, toliau sekė su pagalba nejudamojo kino paveikslėlių serijos iš: Šventosios istorijos, girtuoklystės vaisiai ir žvėrys.

Be to buvo raginama žmonės prie knygų ir laikraščių skaitymo ir jų naudai įrodyta pavyzdžiais. Toliau jaunimas nors senų liaudies dainėles padainavo bet gan gražiai ir sutartinai, paskum naujų pamokinau keletą dainelių už kurias buvo labai patenkinti. Čia iš mažų vaikų retas kuris moka lietuviškai kalbėti nors tėvai visi lietuviškai kalba. Jaunimas taipogi kalba lietuviškai. Taigi čia gresia sugudėjimo pavojus, taigi man rodosi, kadangi čia nėra lietuviškos mokyklos tai tik vienas būdas yra palaikyti tautybei per Švento Kazimiero skyrių tankiai lankydami instruktoriai skyrių su paskaitomis, dainelėmis ir kinu pritrauke prie lietuviybės jaunimą o ypač mažus vaikelius kurie su atida klausosi ir stebesi tais dalykais kas jiems begalo patinka, o bežiūrėdami ir besiklausydami pamylęs tą savo tėvėlių kalbą ir pradės ją

⁴² Ibid., l. 12.

vartoti namie, su savo tėveliais. Taigi [ne]reik pamiršti Milkūnų skyrius tankiau lankyti, ką belankydami instruktoriai pasistengs įrodyti ir pritraukti jaunimą prie savo tėvelių kalbos, tad nepamirškime to svarbaus reikalo. Susirinkimas įvyko ūkininko Bronislovo Biaigos namuose. Žmonių buvo apie 120. Narių skyrius turi 33. Knygų skyrius gavo 122. Laikraščių jokių skyrius negauna. Pirmininkas skyriaus ūkininkas Vincas Krečius, skyriaus sekretorius Vincas Saldinis tapo paimtas į kariuomenę jo vieton paskyrė susirinkimas ūkininką Liakavičių Juozą tinkamas žmogus. Trūksta spintos knygoms ir laikraščiams lankyti ir kanceliarijos knygų su antspauda. Visais reikalais skyriaus kreiptis geriausia pas skyriaus sekretorių Juozą Liakavičių, kuris yra gana susipratęs žmogus ir noriai darbuojasi. A. Baliulis⁴³

Vis dėlto, matyt, praėjus kuriam laikui, Lenkijos administracinė valdžia pradėjo represinius veiksmus prieš kai kuriuos Lietuvos Šv. Kazimiero draugijos Milkūnų skyriaus narius. Tai galėjo būti susiję su tuo, kad skyriaus valdyba galbūt neturėjo Ašmenos apskrities seniūno išduoto registracijos pažymėjimo.

Antrasis Lietuvos Šv. Kazimiero draugijos Milkūnų skyriaus steigiamasis susirinkimas įvyko 1930 metų sausio 29 dieną. Steigiamojo susirinkimo protokole^{xviii} (jį draugijos Centro valdyba gavo 1930 metų vasario 19 dieną, ant lenkiško dvikalbio protokolo tekste esančio antspaudo yra nurodyti klaidingi metai – „1929“) rašoma:

Steigiamojo susirinkimo Lietuvos Šv. Kazimiero Draugijos jaunimui auklėti ir globoti

PROTOKOLAS

Sodžius Milkunai gmina Dzeveniškių apskritis Ašmenos 1930 metais sausio mėnesio 29 dieną.

Dalyvauja jame draugijos nariai sulyg čia pridedamo sąrašo.

DIENOTVARKĖ:

1. Susirinkimo atidarymas, tos dienos susirinkimo pirmininko ir sekretoriaus rinkimas, pastabos dėl draugijos tikslo ir uždavinio.

2. Skaitomi draugijos įstatai ir jie paaiškinami.

3. Skyriaus valdybos ir revizijos komisijos rinkimas.

4. Laisvi sumanymai.

1. Susirinkimą atidaro p. Juozas Liakavičius sveikindamas susirinkusius ir pažymėdamas kaip daug turės reikšmės vietos visuomenei naujai atidaromas skyrius, siekdamas draugijos įstatuose pažymėtų tikslų.

2. Draugijos įstatus perskaitė, teikdamas paaiškinimų p. Adomas Butrimas

3. Per rinkimus balsų dauguma pateko į skyriaus valdybą šie:

1. Pirmininku p. Juozas Gaidys

2. Išdininku p. Bronius Marcinkevičius

3. Sekretorium p. Juozas Liakavičius

4. Valdybos nariu p. Peliksas Biaiga

5. „„„, p. Vincas Gaidys

⁴³ Ibid., l. 11, l. 11 v.

Į Revizijos Komisiją liko išrinkti:

1. p. -

2. p. -

3. p. -

4. Laisvi sumanymai. Nutarta įsteigti knygynėlį, išrašyti laikraščius ir suruošti viešą vakarą.

Susirinkimo Pirmininkas Jozapas Liekaviczius
Sekretorius A. Butrimas⁴⁴

1930 metų vasario 19 dieną Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos Centro valdyba išsiuntė informacinį laišką Ašmenos apskrities seniūnijai^{XIX}:

Lietuvių Šv. Kazimiero Draugija
jaunimui auklėti ir globoti
Vilnius, Lubelska g. 3., b. 3
1930 metų vasario 19 d.

№ 121

Ašmenos apskrities seniūnijai

Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos jaunimui auklėti ir globoti centro valdyba prideda prie šio [rašto] 1930 metų sausio 29 dienos savo draugijos skyriaus [esančio] Milkūnuose, Dieveniškųjų valsčiuje steigiamojo susirinkimo protokolą ir prašo seniūniją užregistuoti aukščiau paminėtą skyrių.

Pirmininkas kun. A. Viskantas

Už sekretorių I. Budzeika⁴⁵

Kitais, 1931 metais, Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos Milkūnų skyrius jau intensyviai veikė. Vienas draugijos vizitatorių – A. Butrimas Centro valdybai išsiuntė tokio turinio skyriaus lankymo protokolą:

98

Įeinamas
1931 m. IX. m. 9 d.
№ 693

Liet. Šv. Kazimiero Draugijos skyriaus Milkūnų Dzeveniškųjų valšč. susirinkimo ir vizitacijos

Protokolas.

1931. VIII-9 d. remdamasis išduotu Ašmenos starostijos leidimu, apilankiau šį skyrių. Susirinkimas įvyko 8 val. vakare name p. Martyno Gaidžio, dalyvaujant Gerbiamajam kun. Pirmininkui Šv. Kazimiero Draugijos, klerikui K. Moliui ir apie 40 asmenų. Laikiau paskaitą apie Tikslą Šv. Kazimiero D-jos ir su judamuoju kinu rodžiau filmas: 1) „Gaudymas beždžionių ir lokių“, 2) „Plešrieji paukščiai“, 3) „Laisvamanis antinas“, 4) „Katinas Felinsis“ ir 5) „Adomas

⁴⁴ Ibid., l. 10 v.

⁴⁵ Ibid., l. 9.

klejuoja skelbimus“. Po kino kun. Pirmininkas prabilo tardamas padėkos žodį už įsteigimą šio skyriaus. Skyriaus stovis: pirmininku Juozas Gaidys, jis mažai moka lietuvių kalbos, bet stengesi jos išmokti. Taip tvarkos nėra, nes nesudau nei steigiamojo protokolo antro egzemp. narių užtvirtinimą ir Įstatų D-jos. Vedamųjų knygų nebuvo, jas sudariau iš šešių juodraščių ir nurodžiau kaip turi jas vesti. Narių tik 15, kasoj nieko nėra, bibliotekoj 102 egz. knygų, bet mažai skaitytojų. Kaimas didelis ir turėtų būti daugiau narių, bet tarp savęs yra susipykę. Kaimė tamsumas viešpatauja, nes jokio laikraščio negauna.

Šiam skyriui reikėtų pasiųsti 1 egzemp. „Vilniaus Rytojau“ ir „Jaunimo Draugo“. Dažniau jį aplankant, galima žmones prie vienybės priversti ir skyrių pajudinti.

A. Butrimas⁴⁶

Tą pačią rugsėjo 9 dieną Centro valdyba gavo Milkūnų skyriaus pirmininko J. Gaidžio ir sekretoriaus A. Banelio pasirašytą prašymą priimti draugijos nariais šiuos asmenis:

Šv. Kazimiero Dr-jos Centro Valdybai
Vilniuje

Įeinamas
1931 m. IX. m. 9 d.
№ 683

Šv. Kazimiero Dr-jos
skyrius Milkūnuose
valš. Dzieveniškės
aps. Ašmenos.

Prašymas.

Turime garbės prašyti gerb. Centrą Valdybą priimti į Šv. Kazimiero Dr-jos narius šiuos asmenis:

1.) Saldzienis Tomašius	amž.	21 met. sodž. Milkūnų
2.) Subačius Jonas	„	22 „„„
3.) Pukelis Feliksas	„	20 „„ „
4.) Saldzienis Vincus	„	23 „„ „
5.) Saldzienis Vincus	„	26 „„ „
6.) Krečius Mykolas	„	22 „ „ „
7.) Beiga Tomašius	„	23 „ „ „
8.) Javaravičius Vincas	„	21 „ „ „
9.) Bujonauskas Vaclavas	„	18 „ „ „
10.) Beiga Vincas	„	18 „ „ „
11.) Beiga Vincas	„	20 „ „ „
12.) Saldzienis Kazys	„	30 „ „ „
13.) Juvaravičius Feliksas	„	30 „„ „
14.) Javaravičius Stasys	„	25 „„ „

⁴⁶ Ibid., l. 8.

15.) Saldzientė Agota	„	24 „„ „
16.) Lekavičiūtė Marytė	„	25 „ „ „
17.) Beigaitė Paulina	„	23 „ „ „
18.) Javaravičiūtė Tapilė	amž.	18 met. sod. Milkūnai
19.) Javaravičiūtė Genė	„	20 „ „ „
20.) Felkauskaitė Juzė	„	20 „ „ „
21.) Beigaitė Agota	„	23 „ „ „
22.) Pukelytė Viktė	„	19 „ „ „
23.) Saldzientė Stefanija	„	18 „ „ „

Pirmininkas J. Gajdzis
Sekretorius A. Banelis

Milkūnai 1931-VIII-30⁴⁷

Reikia pripažinti, kad problemų Milkūnų skyriaus gyvenime sukeldavo ne vien Lenkijos administracinės valdžios pareigūnų veiksmai, bet ir tarp pačių vietinių gyventojų atsiradęs vidinis susiskaldymas. Apie tai 1931 metų spalio 8 dieną savo pranešime Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos Centro valdybai rašė Jurgelionių skyriaus pirmininkas Adomas Banelis:

Milkunej iš miatinio susyrinkimo Skyriaus
Sv. Kazimiero Milkunosie 4 d. spalių mieno šiu metu.

Praniašymas

Turiu garbies pranjašti Gerbjamajam pirmininkui Centro Valdibos Šv. Kazimiero Vilnųj kunigui Viskantai.

Aš Adomas Banelis pirmininkas Jurgelionju skyriaus buvou nueis pryžiurėt tvarkos, ka buvo man praniašta iš Vilnjaus lajšku nuo Edvartos Jurškos, o ka iviks kad pranjašti Centro Valdibaj. Nueys iš anksto diena 1 valandū ti žyniu apie susirynkima Valdybaj skyraus ir visaj jaunuomenėj. ir lajkie 6 val. p. p. paskirtam Saldėnio Kazimiero bute, atejo apie 15 asmėnu policininkų su raštu nuo storastos ir aš, iš Valdibas Pirmininkas nia prybuvo nors buvo namie ir svejkas sėkretorius buvo atiają, sėkretorius nuo susirynkus nusjustas buvo pas pirmininka kad prybutu in susir. Sugrižis atskie kat nja atejs in susir. bie Pirmininko susirynkimo atidaryti njagaliejomė ir liko nėku.

Policininkas susirašie kas buvo pribuvis ir nuėjo, aš gi paliekis turėjau daklausti kuodėl jomisė tokia bėtvarkie sužynojė apie viska sumaniou pranešti nuo pradžios įvėgdimo skyrjaus. „ča paminiesiu kad šejminos Gaidžio iš katros esa Pirmininkas nėapkėncia visas sodžius“ no susirinkimo organizacinio katrys vvyko par Instruktavį Adoma Butryma, ir visi pėjkja Instruktori Ad. Butryma kad josėpadarė no pradžios toki bėtvavkuma, anis ma apsakinie j kajp buvo buvo paskirtas del susirynkimo namas Benealo Vincaus ten buvo susyrynkusių apė 30 naryų ka buvo susirašį. Gajdis perėmis Butryma nuosyvėdė pas savė, „gal pavaišyno“ ir kvėtė visu Gejdžo naman daryti susyrynkima ir rodyti Kina. Mes ten nejsymie jej tèn daratė susyrynkima ėšbraukitė mus iš sąrašo, ir tèn nejom ir turėjom Vilti kad mes nia esam narjajs,

⁴⁷ Ibid., l. 7, l. 7 v.

teį aš gi paklausjau teį iškur gi ėmėš iusų skyriuj 33 narjaj kai šėmis šju kartelie pjarskajtjau kad esat ė patys katrė buvo susirašy iš pat pradžjū: katrju indedu prėpranjašymo Centro Valdybaj , o apturėtu nuo Ed. Juršos lajškie iš Vilnjaus tajgi čia prymianu kad policininkas surašynėj kas pribuvo iš narų susirynekiman teį apsysakie vienas sėkretorius Jozapas Liachavičius kite gi budami narejs narejė ir neažynodmi kad esa narejs atsisakie ka niesa neačiajė. To pabajus išėjau. Ir turėjau bruljoronė* nunešiou Pirmininkuj Jozapaj Gaidžjo ten radau policininka užėjusj ir duodamas čia knygos del wisu surašymu katrė ira Skyriuje. Paklausė, a jak trzeba bėdzie pisac papolski czy po litewsku atsakiau lietuviškaj. Jis sako, žeby po polsku to szrajbowalby politewsku nie umiem, atsakjau teį kam tamsta pryėmėj pirmininkaate pasakie kad manė ažuarašė ir šipsojasė, aš teį wisa pamatis numanjou kamij dalikas, kvejljo tamsolų gėdijas kad bagotiesnis nuo sodžjaus kajminu nor išrypti in šlėktos ir lienkauja teį gudauja o iš lietuvestes tiek jokavoja, o perėmis skyrjau darba nė pats viejką nė kitiems duoda, o raušies su kajminias nėkart tejsman apsispirja kaiminaj neapkisdami tokju iškrypusiu šliektu nianori prysipažynt narjajs kad Pirmininkauja Jozapas Gajdis.

turejau garbės tai pranjasti C.V.

Su pgjarba Adoma Banelis

1931 m. spalio 8 d.

Įeinamas

1931 m. X. m. 19 d. (10?)*

№ 894

Prierašas: „Pavažiutot su paskaita ir ištyrt dalyką“

1931-X-17.⁴⁸

Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos Centro valdyba tą pačią 1931 metų spalio 19 dieną gavo ne tik Jurgelionių skyriaus pirmininko Adomo Banelio pranešimą apie padėtį, bet ir Milkūnų skyriaus narių sąrašą***:

...kad įtrauktume knygon

...ius. ir prieš visuotiną susi....

...oj narių knyga.

...klaustų pilicija ko atėjai Milkū-....

...kyk: savo raikalais atėjau....

...m, kad čia yra susirinkimas)

1) Banelis Kazys sodž. Milkūnų....

2) Banelytė Paulina .....

3) Bujenauskas Kazys..... Bujenauskas Vaclovas

* Pranc. *brouillon* – juodraštis [G. E.].

** 1931 m. spalio 8 d. Jurgelionių skyriaus Adomo Banelio pranešimas negalėjo būti gautas spalio 19 d., nes ant dokumento yra spalio 17 d. datuotas prierašas. Tokiu atveju jis turėjo būti gautas tarp spalio 10 d. ir spalio 17 d. Kita vertus, neatmestina, kad: a) prierašo data klaidinga ir turėtų būti spalio 19 d., b) dokumentas į gaunamųjų raštų registracijos knygą įtrauktas vėliau, t. y. spalio 19 d. [G. E.]

⁴⁸ Ibid., l. 6 v., l. 6.

*** Dokumentas gerokai nukentėjęs: išpjautas jo dešinysis kampas. Kairiajame likę teksto nuotrupų, toliau surašytos pavardės [G. E.].

- 4) Beiga Tomas.....
- 5) Beiga Vincas..... ++ 1
- 6) ~~Beiga Vincas.....~~
- 7) Beigaitė Paulina..... -
- 8) Beigaitė Agota..... -
- 9) Felkauskaitė Juzė.....+
- 10) Jawaravičiūtė Liudviga.....++2
- 11) Juvaravičiūtė Tapilė..... -
- 12) Javaravičiūtė Genė .....+- 3
- 13) Javaravičius Feliksas ..... -
- 14) Javaravičius Vincas ..... ++ 4
- 15) Javaravičius Stasys
- 16) Krečius Mykolas
- 17) ~~Krečius Vincas Lechavičiūtė Marytė~~
- 18) Lechavičius Stefonas am.
- 19) Gaidzys Juozas -
- 20) Gaidzys Vincas -
- 21) Gaidzytė Jadvyga -
- 22) Salzienis Kazys ++ 5
- 23) Saldzienis Vincas -
- 24) Saldzienis Vincas
- 25) Saldzientė Agota
- 26) Saldzientė Ona + 6
- 27) ~~Saldziunis Tomas~~ ++6
- 28) Saldziunytė Stefanija ++7 Subačius Jonas ++8
- 29) Pukelytė Viktė
- 30) Pukelis Feliksas ++9
- 31) .....

Įeinamas
1931 m. X m. 19 d.
№ 894⁴⁹

⁴⁹ Ibid., l. 3, 3 v.

Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos Milkūnų skyriuje kilus konfliktui teko įsikišti draugijos Centro valdybai. Išsiaiškinti esamą padėtį buvo išsiųstas vienas draugijos vizitatorių, Centro valdybos sekretorius B. Leskevičius.

1931 metų spalio 24 dieną Centro valdybai jis išsiuntė iš Milkūnų kaimo pranešimą, kuriame išsamiai aprašė skyriaus padėtį ir tai, kokių diplomatinių veiksmų, siekiant išvengti tolesnio galimo Milkūnų skyriaus pirmininko Juozo Gaidžio kenkimo, jam teko imtis:

98 Iš lankymo Lietuvių Šv. Kazimiero
Dr-jos Milkūnų skyriaus Br. Leskevičiaus
Centro Valdybai

Įeinamas

1931 m. X m. 31 d.

№ 936

Pranešimas.

Į Milkūnus atvykau sutvarkyti suirusį Lietuvių Šv. Kazimiero Draugijos skyrių. Vietoje paaikškėjo, kad Milkūnų sodžiaus jaunimas nesutinka su savo skyriaus pirmininku.

Pirmininkas kaltina jaunimą už jo netinkamą elgimąsi, už neimą į Bažnyčią i t. t.

Jaunimas gi skyriaus pirmininką Juozą Gaidį priskaito prie šlachtos ir jį laiko labiausia to sodžiaus lenkuojantį žmogų.

Pasirodo, kad Juozaus Gaidžio šeimyna jau nuo seniai nesutinka su visu sodžiu o paskutiniu laiku toji nesantaika dar labiau paaštrėjus; todėl jaunimas jokia būdu nesutinka priguleti prie skyriaus kol bus pirmininku J. Gaidys.

(apie tą patį liudija pirmiau padaryti E. Juršos pranešimai)

Parašus prašymą Lydos storostai,

kad leistų 7 d.* liepos Milkūnuose skyr. perrinkti valdybą; iš karto pirmininkas nenorėjo pasirašyti po tuo prašymu, todėl prisėjo man palaikyti jo pusę, kad tik išgavus parašą.

Žadėjau per susirinkimą atvykti su kinu ir pasistengti sutaikinti jaunimą su juo.

Paimti parašo nuo ko kito už pirmininką, buvo nepatogu, nes Gaidys gerai sugyvena su policija ir but galėjęs pasistengt iš anksto sutrukdyt susirinkimą, todėl turėjau būti jam palankus.

Po ilgo pasikalbėjimo visgi pasirašė po prašymu.

B. Leskevičius

Milkūnai 1931–X–24 d.

Prierašas pieštuku: Susirinkimas paskirtas š. m. XI.7 d. Martyno Saldzienio (Saldzei) bute.⁵⁰

* 1932 m. [G. E.]

⁵⁰ Ibid., l. 5, 5 v.

Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos Centro valdyba nedelsė ir Milkūnų skyriaus atgaivinimui skirtą susirinkimą paskyrė tų pačių 1931 metų lapkričio 7 dieną. Apie tai Centro valdyba laišku^{xx} informavo Ašmenos apskrities seniūną:

T. 98

Ponui Ašmenos apskrities Seniūnui
Ašmena.

27.X.1931

№ 920

Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos jaunimui auklėti ir globoti Centro valdyba turi garbės prie šio [rašto] pridėtame priede persiųsti Draugijos Milkūnų skyriaus, esančio Dieveniškų valsčiuje, valdybos prašymą [dėl] kasmetinio visuotinio skyriaus narių susirinkimo, [vyksiančio] š. m. lapkričio 7 dieną 18 val. Milkūnų kaime, Martyno Saldžiūno namuose. Atsakingas už tvarką ir privalomų teisinių nuostatų laikymąsi bus p. Bronislovas Leskevičius, gyvenantis Vilniuje, Filaretų g. Nr. 17. Minėtasis Br. Leskevičius ta pačia proga perskaitys pranešimą tema „Jaunimo auklėjimas“.

Kun. A. Viskantas

Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos pirmininkas

Sekretorius Br. Leskevičius⁵¹

Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos Centro valdybos sekretorius numatytu laiku – 1931 metų lapkričio 7 dieną sušaukė Milkūnų skyriaus narių susirinkimą, Ašmenos apskrities seniūnui informaciniame laiške nurodytoje vietoje – Milkūnų kaimo gyventojų Martyno Saldžiūno name. Apie tai, kaip jam sekėsi susirinkimo metu, matome iš jo ataskaitos Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos Centro valdybai:

Iš lankymo Liet. Šv. Kazimiero Dr-jos Milkūnų sk. Broniaus Leskevičiaus Centro Valdybai.

Įeinamas

1931 m. XI m. 13 d.

Pranešimas

№ 997

Milkūnų skyriaus organizacinio susirinkimo reikalu XI.-7 d. nuvykau į Dieveniškio posterunką užmelduoti, kad virš minėtame skyriuje darysiu narių susirinkimą.

Starostos išduoto leidimo daryti susirinkimą Milkūnuose neturėjau, todėl Dzeveniškes post. Komendantas iš karto nesutiko pavelyti daryti susirinkimą, grasindamas paleidimu (rozwiązaniem zebrania) ir protokulu.

Prašiau komendanto, kad turėčiau kuo pasiaiškinti prieš Centro Valdybą, kodėl aš nepadariau susirinkimo Milkūnuose, kad jis man išduotų raštu, kuo motyvuodamas jis man neleidžia daryti narių susirinkimo, kitaip aš neatsižvelgiant komendanto uždraudimo būsiu priverstas rementis draugijos įstatais susirinkimą daryti.

⁵¹ Ibid., l. 4.

Matydamas komendantas mano griežtą nusistatymą, paskambino telefonu į Ašmenos Starostiją klausdamas kaip jam tokiam atsitikime pasielgti.

Iš starostijos atsakė, kad narių susirinkimą galiu daryti.

Atvykęs į Milkūnus jau radau policininką, kuris kaip pastebėjau, savo pasirodymu norėjo padaryti įtekmę į jaunimą, kad šis vengtų prigulėti prie Šv. Kaz. Dr-jos skyriaus.

Buto savininko, kuriame turėjo įvykti susirinkimas nebuvo namie, jo įpėdiniai gi nenorėjo leisti į butą sueiti jaunimui.

Perkelti susirinkimą į kitą butą policininkas nesutiko; tik po ilgų prašymų pasisekė perkalbėti seiminykus leisti sueiti jaunimui į butą.

Policininkas griežtai reikalavo palikti pirkioje tik tuos kurie turės nario pažymėjimą, kitaip jis skaitys nenarių susirinkimą, bet viešą ir rašys protokolą. Išaiškinus jam, kad ne tik Šv. Kaz. Dr-jos nariai pažymėjimų neturi, bet ir lenkų organizacijų nariai to neturi, policininkas nusileido, bet liepė duoti narių sąrašą su mano parašu, kad tvirtyčiau jog pirkioje yra vien tik nariai.

Tokis nustatyti narių sąrašas buvo gana sunku, nes tikslaus sąrašo niekur negalima buvo rasti, be to daugumas narių dėl tarpusavio nesantaikos ir įbauginimo buvo išstoję.

Atsirado tik septyni asmenys, kurie viešai prie policijos išdrįso prisipažinti skyriaus nariais.

Iš tų septynių narių išrinkti naujos valdybos negalima buvo.

Laike susirinkimo „šnipeliai“ agitavo jaunimą, kad reikalautų iš manę kalbėti lenkiškai o jei nesutiksiu tai išvyti.

Uždarius susirinkimą suejus visiems žmonem į pirkį pasikalbėjau su visais, paaiškindamas jiems savo atvykimo tikslą, apgailestaudamas kad jie neatjaučia tų žmonių, kurie trokšta šio krašto gerovės ir t.t.

Jaunimas pasižadėjo iš naujo susirašyti ir prisiųsti prašymą į Centrą kad atidarytų jų sodžiuje skyrių, nes jie pirmiau skaitė savo skyrių jau likviduotu.

Policininkas klausė pas mane, kaip jis turi skaityti šį skyrių likviduotu ar veikiančiu. Aš jam atsakiau, kad skyriaus uždarymas nepriguli nei nuo manęs nei nuo policijos, bet nuo Centro Valdybos, o kaip ji pasielgs tai ne mūsų dalykas.

Milkunai 1931-XI-7 d.

B. Leskevičius

P. S.

Prieš susirinkimą nuėjau pas Milkunų skyr. Pirmininką Juozą Gaidį, prašyti jo atvykti susirinkiman; ten radau lenkų mokytoją.

Užkalbėjus man pirkioje lietuviškai skyriaus pir. J. Gaidys pasakė man „prosze nie rozmiawać u nas po litewsku, bo u nas nikt nierozumie, prosze rozmowiać u nas po polsku“.

Šį sakinį tyčia paduodu žodis į žodį, kad kiekvienas iš jo galletum sprest apie tinkamumą būti J. Gaidžio Milkunų skyr. pirmininku. Milkunų sodžiaus gyventojai visi moka lietuviškai net ir kalbėtis nevengia išskyrus Gaidžių šeimyną.

B. Leskevičius⁵²

⁵² Ibid., l. 1, l. 1v., l. 2, l. 2v.

PUPIŠKIS

Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos skyriaus organizacinė veikla Pupiškyje prasidėjo 1929 metų spalio 29 dieną, kai šio kaimo gyventojų prašymą gavo draugijos Centro valdyba:

Lietuvių Švento Kazimiero Draugijai Vilniuje.

Įeinamas

1929 m. X m. 29 d.

Prašymas

№ 483

Mes žemiau pasirašę gyventojai Pupiškių sodžiaus norime būti Lietuvių Švento Kazimiero Draugijos nariais ir prašome mūsų sodžiuje įsteigti Lietuvių Švento Kazimiero Draugijos skyrių.

Pirmasis susirinkimas gali būti ūkininko Juozo Šilabritos namuose.

Per pirmąjį susirinkimą tvarkos prižiūrės ūkininkas Jonas Vasiliauskas.-

Parašai:

Jan Bujnowski

Jan Wasilewski

(Makarskas Jonas) +++

Józef Szylobryt +++

+++Tamošius Buinauskas

Povilas Zinevičius

Juzefa Bujonovska +++

Liudvika Makarskaitė

+++Ona Šilabraitė

+++Liudvika Vasiliauskienė

Marjanna Wasilewska

+++Katrė Šilabritienė

Bolesław Szylobryt

Stanisław Szylobryt

Adela Zieniewiczówna

Stanislawa Zieniewiczówna

Adresas po kurio vardu bus raštai siunčiami:

p. Józef Szylobryt wieś Pupiszki, gm. Dziewieniska, pow. Oszmiena⁵³

Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos skyrius Pupiškiuose veiklą pradėjo, matyt, dar iki 1929 metų pabaigos (laikotarpis nuo spalio iki gruodžio pabaigos imtinai), t. y. netrukus po to, kai Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos Centro valdyba 1929 metų spalio 29 dieną gavo Pupiškių gyventojų prašymą čia įkurti skyrių.

Vis dėlto, matyt, praėjus kuriam laikui, Pupiškių skyrius dėl vienokių ar kitokių priežasčių nustojo egzistuoti. Pupiškių kaimo gyventojai savo iniciatyva ėmėsi skyriaus atkūrimo darbų ir kreipėsi į Ašmenos apskrities seniūną, prašydami leisti kaime įsteigti Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos skyrių. Netrukus po to jie patyrė Lenkijos administracinės valdžios policijos gąsdinimus ir apie tai informavo Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos Centro valdybą^{XXI}:

⁵³ LMA VB RS, f. 175, b. 525, l. 9.

Įeinamas

1930 m. II m. 19 d.

№ 72

Kai mes, Pupiškių kaimo gyventojai pateikėm ponui seniūnui prašymą leisti mūsų kaime įsteigti Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos skyrių, apie tai sužinojo p. Dieveniškių nuovados komendantas. 1930 metų sausio 18 dieną anksti, 6–7 val. su dviem policininkais atvyko į Pupiškių kaimą ir įėjęs į Juozapo Šilobrito namus pakeltu tonu pradėjo šitaip gąsdinti:

Turiu šautuvą. Kas prisirašė į Šv. Kazimiero draugiją. Norit būti tąsomi kaip Stanislovas Gaidys iš Rimašių. Kai atsakė, kad jeigu kiti kaimai turi skyrius, tai ir mūsų skyrius pateikė prašymą. Į tai p. komendantas atsakė Kotrynai Šilobritienei: ką ir tau senai reikia kokių vaidinimų – kino. Žiūrėk, kad duonos turėtum, nes gali ir karvę prarasti. O kai Kotrynos Šilobritienės dukra Ona atsakė, kad už tai negali būti baudžiama, p. komendantas pagąsdino ją įkalinsiąs, nes yra per protinga.

Po to tuo pačiu tikslu nuėjo pas Tomą Buinauską ir Juozapą Vasiliauską. Kai tai baigė, įsakė Jonui Vasiliauskui ir Juozapui Šilobritui 1930 metų sausio 19 dieną 8 val. ateiti į nuovadą. Ir surašė protokolą. Jų giminės bijojo, kad paims ir įkalins, o kas pasirašė, kasdien laukė piniginės baudos arba įkalinimo. Šiuos p. komendanto išsakytus žodžius patvirtiname savo parašais.

Už neraštingas Kotryną Šilobritienę ir dukrą Oną, joms asmeniškai prašant pasirašė Martynas Buinauskas

Jonas Vasiliauskas

Juozapas Šilobritas neraštingas +++

Tomas Buinauskas +++

Juozapa Buinauskienė, Stasys Šimelis +++

Anelė Šimelienė +++⁵⁴

Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos Centro valdyba nedelsdama ėmėsi priemonių skyriui atkurti – 1930 metų sausio 21 dieną į Pupiškių kaimą atvyko vienas iš Lietuvių Šv. Kazimiero Draugijos instruktorių – A. Butrimas. Tą pačią dieną jis Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos Centro valdybai parašė ataskaitą apie savo veiklą Pupiškių kaime:

Pupiškės 1930-I-21 d.

Be eidamas nežinojau kur ir apsisotiti, nes pas tuos žmones, kur pirmą nakvojau komendantas juos prigąsdino ir manęs jie bijojosi. Nuėjau į tą namą kurs buvo paskyrtas ir liepiau sušaukti žmones, tai parodysiu kiną ir dykai. Žmonės susirinko ir policijantas pribuvo. Kaip kam, tai jau kinkos drebėjo. Laikiau paskaitą apie gyvenimą Šv. Kazimiero ir Draugijos tikslą. Taip pabriežiau apie Draugiją, kad net policininkas ausimi kreipė. Baigė paskaitą liepiau išrinkti valdybą. Ir išrinko iš 5 asmenų. Pirmininku senas žmogus apie 57 m. Tamošius Buinauskas. Kuomet išrinkome valdybą policininkas pareikalavo zezvolenios del steigiamųjų susirinkimų. Aš jam parodžiau kvitą kad prašymas nusiųstas Starostijai, ir jeigu Starostija nenorėtų tai galėjo duoti atsakymą. Čia su juo turejau pasikivirčiti. Jis pradėjo gązdinti protokulais ir mano valdyba didžiausiame „stroke“. Liepiau jam surašyti protokolą ant

⁵⁴ Ibid., l. 8, 8 v.

manęs žmonių nekišti, aš viską imu atsakomybę. Tai pasakęs pradėjau rodyti kiną gyvenimą Kristaus ir Max Linder.

Po kino nuejo į kitą namą šokti, policininkas namo, o aš vakarienės valgyti pas naują pirmininką. Po vakarienės nuejau pas jaunimą, ten dainų pamokinau ir žaislų.

Jaunimas malonus, žinoma nepalavintas, mažai lietuviškai moka dainuoti, bet kalbėti tai visi kalba Lietuviškai.

Su jaunimu prabuvau iki 3 val. nakčia. Sugalvojau nuvykti Starostijon ir pasiklausti del steigiamųjų susirinkimų. Nes telefonuoti tai sunku susikalbėti o policija vėl atėjus per steigiamąjį susirinkimą gaudins žmones ir tuo gali žmonės suvis atsisakyti.

Pasisamdęs arklį ir nemiegojęs nuvykome Starostijon. Mane pažino ir pasiklausė su koku reikalu, pasakiau del steigiamųjų skyrių, atsakė, kad dykai atkeliavau, nes jeigu neduotas atsakymas tai reiškia sutinkame, o antra, sako, policijai pranešta. Tai mat kur taisybė. Policijai pranešta o ji neleidžia, nes ant rankų neturiu leidimo. Liepė važiuoti, o jie dar užtelefonuos policijai.

Atsakiau, kad noriu gauti ant rankų zezvolenia. Liepė palaukti pusė 4 val. Iš išgavęs leidimą 4 val. popiet grįžime namo. Atvažiavau į Rymašius 10 valanda, nes toli nuo Ašmenos.

A. Butrimas

Pupiškyj žmonės vienos rušies, vaikus leidžia lenkiškon mokyklon. Laikraščių nei vieno negauna.⁵⁵

Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos Pupiškių skyriaus antrasis steigiamasis susirinkimas draugijos instruktoriaus iniciatyva įvyko 1930 metų sausio 21 dieną. Steigiamojo susirinkimo protokole^{XXII} (jį draugijos Centro valdyba gavo 1930 metų vasario 19 dieną) rašoma:

Steigiamojo susirinkimo Lietuvių Šv. Kazimiero Draugijos jaunimui auklėti ir globoti
PROTOKOLAS

Sodžius Pupiškes gmina Dzeveniškių apskritis Ašmenos 1930 metais sausio mėnesio 21 dieną.

Dalyvauja jame draugijos nariai sulyg čia pridedamo sąrašo.

DIENOTVARKĖ:

1. Susirinkimo atidarymas, tos dienos susirinkimo pirmininko ir sekretoriaus rinkimas, pastabos dėl draugijos tikslo ir uždavinio.

2. Skaitomi draugijos įstatai ir jie paaiškinami.

3. Skyriaus valdybos ir revizijos komisijos rinkimas.

4. Laisvi sumanymai.

1. Susirinkimą atidaro p. Jonas Vasiliauskas sveikindamas susirinkusius ir pažymėdamas kaip daug turės reikšmės vietos visuomenei naujai atidaromas skyrius, siekdamas draugijos įstatuose pažymėtų tikslų.

2. Draugijos įstatus perskaitė, teikdamas paaiškinimų p. Adomas Butrimas.

⁵⁵ Ibid., l. 5 v., l. 5.

3. Per rinkimus balsų dauguma pateko į skyriaus valdybą šie:

1. Pirmininku p. Tamošius Buinauskas
2. Išdininku p. Jonas Buinauskas
3. Sekretorium p. Jonas Makarskas
4. Valdybos nariu p. Mikalina Zenevičienė
5. „„„, p. Jadwiga Makarskiutė

Į Revizijos Komisiją liko išrinkti:

1. p.
2. p.
3. p.
4. Laisvi sumanymai.

Susirinkimo Pirmininkas Jonas Vasilewskas
Sekretorius Martynas Buinauskas⁵⁶

Po to, kai Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos Centro valdyba gavo kelis Pupiškių skyriaus dvikalbio steigiamojo susirinkimo protokolo egzempliorius, kitą dieną Ašmenos apskrities seniūnui buvo išsiųstas informacinis laiškas^{xxiii}:

Lietuvių Šv. Kazimiero Draugija
jaunimui auklėti ir globoti
Vilnius, Lubelska g. 3., b. 3
1930 metų vasario 19 d.
№ 124

Ašmenos apskrities seniūnijai

Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos jaunimui auklėti ir globoti centro valdyba prideda prie šio [rašto] 1930 metų sausio 21 dienos savo draugijos skyriaus [esančio] Pupiškiuose, Dieveniškų valsčiuje steigiamojo susirinkimo protokolą ir prašo seniūniją užregistuoti aukščiau paminėtą skyrių.

Pirmininkas kun. A. Viskantas

Už sekretorių I. Budzeika⁵⁷

1930 metų spalio 31 dieną Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos Centro valdybos pirmininkas kunigas A. Viskantas ir sekretorius A. Juknevičius Pupiškių skyriaus pirmininkui išsiuntė anketą^{xxiv}, kurioje prašė pateikti informaciją apie 1930 metų skyriaus veiklą. Nors prašoma informuoti apie 1930 metų veiklą, toliau anketoje nurodyti 1932 metai*.

Anketoje buvo pateikti šie duomenys:

Pupiškių kaimo, priklausančio Kaltinėnų valsčiui, Švenčionių apskrīčiai, skyriaus valdybą sudaro pirmininkas Tomas Bujanauskas. Vicepirmininko, išdininko, sekretoriaus, nario be

⁵⁶ Ibid., l. 7 v.

⁵⁷ Ibid., l. 6.

* Matyt, klaida [G. E.].

ypatingų pareigų, valdybos narių pavaduotojų ir revizijos komisijos narių asmens duomenys nenurodyti. Draugijos narių skaičius taip pat nepateiktas.⁵⁸

Toliau anketoje Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos Centro valdyba informuojama, kad:

1930 metais skyriaus valdybos posėdžių, visuotinių skyriaus narių susirinkimų, paskaitų, nemokamų arba mokamų vakarėlių su vaidinimais nebuvo. Taip pat negauta jokių pajamų iš nario mokesčio, vakarėlių, aukų. Nebūta ir išlaidų. Skyriaus įkūrimo data nenurodoma.

Pupiškių skyrius iš Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos buvo gavęs knygas. Knygų skaičius nenurodytas, duomenų kokiais viršeliais jos buvo įrištos – nepateikta. Nepateikta duomenų ar skyriaus nariai, taip pat jam nepriklausantys asmenys skaitė knygas ir kiek iš viso perskaitė.

Pažymėta, kad papildomai knygų Puškonių skyrius iš Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos Centro Valdybos nebuvo gavęs. Jokio laikraščio nebuvo prenumeruojama.

Pupiškių skyrius neturėjo radijo, salės savo susirinkimams ir skaityklai, jo valdyba neturėjo protokolų, kasos, narių, gaunamųjų ir išsiunčiamųjų raštų knygų, antspaudo, Šv. Kazimiero bažnytinės vėliavos, tačiau knygyno knygą turėjo. Į anketos klausimus: ar keli Skyriai susidėję yra įsigiję Šv. Kazimiero bažnytinę vėliavą, gal apylinkės Skyriai mano susidėję įsigyti orkestrą, ar pats Puškonių skyrius nedarė pastangų įgyti Šv. Kazimiero draugijai nekilnojamąjį turtą (žemės sklypus, namus) atsakyta neigiamai.⁵⁹

Anketos pabaigoje pažymima, kad:

Pupiškių skyrius turėjo palankumo ir pagalbos iš draugijos, plėtotis trukdė pačių kaimiečių apsileidimas. Pupiškių skyrius globojo 8 jaunuolius – tris vaikus ir penkias merginas. Dar sužinome, kad visi Pupiškių skyriaus nariai neužsimokėjo nario mokesčio, visi moka lietuviškai kalbėti, skaityti ir rašyti moka ne visi. Skyriaus valdyba Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos Centro valdybai neišreiškė jokio pageidavimo, į klausimą ar pastatytas paminklas Vytautui Didžiajam atsakyta neigiamai. Pati anketa nepasirašyta.⁶⁰

Lentelė 1. Tuometinių Skyriaus narių amžiaus grupės⁶¹

Eilė	Vardas ir pavardė	Amžius	Kiek šio amžiaus žmonių
1	Juozas Bujanauskas	16	2
2	Adelė Zanevičiūtė	16	
3	Anelė Butrimaitė	17	1
4	Stasys Šilabritas	18	1
5	Stasė Zenevičiūtė	19	1
6	Juzė Bujanauskaitė	20	1

⁵⁸ Ibid., l. 2.

⁵⁹ Ibid., l. 2 v.

⁶⁰ Ibid., l. 2 v.

⁶¹ Lentelė parengta pagal anketos, saugomos LMA VB RS, f. 175, b. 525, l. 3 l. 3 v., duomenis.

7	Boleslovas Šiabritis	22	1
8	Marytė Vasiliauskaitė	23	1
9	Liudvė Vasiliauskienė	25	1
10	Juozas Šilabritis	26	1
11	Liudvika Makarskaitė	29	1
12	Ona Šilabraitė	30	2
13	Jonas Makauskas	30	
14	Jonas Vasiliauskas	33	1
15	Jonas Bujanauskas	42	1
16	Povilas Zinevičius	43 amžina.	1
17	Mikalina Zenevičienė	46	1
18	Katrė Šilabritienė	60	2
19	Katrė Bujanauskienė	60	
20	Tamošius Bujanauskas	64	1

Stasė Zenevičiūtė įstojo į Lietuvos Šv. Kazimiero draugiją mirus Povilui Zinevičiui. Tokią išvadą galima daryti remiantis tuo, kad anketoje, narių sąraše Nr. 5 išbraukta „Povilas Zinevičius 43“, prirašyta „amžina.“, eilutėje „Gyvenamoji vieta“ – „numiręs“, o anketos sąraše, po Nr. 15 įrašyta: „5. Stasė Zenevičiūtė 19“. Boleslovas Šilobritis buvo pašauktas į Lenkijos Respublikos kariuomenę. Ona Šilabraitė ištekėjo. Ar jos vyras buvo iš Pupiškio ar iš kito kaimo, duomenų nėra.

Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos vienas instruktorių – A. Butrimas 1933 metų vasario 9 dieną atvyko į Pupiškių kaimą. Tą pačią dieną jis Lietuvos Šv. Kazimiero draugijos Centro valdybai parašė ataskaitą (ją draugijos Centro valdyba gavo 1933 metų vasario 13 dieną) apie savo veiklą Pupiškių kaime:

Įeinamas
1933 m. II m. 13 d.
№ 263

Lietuvių Šv. Kazimiero D-jos skyrių Pupiškių
Dzeveniškių valšč. susirinkimo ir vizitacijos

Protokolas

1933 m. vasario mėn. 9 dieną aplankiau šį skyrių. Susirinkimas įvyko 7 val. vakare dalyvaujant 10 asmenų. Papasakojau apie kinų gyvenimą paskaičiau „Tamošių Bekepurį“ ir šiaip juokų, o su keturiomis mergomis pamokinau dainų.

Paskui atėjo keturi nenariai, kurie nenorėjo nei užsirašyti nei įeiti. Išvengdamas protokolo, išėjau iš susirinkimo. Parėjęs to namo šeimininkas iš Dzeveniškių pradėjo barti pačią, kam leido susirinkti, nes girdi tuoj policija ir rašys protokolas.

Ant rytojaus girdėjau, kad nori kai kurie išsirašyti.

Pirmininkas Tamošius Bujanauskas senas jau ir nemoka rašyti. Pirm pas jį galima buvo liuosiau ir susirinkinėti, o dabar jo sūnus šaltisium, tai vengia. Nors treti metai kaip skyrius yra, bet laikosi kaimas kaip prieš šimtą metų. Knygos duotos ir jau trys metai nieks ir nepa-

žiūrėjo. Antspaudos ir vedamųjų knygų nėra. Šis skyrių atgauti jei dažniau aplankyti su kinu, nes jau du kart buvau be kino, tai ir maža nauda ir dar šie nariai išsirašys.

A. Butrimas⁶²

Vidi NR. Nėra Aušros, antspaudo ir raštinės knygų.*

Pupiškių kaimo gyventojai, siekdami atnaujinti anksčiau buvusio skyriaus veiklą, 1940 metų gegužės 13 dieną parašė prašymą Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos Centro valdybai:

Lietuvių Šv. Kazimiero Draugijos C. Valdybai Vilniuje
Pupiškės k., Kaltanėnų valsč. gyventojų
Prašymas.

Nuolankiai prašome įsteigti mūsų kaime savo skyrių.
Pupiškė, 1940 m. gegužės mėn. 13 d.

E. Jakubėnas   Už beraštes A. Varnienę ir P. Jakūbienienę pasirašė T. Jakubiniene
A. Varnas
A. Papinigis
J. Varnas
B. Jakubėnas
J. Jakubėnas
A. Jakubėnas
A. Klimas
I. (J?) Varnas
V. Blažiūnas
K. Jakubėnas
J. Varnitė.⁶³

Turint omenyje vėlesnes politines perversijas, vargu ar Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos Centro valdyba galėjo patenkinti šį prašymą. Net keliant prielaidą, kad Pupiškių kaimo gyventojų prašymas buvo patenkintas ir skyrius įkurtas, jis egzistavo trumpai – iki 1940 metų birželio 15 dieną SSRS įvykdytos Lietuvos Respublikos okupacijos arba vėliausiai iki vadinamojo Liaudies seimo rinkimų, vykusių tų pačių metų liepos 14 dieną.

⁶² Ibid., l. 4.

* Kunigo Nikodemo Raštučio prierasas [G. E.].

⁶³ Ibid., l. 1.

PUŠKONYS

Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos skyriaus organizacinė veikla Puškonyse prasidėjo 1929 metų rugsėjo 7 dieną, kai šio kaimo gyventojų prašymą gavo draugijos Centro valdyba:

Lietuvių Švento Kazimiero Draugijos Centro Valdybai.

Įeinamas

1929 m. IX m. 7 d.

№ 425

Puškonių kaimo

Dzeveniškių valščiaus

Ašmenos apskrities

Prašymas.

Mes žemiau pasirašę gyventojai šio kaimo, prašome priimti mus virš minėtos Draugijos narių skaičių ir atidaryti mūsų kaime skyrių su skaitykla.

Steigiamasis skyrius susirinkimas bus ūkininko Prano Butrimavičiaus name. Už tvarką Steigiamojo susirinkimo ima atsakomybę Stasys Butrimavičius.

Parašai. Jerzy Butrymowicz

Stanisława Butrymawiczius

Józef Stanczyk

Stanisławas Stanczykas

Feliks Wasilewski

Kazimierz Stańczyk

Bronysław Widejko

Иванъ Видейко

Czerniawski Władysław

Butrymowicz Jan

Stanczyk Feliks

Tamoszeż Videjko

Bronysław Widejk

Feliks Widiko

Emilja Widykówna

Michalina Widykówna

Michalina Butrymowiczówna

Franciszek Butrymowicz

Елена Бутрымович⁶⁴

⁶⁴ LMA VB RS, f. 175, b. 524, l. 12.

Tą pačią dieną Lietuvos Šv. Kazimiero draugijos Centro valdyba Ašmenos apskrities seniūnui išsiuntė informacinį laišką^{xxv}. Jame rašoma:

Lietuvių Šv. Kazimiero Draugija
jaunimui auklėti ir globoti
Vilnius, Liublino g. 3 b. 3
1929 m. rugsėjo 7 d.
№ 695

Ašmenos apskrities Seniūnui
Ašmena

Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos jaunimui auklėti ir globoti centro valdyba remdamasi savo statuto §16, patvirtinto remiantis 1919 metų rugsėjo 25 dienos Rytų Žemių Generalinio Komisarą apie draugijas ir sąjungas 12 paragrafu, 1927 metų vasario 10 dienos Vidaus reikalų ministerijos sprendimu Nr. IV-AA-635/27, ir Vilniaus Vaivados įtraukto į draugijų ir sąjungų registrą, suteikiant draugijai Nr.616 ir pavadinimą – Lietuvos Šv. Kazimiero draugija jaunimui auklėti ir globoti, turi garbės pranešti ponui Seniūnui, kad Puškonių kaime, Dieveniškių valsčiuje įsteigia savo draugijos skyrių. 1929 metų rugsėjo 22 dieną įvyks draugijos narių steigiamasis susirinkimas. Jame bus svarstomi šie klausimai:

1. Susirinkimo atidarymas, prezidiumo rinkimas, išdėstymas draugijos skyriaus tikslų ir uždavinių.

2. Draugijos statuto skaitymas ir aiškinimas.

3. Draugijos skyriaus valdybos ir revizijos komisijos rinkimas.

4. Laisvi pasiūlymai

Susirinkimas įvyks pono Pranciškaus Butrimavičiaus namuose, esančiuose Puškonių kaime, Dieveniškių valsčiuje.

Atsakingas už tvarką ir laikymąsi galiojančių teisinių nuostatų bus Stanislovas Butrimavičius, gyvenantis Puškonių kaime, Dieveniškių valsčiuje.

Centrinė valdyba turi garbės prašyti poną Seniūną maloningai suteikti leidimą, atsižvelgiant į išleistą potvarkį vietinei policijai.

Už pirmininką kun. N. Raštutis
Už sekretorių I. Budzeika⁶⁵

Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos Centro valdyba 1929 metų rugsėjo 7 dieną Puškonių kaimo gyventojams, skyriaus nariams steigėjams išsiuntė liudijimą^{xxvi}:

Lietuvių Šv. Kazimiero Draugija
jaunimui auklėti ir globoti
Vilnius, Liublino g. 3 b. 3
1929 m. rugsėjo 7 d.
№ 488

Liudijimas

Šiuo liudijama, kad žemiau išvardinti asmenys yra Lietuvos Šv. Kazimiero Draugijos jaunimui auklėti ir globoti nariai:

⁶⁵ Ibid., l.11.

1) Jerzy Butrymowicz,	Jurgis Butrimavičius
2) Stanisław Butrymowicz,	Stanislovas Butrimavičius
3) Józef Stanczyk,	Juozapas Stancikas
4) Stanisław Stańczyk,	Stanislovas Stancikas
5) Feliks Wasilewski,	Feliksas Vasiliauskas
6) Kazimierz Stańczyk,	Kazimieras Stancikas
7) Bronisław Butrymowicz,	Bronislovas Butrimavičius
8) Stanisław Widejko,	Stanislovas Videikis
9) Jan Widejko,	Jonas Videikis
10) Władysław Czerniawski,	Vladislovas Černiauskas
11) Jan Butrymowicz,	Jonas Butrimavičius
12) Feliks Stańczyk,	Feliksas Stancikas
13) Tomasz Widejko,	Tomas Videikis
14) Bronisław Widejko,	Bronislovas Videikis
15) Feliks Widejko,	Feliksas Videikis
16) Emilja Widejkówna,	Emilija Videikytė
17) Michalina Widejkówna,	Michalina Videikytė
18) Michalina Butrymowiczówna,	Michalina Butrimavičiūtė
19) Franciszek Butrymowicz,	Pranciškus Butrimavičius
20) Helena Butrymowiczówna,	Elena Butrimavičiūtė

Visi jie yra iš Puškonių kaimo, esančio Dieveniškų valsčiuje, Ašmenos apskrityje.

Už Pirmininką kun. N. Raštutis
Už Sekretorių I. Budzeika

Antspaudas apvalus: *Litewskie Towarzystwo* wychowania młodzieży
Centre: Sw. Kazimierza w Wilnie⁶⁶

Be liudijimo, Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos Centro valdyba už tvarkos palaikymą skyriaus organizavimo metu atsakingam asmeniui Stanislovui Butrimavičiui išsiuntė tokio turinio raštą:

Lietuvių Šv. Kazimiero
Draugija
jaunimui auklėti ir globoti
Vilnius, Liubelska g. 3 b. 3
1929 m. rugsėjo men. 7 d.
№ 704

Ponui Stanislovui Butrimavičiui Puškonyse.

Lietuvių Šv. Kazimiero Draugijos Centro Valdyba šiuo siunčia Tamistos žiniai nuorašą rašto, rašyto Skyriaus atidarymo reikalu Ašmenos Storastijai ir prašo tuojaus po rinkimų

⁶⁶ Ibid., l. 7.

pranešti Valdybos narių ir šeim prisirašiusių narių vardus (pilnu žodžiu), pavardės ir adresus. Be to pažymi, kad Draugijos nariai gali būti tik pilnamečiai.

Steigiamasis susirinkimas turi įvykti paskirtu metu ir paskirtoje vietoje. Protokolų blankus prašome išpildyti, pasirašyti ir du egzempliorius prisiųsti Centran.

Už Pirmininką kun. N. Raštutis
Už Sekretorių I. Budzeika⁶⁷

Lietuvių Šv. Kazimiero Draugijos Puškonių skyriaus steigiamasis susirinkimas įvyko 1929 metų rugsėjo 22 dieną. Steigiamojo susirinkimo protokole^{xxvii} (jį draugijos Centro valdyba gavo 1929 metų rugsėjo 25 dieną) rašoma:

Steigiamojo susirinkimo Lietuvių Šv. Kazimiero Draugijos jaunimui auklėti ir globoti
PROTOKOLAS

Sodžius Poškonių gmina Dziwianiškis apskritis Ašmena 1929 metais rugsėjo mėnesio 22 dieną.

Dalyvauja jame draugijos nariai sulyg čia pridedamo sąrašo.

DIENOTVARKĖ:

1. Susirinkimo atidarymas, tos dienos susirinkimo pirmininko ir sekretoriaus rinkimas, pastabos dėl draugijos tikslo ir uždavinio.
2. Skaitomi draugijos įstatai ir jie paaiškinami.
3. Skyriaus valdybos ir revizijos komisijos rinkimas.
4. Laisvi sumanymai.

1. Susirinkimą atidaro p. Motiejus Kraužlys sveikindamas susirinkusius ir pažymėdamas kaip daug turės reikšmės vietas visuomenei naujai atidaromas skyrius, siekdamas draugijos įstatuose pažymėtų tikslų.

2. Draugijos įstatus perskaitė, teikdamas paaiškinimų p. Motiejus Kraužlys
3. Per rinkimus balsų dauguma pateko į skyriaus valdybą šie:

1. Pirmininku p. Stasys Butrimavičius
2. Išdininku p. Stasys Videika
3. Sekretorium p. Pranas Butrimavičius
4. Valdybos nariu p. Jonas Wideika
5. „„„, p. Emilija Videikiūtė

Į Revizijos Komisiją liko išrinkti:

1. p. Juozas Stančikas
2. p. Adomas Stančikas
3. p. Motiejus Tamulaitis

4. Laisvi sumanymai.

Susirinkimo Pirmininkas F. Butrymawicz
Sekretorius S. Butrymawiczus⁶⁸

⁶⁷ Ibid., l. 5.

⁶⁸ Ibid., l. 10 v.

Po to, kai Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos Centro valdyba gavo kelis Puškonių skyriaus dvikalbio steigiamojo susirinkimo protokolo egzempliorius, kitą dieną Ašmenos apskrities seniūnui buvo išsiųstas informacinis laiškas^{xxviii}:

Lietuvių Šv. Kazimiero Draugija
jaunimui auklėti ir globoti
Vilnius, Lubelska g. 3., b. 3
1929 metų rugsėjo 27 d.
№ 724

Ašmenos apskrities seniūnijai

Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos jaunimui auklėti ir globoti centro valdyba prideda prie šio [rašto] 1929 metų rugsėjo 22 dienos savo draugijos skyriaus, [esančio] Puškonyse, Dieveniškųjų valsčiuje steigiamojo susirinkimo protokolą ir prašo seniūniją užregistuoti aukščiau paminėtą skyrių.

Pirmininkas kun. A. Viskantas

Už sekretorių I. Budzeika⁶⁹

Vienas draugijos vizitatorių – A. Baliulis Centro valdybai 1929 metų spalio 17 dieną išsiuntė tokio turinio skyriaus lankymo protokolą:

Paškonys, 1929 m. spalio 17 d.
Lietuvių Švento Kazimiero Paškonių skyriaus
Dzeveniškųjų valsčiaus, Ašmenos apskričio susi-
-rinkimo ir vizitacijos
Protokolas Nr. 2

Remiantis išduotu Ašmenos Storastijos leidimu sk. dienyn. V 295/w 1929 m. spalio mėnesio 14 dieną lankiau Paškonių skyrių.

Laikiau paskaitą: Alkoholio kenksmingumas, toliau sekė nejudamo kino paveikslėlių tokios serijos: iš Šventosios istorijos, girtuoklystės vaisiai ir apie žvėris. Susirinkimas buvo ūkininko Prano Butrimavičiaus namuose. Žmonių buvo apie 150. Knygų skyrius gavo 124. Narių skyrius turi 21. Skyriaus pirmininkas ūkininkas Stasys Butrimavičius – tinkamas ir susipratęs. Jaunimas – daugiau mergaitės padainavo gana įvairių liaudies dainelių ir pamokinau naujų dainelių, kuriomis buvo be galo patenkintos ir noriai išmoko prašydamos dar daugiau pamokinti. Laikraščių jokių negauna skyrius, kurių su nekantrumu laukia. Knygų daugumą tą pat vakarą paskolino skaityti kaip tik pervežiau, ir yra begalo visi patenkinti knygomis. Skyrius nebeturi kanceliarijos knygų, antspaudo, spintos knygoms ir laikraščiams laikyti. Taipogi yra reikalas tankiau siuntinėti instruktoriai su paskaitomis ir kinu, ko žmonės labai prašo, kad jų neužmiršti ir toliau nes tuo labai patenkinti ir įdomaujasi.

A. Baliulis⁷⁰

⁶⁹ Ibid., l. 9.

⁷⁰ Ibid., l. 8.

1929 metų lapkričio 21 dieną Lietuvos Šv. Kazimiero draugijos Centro valdybos pirmininkas kunigas A. Viskantas ir sekretorių pavaduojantis I. Budzeika Puškonių skyriaus pirmininkui išsiuntė anketą^{xxix}, kurioje prašė pateikti informaciją apie 1929 metų skyriaus veiklą. Lietuvos Šv. Kazimiero draugijos Centro valdyba atsakymą gavo 1929 metų gruodžio 14 dieną. Nors prašoma informuoti apie 1929 metų veiklą, toliau anketoje nurodyti 1932 metai*.

Anketoje buvo pateikti šie duomenys:

Puškonių skyriaus valdybą sudaro pirmininkas Stanisławas Butrymawiczius, vice-pirmininkas Bronisławas Videjka, išdininkas Stasys Wideika, sekretorius Pranas Butrymavičius, narys be ypatingų pareigų – Juzas Stančyka. Valdybos nariai pavaduotojai: Janas Videjka, Emilija Videjkiutė. Revizijos Komisijos nariai: Jozas Stančykas, Adomas Stančykas, Matijus Tamalajcis.

1929 metais į Draugijos Rimašių skyrių įstojo 40 narių, neišstojo nei vienas, pastovių narių 40, 10 jų – nepilnamečiai.⁷¹

Toliau anketoje Lietuvos Šv. Kazimiero draugijos Centro valdyba informuojama, kad:

skyrius Puškonyse buvo įkurtas 1929 m. rugsėjo 22 d. 1929 metais skyriaus valdybos posėdžių, paskaitų, nemokamų arba mokamų vakarėlių su vaidinimais nebuvo. Taip pat negauta jokių pajamų iš nario mokesčio, vakarėlių, aukų. Nebūta ir išlaidų. Visuotinių skyriaus narių susirinkimų buvo 3.

Puškonių skyrius 1929 metų spalio 17 dieną iš instruktoriaus buvo gavęs 124 knygas. 2 knygos buvo įrištos kietais viršeliais, 122 tokių viršelių neturėjo. 22 skyriaus nariai perskaitė 57 knygas. Skyriui nepriklausantys 5 asmenys perskaitė 8.

Pažymėta, kad papildomai knygų Puškonių skyrius iš Lietuvos Šv. Kazimiero draugijos Centro valdybos nebuvo gavęs. Jokio laikraščio nebuvo prenumeruojama.

Puškonių skyrius neturėjo radijo, salės savo susirinkimams ir skaityklai, jo valdyba neturėjo protokolų, kasos, narių, gaunamųjų ir išsiunčiamųjų raštų, knygyno knygų, antspaudo, Šv. Kazimiero bažnytinės vėliavos. Į anketos klausimus: ar keli Skyriai susidėję yra įsigiję Šv. Kazimiero bažnytinę vėliavą, gal apylinkės Skyriai mano susidėję įsigyti orkestrą, ar pats Puškonių skyrius nedarė pastangų įgyti Šv. Kazimiero draugijai nekilnojamąjį turtą (žemės sklypus, namus) atsakyta neigiamai.⁷²

Dar Lietuvos Šv. Kazimiero draugijos Centro valdyba informuoja, kad:

Puškonių skyrius turėjo palankumo ir pagalbos iš p. Motiejaus Kraužlio, plėtotis niekas netrukde. Puškonių skyrius globojo 20 jaunuolių – vienuolika vaikinių ir devynias merginas. Dar sužinome, kad visi Puškonių skyriaus nariai neužsimokėjo nario mokesčio, visi moka

* Matyt, klaida [G. E.].

⁷¹ Ibid., l. 1.

⁷² Ibid., l. 1 v.

lietuviškai kalbėti, skaityti moka lietuviškai ir lenkiškai 18, lenkiškai 22, o rašyti lenkiškai – 28, lenkiškai ir lietuviškai – 8 nariai. Baigdama anketą – atskaitą skyriaus valdyba Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos Centro valdybai išreiškė pageidavimus, kad dažniau atvažiuotų su kinu ir paskaitomis. Pasirašo skyriaus pirmininkas Stanislovas Butrimavičius, sekretorius Pranas Butrimavičius.⁷³

Lentelė 2. Tuometinių Skyriaus narių amžiaus grupės*

Eilė	Vardas ir pavardė	Amžius	Kiek šio amžiaus žmonių
1	Kazimierius Stančikas	16	1
2	Prancis Vasilieuskas	18	1
3	Macis Butrymavicus	19	3
4	Juzas Stancika	19	
5	Eliena Butrymawicute	19	
6	Feliksa Stančika	20	4
7	Mikalina Videjkiutie	20	
8	II Mikalina Butrymawicute	20	
9	Eliena Videjkiute	20	
10	Feliksas Vasileuskas	21	2
11	Marystie Videjkiutie	21	
12	Paulina Butrymawicute	22	2
13	Karalina Stancika	22	
14	Jonas Butrymowičus	23	4
15	Stancikas Stasis	23	
16	Marystie Videjkiutie	23	
17	Mikalina Butrymavičiotie	23	
18	Stasis Videjka	25	1
19	Bronas Videjka	29	1
20	Bronislawas Butrymavičys	31	2
21	Liudvika Tamialajcis	31	
22	Jonas Stančika	32	2
23	Macis Videjka	32	
24	Jozas Čarniauskas	37	1

* Lentelė parengta pagal anketos, saugomos LMA VB RS, f. 175, b. 524, l. 2, l. 2 v., duomenis. Pažymėtina, kad tik 30 asmenų buvo Puškonių kaimo gyventojai. Steponas Vasiliauskas, Pranas Žibartas, Adomas Žibartas, Edvardas Žibartas, Stasis Biaiša, Kazys Vasiliauskas, Bronislovas Mickevičius, Juozapas Videjka, Jonas Januškevičius ir Tomas Žibartas buvo šalia Puškonių esančio Siaurimų (originaliame dokumente – Siourimu) kaimo gyventojai [G. E.].

⁷³ Ibid., l. 2.

25	Motiejuz Vasilieuskas	38	1
26	Macis Tamialajcis	39	1
27	Ramonas Tolušus (?)	40	1
28	Prancis Butrymavicius	42	1
29	Martinas Videjka	50	1
30	Tamošius Videjka	65	1
31	Vasilieuskas Stiaponas	23	2
32	Pranas Žibarta	23	
33	Adomas Žibarta	25	2
34	Advarta Žibarta	25	
35	Stasis Biajga	27	1
36	Vasileuskas Kazis	28	1
37	Bronislavas Mickiewiczus	30	1
38	Jozupas Videjka	32	1
39	Jonas Januškevičius	40	2
40	Tamošus Žibarta	40	

Nors 1929 metais Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos skyrius Puškonyse veikė, bet panašu, kad jau 1930 metais jis dėl išorinių arba vidinių priežasčių buvo nunykęs. Skyrių iš naujo organizuoti ėmėsi tas pats už tvarkos palaikymą atsakingas asmuo – Stanislovas Butrimavičius. 1930 metais sausio 25 dieną buvo sušauktas steigiamasis susirinkimas. Protokole^{xxx} (jį draugijos Centro valdyba gavo 1930 metų vasario 19 dieną) rašoma:

Įeinamas

1930 m. II m. 19 d.

№ 82

Steigiamojo susirinkimo Lietuvių Šv. Kazimiero Draugijos jaunimui auklėti ir globoti

PROTOKOLAS

Sodžius Poškonių gmina Dziwianiškių apskritis Ošmianos 1930 metais sausio mėnesio 25 dieną.

Dalyvauja jame draugijos nariai sulyg čia pridedamo sąrašo.

DIENOTVARKĖ:

1. Susirinkimo atidarymas, tos dienos susirinkimo pirmininko ir sekretoriaus rinkimas, pastabos dėl draugijos tikslo ir uždavinio.
2. Skaitomi draugijos įstatai ir jie paaiškinami.
3. Skyriaus valdybos ir revizijos komisijos rinkimas.
4. Laisvi sumanymai.

1. Susirinkimą atidaro p. Stanisławas Butrymowicius sveikindamas susirinkusius ir pažymėdamas kaip daug turės reikšmės vietas visuomenei naujai atidaromas skyrius, siekdamas draugijos įstatuose pažymėtų tikslų.

2. Draugijos įstatus perskaitė, teikdamas paaiškinimų p. Adomas Butrimas.

3. Per rinkimus balsų dauguma pateko į skyriaus valdybą šie:

1. Pirmininku p. Stanisławas Butrymawicius
2. Išdininku p. Stanisławas Widejka
3. Sekretorium p. Franciszkas Butrymawičius
4. Valdybos nariu p. Jonas Widejka
5. „„„, p. Emilia Videjkiutė

Į Revizijos Komisiją liko išrinkti:

1. p. Juzupas Stancikas
2. p. Adomas Stancikas
3. p. Macis Tomiaľajtis

4. Laisvi sumanymai.

Susirinkimo Pirmininkas Stanisławas Butrymawičius
Sekretorius Franciškąs Butrymawičius⁷⁴

Po to, kai Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos Centro valdyba gavo Puškonių skyriaus dvikalbio steigiamojo susirinkimo protokolo egzempliorių, Ašmenos apskrities seniūnui nedelsiant buvo išsiųstas informacinis laiškas^{xxxI}:

Lietuvių Šv. Kazimiero Draugija
jaunimui auklėti ir globoti
Vilnius, Lubelska g. 3., b. 3
1930 metų vasario 19 d.
№ 127

Ašmenos apskrities seniūnijai

Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos jaunimui auklėti ir globoti centro valdyba prideda prie šio [rašto] 1930 metų sausio 25 dienos savo draugijos skyriaus [esančio] Puškonyse, Dieveniškų valsčiuje steigiamojo susirinkimo protokolą ir prašo seniūniją užregistuoti aukščiausiai paminėtą skyrių.

Pirmininkas kun. A. Viskantas

Už sekretorių I. Budzeika⁷⁵

⁷⁴ Ibid., l. 3.

⁷⁵ Ibid., l. 4.

¹ Čia pateikiamas dvikalbio steigiamojo susirinkimo protokolo lenkiškas tekstas:

Įeinamas
1934 m. XI. 30 d.
№ 2250

PROTOKÓŁ

Zebrania organizacyjnego Oddziału Litewskiego Towarzystwa Świętego Kazimierza Wychowania Młodzieży i Opieki nad nią we wsi m. Dziewieniszki gminy Dziewieniskiej powiatu Oszmiańskiego z dnia 25 listopada 1934 roku.

Obecni: według załączonej listy członków.

PORZĄDEK DZIENNY:

1. Otwarcie zebrania, wybór prezydum, uwagi o celach oraz zadaniach Oddziału Towarzystwa.

2. Odczytanie Statutu T-wa i wyjaśnienia.

3. Wybory Zarządu Oddziału T-wa i Komisji Rewizyjnej.

4. Wolne wnioski.

1. Zebranie otworzył Marja Silukówna witając zebranych i podnosząc znaczenie Oddziału dla miejscowego społeczeństwa przez realizowanie celów i zadań tegoż Oddziału.

2. Statut odczytał p. Edward Jursza i udzielił odpowiednich wyjaśnień.

3. W wyniku głosowania zostali wybrani do Zarządu Oddziału:

1. Na Prezesa p. Józef Kakareko

2. „Skarbnika p. Waclaw Kozłowski

3. „Sekretarzap. Edward Jursza

4. „Członka Zarządu p.

5. „»»» p.

Do Komisji Rewizyjnej:

1. p.

2. p.

3. p.

4. Wolne wnioski.

Przewodniczący zebrania (podpis) Juozapas Kakareka

Sekretarz (podpis) Edward Jursza (LMA VB RS, f. 175, b. 122, l. 4)

II *Minėto rašto originalas:*

Litewskie Towarzystwo
 Św. Kazimierza
 Wychowania młodzieży i opieki nad nią
 Wilno, ul. Wielka № 12. m. 1
 dnia 30 listopada 1934 r.
 № 2255

Do
 Pana Starosty pow. Oszmiańskiego
 w Oszmianie.

Zarząd Centralny Lit. T-wa św. Kazimierza w Wilnie załączając przy niniejszem protokół zebrania członków Oddz. T-wa w m. Dziewieniszki gminy tejże i prosi Starostwe o wciągnięcie go do rejestru.

Zał. 2. Statut T-wa i protokół
 organizacyjnego zebrania

(-) ks. N. Rastutis (parašas)
 w/z Prezesa
 R. Bogdon....

Sekretarz (LMA VB RS, f. 175, b. 122, l. 3)

III *Čia pateikiamas jo originalas:*

Litewskie Towarzystwo
 Św. Kazimierza
 Wychowania młodzieży i opieki nad nią
 Wilno, ul. Wielka № 12, m. 1
 dnia 2 wrzesnia 1935 r.
 № 1994

Antspaudas: Odpis

OŚWIADCZENIE.

Zarząd Centralny Litewskiego T-wa Św. Kazimierza wychowania młodzieży i opieki nad nią w Wilnie, na prośbę swoich członków: 1) Augustyn Lalko, 2) Józef Staniulis, 3) Kazimierz Staniulis, 4) Wincenty Staniulis, 5) Liudwika Staniulisówna, 6) Liudwika Staniulisowa, 7) Marja Staniulisówna, 8) Jan Staniulis, 9) Albina Staniulisowa, 10) Aleksander Bicic, 11) Liudvika Kapuściówna, 12) Jadwiga Jasiewiczówna, 13) Michalina Kapuściówna, 14) Olga Kuklisowa, 15) Kazimierz Kuklis, 16) Stanisław Jasiewicz zam. we wsi Kowale, gm. dziewieniskiej, pow. oszmiańskiego, niniejszem oświadczam, iż zgadza się na otwarcie Oddziału T-wa we wsi Kowale, gm. tejże.

(-) Ks. W. Taszkun
 Prezes Lit. T-wa Św. Kazimierza.

R. Bogdan...
 Sekretarz (LMA VB RS, f. 175, b. 330, l. 5)

^{IV} *Steigiamojo protokolo tekstas visada buvo dvikalbis. Čia pateikiamas jo lenkiškas tekstas:*

PROTOKÓŁ

Zebrania organizacyjnego Oddziału Litewskiego Towarzystwa Świętego Kazimierza Wychowania Młodzieży i Opieki nad nią we wsi Kowalach gminy Dziewieniszki powiatu Oszmiańskiego z dnia 7 września 1935 roku.

Obecni: według załączonej listy członków.

PORZĄDEK DZIENNY:

1. Otwarcie zebrania, wybór prezydium, uwagi o celach oraz zadaniach Oddziału Towarzystwa.

2. Odczytanie Statutu T-wa i wyjaśnienia.

3. Wybory Zarządu Oddziału T-wa i Komisji Rewizyjnej.

4. Wolne wnioski.

1. Zebranie otworzył Augustyn Lalko witając zebranych i podnosząc znaczenie Oddziału dla miejscowego społeczeństwa przez realizowanie celów i zadań tegoż Oddziału.

2. Statut odczytał p. Aleksander Bicic i udzielił odpowiednich wyjaśnień.

3. W wyniku głosowania zostali wybrani do Zarządu Oddziału:

1. Na Prezesa p. Kazimierz Staniul

2.,,Skarbnika p. Jan Staniul

3.,,Sekretarzap. Augustyn Lalko

4.,,Członka Zarządu p. Wincenty Staniul

5. ,,,, p. Stanisław Jasiewicz

Do Komisji Rewizyjnej:

1. p. Aleksander Bicic

2. p. Jozef Staniul

3. p. Kazimierz Kuklis

4. Wolne wnioski. Członkowie żądają biblijoteki

Przewodniczący zebrania (podpis) Augustyn Lalko

Sekretarz (podpis) Wincus Staniulis (LMA VB RS, f. 175, b. 330, l. 1 v.)

^v *Čia pateikiamas jo originalas:*

Zarząd Oddz. Lit. T-wa
Św. Kazimierza we wsi
Kowale, gm. dziewieniskiej
pow. oszmiańskiego.

Do
Pana Starosty Powiatowego
w Oszmianie.

Dnia .....1935 r.

Nr.I

Na zasadzie art. 41 Prawa o Stowarzyszeniach / Dz. U.R-tej № 22/ poz.165/ niniejszem powiadamy Pana Starostę, iż zgodnie z art. 40, pomienionego Prawa i na mocy § 2 Sta-

tutu T-wa we wsi Kowal gm. dziewieniskiej, pow. oszmiańskiego został założony oddział Litewskiego T-wa św. Kazimierza wychowania młodzieży i opieki nad nią.

W skład zarządu powyższego Oddziału wchodzi: 1).....
 .....prezes, 2).....skarbniki i 3).....
 .....sekretarz. Wszyscy zam. we wsi.... gm.
 dziewieniskiej, pow. oszmiańskiego.

Oddział będzie się mieścił w domu p. ....
 .....gm. teje.

Załączamy: 1) Odpis Statutu Lit. T-wa Św. Kazimierza, 2) Piśma Centralnego Zarządu Lit. T-wa Św. Kazimierza wyrażające zgodę tegoż T-wa na założenie oddziału niniejszego.

Prezes Oddziału (LMA VB RS, f. 175, b. 330, l. 3)

^{v1} Vilniaus Liet. Švento Kazimierio Dr. Valdybai

Įeinamas
 1932 m. III m. 14 d.
 № 407

Vilniuje
 Mes, Miežionių kaimo jaunimas,
 Dziveniškių valščiaus, Ašmenos apskrit.

Prašymas

Nuolankiai prašome Liet. Šv. Kazimiero Dr. Valdybos jaunimui auklėti ir globoti įsteigti mums Miežionyse Senuose skyrių (virš minėtos Draugijos).

Skyrius bus adengiamas name Jurgio Buinausko Nr. 2 Senuose Miežionyse ir visuotini susirinkimai bus atliekami šiam viršminėtam name: (oddział Towarzystwa Sv. Kazimierza wychowania młodzieży i opieki nad nią będzie otwarty w domie p. Jerzego Bójnowskiego N. 2 i w tym samym domie adbędzie się wszystkie zebrania się.).

Własnoreczny podpisy (savarankiški parašai):

- 1) Jerzy Bujnowski
- 2) Józef Bujnowski
- 3) Feliks Bujnowski
- 4) Błudnicki Kostantyn
- 5) Jozef Bujuowski
- 6) Jan Pukiel
- 7) Jan Krecz
- 8) Krecz Franciszek
- 9) Bronisław Pukiel
- 10) Bronisław Krecz
- 11) Anna Taraskiewiczówna
- 12) Za niepismię Aniela Bujnowska Anna Taraskiewiczówna (LMA VB RS, f. 175, b. 76, l. 8)

vii Skirtingai nei ankstesnis prašymas, kurį 1932 metų kovo 14 dieną gavo Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos jaunimui auklėti ir globoti Centro valdyba, šis buvo parašytas tik lenkų kalba.

Įeinamas

1932 m. III m. 16 d.

№ 428

Do

Towarzystwa Św. Kazimierza Wychowania Młodzieży i opieki nad nią w Wilnie.

Młodzież wsi Mieżany,
gm. Dziewieniszki, pow. Oszmianski.

Podanie.

Niniejszem uprzejmie prosimy szanownego Towarzystwa Św. Kazimierza wychowania młodzieży i opieki nad nią odtwierać oddział tegoż Towarzystwa dla nas w Starych Mieżanach.

Należących członków zbierzy się jakich 15.

Pierwsze zebranie się odbędzie się w domu p. Jerzy Bąjnowskiego.

Chcący członkowie tu niżej się podpisany:

- 1.) Jerzy Bujnowski
- 2.) K. Błudnicki
- 3.) A. Taraskiewiczówna
- 4.) A. Pukielówna
- 5.) Елена Пукіель
- 6.) M. Krecz
- 7.) Marjanna Błudnjcka
- 8.) Feliks Bujnowski
- 9.) Józef Bujnowski
- 10.) Aniela Bujnowska
- 11.) Marcela Bujnowska
- 12.) Jan Krecz
- 13.) Bronisław Krecz
- 14.) Aniela Krecz
- 15.) Franciszek Krecz

Stare Mieżany 1932 r. III m. 14 dnia. (LMA VB RS, f. 175, b. 76, l. 9)

^{viii} Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriuje, Lietuvos Šv. Kazimiero draugijos jaunimui auklėti ir globoti fonde esančioje Miežionių skyriaus byloje saugomas šio liudijimo nuorašas, rašytas lenkų kalba. Vienintelis žodis lietuvių kalba – „nuorašas“.

LITEWSKIE TOWARZYSTWO

ŚW. KAZIMIERZA

Nuorašas

WYCHOWANIA MŁODZIEŻY

I OPIEKI NAD NIĄ

WILNO, UL. PORTOWA Nr.10 M.2.

dnia 13 kwietnia 1932 r.

Zaświadczenie.

Nº 611

Zarząd Centralny L. T-wa Św. Kazimierza niniejszem zaświadcza, że niżej wymienione osoby:

- 1.) Jerzy Bujnowski
  - 2.) Helena Pukiel
  - 3.) Marjana Błudnicka
  - 4.) Felicus Bujnowski
  - 5.) Franciszek Krecz
  - 6.) Bronisław Krecz
  - 7.) Jan Krecz
  - 8.) Józef Bujnowski
  - 9.) Aniela Bujnowska
  - 10.) Marcela Bujnowska
  - 11.) Aniela Krecz
  - 12.) Bronisław Pukiel
  - 13.) Jan Pukiel
  - 14.) Anna Taraskiewiczowna
  - 15.) Konstanty Błudnicki
- są członkami L. T-wa Św. Kazimierza. (LMA VB RS, f. 175, b. 76, l. 7)

^{ix} Lenkiškas minėto informacinio laiško tekstas:

Litewskie Towarzystwo

Św. Kazimierza

Wychowania młodzieży i opieki nad nią

Wilno, ul. Portowa Nº 10. m. 2

dnia 13 kwietnia 1932 r.

Nº 610

Do Pana Starosty pow. Oszmiańskiego

w Oszmianie

Centralny Zarząd Litewskiego Towarzystwa Świętego Kazimierza Wychowania Młodzieży i Opieki nad nią, powołując się na §16 Statutu swego T-wa, zalegalizowanego na podstawie art. 12 rozporządzenia Komisarza Generalnego Ziem Wschodnich o stowarzyszeniach i

związkach z dnia 25 września 1919 roku, decyzją Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z dnia 10 lutego 1927 roku Nr. IV-AA-635/27, i wciągniętego do rejestru stowarzyszeń i związków przez Pana Wojewodę w Wilnie dnia 23 lutego 1927 roku pod. Nr. 616, Stowarzyszenia pod nazwą Litewskie Towarzystwo Świętego Kazimierza Wychowania Młodzieży i Opieki nad nią, ma zaszczyt powiadomić Pana Starostę, że otwiera Oddział swego Towarzystwa we wsi St. Mieżany gminy Dziewieniszki ze dnia 5-V-1932 roku odbędzie się organizacyjne zebranie członków T-wa z porządkiem dziennym następującym:

1. Otwarcie zebrania, wybór prezydium, uwagi o celach oraz zadaniach Oddziału T-wa.
2. Odczytanie Statutu T-wa i wyjaśnienia.
3. Wybory Zarządu Oddziału T-wa i Komisji Rewizyjnej.
4. Wolne wnioski.

Zebranie odbędzie się w lokalu p. Jerzego Bujnowskiego we wsi St. Mieżany gminy Dziewieniszki.

Odpowiedzialnym za porządek i zachowanie obowiązujących przepisów prawnych będzie p. Jerzy Bujnowski zamieszkały we wsi Stare Mieżany gminy Dziewieniszki.

Centralny Zarząd ma zaszczyt prosić Pana Starostę o łaskawe wydanie odnośnego zarządzenia w tym względzie dla miejscowej policji.

w/z Prezesa (parašas)

Sekretarz B. Leskevičius (LMA VB RS, f. 175, b. 76, l. 6)

^x *Lenkiškas minėto dvikalbio protokolo tekstas:*

Įeinamas
1932 m. V m. 18 d.
№ 1067

Protokolas Ašmenos Starostai
ir lydraštis pasiūstas 1932-V-19
№ 1078 B. Leskevičius

PROTOKÓŁ

Zebrania organizacyjnego Oddziału Litewskiego Towarzystwa Świętego Kazimierza Wychowania Młodzieży i Opieki nad nią we wsi Stare Mieżany gminy Dziewieniszki powiatu Oszmiańskiego z dnia 5 /V 1932 roku.

Obecni: według załączonej listy członków.

PORZĄDEK DZIENNY:

1. Otwarcie zebrania, wybór prezydium, uwagi o celach oraz zadaniach Oddziału Towarzystwa.

2. Odczytanie Statutu T-wa i wyjaśnienia. Po litewsku i po Polsku.

3. Wybory Zarządu Oddziału T-wa i Komisji Rewizyjnej. Według większości głosów.

4. Wolne wnioski. Urządzać wieczorki i legalne zebranie co miesiąc.

1. Zebranie otworzył Jerzy Bujnowski witając zebranych i podnosząc znaczenie Oddziału dla miejscowego społeczeństwa przez realizowanie celów i zadań tegoż Oddziału.

2. Statut odczytał p. Feliks Bujanowski i udzielił odpowiednich wyjaśnień.

3. W wyniku głosowania zostali wybrani do Zarządu Oddziału:

1. Na Prezesa p. Feliksa Bujanowskiego
2. „Skarbnika p. Jana Pukiela
3. „Sekretarzap. Józefa Bujanowskiego – s. Tomasza
4. „Członka Zarządu p. Franciszka Krecza
5. „„„ p. Anna Taraskiewiczówna

Do Komisji Rewizyjnej:

1. p. Jan Krecz
2. p. Józefa Bujanowskiego – s. Jerzego
3. p. Maryjanna Kreczówna

4. Wolne wnioski. Członkowie żądają biblijoteki

Przewodniczący zebrania (podpis) Feliksa Bujanowski
Sekretarz (podpis) J. Bujanowski
(LMA VB RS, f. 175, b. 76, l. 4)

^{x1} *Lenkiškas šio informacinio laiško originalus tekstas:*

LITEWSKIE TOWARZYSTWO
ŚW. KAZIMIERZA
WYCHOWANIA MŁODZIEŻY
I OPIEKI NAD NIĄ
WILNO, UL. Wielka Nr. 12 M. 1.
Dnia 19-V-1932 r.

Do Pana Starosty
pow. Oszmianskiego
w Oszmianie

Kopja

Zarząd Centralny Lit. T-wa Św. Kazimierza przesyłając w załączeniu przy niniejszem protokół zebrania organizacyjnego członków Oddziału T-wa w Starych Mieżanach, gm. Dziewianiskiej z dnia 5-V-r.b., ma zaszczyt uprzejmie prosić Pana Starostę o zarejestrowanie pomienionego Oddziału T-wa.

Ks. A.W.
Prezes Lit. T-wa Św. Kazimierza
Sekretarz B. Leskiewicz
(LMA VB RS, f. 175, b. 76, l. 5)

^{xii} *Lenkiškas Ašmenos apskrities seniūnijos administracijos atsakymo tekstas:*

STAROSTA	Įeinamas	Oszmiana, dnia 11.VI. 1932 r.
POWIATOWY OSZMIANSKI	1932 m. VI. 22	
L.B-I-4-29	№ 1276	

Do

Zarządu Litewskiego T-wa św. Kazimierza
w Wilnie
ul. Wielka 12-1.

Przedmiot:

T-wo św. Kazimierza
W Starych Mieżanach-
rejestracja.

DECYZJA GŁÓWNA

Niniejszem zawiadamiam, że na podstawie art. 72 Rozp. Prezydenta R. P. z dnia 22.III.1928 r. o postępowaniu administracyjnym (Dz. Ust. R.P.Nr. 36 poz. 341 z 1928 r.) i rozporz. Komisarza Generalnego Ziem Wschodnych z dnia 25.IX.1919 roku (Dz. U.Z.C.Z.W. Nr. 25 poz. 255 z 1919 r.) podanie Panów z dnia 19 maja 1932 r. w sprawie zarejestrowania oddziału T-wa św. Kazimierza w Starych Mieżanach gminy Dziewieniskiej, załatwione zostało odmownie.

Motywy decyzji odmownej -.

Od powyższej decyzji na podstawie art. 82 i 83 powołanego wyżej Rozporządzenia o postępowaniu administracyjnym przysługuje stronie prawo złożenia odwołania do P. Wojewody Wileńskiego za pośrednictwem Starostwa w Oszmianie w ciągu 14-tu dni po ogłoszeniu lub doręczeniu niniejszej decyzji.

Antspaudas apvalus: *STAROSTA POWIATOWY OSZMIANSKI*
Jo centre herbas: karūnuotas erelis.

(PARAŠAS)

STAROSTA

SPAUDAS (Wiktor Suszyński)(LMA VB RS, f. 175, b. 76, l. 1)

^{xiii} *Lenkiškas Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos Miežionių skyriaus nario steigėjo Jurgio Bui-nausko laiško tekstas:*

Do Pana Starosty

powiatu Oszmiańskiego

Sprzeciw.

Ja niżej podpisany Jerzy Bujnowski mieszkaniec wsi Stare Mieżany gminy Dziewieniskiej powiatu Oszmiańskiego wezwany dnia 11 sierpnia roku bieżącego do Oszmiany w lokalu Starostwa w imieniu Pana Starosty zostałem ustnie powiadomiony, że mnie skazano na 21 dzień aresztu za urządzenie nielegalnego zebrania w moim domu dnia 5 maja i ponieważ

tem mającym się odbyć zebraniu w moim lokalu było za wczasie powiadomione Starostwo Oszmianskie listem pod N.610 wysłanym do Urzędu Starostwa dnia 13 kwietnia r. b. przez Zarząd Centralny L. T-wa Św. Kazimierza (Wilno ul. Wielka N. 12) i przytem miejscowy posterunek policji państwowej w Dzieweniszkach nie uprzedził mnie że Urząd Starostwo nie przyjmuje do wiadomości wyżej wspomnianej powiadomienia, czyli że nie zgadza się na urządzenie zebrania, więc ja w dobrej wierze uwocząc wszystko za legalne-prawne, urzędziłam u siebie to zebranie organizacyjne oddziału L. T-wa Św. Kazimierza (o takim zebraniu organizacyjnym było powiadomione Starostwo Oszmianskie listem pod. N. 610 wysłanym dnia 13.IV. r.b.) i rezultaty tego zebrania dnia 19 maja r. b. po N. 1078 był posłany do Starostwa Oszmiańskiego, proźba o zarejestrowania nowoutworzonego Oddziału L. T-wa Św. Kazimierza.

Wobec powyższego uważając siebie za takiego, który w tej całej sprawie nie miał żadnej złej woli mam zaszczyt uprzejmie prosić Pana Starostę o zdjęcie ze mnie wyżej wzmiankowanego aresztu, albo ewentualnie o skierowanie całej sprawy do Sądu Okręgowego w Wilnie.

Wieś Stare Miežany

Jerzy Bujnowski

16 sierpnia 1932 roku. (LMA VB RS, f. 175, b. 76, l. 3 v., 3)

^{xiv}*Lenkiškās minēto prašymo tekstas:*

Do Lit. Towarzystwa Świętego

Kazimierza w Wilnie

Įeinamas

1929 m. IX. m. 7 d.

N° 427

wieś Milkuny

gm. Dzewianiskiej

pow. Oszmianskiego

Podanie

My niżej podpisany miesakance teje wsi prosimy, nas przyjąć do człaków Świętego Kazimierza i otworzyć miejscowy oddział w naszej wsi z czytelnią.

Organizacyjne zebranie odbędzie się w domu Wincentego Baniela. Za porządek tego zebrania bierze odpowiedzialność Wincenty Saldzien.

Podpisy:

Saldzien Wincenty

Jan Subocz

Kazimierz Baniel

Michał Krecz

Tomasz Saldzien

Kazimierz Bujnowski

Pawlina Banieluwna +++ (?)

Ludwiga Javarowicztowna +++

Krecz Wincenty

Wincenty Saldzien (LMA VB RS, f. 175, b. 84, l. 15)

Gajdzis Wincenty

Gajdzis Józef

Jadwiga Gajdisówna

xv *Lenkiškas minėto informacinio laiško tekstas:*

Litewskie Towarzystwo

Św. Kazimierza

Wychowania młodzieży i opieki nad nią

Wilno, ul. Lubelska 3. m. 3

dnia 7 września 1929 r.

№ 694

Do Pana Starosty pow. Oszmiańskiego
w Oszmianie

Centralny Zarząd Litewskiego Towarzystwa Świętego Kazimierza Wychowania Młodzieży i Opieki nad nią, powołując się na §16 Statutu swego T-wa, zalegalizowanego na podstawie art. 12 rozporządzenia Komisarza Generalnego Ziem Wschodnich o stowarzyszeniach i związkach z dnia 25 września 1919 roku, decyzją Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z dnia 10 lutego 1927 roku Nr. IV-AA-635/27, i wciągniętego do rejestru stowarzyszeń i związków przez Pana Wojewodę w Wilnie dnia 23 lutego 1927 roku pod. Nr. 616, Stowarzyszenia pod nazwą Litewskie Towarzystwo Świętego Kazimierza Wychowania Młodzieży i Opieki nad nią, ma zaszczyt powiadomić Pana Starostę, że otwiera Oddział swego Towarzystwa we wsi Milkuny gminy Dziewieniskiej że dnia 24.IX.1929 roku odbędzie się organizacyjne zebranie członków T-wa z porządkiem dziennym następującym:

1. Otwarcie zebrania, wybór prezydium, uwagi o celach oraz zadaniach Oddziału T-wa.
2. Odczytanie Statutu T-wa i wyjaśnienia.
3. Wybory Zarządu Oddziału T-wa i Komisji Rewizyjnej.
4. Wolne wnioski.

Zebranie odbędzie się w lokalu p. Wincentego Baniela we wsi Milkuny gminy Dziewieniskiej.

Odpowiedzialnym za porządek i zachowanie obowiązujących przepisów prawnych będzie p. Wincenty Salzień zamieszkały we wsi Milkuny gminy Dziewieniskiej.

Centralny Zarząd ma zaszczyt prosić Pana Starostę o łaskawe wydanie odnośnego zarządzenia w tym względzie dla miejscowej policji.

w/z Prezesa ks. N. Rasztutis

w/z Sekretarz I. Budzeika (LMA VB RS, f. 175, b. 84, l. 14)

^{xvi} *Lenkiškas minėto dvikalbio protokolo tekstas:*

Įeinamas

1929 m. IX. m. 25 d.

№ 442

PROTOKŪL

Zebrania organizacyjnego Oddziału Litewskiego Towarzystwa Świętego Kazimierza Wychowania Młodzieży i Opieki nad nią we wsi Milkuny gminy Dziewieniszkiej powiatu Oszmiańskiego z dnia 24 września 1929 roku.

Obecni: według załączonej listy członków.

PORZĄDEK DZIENNY:

1. Otwarcie zebrania, wybór prezydum, uwagi o celach oraz zadaniach Oddziału Towarzystwa.

2. Odczytanie Statutu T-wa i wyjaśnienia.

3. Wybory Zarządu Oddziału T-wa i Komisji Rewizyjnej.

4. Wolne wnioski.

1. Zebranie otworzył Maciej Kraużlis witając zebranych i podnosząc znaczenie Oddziału dla miejscowego społeczeństwa przez realizowanie celów i zadań tegoż Oddziału.

2. Statut odczytał p. Maciej Kraużlis i udzielił odpowiednich wyjaśnień.

3. W wyniku głosowania zostali wybrani do Zarządu Oddziału:

1. Na Prezesa p. Wincenty Krecz

2. „Skarbnika p. Wincenty Salden (Kazimierza)

3. „Sekretarzap. Wincenty Saldzen (Marcina)

4. „Członka Zarządu p. -

5. „»»»» p. -

Do Komisji Rewizyjnej:

1. p. -

2. p. -

3. p. -

4. Wolne wnioski. Uchwalono założyć bibliotekę, zaprenumerować dla członków gazety, oraz urządzić publiczną przedstawienie.

Przewodniczący zebrania (podpis) Wincenty Krecz

Sekretarz (podpis) W. Saldzen (LMA VB RS, f. 175, b. 84, l. 13)

xvii *Lenkiškas minėto informacinio laiško tekstas:*

Litewskie Towarzystwo
 Św. Kazimierza
 Wychowania młodzieży i opieki nad nią
 Wilno, ul. Lubelska 3. m. 3
 dnia 27 września 1929 r.
 № 726

Do Starostwa pow. Oszmiańskiego

Centralny Zarząd Litewskiego T-wa Św. Kazimierza Wychowania Młodzieży i Opieki nad nią, załączając przy niniejszym protokoł zebrania organizacyjnego Oddziału swego Towarzystwa we wsi Milkuny, gminy Dziewieniszki z dnia 24 września 1929 r. prosi Starostwo o zarejestrowanie wyżej wymienionego Oddziału.

Prezes Ks. A. Wiskont
 w/z Sekretarz I. Budzeika (LMA VB RS, f. 175, b. 84, l. 12)

xviii *Lenkiško minėto dvikalbio protokolo tekstas:*

Įeinamas
 1929 m. II. m. 19 d.
 № 76

PROTOKÓŁ

Zebrania organizacyjnego Oddziału Litewskiego Towarzystwa Świętego Kazimierza Wychowania Młodzieży i Opieki nad nią we wsi Milkuny gminy Dziewieniszkiej powiatu Oszmiańskiego z dnia 29 stycznia 1930 roku.

Obecni: według załączonej listy członków.

PORZĄDEK DZIENNY:

1. Otwarcie zebrania, wybór prezydium, uwagi o celach oraz zadaniach Oddziału Towarzystwa.
2. Odczytanie Statutu T-wa i wyjaśnienia.
3. Wybory Zarządu Oddziału T-wa i Komisji Rewizyjnej.
4. Wolne wnioski.
1. Zebranie otworzył Józef Liachowich witając zebranych i podnosząc znaczenie Oddziału dla miejscowego społeczeństwa przez realizowanie celów i zadań tegoż Oddziału.
2. Statut odczytał p. Adam Butrym i udzielił odpowiednich wyjaśnień.
3. W wyniku głosowania zostali wybrani do Zarządu Oddziału:
  1. Na Prezesa p. Józef Gajdis
  2. „Skarbnika p. Bronisław Marcinkiewicz
  3. „Sekretarzap. Józef Liakowicz
  4. „Członka Zarządu p. Feliks Biajgo
  5. „„„„ p. Wincenty Gajdis

Do Komisji Rewizyjnej:

1. p. -

2. p. -

3. p. -

4. Wolne wnioski. Uchwalono założyć bibliotekę, zaprenumerować dla członków gazety, oraz urządzić publiczną przedstawienie.

Przewodniczący zebrania (podpis) Juzef Lechowicz

Sekretarz (podpis) A. Butrym (LMA VB RS, f. 175, b. 84, l. 10)

^{xix} *Lenkiškas laiško tekstas:*

Litewskie Towarzystwo

Św. Kazimierza

Wychowania młodzieży i opieki nad nią

Wilno, ul. Lubelska 3. m. 3

dnia 19 lutego 1930 r.

N° 121

Do Starostwa pow. Oszmiańskiego

Centralny Zarząd Litewskiego T-wa Św. Kazimierza Wychowania Młodzieży i Opieki nad nią, załączając przy niniejszem protokoł zebrania organizacyjnego Oddziału swego Towarzystwa we wsi Milkuny, gminy Dziewieniskiej z dnia 29 stycznia 1930 r. prosi Starostwo o zarejestrowanie wyżej wymienionego Oddziału.

Prezes Ks. A. Wiskont

w/z Sekretarz I. Budzeika (LMA VB RS, f. 175, b. 84, l. 9)

^{xx} *Lenkiškas informacinio laiško tekstas:*

T.98

Do Pana Starosty pow. Oszmiańskiego
w Oszmianie.

27.X.1931

N° 920

Zarząd Centralny Litewskiego T-wa Św. Kazimierza ma zaszczyt przesłać w załączeniu przy niniejszem podanie Zarządu Oddziału T-wa we wsi Milkuny, gminy Dziewieniskiej, w sprawie dorocznego Zgromadzenia Ogólnego członków Oddziału, dnia 7 listopada r. b. o godzinie 18 we wsi Milkuny w domu Marcina Saldzienia. Odpowiedzialnym za porządek i zachowanie obowiązujących przepisów prawnych będzie p. Bronisław Leskiewicz, zam. w Wilnie, ul. Filarecka Nr. 17. Pomieniony Br. Leskiewicz przy tejże okazji wygłosi odczyt na temat „Wychowanie młodzieży“.

Ks. A. Wiskont

Prezes Litewskiego T-wa św. Kazimierza

Sekretarz Br. Leskiewicz (LMA VB RS, f. 175, b. 84, l. 4)

^{xxi} *Lenkiškas minėto pranešimo tekstas:*

Įeinamas
1930 m. II m. 19 d.
№ 72

Gdy my mieszkancy wsi Pupiszki podaliśmy podanie do Pana Starosty, o pozwolenie, na założenia oddziału Litewskiego T-wa Św. Kazimierza w naszej wsi; a o tem się dowiedział p. komendant posterunku Dziewieniszek, przybył z dwoma posterunkowiem do wsi Pupiszki dnia 18 stycznia 1930 r. z rana o godzinie 6–7, wstąpił do mieszkania Jozefa Szyłobryta i zaczął podniesionym głosem straszyć, następująco:

Masz karabin. Kto podpisał się do T-wa Św. Kazimierza. Chcecie być ciągane, jak Gajdzis Stanisław z Rymosz. Gdy odpowiedziano, że jeżeli inne wsie mają oddziały to i nasze wieś podała podanie. Na to p. komendant odpowiedział Katarzynie Szyłobryt, czy i tobie starej potrzeba jakiegoś przedstawienia – kina, Patre by chleba było, bo może i krowa wyleciec. A gdy odpowiedziała córka Katarzyny Szyłobryt, Anna, że za to nie może być kary. p. komendant postrążył że ją weźnie do więzienia, bo zamądra jest. Po tem poszedł do Tomasza Bujnowskiego i Jozefa Wasilewskiego z tym samym celem. Gdy to skończył, kazał Janowi Wasilewskiemu i Jozefowi Szyłobrycie przyjść do posterunku na dzień 19 stycznia 1930 r. 8 godz. I spisał protokuł. Ich że rodzice byli w strachu że zabrano do więzienia, a kto się podpisał, czekał z dnia na dzień kary pieniężnej czy więzienia. Te słowa wymowione p. komendanta stwierzamy swemi podpisami.

za niepismenych Katarzynu Szyłobryt i corki Anny, po ich własnej prosbie pod pisujesie
Marcin Bujnowski

Jan Wasilewski
Józef Szyłobryt niepismieny +++
Tomasz Bujnowski +++
Juzefa Bujnowska Stasys Szymiel +++
Aniela Szymielowa +++ (LMA VB RS, f. 175, b. 525, l. 8, 8 v.)

^{xxii} *Lenkiškas minėto dvikalbio protokolo tekstas:*

Įeinamas
1930 m. II m. 19 d.
№ 79

PROTOKÓŁ

Zebrania organizacyjnego Oddziału Litewskiego Towarzystwa Świętego Kazimierza Wychowania Młodzieży i Opieki nad nią we wsi Pupiszki gminy Dziewieniszki powiatu Oszmiańskiego z dnia 21 stycznia 1930 roku.

Obecni: według załączonej listy członków.

PORZĄDEK DZIENNY:

1. Otwarcie zebrania, wybór prezydium, uwagi o celach oraz zadaniach Oddziału Towarzystwa.

2. Odczytanie Statutu T-wa i wyjaśnienia.

3. Wybory Zarządu Oddziału T-wa i Komisji Rewizyjnej.

4. Wolne wnioski.

1. Zebranie otworzył Jan Wasilewski witając zebranych i podnosząc znaczenie Oddziału dla miejscowego społeczeństwa przez realizowanie celów i zadań tegoż Oddziału.

2. Statut odczytał p. Adam Butrym i udzielił odpowiednich wyjaśnień.

3. W wyniku głosowania zostali wybrani do Zarządu Oddziału:

1. Na Prezesa p. Tomasz Bujnowski

2. „Skarbnika p. Jan Bujnowski

3. „Sekretarza p. Jan Macharski

4. „Członka Zarządu p. Michalina Zieniewiczówna

5. „„„ p. Ludwiga Macharska

Do Komisji Rewizyjnej:

1. p.

2. p.

3. p.

4. Wolne wnioski.

Przewodniczący zebrania (podpis) Jan Wasilewski

Sekretarz (podpis) Marcin Bujnowski (LMA VB RS f.175 b.525, l.7)

xxiii Lenkiškās minėto informacinio laiško tekstas:

Litewskie Towarzystwo

Św. Kazimierza

Wychowania młodzieży i opieki nad nią

Wilno, ul. Lubelska 3. m. 3

dnia 19 lutego 1930 r.

№ 124

Do Starostwa pow. Oszmiańskiego

Centralny Zarząd Litewskiego T-wa Św. Kazimierza Wychowania Młodzieży i Opieki nad nią, załączając przy niniejszym protokół zebrania organizacyjnego Oddziału swego Towarzystwa we wsi Pupiszki gminy Dziewieniskiej z dnia 21 stycznia 1930 r. prosi Starostwo o zarejestrowanie wyżej wymienionego Oddziału.

Prezes Ks. A. Wiskont

W/z Sekretarz I. Budzeika (LMA VB RS, f. 175, b. 525, l. 6)

xxiv

LIETUVIŲ ŠV. KAZIMIERO
DRAUGIJA

Jaunimui auklėti ir globoti

Vilnius, Didžioji gt. (ul. Wielka) Nr. 12

1930 m. X mėn. 31 d.

№ 488

Ponui Lietuvių Šv. Kazimiero Draugijo jaunimui
auklėti ir globoti Skyriaus Pirmininkui Pupiškij

70 373

Lietuvių Šv. Kazimiero Draugijos jaunimui auklėti ir globoti Centro Valdyba turi garbės
šiuomi prašyti

Lietuvių Šv. Kazimiero Draugijos Skyriaus Pirmininką

pranešti iki Naujų Metų C. Valdybai apie Skyriaus veikimą ir stovį 1930 metais, išpildant
šį lapą.

Pirmininkas
Kun. A. Viskantas
Sekretorius
A. Juknevičius

PRANEŠIMAS

apie Lietuvių Šv. Kazimiero Draugijos jaunimui auklėti ir globoti Skyriaus Pupiškė veiki-
mą ir stovį 1932 metais.

I. Antrašas: kaimas Pupiškė

valščius Kaltenėnų

apskritis Švenčionių

paštas

II. Valdyba: a) 1) pirmininkas Tamošius Bujanauskas

2) vice-pirmininkas -----

3) išdininkas -----

4) sekretorius -----

5) narys be ypatingų pareigų -----

b) nariai pavaduotojai: -----

III. Revizijos Komisijos nariai: -----

IV. 1) Kiek narių įstojo Draugijon per 1932 metus? -----

2) Kiek narių išstojo iš Draugijos per 1932 metus? -----

3) Kiek narių turi Skyrius dabar? (paduoti narių sąrašą 3-me pusl.) -----

4) Kiek Skyrius turi narių pilnamečių? -----

5) Kiek Skyrius turi savo globoje nepilnamečių? -----

V. 1) Kiek buvo Skyriaus Valdybos posėdžių per metus? -----.

2) Kiek buvo visuotinių Skyriaus narių susirinkimų? -----.

3) Kada Skyrius įkurtas? (įvyko steigiamasis Skyriaus susirinkimas) -----.

4) Ar buvo laikomos paskaitos? Kada? Kiek? -----.

5) Apie ką buvo kalbama paskaitose? -----.

6) Ar buvo vakarėliai su vaidinimais ir kiek?-----

- 7) Ar buvo daromi veltui, ar apmokamai? -----
- 8) Kiek gauta pelno, ar nuostolių? -----
- VI. Kasa: a) įplaukos: 1) iš narių mokesnio -----
- 2) iš vakarėlių -----
- 3) iš aukų -----
- b) Išlaidos 19..... metais ..... auksinų ..... skatikų .....
- c) Liko kitiems metams – auksinų - skatikų .....
- VII. Knygynas: 1) Kada gautos knygos, kiek ir iš kur? Iš D-jos.
- 2) Ar buvo knygynėlis papildytas ir kiek kartų? -----.
- 3) Su apdarais ar be apdarų knygos? -----.
- 4) Kiek iš viso knygynė knygų? -----.
- 5) Kiek narių skaitė ir kiek knygų visi nariai perskaitė? -----.
- 6) Kiek ne narių skaitė knygas ir kiek iš viso knygų perskaitė? ----.
- 7) Ar Skyrius turi radio? -----.
- 8) Ar radio naudojasi nariai, ar ir ne nariai? -----.
- 9) Radio naudojasi veltui, ar apmokamai? -----.
- 10) Kokių ir kiek laikraščių Skyrius gauna? – nėra nei vieno laikraščio.
- 11) Ar Skyrius turi savo susirinkimams ir skaityklai salę? -----.
- 1) Ar Skyriaus Valdybos yra vedama protokolų knyga?-----.
- 2) .....kasos knyga? -----.
- 3) .....narių knyga? -----.
- 4).....knygyno knyga? yra.
- (Šitoj knygoje turi būti surašytos visos Skyriaus knygyno knygos)
- 5) Ar yra vedamas skolinamųjų knygų sąrašas? nėra.
- 6) Ar Skyriaus Valdybos yra vedama gaunamųjų ir išleidžiamųjų raštų knyga? ----.
- 7) Ar Skyrius turi savo antspaudą? -----.
- 8) Ar Skyrius turi Šv. Kazimiero bažnytinę vėliavą? -----.
- 9) Gal keli Skyriai susidėję yra įsigiję Šv. Kazimiero bažnytinę vėliavą? -----.
- 10) Gal apylinkės Skyriai mano susidėję įsigyti orkestrą? -----.
- VIII. 11) Ar Skyrius nedarė pastangų įgyti Šv. Kazimiero Draugijai nejudamąjį turtą (žemės sklypų, namų)? -----.
- 12) Iš ko Skyrius turėjo palankumo ir pagalbos? Iš D-jos.
- 13) Kas Skyriui trukdė plėtotis? Patys apsileidę.
- Kiek Skyrius turi jaunimo savo globoje? 8
- Bernaičių 3
- Mergaičių 5
- 15) Ar Skyriaus nariai visi užsimokėjo nario mokesnį? -----.
- 16) Ar visi Skyriaus nariai moka lietuviškai kalbėti? visi moka.
- 17) Kiek Skyriaus narių moka skaityti ir kokioj kalboj? Ne visi.
- Kiek Skyriaus narių moka rašyti ir kokioj kalboj? Ne visi.
- Skyriaus Valdybos pageidavimai. -----.
- Ar pastatytas paminklas Vytautui Didžiajam ir koks? -----.

Dabartinių Skyriaus narių sąrašas.

Eilė	Vardas ir pavardė	Amžius	Gyvenamoji vieta
1.	Jonas Bujanauskas	42	
2.	Jonas Vasiliauskas	33	
3.	Jonas Makauskas	30	
4.	Juozas Šilabritis	26	
5.	~~Povilas Zinevičius~~	43 amžina.	numiręs
6.	Tamošius Bujanauskas	64	
7.	Juozas Bujanauskas	16	
8.	Liudvika Makarskaitė	29	
9.	Ona Šilabraitė	30	nutekėjusi
10.	Liudvė Vasiliauskienė	25	
11.	Marytė Vasiliauskaitė	23	
12.	Katrė Šilabritienė	60	
13.	Boleslovas Šiabritis	22	Kariuomėn.
14.	Stasys Šilabritis	18	
15.	Adelė Zanevičiūtė	16	

5. Stasė Zenevičiūtė 19

16.	Katrė Bujanauskienė	60	
17.	Mikalina Zenevičienė	46	
18.	Juzė Bujanauskaitė	20	
19.	Anelė Butrimaitė	17	
20.			
21.			
22.			
23.			
24.			
25.			
26.			
27.			
28.			
29.			
30.			
31.			
32.			
33.			

34.			
35.			
36.			
37.			
38.			
39.			
40.			
41.			
42.			
43.			
44.			

Pastaba. Jeigu Skyriuje yra daugiau narių, surašyti juos kitam lape ir pridėti prie šio.
(LMA VB RS, f. 175, b. 525, l. 2, l. 2 v., l. 3, l. 3 v.)

^{xxv}*Lenkiškas minėto informacinio laiško tekstas:*

Litewskie Towarzystwo
Św. Kazimierza
Wychowania młodzieży i opieki nad nią
Wilno, ul. Lubelska 3. m. 3
dnia 7 wrzesnia 1929 r.

N° 695 Do Pana Starosty pow. Oszmiańskiego
w Oszmianie

Centralny Zarząd Litewskiego Towarzystwa Świętego Kazimierza Wychowania Młodzieży i Opieki nad nią, powołując się na §16 Statutu swego T-wa, zalegalizowanego na podstawie art. 12 rozporządzenia Komisarza Generalnego Ziem Wschodnich o stowarzyszeniach i związkach z dnia 25 września 1919 roku, decyzją Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z dnia 10 lutego 1927 roku Nr. IV-AA-635/27, i wciągniętego do rejestru stowarzyszeń i związków przez Pana Wojewodę w Wilnie dnia 23 lutego 1927 roku pod. Nr. 616, Stowarzyszenia pod nazwą Litewskie Towarzystwo Świętego Kazimierza Wychowania Młodzieży i Opieki nad nią, ma zaszczyt powiadomić Pana Starostę, że otwiera Oddział swego Towarzystwa we wsi Puszczańce gminy Dziewieniskiej ze dnia 22.IX. 1929 roku odbędzie się organizacyjny zebranie członków T-wa z porządkiem dziennym następującym:

1. Otwarcie zebrania, wybór prezydium, uwagi o celach oraz zadaniach Oddziału T-wa.
2. Odczytanie Statutu T-wa i wyjaśnienia.
3. Wybory Zarządu Oddziału T-wa i Komisji Rewizyjnej.
4. Wolne wnioski.

Zebranie odbędzie się w lokalu p. Franciszka Butrymowicza we wsi Puszczańce gminy Dziewieniskiej.

Odpowiedzialnym za porządek i zachowanie obowiązujących przepisów prawnych będzie p. Stanisław Butrymowicz zamieszkały we wsi Puszczańce gminy Dziewieniskiej.

Centralny Zarząd ma zaszczyt prosić Pana Starostę o łaskawe wydanie odnośnego zarządzenia w tym względzie dla miejscowej policji.

w/z Prezesa ks. N. Rasztutis

w/z Sekretarz I. Budzeika (LMA VB RS, f. 175, b. 524, l. 11)

^{xxvi} *Lenkiškias minėto liudijimo tekstas:*

Litewskie Towarzystwo

Św. Kazimierza

Wychowania młodzieży i opieki nad nią

Wilno, ul. Lubelska 3. m. 3

dnia 7 wrzesnia 1929 r.

Zaświadczenie

N° 488

Niniejszem się zaświadcza, że niżej pomienione osoby są członkami Litewskiego T-wa Św. Kazimierza Wychowania Młodzieży i opieki nad nią: 1) Jerzy Butrymowicz, 2) Stanisław Butrymowicz, 3) Józef Stańczyk,

4) Stanisław Stańczyk, 5) Feliks Wasilewski, 6) Kazimierz Stańczyk, 7) Bronisław Butrymowicz,

8) Stanisław Widejko, 9) Jan Widejko, 10) Władysław Czerniawski, 11) Jan Butrymowicz, 12) Feliks Stańczyk,

13) Tomasz Widejko, 14) Bronisław Widejko, 15) Feliks Widejko, 16) Emilja Widejkówna, 17) Michalina Widejkówna, 18) Michalina Butrymowiczówna, 19) Franciszek Butrymowicz, 20) Helena Butrymowiczówna, – wszyscy ze wsi Puszczańce, gminy dziewieniskiej, powiatu oszmiańskiego.

w/z Prezesa ks. N. Rasztutis

w/z Sekretarz I. Budzeika

Antspaudas apvalus: *Litewskie Towarzystwo* wychowania młodzieży

Centre: Sw. Kazimierza w Wilnie (LMA VB RS, f. 175, b. 524, l. 7)

^{xxvii} *Lenkiškias minėto dvikalbio protokolo tekstas:*

Įeinamas

1929 m. IX m. 25 d.

N° 440

PROTOKÓŁ

Zebrania organizacyjnego Oddziału Litewskiego Towarzystwa

Świętego Kazimierza Wychowania Młodzieży i Opieki nad nią we

wsi Paszki gminy Dziewieniskij powiatu Oszmiański

z dnia 22 września 1929 roku.

Obecni: według załączonej listy członków.

PORZĄDEK DZIENNY:

1. Otwarcie zebrania, wybór prezydium, uwagi o celach oraz zadaniach Oddziału Towarzystwa.

2. Odczytanie Statutu T-wa i wyjaśnienia.

3. Wybory Zarządu Oddziału T-wa i Komisji Rewizyjnej.

4. Wolne wnioski.

1. Zebranie otworzył Maciej Kraužlis witając zebranych i podnosząc znaczenie Oddziału dla miejscowego społeczeństwa przez realizowanie celów i zadań tegoż Oddziału.

2. Statut odczytał p. Maciej Kraužlis i udzielił odpowiednich wyjaśnień.

3. W wyniku głosowania zostali wybrani do Zarządu Oddziału:

1. Na Prezesa p. Stanisław Butrymowicz

2. „Skarbnika p. Stanisław Widejko

3. „Sekretarzap. Franciszek Butrymowicz

4. „Członka Zarządu p. Jan Widejko

5. „„„„ p. Emilija Widejkuwna

Do Komisji Rewizyjnej:

1. p. Józef Stanczyk

2. p. Adam Stanczyk

3. p. Maciej Tamialijs.

4. Wolne wnioski.

Przewodniczący zebrania (podpis) F. Butrymowicz

Sekretarz (podpis) S. Butrymowicz (LMA VB RS, f. 175, b. 524, l. 10)

xxviii *Lenkiškās minėto informacinio laiško tekstas nukeltas į išnašas.*

Litewskie Towarzystwo

Św. Kazimierza

Wychowania młodzieży i opieki nad nią

Wilno, ul. Lubelska 3. m. 3

dnia 27 września 1929 r.

№ 724

Do Starostwa pow. Oszmiańskiego

Centralny Zarząd Litewskiego T-wa Św. Kazimierza Wychowania Młodzieży i Opieki nad nią, załączając przy niniejszem protokół zebrania organizacyjnego Oddziału swego Towarzystwa we wsi Paszki gminy Dziewieniskiej z dnia 22 września 1929 r. prosi Starostwo o zarejestrowanie wyżej wymienionego Oddziału.

Prezes Ks. A. Wiskont

W/z Sekretarz I. Budzeika (LMA VB RS, f. 175, b. 524, l. 9)

xxix

LIETUVIŲ ŠV. KAZIMIERO
DRAUGIJA

Jaunimui auklėti ir globoti
Vilnius, Didžioji gt. (ul. Wielka) Nr. 12
1929 m. lapkr. mėn. 21 d.
№ 793

Ponui Lietuvių Šv. Kazimiero Draugijo jaunimui
auklėti ir globoti Skyriaus Pirmininkui **Paškonyse**

Įeinamas
1929 m. XII m. 14 d.
№ 555
šį lapą.

Lietuvių Šv. Kazimiero Draugijos jaunimui auklėti ir
globoti Centro Valdyba turi garbės šiuomi prašyti
Lietuvių Šv. Kazimiero Draugijos Skyriaus Pirmininką
pranešti iki Naujų Metų C. Valdybai apie Skyriaus veikimą ir stovį 1929 metais, išpildant

Pirmininkas
Kun. A. Viskantas
Už Sekretorius
I. Budzeika

PRANEŠIMAS

apie Lietuvių Šv. Kazimiero Draugijos jaunimui auklėti ir globoti Skyriaus Poškonyse
veikimą ir stovį 1932 metais.

- I. Antrašas: kaimas Poškonių
valščius Wilniaus
apskritis Ošmianos
paštas Dziewianiškiu
- II. Valdyba: a) 1) pirmininkas Stanisławas Butrymawiczius
2) vice-pirmininkas Bronisławas Videjka
3) išdininkas Stasys Wideika
4) sekretorius Pranas Butrymavičius
5) narys be ypatingų pareigų – Juzas Stančyka
b) nariai pavaduotojai: Janas Videjka, Emilija Videjkiutė
- III. Revizijos Komisijos nariai: Jozas Stančykas, Adomas Stančykas, Matijus Tamialajcis
- IV. 1) Kiek narių įstojo Draugijon per 1929 metus? 40
2) Kiek narių išstojo iš Draugijos per 1929 metus? -----
3) Kiek narių turi Skyrius dabar? (paduoti narių sąrašą 3-me pusl.) 40
4) Kiek Skyrius turi narių pilnamečių? 30
5) Kiek Skyrius turi savo globoje nepilnamečių? 10
- V. 1) Kiek buvo Skyriaus Valdybos posėdžių per metus? -----
2) Kiek buvo visuotinių Skyriaus narių susirinkimų? 3
3) Kada Skyrius įkurtas? (įvyko steigiamasis Skyriaus susirinkimas) 1929 m.
rugsėjo 22 d.
4) Ar buvo laikomos paskaitos? Kada? Kiek? -----
5) Apie ką buvo kalbama paskaitose? -----

- 6) Ar buvo vakarėliai su vaidinimais ir kiek? -----.
- 7) Ar buvo daromi veltui, ar apmokamai? –
- 8) Kiek gauta pelno, ar nuostolių? –
- VI. Kasa: a) įplaukos: 1) iš narių mokesnio –
- 2) iš vakarėlių –
- 3) iš aukų –
- b) Išlaidos 1932 metais ..... auksinų ..... skatikų .....
- c) Liko kitiems metams ..... auksinų ..... skatikų .....
- VII. Knygynas: 1) Kada gautos knygos, kiek ir iš kur? Gavtos knygos 1929 meniesio 17 dino Spolu me kni. 124 no skiros instrutoro.
- 2) Ar buvo knygyne papildytas ir kiek kartų? -----.
- 3) Su apdara is ar be apdarų knygos? 2 su apderejs 122 be apdejru.
- 4) Kiek iš viso knygyne knygų? 124.
- 5) Kiek narių skaitė ir kiek knygų visi nariai perskaitė? Nar. skiej 22 kni 57.
- 6) Kiek ne narių skaitė knygas ir kiek iš viso knygų perskaitė? 5 nien 8 knygos
- 7) Ar Skyrius turi radio? --
- 8) Ar radio naudojasi nariai, ar ir ne nariai? –
- 9) Radio naudojasi veltui, ar apmokamai? –
- 10) Kokių ir kiek laikraščių Skyrius gauna? Nieko nie gavna
- 11) Ar Skyrius turi savo susirinkimams ir skaityklai salę? -----.
- VIII. 1) Ar Skyriaus Valdybos yra vedama protokolų knyga? -----.
- 2) .....kasos knyga? -----.
- 3) .....narių knyga? -----.
- 4).....knygyno knyga? -----.
- (Šitoj knygoje turi būti surašytos visos Skyriaus knygyne knygos)
- 5) Ar yra vedamas skolinamųjų knygų sąrašas? -----.
- 6) Ar Skyriaus Valdybos yra vedama gaunamųjų ir išleidžiamųjų raštų knyga? -----
- 7) Ar Skyrius turi savo antspaudą? -----.
- 8) Ar Skyrius turi Šv. Kazimiero bažnytinę vėliavą? -----.
- 9) Gal keli Skyriai susidėję yra įsigiję Šv. Kazimiero bažnytinę vėliavą? –
- 10) Gal apylinkės Skyriai mano susidėję įsigyti orkestrą? –
- 11) Ar Skyrius nedarė pastangų įgyti Šv. Kazimiero Draugijai nejudamąjį turtą (žemės sklypų, namų)? –
- 12) Iš ko Skyrius turėjo palankumo ir pagalbos? No p. Matiejus Krouzlys.
- 13) Kas Skyriui trukdė plėtotis? –.
- 14) Kiek Skyrius turi jaunimo savo globoje? 20
- a) Bernaičių 11
- b) Mergaičių 9
- 15) Ar Skyriaus nariai visi užsimokėjo nario mokesnį? ---
- 16) Ar visi Skyriaus nariai moka lietuviškai kalbėti? Visi moka.
- 17) Kiek Skyriaus narių moka skaityti ir kokioj kalboj? Kal. lit. Ir lan. 18. o lan 22.

- 18) Kiek Skyriaus narių moka rašyti ir kokioj kalboj? 28 lan. 8 lan ir lietuviš.
 19) Skyriaus Valdybos pageidavimai. Dažniau atvažuoti su kinu ir paskaitomis.

Pirmininkas Stanislavas Butrymavicius
 Sekretorius Pranas Butrymavičius

Dabartinių Skyriaus narių sąrašas.

Eilė	Vardas ir pavardė	Amžius	Gyvenamoji vieta
1.	Jozas Čiarniauskas	37	Poškonių
2.	Jonas Stančika	32	Poškonių
3.	Feliksa Stančika	20	„
4.	Bronislawas Butrymavičius	31	„
5.	Motiejuz Vasilieuskas	38	„
6.	Feliksas Vasileuskas	21	„
7.	Prancis Vasilieuskas	18	„
8.	Macis Tamialajcis	39	„
9.	Liudvika Tamialajcis	31	„
10.	Ramonas Tolušus (?)	40	„
11.	Jonas Butrymowičus	23	„
12.	Macis Butrymavicus	19	„
13.	Prancis Butrymavicis	42	„
14.	Kazimierius Stančikas	16	„
15.	Stancikas Stasis	23	„

Eilė	Vardas ir pavardė	Amžius	Gyvenamoji vieta
16.	Juzas Stancika	19	Poškonių
17.	Macis Videjka	32	„
18.	Stasis Videjka	25	„
19.	Martinas Videjka	50	„
20.	Tamošius Videjka	65	„
21.	Bronas Videjka	29	„
22.	Marystie Videjkiutie	23	„
23.	Mikalina Videjkiutie	20	„
24.	Mikalina Butrymavičiotie	23	„
25.	Eliena Butrymawicute	19	„
26.	II Mikalina Butrymawicute	20	„
27.	Paulina Butrymawicute	22	„

28.	Eliena Videjkiute	20	„
29	Marystie Videjkiutie	21	„
30.	Karalina Stancika	22	„
31.	Vasileuskas Stiaponas	23	Siourimu
32.	Pranas Žibarta	23	„
33.	Adomas Žibarta	25	„
34.	Jonas Januškevičius	40	„
35.	Vasileuskas Kazis	28	„
36.	Stasis Bijaiga	27	„
37.	Tamošus Žibarta	40	„
38.	Advarta Žibarta	25	„
39.	Bronislavas Mickiewicius	30	„
40.	Jozupas Videjka	32	„
41.			
42.			
43.			
44.			

Pastaba. Jeigu Skyriuje yra daugiau narių, surašyti juos kitam lape ir pridėti prie šio.
(LMA VB RS, f. 175, b. 524, l. 1, l. 1 v., l. 2, l. 2 v.)

^{xxx} *Lenkiškas minėto dvikalbio protokolo tekstas:*

PROTOKÓŁ

Zebrania organizacyjnego Oddziału Litewskiego Towarzystwa Świętego Kazimierza Wychowania Młodzieży i Opieki nad nią we wsi Paszki gminy Dziewieniskij powiatu Oszmiański z dnia 25 stycznia 1930 roku.

Obecni: według załączonej listy członków.

PORZĄDEK DZIENNY:

1. Otwarcie zebrania, wybór prezydium, uwagi o celach oraz zadaniach Oddziału Towarzystwa.

2. Odczytanie Statutu T-wa i wyjaśnienia.

3. Wybory Zarządu Oddziału T-wa i Komisji Rewizyjnej.

4. Wolne wnioski.

1. Zebranie otworzył Stanisław Butrymowicz witając zebranych i podnosząc znaczenie Oddziału dla miejscowego społeczeństwa przez realizowanie celów i zadań tegoż Oddziału.

2. Statut odczytał p. Adam Butrym i udzielił odpowiednich wyjaśnień.

3. W wyniku głosowania zostali wybrani do Zarządu Oddziału:

1. Na Prezesa p. Stanisława Butrymowicza
2. „Skarbnika p. Stanisław Widejko
3. „Sekretarza p. Franciszek Butrymowicz
4. „Członka Zarządu p. Jan Widejko
5. „„„„ p. Emilija Widejkuwna

Do Komisji Rewizyjnej:

1. p. Juzef Stanczyk
2. p. Adam Stanczyk
3. p. Maciej Tamialijs.
4. Wolne wnioski.

Przewodniczący zebrania (podpis) Stanisław Butrymowicz

Sekretarz (podpis) Franciszek Butrymowicz (LMA VB RS, f. 175, b. 524, l. 3 v.)

^{xxxI} *Lenkiškās minėto informacinio laiško tekstas:*

Litewskie Towarzystwo

Św. Kazimierza

Wychowania młodzieży i opieki nad nią

Wilno, ul. Lubelska 3. m. 3

dnia 19 lutego 1930 r.

N° 127

Do Starostwa pow. Oszmiańskiego

Centralny Zarząd Litewskiego T-wa Św. Kazimierza Wychowania Młodzieży i Opieki nad nią, załączając przy niniejszem protokół zebrania organizacyjnego Oddziału swego Towarzystwa we wsi Puszki gminy Dziewieniskiej z dnia 25 stycznia 1930 r. prosi Starostwo o zarejestrowanie wyżej wymienionego Oddziału.

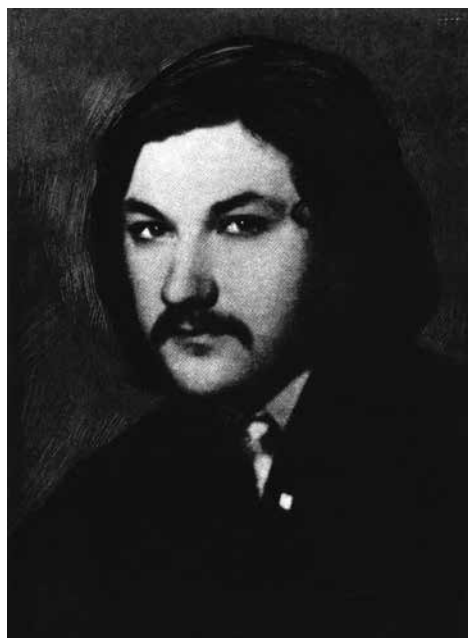
Prezes Ks. A. Wiskont

W/z Sekretarz I. Budzeika (LMA VB RS, f. 175, b. 524, l. 4)

Romo Kalantos žūties 50-osios metinės

Romas Kalanta gimė 1953 m. vasario 22 d. Alytuje, Elenos ir Adolfo Kalantų šeimoje, kurioje, be jo, augo dar du broliai, vyresnysis Antanas (g. 1945 m.) ir jaunesnysis Arvydas (g. 1958 m.). Iki 1963 m. R. Kalanta su tėvais ir broliais gyveno Alytuje, tuomet šeima persikėlė gyventi į Kauną, Vilijampolę. Jo tėvas dirbo Kauno politechnikumo direktoriaus pavaduotoju, vėliau sandėlininku, mama – Kauno 13-oje vidurinėje mokykloje, aptarnavimo sferoje.

1963–1968 m. R. Kalanta mokėsi Kauno 6-ojoje aštuonmetėje mokykloje, vėliau nuo 1968 m. Kauno 18-ojoje vidurinėje mokykloje. Jo mokyklinėse charakteristikose nurodoma, kad „buvo apsiskaitęs, rašė eilėraščius, sportavo, grojo gitara“, „lėtas, taikaus būdo, gana uždaras, mėgstantis analizuoti, nelinkęs atvirai bičiuliauti“, „kovojo su melu ir neteisybe“. R. Kalantai rūpėjo tautos egzistencijos problemos, jaudino tautinę ir asmenybės saviraišką varžanti visuomeninė politinė padėtis Lietuvoje. Buvo vienas iš to meto daugelio jaunuolių, kurie, protestuodami prieš sovietinį saviraiškos laisvės varžymą, nešiojo ilgus plaukus. Mėgo „The Beatles“ muziką. Religinga motina vaikus auklėjo katalikiška dvasia, todėl jis niekada neslėpė esąs praktikuojantis katalikas. Dėl jo religinių įsitikinimų ir visuomeninių pažiūrų mokykloje kildavo tam tikrų nesutarimų, 1971 m. jis buvo pašalintas iš komjaunimo. Tais pačiais metais R. Kalanta turėjo baigti vidurinę mokyklą, tačiau

Paskutinė Romo Kalantos nuotrauka, 1972 m.

jos nebaigė, neišlaikęs istorijos egzamino, nes nesirėmė marksistinėmis-lenininėmis istorijos dogmomis. Tikėtina, kad jis jau buvo patekęs į KGB akiratį ir dėl to jam buvo sutrukdyta baigti mokyklą. Tuomet R. Kalanta perėjo mokytis į Kauno 5-ąją vakarinę (pamaininę) vidurinę mokyklą. R. Kalantos biografai pabrėžia, kad mokslai jam „nelabai sekėsi“. Kiek tai patikima informacija, šandien sunku patvirtinti. Tačiau jo paskutinio trimestro pažymiai penkiabalėje sistemoje buvo tokie: lietuvių k. ir literatūra – 4, rusų k.

ir literatūra – 4, algebra – 3, geometrija – 3, istorija – 3, visuomenės mokslai – 3, biologija – 5, fizika – 4, astronomija – 4, chemija – 4, užsienio kalba – 4. Tai liudija, kad R. Kalanta mokėsi vidutiniškai.

1972 m. gegužės 14 d. sekmadienio vidurdienį Kauno miesto sodelyje, prie Muzikinio teatro, netoli anuometinio Kauno m. vykdomojo komiteto, esančio Laisvės alėjoje, protestuodamas prieš sovietinį režimą, R. Kalanta apsipylė benzinu iš trijų litrų stiklainio ir, šaukdamas „Laisvę Lietuvai!“, padegė save. Atskubėję greitosios pagalbos medikai jį į ligoninę išvežė jau netekusį sąmonės. Pastangos išgelbėti gyvybę buvo nesėkmingos, konstatuoti viso kūno II, III ir IV laipsnio nudegimai. Oficialiais duomenimis, R. Kalanta mirė 1972 m. gegužės 15 d., apie 4 val. ryto. Jo užrašų knygelėje, patekusioje į KGB rankas, liko įrašas: „Dėl mano mirties kalta tik santvarka“.

To meto Lietuvos patriotiškas jaunimas iš užsienio radijo stočių žinojo, kad 1969 m. Prahoje protestuodamas prieš politinę santvarką susidegino Janas Palachas. Protestuodamas prieš Ukrainos rusifikaciją 1969 m. vasario 10 d. Kijeve bandė nusižudyti Nikolajus Bereslavskis. 1969 m. balandžio 13 d. Rygoje protestuodamas prieš žydų diskriminaciją ir reikalaudamas suteikti nepriklausomybę Čekoslovakijai susidegino žydų tautybės studentas Ilja Ripsas. Visa tai galėjo ir R. Kalantą pastūmėti tokiam sprendimui.

Nujausdama galimą R. Kalantos poelgio įtaką antisovietinių veiksmų proveržiui, ypač tarp jaunimo, sovietinė valdžia siekė užkirsti kelią viešam visuomenės pasipiktinimui per R. Kalantos laidotuves ir informacijos patekimui į užsienį. Todėl, įsikišus sovietiniam saugumui, laidotuvės įvyko gegužės 18 d., 14 val., dviem valandomis anksčiau, nei buvo numatyta, ir kitose, nei planavo artimieji, kapinėse – Romainiuose. 1972 m. gegužės 18 d. į 16 val. numatytas laidotuves prie

R. Kalantos namų Panerių g. 34 susirinko gausus būrys žmonių. Paaiškėjus, kad laidotuvės jau įvyko, žmonės iš Panerių gatvės patraukė į Kauno miesto sodą, laidotuvėms skirtas gėles padėjo R. Kalantos žūties vietoje, iš tulpių sudėliojo žodį LIETUVA. Kauno politechnikumo pirmakursis Rimantas Baužys gegužės 18-osios pavaikare susideginimo vietoje perskaitė prieš dieną parašytą Laisvojo Lietuvos jaunimo manifestą, kuriame kaltino jaunimą persekiojančią KGB ir sovietinę miliciją.

R. Kalantos susideginimas sukėlė spon-tanišką antisovietinį pasipiktinimą, kuris Kaune, garsėjusiam lietuviška patriotine dvasia, rado tinkamą terpę. Tuo metu Lietuvos jaunimui darė įtaką vinilinės plokštelės su kitokiais, alternatyvios roko muzikos įrašais, sunkiai pagaunami užsienio radijo stočių signalai, pasipiktinimą kėlė sovietinė nomenklatura su savo beveik neribotomis galiomis, spec. poliklinikomis, spec. parduotuvėmis ir kitomis privilegijomis.

Jaunimo protesto žygis nuo R. Kalantos namų iki jo susideginimo vietos išsiplėtė į dvi dienas – gegužės 18-ąją ir 19-ąją – trukusias masines demonstracijas, susirėmimus su milicijos pareigūnais. Žinoma, kad šiose demonstracijose dalyvavo jaunimas ne tik iš Kauno ar Vilniaus, bet ir bendraamžiai iš Latvijos ir Estijos.

Prasiveržė ilgai slopintas protestas dėl Lietuvos pavergimo, rusinimo, žmogaus laisvių suvaržymo. Susirinkusieji, kurių buvo daugiau nei trys tūkstančiai, skandavo šūkius „Laisvę Lietuvai!“, „Šalin okupantus!“, „Rusai, lauk iš Lietuvos“. Mieste buvo platinami atsišaukimai „Tegyvuoją nepriklausoma Lietuva!“, „Tegyvuoją gegužės 18-oji!“ Šie antisovietiniai protestai Kaune tuo metu buvo vieni gausiausių SSRS mastu. Sovietų okupacinė valdžia prieš manifestantus, be milicijos, panaudojo ir SSRS kariuomenės desantininkų, ir Vidaus

Romo Kalantos laidotuvių diena prie jo namo Panerių gatvėje. Kaunas, 1972 m. gegužės 18 d. Algirdo Babrausko archyvas, nežinomo autoriaus nuotr.

reikalų ministerijos specialius karinius būrius. Protestų malšinimų metu daugelis buvo žiauriai sumušti. Gegužės 20-ąją į „Laisvės“ kino teatrą Kaune buvo sukviesti aukštųjų ir vidurinių mokyklų vadovai, partorgai, komjaunimo lyderiai, profsąjungų aktyvistai. KGB pareigūnai jiems keletą kartų demonstravo 5–7 minučių juostą, kurioje buvo užfiksuotas jaunimas Laisvės alėjoje ir miesto sodelyje, ir užsirašinėjo atpažintų jaunuolių duomenis. Vėliau šie kadrai tokiu pačiu tikslu buvo rodomi „Planetos“ kino teatre įmonių vadovams. Per pačias protesto demonstracijas ir po šių atpažinimų iš viso buvo suimti 402 asmenys. KGB pareigūnai analizavo juos socialiniu lygmeniu, nustatė, kad iš šių suimtųjų – 351 vyro ir 51 moters – 97 buvo komjaunuoliai, 192 darbininkai, 37 tarnautojai ir kiti. Iš jų 33 buvo patraukti administracinėn atsakomybėn.

Aktyviausiems 1972 m. gegužės 18–19 d. Kauno įvykių dalyviams išskelta baudžiamoji byla, kurioje vykdyti tardymą buvo pavesta iš LSSR KGB Tardymo skyriaus sudarytai tardytojų grupei. Lietuvos SSR Aukščiausiojo teismo teisminės baudžiamųjų bylų kolegijos 1972 m. spalio 3 d. nuosprendžiu aktyviausi Kauno protesto įvykių dalyviai – Vytautas Kaladė, Antanas Kačinskas, Rimantas Baužys, Kazys Grinkevičius, Vytautas Žmuida, Jonas Prapuolenaitis, Juozas Macijauskas, Virginija Urbonavičiūtė – pagal LSSR baudžiamojo kodekso 193 straipsnį (grupinių veiksmų, kuriais pažeidžiama viešoji tvarka, organizavimas arba dalyvavimas juose), 225 straipsnio 2 dalį (piktybinis chuliganizmas), 99 straipsnio 1 dalį (tyčinis valstybinio ar visuomeninio turto sunaikinimas arba sužalojimas) buvo nuteisti laisvės atėmimu nuo vienerių iki trejų metų, bausmes

Romo Kalantos žūties paminėjimo šūkis ant automobilio Čikagoje. XX a. 7–8 dešimtmetis. Raimundo Kaminsko archyvas, C. Genučio nuotr.

atliekant pataisos darbų kolonijoje. Be to, dalis protesto demonstracijose dalyvavusių studentų buvo pašalinti iš aukštųjų mokyklų ir paimti į sovietinę kariuomenę.

1972 m. susidegino ir daugiau asmenų, tikėtina, R. Kalantos pavyzdžiu. 1972 m. gegužės 29 d. Varėnoje, prieš tai iškėlęs Trispalvę, susidegino V. Stonys. Tų pačių metų birželio 3-iąją Kaune susidegino Andrius Andriuškevičius. Birželio 22-ąją Šiauliuose susidegino keturiasdešimtmetis Juozapas Baracevičius. Tačiau šie faktai buvo jau nuslėpti nuo visuomenės ir didesnio atgarsio nesulaukė. Ši kraštutinė protesto forma – savižudybė susideginant – neišnyko ir vėliau. 1976 m. rugpjūčio 10 d. sovietų kariuomenėje, kareivių akivaizdoje, susidegino Antanas Kalinauskas. Dėl laisvos Lietuvos siekio 1989 m. kovo 3 d. Klaipėdoje, prie Lenino paminklo, susidegino liaudies meist-

ras, dailininkas marinistas Vytautas Vičiulis. 1990 m. balandžio 26 d., protestuodamas prieš Sovietų Sąjungos paskelbtą ekonominę blokadą, Maskvoje, Revoliucijos aikštėje, susidegino Stanislovas Žemaitis. Dėl tų pačių priežasčių žinomas skulptorius Rimantas Daugintis 1990 m. gegužės 9 d. susidegino prie SSRS ir Vengrijos sienos.

1972 m. KGB iniciatyva buvo sudaryta teismo medicinos ekspertų komisija, kuri nustatė, kad neva R. Kalanta sirgo šizofrenija ir negalėjo suprasti tikrosios savo veiksmų prasmės. Tačiau tai tik įrodo, kad dalis Lietuvos psichiatrų buvo verčiami bendradarbiauti su KGB, nusižengiant Hipokrato priesaikai. Jei R. Kalanta būtų sirgęs šizofrenija, jis jokiū būdu nebūtų galėjęs gauti leidimo lankyti treniruotes DOSAAF (sovietinė sukarinta visuomeninė organizacija) šaudymo sekcijoje. 1989 m. sudarytai

Pirmasis pasaulyje paminklas Romui Kalantai (autorius – Ramojus Moziliauskas, Lietuvos Šaulių sąjungos išėivijoje pastatytas 1979 m.) Šv. Kazimiero lietuvių kapinėse Čikagoje. R. Kaminsko archyvas, nežinomo autorius nuotr.

psichiatrų komisijai nepavyko rasti jokių duomenų, kad jis būtų sirgęs psichikos liga.

Kauno demonstracijų aidas nuvilnijo per visą Lietuvą. Miestuose ir miesteliuose KGB fik-savo padidėjusį skaičių išplatintų antisovietinių atsišaukimų ir Trispalvės iškėlimo atvejų. 1972 m. birželio naktį prie Kauno–Klaipėdos plento, netoli Ariogalos, prie šaltinio ant Dubysos šlaito, Vilniaus studentai pastatė metalinį kryžių su užrašu: „Romui Kalantai, pasiaukojusiam už Lietuvą.“ Šis kryžius labai greitai sovietų valdžios nurodymu buvo sunaikintas. Lietuvos mokyklose moksleiviai švarko atlapų vidinėse pusėse ėmė segėti nepriklausomos Lietuvos simboliką, tokiais ir panašiais būdais tapatindamiesi su laisva Lietuva.

Šie įvykiai nuaidėjo ir per pasaulį, buvo plačiai nušviesti Vakarų spaudoje, kartu primenant ir Lietuvos inkorporavimo į SSRS aplinkybes. Jau 1972 m. gegužės 20 d. pasaulį pasiekė žinios apie R. Kalantos žūtį, neramumus Kauno mieste. Vėlesniais metais JAV lietuvių bendruomenės nariai kiekvienais metais prisimindavo R. Kalantos auką, kartu tai buvo dar viena proga priminti pasauliui apie Lietuvos nepriklausomybės siekį. Įsidėmėtinas, bet dar menkai pabrėžiamas istorinis faktas, kad 1972 m. gegužės 22 d. Maskvoje prasidėjo JAV prezidento Ričardo Niksono vizitas. R. Kalantos susideginimas ir antisovietiniai protestai Kaune JAV prezidento vizito SSRS išvakarėse akivaizdžiai griovė mitą apie klestinčią ir visas problemas

išsprendusią imperiją, supurtė jos valdžios institucijas. Šis politinis įvykis skatino Lietuvos išsivadavimo siekį. Pasaulyje gyvenantys lietuviai rengė minėjimus, leido knygas, pašto ženklus, statė paminklus ir kitus atminimo simbolius lietuvių bendruomenių susibūrimo vietose. R. Kalanta tapo neginkluotojo anti-sovietinio pasipriešinimo simboliu.

Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, Laisvės šauklys, nacionalinis didvyris R. Kalanta buvo deramai pagerbtas. 1990 m. gruodžio 27 d. jo kapas Kaune, Romainių kapinėse, paskelbtas istorijos paminklu. Apie R. Kalantą ir vadinamąsias Kalantines 1990 m. pastatytas dokumentinis filmas „Fontano vaikai“ (rež. Raimundas Banionis ir Andrius Šiuša), parašytos knygos: Juozo Grušio-Žilvinio „Po ugnies ženklų“ (1999 m.), Egidijaus Aleksandravičiaus ir Kastyčio Antanaičio „Romo

Kalantos auka: 1972 metų Kauno pavasaris“ (2002 m.), Gintauto Iešmanto poezijos knygelė „Kauno elegija“ (1997 m.). Neramumai, vykę Kaune po R. Kalantos susideginimo, ekranizuoti filme „Emilija iš Laisvės alėjos“ (rež. Donatas Ulvydas, 2017 m.).

Lietuvos Respublikos Prezidento 2000 m. birželio 30 d. dekretu Romas Kalanta apdovanotas Vyčio Kryžiaus 1-ojo laipsnio ordinu (po mirties, dabar – Vyčio Kryžiaus ordino Didysis kryžius). 2002 m. gegužės 7 d. Lietuvos Respublikos Seimo nutarimu R. Kalantos aukos diena, gegužės 14-oji, buvo įtraukta į atmintinų dienų sąrašą ir pavadinta Pilietinio pasipriešinimo diena. 2002 m. gegužės 14 d. Kaune, žūties vietoje, atidengtas paminklas „Aukos laukas“ su įrašu grindinyje: „Romas Kalanta 1972“ (autorai – Robertas Antinis jaunesnysis, Saulius Juškys).

*Parengė Raimundas Kaminskas
ir Arvydas Gelžinis*

Mokslinė konferencija „Neginkluotas pasipriešinimas: prielaidos, patirtys, retrospektyva minint Romo Kalantos pasiaukojimo jubiliejinius metus (1972–2022)“

Siekiant paminėti Romo Kalantos aukos prasmę Lietuvos išlaisvinimui ir pažymėti jo protesto akcijos 50-metį, šių metų gegužės 13-ąją Mobilizacijos ir pilietinio pasipriešinimo departamentas prie Krašto apsaugos ministerijos kartu su Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centru ir Lietuvos nacionaline Martyno Mažvydo biblioteka surengė mokslinę konferenciją „Neginkluotas pasipriešinimas: prielaidos, patirtys, retrospektyva minint Romo Kalantos pasiaukojimo jubiliejinius metus (1972–2022)“.

LGGRTC Genocido ir rezistencijos tyrimo departamento direktorė dr. Kristina Burinskaitė skaitė pranešimą „Sovietinės valdžios reakcija į 1972 m. Romo Kalantos susideginimą ir po jo vykusius protestus“. LGGRTC Okupacinių režimų veiklos tyrimų ir viešinimo skyriaus vyriausiasis istorikas dr. Arūnas Vyšniauskas skaitė pranešimą „Sakralinė Romo Kalantos auka, jaunimo neramumai Kaune ir katalikų padėtis Lietuvoje pagal 1972 m. užsienio spaudos pranešimus“.

LGGRTC Genocido ir rezistencijos tyrimo departamento direktorė dr. Kristina Burinskaitė skaito pranešimą „Sovietinės valdžios reakcija į 1972 m. Romo Kalantos susideginimą ir po jo vykusius protestus“

LGGRTC Okupacinių režimų veiklos tyrimų ir viešinimo skyriaus vyriausiasis istorikas dr. Arūnas Vyšniauskas skaito pranešimą „Sakralinė Romo Kalantos auka, jaunimo neramumai Kaune ir katalikų padėtis Lietuvoje pagal 1972 m. užsienio spaudos pranešimus“

LGGRTC Genocido ir rezistencijos tyrimo departamento direktorei dr. Kristinai Burinskaitei R. Kalantos susideginimo 50-mečiui atminti išleistą jubiliejinį medalį įteikė Mobilizacijos ir pilietinio pasipriešinimo departamento prie Krašto apsaugos ministerijos direktorius Virginijus Vilkelis

R. Kalantos susideginimo 50-mečiui atminti išleistas jubiliejinis medalis.

Medalio averso su Romo Kalantos atvaizdu autorius – Rolandas Aleksandravičius. Reverso (skambančio varpo Lietuvos kontūro fone) autorius – Giedrius Reimeris. Išleido Mobilizacijos ir pilietinio pasipriešinimo departamentas prie Krašto apsaugos ministerijos

Konferencijos dalyviai. Pirmas iš kairės Arnoldas Kulikauskis, Juozas Dingelis, Virginijus Vilkelis, plk. lt. Valerijus Šerelis, Antanas Burokas ir Pranas Ulozas. Raimundo Kaminsko nuotr.

Lietuvos Respublikos Seimo nariai, istorikai, politikos mokslų atstovai pateikė pranešimus apie R. Kalantos veiksmo prasmę dabarčiai, ypač karo Ukrainoje kontekste. Apie sovietinės okupacijos metais patirtus išgyvenimus pasakojo rezistencijos dalyviai, menininkai ir kultūros lauko veikėjai.

Konferencijos pranešėjams buvo įteikti R. Kalantos susideginimo 50-mečiui atminti išleisti jubiliejiniai medaliai.

Konferencijos vaizdo įrašą galima peržiūrėti *Youtube* platformoje: <https://www.youtube.com/watch?v=tnyAc9F109k>.

Lazdijuose atidarytas naujas Laisvės kovų muziejus

2022 m. sausio 13 d. Lazdijuose atidarytas naujas Laisvės kovų muziejus. Atidarymo renginyje dalyvavo ir Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro generalinis direktorius dr. Arūnas Bubnys, muziejų pašventino Lazdijų dekanato dekanas kunigas Nerijus Žvirblys, priminęs čia įamžintą svarbų šalies ir Lazdijų krašto istorijos laikotarpį. Muziejininkė edukatorė, laikinai einanti direktoriaus pareigas, Daiva Andruškevičienė perskaitė į muziejaus atidarymą negalėjusios atvykti Lietuvos Respublikos Prezidento žmonos – ponios Dianos Nausėdienės atsiųstą laišką su sveikinimais. Renginio metu savo padėkas ir mintis išsakė Adolfo Ramanausko Vanago dukra Auksutė Ramanauskaitė-Skokauskienė ir partizanų ryšininkės Elės Radzevičiūtės-Andruškevičienės dukra Onutė Vaišnorienė.

Šio muziejaus atsiradimas – nemenkas įvykis Lietuvos laisvės kovų atminimo kultūroje. Tai – vienas iš vos kelių Lietuvos muziejų, įrengtų autentiškoje partizanų karo įvykius menančioje erdvėje. Pastatas, kuriame duris atvėrė naujoji ekspozicija, tarpukariu buvo vadinamas Petrauskų namu ir glaudė nemažai miesteliui svarbių įstaigų, o sovietinės okupacijos pradžioje jame buvo įkurdintos krašto sovietizaciją padėjusios vykdyti represinės struktūros (MGB, KGB). Pastato rūsyje veikė kalinimo ir kankinimo kameros, kur Lietuvos partizanų karo metais

buvo laikomi ir tardomi suimtieji, tarp kurių – daugybė Dainavos apygardos Šarūno rinktinės kovotojų. Pasak Laisvės kovų muziejaus vyriausiosios muziejininkės Jūratės Paciukonienės, šis muziejus atsirado Lazdijų rajono tremtinių, partizanų, politinių kalinių ir jų artimųjų iniciatyva.

Muziejaus fonduose yra surinkti politinių kalinių, tremtinių, partizanų, jų ryšininkų, kitų gyventojų prisiminimai, daiktiniai liudijimai apie 1944–1953 m. laisvės kovas bei Lazdijų krašto gyventojų trėmimo ir įkalinimo etapus. Herojiški ir tragiški įvykiai pristatomi dviem sluoksniais. Pirmasis – tai pati iškalbinga, šiurpius įvykius menanti erdvė. Pastato rūsyje galima pamatyti autentiškas kameras, kuriose įrengta išlikusių kalinių liudijimais persmelkta „Prisiminimų kamera“, namų ir mylimų žmonių ilgesį, nerimą ir baimę atspindinti meninė vaizdo instaliacija „Tarp sapno ir realybės“. Rūsio kalėjimo ekspozicijos taip pat pasakoja Lazdijų kalėjimo ir MGB kalėjimų sistemos istoriją.

Pirmo aukšto dalyje ir antrame aukšte įrengtos interaktyvios parodos, kuriančios pasakojimą vaizdo, teksto ir garso instaliacijų priemonėmis. Pirmame aukšte taip pat įsikūrė konferencijų salė, transformuojama į parodų salę arba laikinų parodų erdvę, ir kabinetai muziejaus darbuotojams. Antrame aukšte pristatoma pastato – Petrauskų namo – istorija.

Lazdijų Laisvės kovų muziejaus ekspozicija, Lazdijų rajono savivaldybės darbuotojo Aldo Liaukaus nuotr.

Po Laisvės kovų muziejaus atidarymo už laisvės gynėjus buvo aukojamos Šv. Mišios Lazdijų Šv. Onos bažnyčioje. Žuvusiuosius

už Lietuvos laisvę susirinkusieji pagerbė prie atminimo laužų Nepriklausomybės aikštėje.

„Lietuvos žydai, grįžę iš nacių konclagerių“ – Kęstučio Grigaliūno knyga ir paroda

2022 m. sausio 26 d. Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje vyko Lietuvos kultūros ir meno premijos laureato Kęstučio Grigaliūno parodos atidarymas ir jo knygos „Lietuvos žydai, grįžę iš nacių konclagerių“ pristatymas ir diskusija. Tai knyga apie Lietuvos žydus, išgyvenusius nacių persekiojimus, getus, konclagerius ir grįžusius į Lietuvą. „Lietuvos žydų kalinimas Štuthofe ir kituose nacių konclageriuose 1943–1945 m.“ – šią knygos dalį parašė Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro generalinis direktorius dr. Arūnas Bubnys. Diskusijos dalyviai – Vilniaus dailės akademijos Įvietinto meno ir scenografijos katedros profesorius K. Grigaliūnas, LGGRTC generalinis direktorius dr. A. Bubnys, Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto profesorė dr. Natalija Arlauskaitė, Lietuvos istorijos instituto istorikas dr. Tomas Balkeelis. Diskusiją moderavo LNB Judaikos tyrimų centro vadovė dr. Lara Lempertienė.

„Kuomet buvo likviduoti Vilniaus ir Kauno žydų getai, daug Lietuvos žydų buvo išvežta į Estijos ir Latvijos koncentracijos stovyklas. Kur kas blogesnė fizinė ir psichologinė būklė buvo tų Lietuvos žydų, kurie kalėjo Štuthofos koncentracijos stovykloje. Reikia pabrėžti, kad Štuthofas – Lietuvos kančių simbolis. Kaip totalitarinis režimas laužė jų gyvenimus ir likimus, kentė tvyran-

čią fizinę ir psichologinę prievartą, sunku žodžiais apsaityti. O vėliau nacių konclagerius išgyvenusius, netektis ir traumas patyrusių Lietuvos žydų laukė vėl nauji išbandymai ir naujos žiaurumo apraiškos“, – renginyje kalbėjo A. Bubnys.

Įprasta Holokausto pabaigą sieti su nacistinės Vokietijos pralaimėjimu sąjungininkams 1945 m. pavasarį. Tačiau tokios chronologinės ribos nėra nei istoriškai, nei moraliai tikslios. Procesas, kurio metu po Antrojo pasaulinio karo į Lietuvą iš Vakarų grįžtantieji, tarp jų ir sugražintieji iš nacių konclagerių, buvo tikrinami SSRS patikrinimo punktuose arba lageriuose, ar yra lojalūs naujai sovietinei santvarkai, vadintas filtracija. Lietuvos ypatingajame archyve saugomos 32 598 filtracinės bylos, o abėcėlinėse kartotekose – daugiau nei 100 tūkst. kortelių.

Parodoje pristatomos nacių konclagerių kalinių, perėjusių filtracijos lagerius, veidų fotografijos su trumpomis biografijomis ir knyga „Lietuvos žydai, grįžę iš nacių konclagerių“. Joje, be eksponuojamų, pristatomos 335 fotografijos, pateikiamos trumpos Lietuvos žydų, grįžusių iš nacių konclagerių, biografijos, kurias K. Grigaliūnas surinko.

„Mano pagrindinis ieškojimų taikiklis – žmonių veidai, svarbiausia – jų akys. Galima sakyti, aš kaip menininkas kolekcionuoju šitų bylų akis“, – sakė šio projekto sumanytojas K. Grigaliūnas.

Diskusijos dalyviai. Iš kairės: LGGRTC generalinis direktorius dr. A. Bubnys, Lietuvos istorijos instituto istorikas dr. Tomas Balkelis, diskusijos moderatorė LNB Judaikos tyrimų centro vadovė dr. Lara Lempertienė, Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto profesorė dr. Natalija Arlauskaitė ir Vilniaus dailės akademijos Įvietinto meno ir scenografijos katedros profesorius K. Grigaliūnas

Projekto sumanytojas dailininkas Kęstutis Grigaliūnas

LGGRTC rengiama nauja istorinės atminties įamžinimo Vilniaus Lukiškių aikštėje ir Lukiškių kalėjime koncepcija

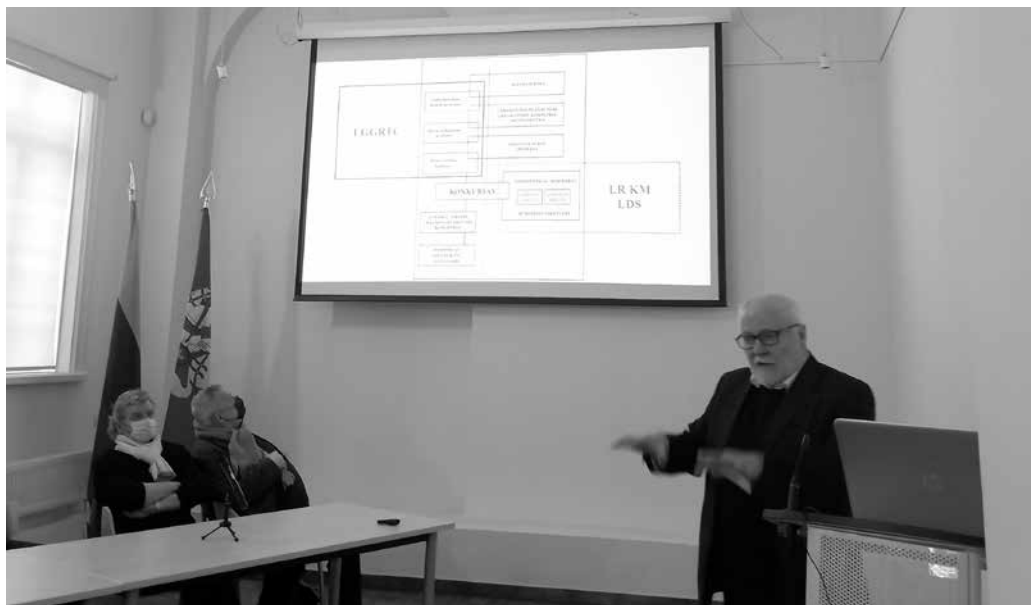
Nuo 2022 m. pradžios LGGRTC vyko intensyvūs darbai rengiant istorinės atminties įamžinimo Vilniaus Lukiškių aikštėje pasiūlymą. LGGRTC vyresnysis patarėjas architektas dr. Algis Vyšniūnas per metus net keletą kartų pristatė galimybių studiją „Istorinės atminties įamžinimo strategija Lukiškių kalėjimo komplekse, Lukiškių aikštėje ir jos prieigose“. 2022 m. sausio 27 d. pirminis projektas buvo pristatytas Tuskulėnų rimties parko memorialinio komplekso Konferencijų salėje, vasario 1-ąją – tiesioginėje LRT laidoje „Ryto allegro“ „Lukiškių kalėjimo ateitis: ar intriga išlieka?“ Kovo 2-ąją vyko antrasis darbo grupės susitikimas, kuriame dalyvavo ne tik LGGRTC vadovai ir darbuotojai, bet ir žinomi architektai, dailininkai, istorikai bei

Prezidentūros, Vyriausybės, Turto banko, Užsienio reikalų ministerijos, visuomeninių organizacijų atstovai.

Pasak darbo grupės pirmininko dr. Algio Vyšniūno, labai svarbu deramai įamžinti tremties, Gulago, Holokausto, laisvės gynėjų, Nepriklausomos Lietuvos ministrų istorinę atmintį. Darbo grupė siekia įamžinti istorinę patirtį per miesto erdvinę struktūrą, atrasti ir parodyti istoriją, perteikti istorinį pasakojimą pačiame urbanistiniame miesto audinyje. Galimybių studijos rengėjai teigia, kad Lukiškių kalėjimo pastatas yra glaudžiai susijęs su gretimomis erdvėmis ir statiniais (Lukiškių aikšte kaip 1963–1964 m. sukilimo vadų egzekucijos vieta, buvusio KGB kalėjimo pastatu, dabartiniu Okupacijų ir laisvės kovų muziejumi Gedimino prospekte,

Skaidrė iš Lukiškių kalėjimo ir aikštės pertvarkymo koncepcijos pristatymo

„Istorinės atminties įamžinimo strategijos Lukiškių kalėjimo komplekse, Lukiškių aikštėje ir jos prieigose“ darbo grupės pirmininkas LGGRTC vyr. patarėjas, architektas dr. A. Vyšniūnas

Diskusijos dalyviai Tuskulėnų rimties parko memorialinio komplekso Konferencijų salėje

paminklu Lietuvos politiniams kaliniams ir tremtiniams Aukų gatvėje), todėl būtų prasminga susieti šiuos atskirus taškus į visumą. Pasak Vyšniūno, Lukiškių kalėjimas turi milžinišką potencialą tapti daugiavfunkciniu edukaciniu centru įtraukiant ir tarpusavyje integruojant aplinkines miesto erdves.

Koncepcijos pristatymo „Ryto allegro“ laidoje galite klausytis LRT mediatekoje (nuo 1 val.): <<https://www.lrt.lt/mediateka/irasas/2000199438/ryto-allegro-lukiskiu-kalejimo-komplekso-vel-laukia-pokyciai>>.

Partizanų vado Juozo Lukšos jubiliejinių metų palikimas

Lietuvos Respublikos Seimo paskelbti Juozo Lukšos-Daumanto jubiliejiniai metai buvo gausūs šiai asmenybei skirtais paminėjimo darbais ir renginiais. Jų pabaigoje buvo baigtas filmuoti ir sumontuotas daugelio istorinių televizijos laidų ir dokumentinių filmų autoriaus, istoriko archeologo Algio Kuzmicko kartu su Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro istoriku

Daliumi Žygeliumi sukurtas dokumentinis filmas „Laisvės žvalgas“ (2021). Filmą sukurtas LGGRTC užsakymu. 2022 m. vasario 23 d. jis buvo parodytas Lietuvos valdovų rūmuose.

Filmą galima pamatyti *Youtube* platformoje: <<https://www.youtube.com/watch?v=JVZlv0VDUXA>>.

Dokumentinio filmo „Laisvės žvalgas“ (2021) kūrėjai (iš dešinės): režisierius istorikas-archeologas Algis Kuzmickas ir LGGRTC istorikas Dalius Žygelis filmo peržiūroje Valdovų rūmuose 2022 m. vasario 23 d.

LGGRTC generalinio direktoriaus dr. A. Bubnio sveikinimo žodis

Renginio dalyviai gieda Lietuvos Respublikos himną

Juozo Lukšos artimieji

„Kryžių kalnas. Kelias į šviesą“ – fotografijų paroda ir albumas

2022 m. kovo 9 d. Vilniuje, Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro Tuskulėnų rimties parko memorialinio komplekso Konferencijų salėje įvyko šiaurietiško Aleksandro Ostašenkovo fotografijų parodos atidarymas ir fotografijų albumo „Kryžių kalnas. Kelias į šviesą“ pristatymas. Garbius svečius ir susirinkusiuosius pasveikino LGGRTC generalinis direktorius dr. Arūnas Bubnys.

„Man labai malonu atverti šią parodą ir pasidžiaugti kartu su Jumis visais unikaliais menininko darbais. Kryžių kalnas, atsiradęs kaip nuoširdus tikėjimo ženklas, nepaisant kančių ir išmėginimų, tapo tikėjimo, stiprybės ir ištvermės ženklu mūsų Lietuvoje. Autoriaus darbuose daug šviesos ir susi-

mąstymo apie žmogaus gyvenimo prasmę, egzistenciją. Džiugu, kad žymus fotografas parodą pristato pas mus“, – sakė LGGRTC generalinis direktorius dr. A. Bubnys.

„Šiandien gyvojo medžio šviesa plačiai sklaidžia savo spindulius. Kryžių kalnas tapo tiltu, jungiančiu piligrimus su daugeliu pasaulio kraštų. Šis fotografijų albumas įtaigiai atskleidžia unikalaus paveldo istoriją. Atėjo laikas, kai nereikia aiškinti, kuo svarbus Lietuvai Kryžių kalnas. Tai vieta, teikianti stiprybės ir palaimos mūsų brangiai Tėvynei Lietuvai ir visam pasauliui“, – kalbėjo Jo Ekscelencija, Šiaulių vyskupas Eugenijus Bartulis. „Kelias, kalnas, kryžiai – Lietuvoje yra unikali vieta, vienintelė tokia pasaulyje. Tai Kryžių kalnas. Kryžių miškas. Didelių

Iš kairės: „Kryžių kalnas. Kelias į šviesą“ albumo autorius A. Ostašenkovas, LGGRTC Tuskulėnų memorialinio komplekso vedėja Dovilė Lauraitienė, LGGRTC direktorius dr. A. Bubnys

Parodos ir knygos „Kryžių kalnas. Kelias į šviesą“ autorius dalija autografus

ir mažų kryžių, kurie auga ant šios kalvos. Niekam nepasisekė jų išnaikinti. Vis atauga iš naujo. Šiandien jie yra ypač gausūs“, – yra kalbėjęs popiežius Jonas Paulius II, 1993 m. rugsėjo 7 d. lankydamasis Kryžių kalne. Savo mintimis pristatant parodą dalijosi kun. Evaldas Darulis OFM. Jis sakė, kad Kryžių kalnas yra žinomas visame pasaulyje. Tai šventa vieta, kurią aplanko ne tik pavieniai asmenys ir grupės iš Lietuvos, bet taip pat ir maldininkai bei piligrimai iš viso pasaulio. Galbūt jie ne visuomet pažįsta Lietuvą, tačiau neklusdami suranda Kryžių kalną – pasaulio katalikų paminklą.

Knygos „Kryžių kalnas. Kelias į šviesą“ autorius kalbėjo, kad jam šis darbas – tai vieta, kurioje susitinki su savimi, vidinis kelias į savęs pažinimą. „Šiandien, kai Ukrainoje vyksta karas ir žūsta nekalti žmonės, mes jau susitinkame kito pasaulio ir kintančių vertybių akivaizdoje. Bet šviesa visada nugalė tamsą. Tikėkime tuo!“ – kalbėjo fotomenininkas. Medžiagą šiam albumui jis kaupė 30 metų. Knygą jau greit bus galima išsigyti Lietuvos knygynuose:

Aleksandras Ostašenkovas, „Kryžių kalnas. Kelias į šviesą“, Šiauliai: Inovacijų ir kompetencijų ugdymo institutas, 2022.

„Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronikos“ leidybos jubiliejus

Lietuvos Respublikos Seimas, atsižvelgdamas į tai, kad „Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika“ pradėta leisti 1972 m., mini jos leidybos penkiasdešimtmetį, vertindamas šio istorinio įvykio ir pogrindžio leidinio svarbą lietuvių tautai ir Lietuvos nepriklausomybės atgavimui, pabrėždamas, kad „Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika“ griežtos cenzūros, propagandos ir laisvos spaudos draudimo sąlygomis buvo platinama net septyniolika metų ir jai pravyko pralaužti geležinę uždangą ir skelbti pasauliui apie tikrąją padėtį Lietuvoje, paskelbė 2022-uosius „Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronikos“ metais.

2021 m. Seimo įsteigta Laisvės premija buvo paskirta „Kronikos“ leidėjams. Ji yra skiriama žmonėms, nusipelnusiems laisvei, demokratijai ir žmogaus teisėms, ja taip pat įvertinamas asmenų ir organizacijų indėlis skatinant tarpvalstybinį bendradarbiavimą kovojant už Rytų ir Vidurio Europos tautų laisvą apsisprendimą ir suverenitetą. 2022 m. Laisvės gynėjų dieną, sausio 13-ąją, Vilniuje, Nepriklausomybės aikštėje, iškilmingos ceremonijos metu premija buvo įteikta Eucharistinio Jėzaus seserų kongregacijos vienuolėms Gerardai Šuliuskaitei SJE ir Bernadetai Mališkaitei SJE bei Telšių vyskupui emeritui Jonui Borutai SJ.

Parodos „Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika“ atidarymas Lietuvos Respublikos Seimo Vitražo galerijoje. Sveikinimo žodį taria LGGRTC generalinis direktorius dr. Arūnas Bubnys, Vilnius, 2022 m. kovo 23 d.

Parodos „Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika“ atidarymo akimirka. Kalba kardinolas Sigitas Tamkevičius SJ

LGGRTC generalinis direktorius dr. A. Bubnys su darbuotojais. Iš kairės: vyriausiasis muziejinių-aidas Aidas Alekna, vyriausioji dailininkė Aistė Tarabildienė, A. Bubnys, muziejaus Istorijos skyriaus vedėja Gerda Urbonienė, vyriausioji muziejinininkė Vega Ribikauskienė, vyriausioji muziejinininkė Ramunė Driaučiūnaitė, Strateginio vystymo ir komunikacijos skyriaus vyresnioji patarėja Aldona Jakavonienė.

A. Alekna, G. Urbonienė, A. Tarabildienė – parodos „Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika“ rengėjai

Parodos „Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika“ atidarymo dalyviai, kronikos rengėjai ir platintojai (iš kairės): Romas Žemaitis, kardinolas S. Tamkevičius, sesuo Bernadeta Mališkaitė, sesuo Ona Virginija Kavaliauskaitė, sesuo Regina Teresiuotė, tremtiniai Petras Gvazdauskas ir Edvardas Strončikas. Antroje eilėje iš kairės antras Centro Strateginio vystymo ir komunikacijos skyriaus vyresnysis patarėjas dr. Raimundas Kaminskas, trečias – Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjungos pirmininkas Gvidas Rutkauskas. Vilnius, 2022 m. kovo 23 d.

2022 m. kovo 20 d. Simne, kuriame ir prasidėjo „Kronikos“ leidyba, vyko iškilmingas jubiliejaus minėjimas. Ta proga Simno Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčioje buvo aukojamos Šv. Mišios, vėliau Simno kultūros namuose vyko konferencija su menine programa.

Kovo 23-iąją Lietuvos Respublikos Seimo Vitražo galerijoje buvo pristatyta Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro Okupacijų ir laisvės kovų muziejaus darbuotojų parengta paroda „Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika“.

Renginyje dalyvavo Jo Eminencija kardinolas, pagrindinio leidinio „Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika“ vyriausiasis redaktorius Sigitas Tamkevičius, leidėjai ir bendradarbiai, Lietuvos Respublikos Seimo nariai, LGGRTC generalinis direktorius dr. A. Bubnys, istorikai, mokytojai ir kiti garbingi svečiai. Parodą atidarė Seimo Laisvės kovų ir valstybės istorinės atminties komisijos pirmininkė Paulė Kuzmickienė.

Svetainėje *kgbveikla.lt* pradėti skelbti Lenkijos kariškių tremtį liudijantys dokumentai, tarp jų – ir Vilniaus krašto lietuvių

Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro istorikų išanalizuoti ir pradėti viešinti dokumentai rodo, kad sąjungininkų gretose prieš nacistinę Vokietiją kovoję Didžiojoje Britanijoje iš Lenkijos Respublikos piliečių suformuoto Anderso armijos korpuso kariai pokariu sovietų nemalonę pelnę viešai palyginę gyvenimą demokratiniuose Vakaruose ir Sovietų Sąjungoje. Be to, 1951 m. trėmimo operacijos „Šiaurė“ (*Север*) neišvengė ir specialiais SSRS nutarimais iki šios armijos suformavimo amnestuoti Lenkijos pilietybę turėję kariškiai. Lietuvoje yra išlikę 50 buvusių Lenkijos kariškių ir jų šeimų trėmimo bylų. Iš 50 buvusių karių 25 – lenkų tautybės asmenys, 17 – lietuvių, 5 – rusai, 2 – totoriai ir vienas baltarusis. Viešinami visi sprendimai ištremti, sovietinės pažymos apie tremiamus asmenis, sovietinio saugumo informatorių pranešimai apie Lenkijos kariškių pokalbius, jų pasisakymus apie gyvenimą Sovietų Sąjungoje. Skelbiami ištremtųjų laišakai su prašymais paleisti iš tremties ir valdžios atsakymai, kodėl jie neišleidžiami. Pateikiama ir dalis tardymo protokolų. Be to, paviešintuose dokumentuose publikuojamos ir tų žmonių

nuotraukos, sąjungininkų kareivių knygelė. Kuo reikšmingi pradėti skelbti dokumentai?

„Visų pirma tai istoriniai dokumentai, kurie rodo tuometės oficialios Maskvos dviveidiškumą ir požiūrį į savo sąjungininkus, – sako LGGRTC generalinis direktorius istorikas dr. Arūnas Bubnys. – Kai mūšiams trūksta kovotojų, tinka ir į lagerius kaip „priešiškas sovietinei armijai elementas“ išsiųsti politiniai kaliniai, amnestuojami ir kriminaliniai nusikaltėliai. Tačiau pergalė yra tik valdžiai, nes po karo artimųjų ilgesio į tėvynę atgintiems kariams pažadėtas „rojus“ tęsiasi neilgai: jau 1951 m. išleistas įsakas pradėti užsienį regėjusių ir su sovietine realybe jų lyginančių kariškių trėmimus.“ Pasak dr. A. Bubnio, be kitų, tarp ištremtųjų iš Lietuvos buvo ir kolūkio pirmininkas, ir apylinkės deputatas, ir žmogus, laikraščiuose šlovinęs sovietinę valdžią, per radiją kvietęs kitus, tarnavusius Anderso armijoje, grįžti į tėvynę. Primintina, kad 1945 m. pasibaigus Antrajam pasauliniam karui abiejuose Anderso armijos Lenkijos korpusuose tarnavo 75 tūkst. kariškių. Iš viso operacijos „Šiaurė“ metu iš Ukrainos, Baltarusijos ir Lietuvos buvo ištremta 13–14 tūkst. žmonių.

Virtualios parodos

Tuskulėnų memorialo muziejininkai pristato pirmąją virtualią parodą „Spausdintinės reklamos pavyzdžiai sovietmečio Lietuvoje“. Joje bus rodomi vieną iš ekspozicijų („Projektas – *Homo Sovieticus*“) pasiekę totalitarinio režimo laikotarpiu to meto periodinėje spaudoje ir pavieniuose leidiniuose publikuoti reklamos pavyzdžiai.

Su sovietmečio ideologijos apraiškomis okupacinėje kasdienybėje ir dvasinio pasipriešinimo režimo propagandai istorija supažindinančio muziejaus bendruomenė virtualiai galės pamatyti, kokias reklamas matė XX a. penktojo–devintojo dešimtmečio Lietuvos gyventojai. Paroda skatins atsakyti į klausimus: ar sovietmečiu reklama buvo spalvinga, triukšminga, agresyvi? O gal priešingai – subtili, minimalistinė? Ar ji buvo tiksli ir sąžininga? Ar paveiki ir įtaigi? Kokią galią turėjo ir kokiems tikslams ji buvo naudojama?

Anot muziejininkų, geležine uždanga atskirtoje sovietinėje Lietuvoje, priešingai negu dabar, reklamos užsakovas buvo ne savarankiški verslai, o komunistų partijos valdoma valstybė. SSRS valdžia gebėjo manipuliuoti visuomene ir pasitelkdama reklamą žmones pakreipti sau naudinga linkme. Reklaminiais skelbimais buvo formuojamas sovietinis žmogus – paklusnus, pasiruošęs padėti įgyvendinti okupacinės valdžios keliamus tikslus ir tikintis, kad iš tiesų sovietinėje visuomenėje gyventi yra daug geriau negu Vakaruose.

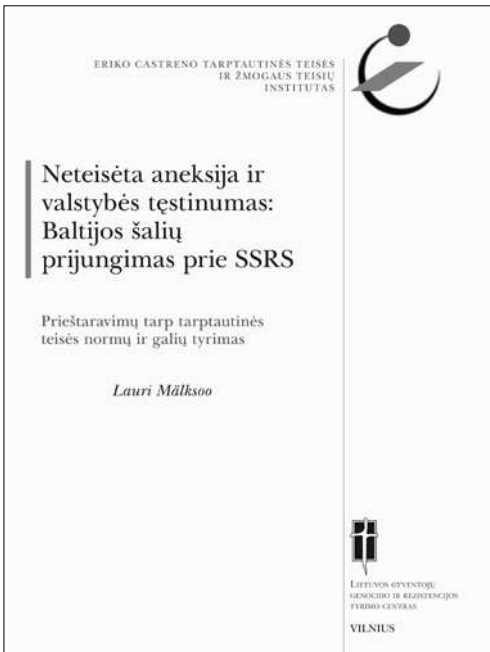
„Virtualioje parodoje bus galima pavarstyti įvairius to meto laikraščius, žurnalus, pavienius leidinius, trumpam įsikūnyti į sovietmečio Lietuvos spausdintinės reklamos vartotoją ir iš arčiau susipažinti su okupacijos laikotarpiu ideologijos tikslams naudota spauda“, – sako ją sumanęs vienas iš rengėjų Raimundas Kaminskas. Paroda suteikia galimybę paanalizuoti sovietmečio reklamos vaidmenis: informacinį, propagandinį, dezinformacinį, ir suprasti, kokią įtaką tai turėjo visuomenės požiūriui į ekonomiką, kasdienei buičiai ir vartotojiškai patirčiai.

Virtualios parodos – muziejui dar vienas būdas, padedantis savo bendruomenę supažindinti su iki šiol mažai pačių žmonių apmąstyta sovietmečio visuomenės kasdienybės dalimi. Paroda naudinga edukacine prasme, nes atskleidžia reklamose atsispindinčią sovietų vykdytą propagandą. Ekspozicijos tema yra aktuali ne tik istorikams bei istorijos mokytojams, bet ir reklamos bei žiniasklaidos studijų lauko specialistams, nagrinėjantiems reklamos evoliuciją, taip pat moksleiviams, kurie nori geriau pažinti anuomet mūsų tėvams ir seneliams okupantų primestą pasaulėžiūrą, t. y. kiekvienam, bandančiam suprasti reklamos poveikį ir galimas jos pasekmes.

Parodos autoriai ir rengėjai: Aistė Bajoriūnaitė, Aurelija Juodytė, Raimundas Kaminskas, Dovilė Lauraitienė, Elena Matulionienė, Aleksandras Nesvat, Agnė Šniaukštaitė-Beinorienė.

Parodą galite apžiūrėti čia: <<https://virtualios-parodos.olkm.lt/reklama/>>

Lauri Mälksoo, *Neteisėta aneksija ir valstybės tęstinumas: Baltijos šalių prijungimas prie SSRS*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2021, 339 p.

Rytų ir Vidurio Europos transformacijos gylis ir intensyvumas XX amžiaus devintajame ir paskutiniajame dešimtmetyje nustebino daugumą diplomatų ir politikos apžvalgininkų. Nereikia nė sakyti, kad Europos politika dabar atrodo visiškai kitaip nei šaltojo karo metais. Šiame leidinyje išsamiai nagrinėjamas vienas iš šios transformacijos aspektų, būtent Baltijos šalių kova už savo valstybingumą, kurio jos neteko 1940 m. birželį sovietų okupacijos metu, atgavimą. Jame analizuojamas sovietų okupacijos neteisėtumas, argumentai dėl galimo senaties termino, teisinės neteisėtumo pasekmės, taip pat trijų Baltijos šalių valstybingumo atkūrimas po 1990 m. Aiškiai aprašomi svarbūs faktai, o teisės normų taikymas sumaniai grindžiamas precedentų ir teisės principų argumentais. Autorius taip pat aptaria (grynojo) teisinio statuso, atsieto nuo naudojimosi jo suteikiamomis teisėmis ir pareigomis, reikšmės klausimą. Lauri Mälksoo, vadovaujamas profesoriaus Christiano Tomuschato, apgynė daktaro disertaciją Berlyno Humboldto universiteto Teisės fakultete. Disertacijai buvo skirtas Humboldto universiteto bibliotekos draugijos „Teisės fakulteto draugai“ apdovanojimas. Šiuo metu dr. L. Mälksoo dirba Estijos teisingumo kanclerio (ombudsmeno) patarėju ir Tartu universitete dėsto tarptautinę ir Europos teisę.

Rimantas Stankevičius, *Nepadariusi tautai gėdos. Onos Šimaitės gyvenimo fragmentai*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2021, 248 p.

Iš Lietuvoje dabar žinomų kelių tūkstančių žydų gelbėjimų pagal veikimo įvairovę, trukmę sunku surasti prilygstantį buvusios Vilniaus universiteto bibliotekininkės Onos Šimaitės pagalbai. Neva negražintų į biblioteką knygų rinkimo tikslais ji gavo leidimą lankytis gete. Tai sudarė galimybę matyti Vilniaus geto gyvenimą iš vidaus, patirti tai, kas ne geto gyventojams buvo nematoma, nežinoma. Šimaitė padėjo slėptis pabėgusiems iš geto, parūpindavo geto gyventojams fiktyvius dokumentus, maisto, pinigų, išnešdavo iš geto kultūros vertybes. Tuo ji pelnė pagarbą, dėkingumą. Po suėmimo 1944-ųjų balandį ir kankinimų, Šimaitė buvo išvežta į koncentracijos stovyklą Vokietijoje, vėliau Prancūzijoje. Ją išlaisvinus 1944 m. rudenį, į Lietuvą nebe-grižo. Gal ir todėl ne vieną dešimtmetį JAV, Izraelyje, Prancūzijoje žinomumas apie šios kilnios asmenybės veiklą padedant žydams, pagarba jai buvo didesnė nei Lietuvoje. Knygoje pateikti Šimaitės tekstai apie Vilniaus geto laikotarpį, jo atspindžiai pokariniame gyvenime, aprašomi mažiau Lietuvoje žinomi jos gyvenimo Izraelyje ir Paryžiuje fragmentai.

Pasienio zona, sudarytojas Rimantas Zagreckas, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2021, 180 p.

Atsiminimų autorius Sigitas Kajokas – Lietuvos pasienio Sūduvos ūkininko sūnus, gimęs ir augęs nepriklausomoje Lietuvoje. Sovietų ir nacių okupacijos metais – gimnazistas, partizanas, lagerių kalinys. Knygoje jis nuoširdžiai pasakoja apie savo permainingą likimą, vengdamas atliktų žygių ir patirtų negandų pagražinimo ar asmeninių nuopelnų perdėjimo.

„Visuomenė tik tada sugebės teisingai įvertinti Lietuvos laisvės kovų sąjungą, kai supras pokario metų partizaninės kovos svarbą tautos išlikimui ir tos kovos nesavanaudiškumą,

už tai savanoriškai buvo paaukota daugiau kaip dvidešimt tūkstančių jaunų gyvybių.“

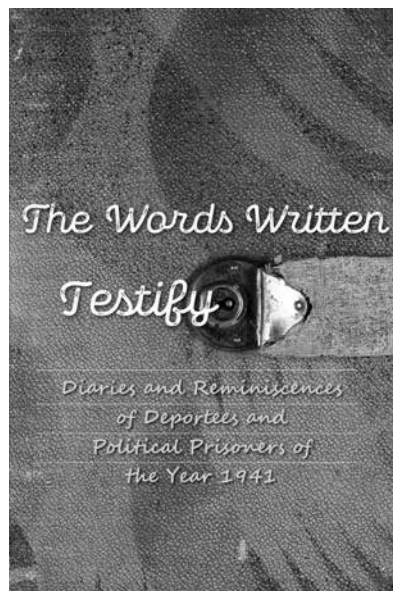
Sigitas Kajokas-Kovas

Užrašyti žodžiai liudija. 1941 metų tremtinių ir politinių kalinių dienoraščiai ir atsiminimai, sudarytojos Ramunė Driaučiūnaitė, Milda Jarušaitienė, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2021, 132 p.

Knygoje pristatomos ištraukos iš 1941 m. tremtinių Teodoros Akvilinos Bliūdžiuviėnės, Akvilės Petronėlės Bliūdžiūtės, Dalios Grinkevičiūtės, Danutės Adelės Markevičiūtės, Jono Tallat-Kelpšos, Stasio Tallat-Kelpšos, Algimanto Katiliaus, Kazimieros Nambutienės, politinių kalinių Aleksandro Stulginskio ir Juozo Duoblio dienoraščių ir atsiminimų. Juose asmeniniai žmonių išgyvenimai atskleidžia sukrečiančią ištremtų ar lageriuose įkalintų žmonių kasdienybę: tai nepakeliamos, alinančios gyvenimo sąlygos, betikslis, sekinantis fizinis darbas, nuolatinis maisto stygius, blaškymasis tarp vilties ir nevilties, kai vieni pasinerdavo į pasyvią rezignaciją, o kiti išsaugojo norą kovoti ir nepasiduoti. Išlikę 1941 m. tremtinių ir politinių kalinių dienoraščiai ir atsiminimai – pirminis šaltinis ir faktinis okupacinės valdžios vykdyto nekaltų žmonių naikavimo įrodymas.

The Words Written Testify. Diaries and Reminiscences of deportees and political prisoners of the year 1941, compiled by Ramunė Driaučiūnaitė, Milda Jarušaitienė, Vilnius: The Genocide and Resistance Research Centre of Lithuania, 2021, 132 p.

In the book “The Words Written Testify. Diaries and Reminiscences of deportees and political prisoners of the year 1941” are

presented extracts from diaries of deportees of the year 1941 Teodora Akvilina Bliūdžiuvienė, Akvilė Petronėlė Bliūdžiūtė, Dalia Grinkevičiūtė, Danutė Adelė Markevičiūtė, Jonas Tallat-Kelpša, Stasys Tallat-Kelpša, Algimantas Katilius, Kazimiera Narbutienė and the diaries and fragments from them of political prisoners Aleksandras Stulginskis and Juozas Duoblys. People's personal experiences, which were written in diaries and memories, reveal the shocking daily life of people deported or imprisoned in hard

labour camps in 1941: gradual deterioration of living conditions, aimless exhaustion of physical work, constant lack of food, exhaustion of physical exertion, distraction between hope and despair, the transition of some to passive resignation, the desire of others to fight and not to give up. Survived diaries and memoirs of deportees and political prisoners of the year 1941 are the primary source and factual evidence of the extermination of innocent people by the occupying power.

Ernest John Harrison, *Lietuvos kova už laisvę / Lithuania's fight for freedom*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2022, 176 p.

Tai – ypatinga Lietuvos istorijos knyga, parašyta irgi ypatingo likimo žmogaus – anglo Ernesto John'o Harrison'o. Jis buvo vienas iš nedaugelio britų, kalbėjęs lietuviškai, o Vakarams angliškai liudijęs apie SSRS įvykdytą Lietuvos okupaciją ir aneksiją. Šis veikalo unikalumas – tai autentiškos žinios apie tai, kas vyko Lietuvoje iki 1944 m. rudens, ir kritiškas Antrojo pasaulinio karo įvykių Lietuvoje vertinimas.

This is a remarkable book on Lithuanian history written by a man of also a remarkable fate – the Englishman Ernest John Harrison. He was one of the few British who spoke Lithuanian and who testified to the West in English to the occupation and annexation of Lithuania carried out by the USSR. The uniqueness of this work consists in its authentic account of the events that took place in Lithuania by the autumn of 1944 as well as a critical evaluation of the events of World War II in Lithuania. Knyga yra lietuvių ir anglų kalbomis.

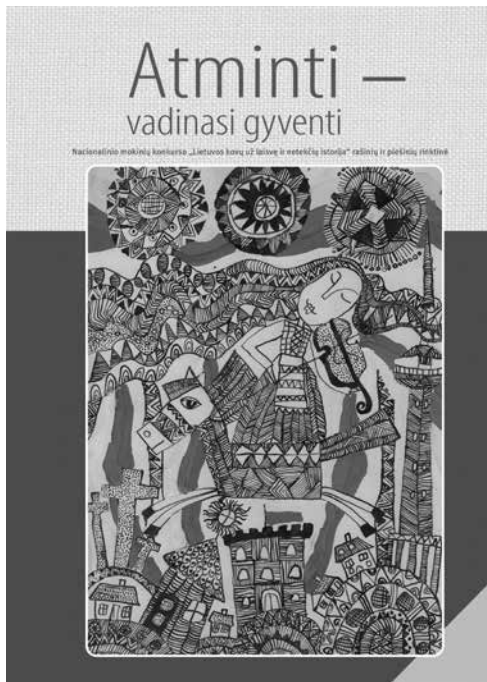

The KGB in Lithuania in 1954–1991, compiled by Kristina Burinskaitė, Lina Okuličiūtė, Vilnius: The Genocide and Resistance Research Centre of Lithuania, 2022, 56 p.

The USSR's KGB division in Soviet Lithuania played the key role in preserving the Soviet occupation regime. Its overt and secret activities helped to the Communist Party to suppress the anti-Soviet resistance, manifestations of civil and national movement and impose the atmosphere of fear and distrust upon the Lithuanian society. The KGB activities as well as its methods and targets, which were set by the Communist Party, can tell a great deal about the KGB itself as well as the Soviet political system, which existed in Lithuania for 50 years. The KGB was not a typical secret service. The book presents the key characteristics, areas, methods, and measures applied by the KGB in fighting the anti-Soviet resistance and standing in guard of the Soviet regime between 1954 and 1991. The book is illustrated with many archival photographs and documents.

Atminti – vadinasi gyventi, sudarytos Otilija Daniūnienė, Dalia Narušienė, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2022, 440 p.

Šis leidinys – tai Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro organizuojamo nacionalinio moksleivių konkurso „Lietuvos kovų už laisvę ir netekčių istorija“ 2018–2021 m. rašinių ir piešinių rinktinė. Moksleivių darbuose – bandymai nusikelti į praeitį, noras suprasti ir įsijausti į to laikotarpio žmogaus jausmus ir siekius, perprasti Laisvės problemą, prakalbinti senus išsaugotus artimųjų dokumentus... Daug istorijų, daug prasmingų apmąstymų, daug įdomių piešinių.

MŪSŲ AUTORIAI

JUOZAS BANIONIS

Humanitarinių mokslų daktaras,

*LGGRTC Istorinių tyrimų programų skyriaus
vyriausiasis istorikas*

MINDAUGAS POCIUS

Humanitarinių mokslų daktaras,

*LGGRTC Istorinių tyrimų programų skyriaus
vyriausiasis istorikas*

IRENA ŠUTINIENĖ

*LGGRTC Istorinių tyrimų programų skyriaus
vyriausioji istorikė*

ARŪNAS VYŠNIAUSKAS

Humanitarinių mokslų daktaras,

*LGGRTC Okupacinių režimų veiklos tyrimų ir viešinimo skyriaus
vyriausiasis istorikas*

LIETUVOS GYVENTOJŲ GENOCIDO
IR REZISTENCIJOS TYRIMO CENTRO
LEIDYBOS SKYRIUJE
GALITE ĮSIGYTI
LIETUVOS GYVENTOJŲ GENOCIDO IR
REZISTENCIJOS TYRIMO CENTRO LEIDINIŲ
UŽ MAŽIAUSIĄ KAINĄ

MŪŠŲ ADRESAS:
DIDŽIOJI G. 17, VILNIUS

Išsamesnės informacijos
apie išleistus leidinius
galite teirautis tel. 8 646 41682
arba ieškoti apsilankę interneto svetainėje
www.genocid.lt

ŽURNALO „GENOCIDAS IR REZISTENCIJA“ AUTORIŲ DĖMESIUI

Tekstas turi atitikti moksliniam straipsniui keliamus reikalavimus: nurodomas tyrimų tikslas, objektas, metodas, pateikiamos išvados ir trumpa santrauka lietuvių kalba vertimui į anglų kalbą; įvadinėje dalyje turi būti istoriografijos apžvalga. Straipsnių apimtis neturėtų būti didesnė negu 1,0–1,5 autorinio lanko.

Žurnalo „Genocidas ir rezistencija“ redakcijos adresas:

Didžioji g. 17,
LT-01128 Vilnius
Lietuva

Adresas internete www.genocid.lt

Elektroninio pašto adresas mingaile.jurkute@genocid.lt

Telefonas: +370 601 03494

Ketvirtame viršelyje – paroda „Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika“
Šilalės Šv. Pranciškaus Asyžiečio bažnyčioje 2022-05-15

GENOCIDAS IR REZISTENCIJA
LGGRTC leidinys
2022, 1(51)

Viršelio dailininkas *Alfonsas Žvilius*
Redaktorė *Sigita Šimelionytė*
Maketuotoja *Dalė Dubonienė*

2022-06-14. Tiražas 200 egz. 13,25 sp. l.
Išleido Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras,
Didžioji g. 17, LT-01128 Vilnius
www.genocid.lt

Spausdino UAB „Petro ofsetas“
Naujoji Riovonių g. 25C,
LT-03153, Vilnius

Kaina sutartinė